

وليام گای کار

بہر د گہ لیکھی
سہر تہ ختہی
شہ ترہ نیچ

Pawns in the game

وہر گھیرانی: بہ حجتار تہ حصہ د سالج

جانی پدکم
2016

نامنامه‌ی کتیب

- ناوی کتیب: به‌ردگه‌لیکی سه‌رته‌خته‌ی شه‌تره‌نج
- نویسنده: ولیم‌گای‌کار
- وه‌رگیرانی: به‌ختیار نه‌حمده‌د‌سالح
- دیزاین و به‌رگ: فواد‌که‌ولؤسی
- شوینده‌ی چاپ: چاپخانه‌ی گه‌نج
- سالی چاپ: ۲۰۱۱
- تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

له‌به‌رئوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردن (۱۷۹۶) ی
سالی ی ۲۰۱۵ پیدراوه.

پىرىللىست

۷	پىلان گىپى جىھانى
۱۰	زايۇنىزمى نوئى
۲۲	بانگەوازىنگ بۆگەلى ئەمەرىكا
۲۳	بەشى بەكەم
۲۲	جولانەوئى شۆپشى جىھانى
۲۸	كۆمۇنىزم و نازىزم و كارل ماركس و كارل رېتەر
۴۹	بەشى دووھم
۴۹	شۆپشى ئىنگلىز
۵۶	قۇرخكارىيەكانى جولەكە بە درىزايى مېژوو
۵۶	دەرەنجامەكانى
۵۹	جەنگى خاچ پەرستەكان
۶۲	پاگواستنى گەرە
۷۰	جولەكە و دروست بونى بازارى رەش لە ئەوروپا
۷۳	شۆپشى ئىنگلىز
۸۰	پوداۋەكان
۸۸	بەشى سېتھەم
۸۸	راستى شۆپشى مەزنى فەرەنسا - وئىنە شاراۋەكە -
۸۸	ئەو پىاۋانەى كە مۇكارى شۆپش بون
۱۰۴	جىبە جىكردنى پلانى شۆپى فەرەنسى
۱۰۶	نورانىەكان
۱۰۸	شۆپى فەرەنسا: دەست بەكار بون
۱۱۲	قۇناغى دووھم
۱۲۳	بەشى چۈارەم
۱۲۳	كەوتنى ناپلىقون
۱۳۵	بەشى پىنچەم

۱۳۵.....	میژوی شاراوه‌ی بلاو بونه‌وه‌ی جوله‌که له ئەمەریکا
۱۴۴.....	شە‌پ‌ری ناو‌خۆ‌یی ئە‌مە‌ریکا
۱۴۴.....	۱۸۶۶-۱۸۶۱
۱۵۲.....	مانۆره مالتیه‌کان
۱۶۰.....	بە‌شی شە‌شە‌م
۱۶۰.....	پروخانی ئیمپراتۆریه‌تی روسی جوله‌که و
۱۶۰.....	کۆمه‌لگه‌ی روسی کۆمۆنیزم و له‌دایک بونی زایۆنیزم
۱۷۵.....	بە‌شی حه‌وتە‌م
۱۷۵.....	جە‌نگی جیهانی یه‌که‌م
۱۷۵.....	نۆه‌تییه‌کانی ژبانی سیاسه‌تی جیهانی
۱۹۴.....	بە‌شی هه‌شتم
۱۹۴.....	په‌یعامنامه‌ی فێرسای
۱۹۹.....	پرسی فه‌له‌ستین
۲۱۵.....	بە‌شی نۆه‌م
۲۱۵.....	ستالین
۲۲۱.....	جە‌نگی ئابوری جیهانی
۲۲۸.....	بە‌شی ده‌هه‌م
۲۲۸.....	ئهو پوداوانه‌ی که هۆکار بون بۆ هه‌لگیرساندن
۲۲۸.....	جە‌نگی جیهانی دووه‌م
۲۴۴.....	دۆکیۆمێنته‌کان
۲۴۷.....	بە‌شی یانزه‌هه‌م
۲۴۷.....	پشت په‌رده‌ی جە‌نگی جیهانی دووه‌م
۲۵۵.....	لایه‌نه‌ سیاسییه‌ شاراوه‌کانی جە‌نگی جیهانی دووه‌م
۲۶۴.....	بە‌شی دوانزه‌هه‌م
۲۶۴.....	جیهانی ئۆستامان
۲۷۲.....	کۆتایی

(رېسەكانيان نابېتە پۇشاك و به كردهوهكانيشيان پۇشته نابن.
كردهوهكانيان گوناھه و دهستهكانيان ستهم ئەكات. پېكانيان بهرهو
خرابه ههنگاو ههئەهېنېت و پەله ئەكات له رشتني خوين.
بېركردنهوهيان خراپەيه. رېگهكانيان زهوت كردن و لهناو بردنه. رېگه
ئاشتي نازانن و دادپەروەر نېن. رېگه چەوتيان بۆ خۇيان ههئبژاردوووه هەر
كەسيك بېگرېته بهر ئاشتي بهخۆيهوه نابېنېت)

ئەشعيا- ۵۹

پيلان گيړي جيهاني

دهروازه

رېشه ي پيلان گيړي زايونيزمي جيهاني بي باوهر:

نهگه نهوهي من په ردهي له سهر هه لده مالم، نهو كه سه توشي سهر سوپرمان نهكات كه نه م ديپرانه نه خوينايتوه، نهوا داواكارم له خوينا نه كه ههست به كه مي نهكات كاتيگ كه به ناشكرا بوي پرون نه كه مه وه كه من له سالي ۱۹۱۱ دهست به كار بوم به نامانجي په ي بردن به وهي كه چي ريگري نهكات له وهي كه مروغايه تي به ناشتي بزي له ژير سايهي نهو خيروبيره ي كه خوا پيي به خشيوه؟

تهنها له سالي ۱۹۵۰ دا توانيم په ي بهو نهينيه بهرم كاتيگ كه زانيم نهو شهر و شوپانه ي ژيانمان ژيروژور نهكات و نهو بينسره وه به ريه ش كه به بي هو زاله به سهر ژيانماندا هيچ نيه جگه له پلانيكي نه هريره نانه ي به ردهوام، پهنگه نهو پيلانه لهو به شه ي گهردون دهستي پيكرديت كاتيگ كه نه هريره ن په تي كرده وه كه وشه ي خوا له سهر وهمو شتيكه وه بيت. له بهه شته وه بو سهرزه وي. نهو راستي و به لگه حاشا هه لته گره په رته وازانه ي كه به دهستم هينان له سهرتاسه ري جيهاندا پچر پچر بون و پيك نه ده خران نه مه ش به ردهوام بو تا كه يشتمه نهو راستيه و تيگه يشتم كه زانياريمان له گه ل بونه وهر پيك دا نيه كه له گوشت و خوينا دروست كرابيت، به لكو له گه ل هيزي

پوحي و نهو بيرانه دايه كه له تاريخيدا كار نهكات و زاله به سهر زورينه ي نهو كه سانه ي كه پوستي گرنگان به دهسته وهيه له جيهاندا. هيچ ههست به شهرم ناكم. كاتيک كه دان به وهدا دنيم كه نهو كتيبه پيروزه كان بو كه ريگه يان پيشان دام تا بگه مه وه لامي پرسياره كاني پيشوم.

كتيبي پيرو پيمان نه لیت - زور به شمان له يادي نه كه ين - كه نه هه ريمه ن يه كيک بوه له زيره كترين و به توانا ترين دانيشتوانه كاني به هه شت و پوچه كه شي ماوه و له ناو نه چوه. چون نه هريمه ن و په يره وه كاني له ريگه ي خودا لايان داوه؟ نهو خودايه ي كه مافي زانين و خو شه ويستي ده به خشيته بونه وه ره كاني و جيهانيكي ته واومان پي ده به خش ي له كاتيکدا كه بيروكي نه هريمه ن له سهر نه وه دروست ده بيت كه ده لیت راستي و ماف هيزه و نهو كه سانه ش كه ژيرن مافيان به سهر كه ساني ديكه وه هيه، له بهر نه وه ي جه ماوه نازانيت چي له بهر ژه وه ندي دايه، نه م بيرويا وه پرش وه كه نه بينين به پني زاراوه ي هاوچه خ پي ده لين ده سه لاتي ره ها. ته وراتيش سه رده مي كو ن - شتيك نيه جگه له چيروكي نه هريمه ن كاتيک كه بو به سه روه ري جيهان و كاريكي كرد تا با پيرانمان له سهر ريگه ي راست لابه ن و بهو پنيه ش كه كليساي نه هريمه ن له سهر زه وي دروست كرا، دواتر ته ورات پيمان نه لیت كه چون نه م كليسايه كاري كرده له سهر پيلان گيران له دژي خودا.

كاتيکيش مه سيح نيردرا بو سهر زه وي كه ئيدي پيلان گيران گه يشتبونه ناستيک كه نه هريمه ن زال ببو به سهر ته واري نهو كه سانه ي كه پوستيكي گرنگان هه بو له جيهاندا... مه سيح كليساي نه هريمه ني ريسوا كرد و هيرشي كرده سهر په يره واني كليسا و ناوي لينان (نه وه ي نه هريمه ن). مه سيح به دياري كراوي به م شيويه پيناسه ي كليساي نه هريمه ن نهكات به وه ي كه نه وه نه وانه كه ناوي خويان نه نين جوله كه و دواتر نه لیت: نه وانه درو نه كه ن و باوه ر به هيچ جو ره نايينك ناكه ن هه روه ك چون پيناسه ي نهو گه وره سه رمايه دارانه نهكات كه پاره يان نه دا به سو - نهو كه سانه هاوتان له گه ل گه وره خاوه ن بانكه كاني ئيستا - هه نديك كه س ناو له و كه سانه نه نیت جوله كه نورانيه كان...

(زۆرىك لە ئىمە لەيادىيان كىردوۋە كە مەسىح تەنھا لەبەر ئەو ھاتۇتە سەر زەوى تا پىزگارمان بىكات لە داوى ئەھرىمەن، ئەو داوۋى كە تا دەھات زىادتر لە دەورى گەردنمان تەنگ و تەنگتر ئەبوۋە. سەرورمان مەسىح پىزگارى كىردىن كاتىك كە داواى لىكىردىن پو لە تەواوى گەلان بىكەين تا راستى پىلانەكەيان پى بناسىن.)

(ئىنجىل يۇھەنا)

ھەرۋەھا بەئىنى پىداين كە ئەگەر ئەوۋى لىمان داواكراۋە جىبەجىنى بىكەين، ئەوا زانىنى راستى پىزگارمان ئەكات لەو پىلانە. بەلام ئىمە ئەو ئەركەمان پشت گوى خىست كە سەرورمان مەسىح پىنى سپاردىن، ئەوئىش - زۆر بە ئاسانى - ھۆكار بوو تا ئەو پىلانە لەو كاتەو پەرەبىستىنەت تاواى لىھات كە پىنى نايە قۇناغى پىش كۆتايىيەو.

زايونيزمى نوئى

پيلانى نوئى له سهره تاوه تا ئەم سهردهمەى ئىستامان

له سالى ۱۷۸۴ دەستى خواوهند گەمەكەى ئاشكرا كرد و بەلگەى پيويستى خسته بەر دەست حكومەتى باقاريا^۱ لەسەر بون و بەر دەوامى پيلانىكى ئەهرىمەنانەن . ئەوەى له خوارەو دەيت و رده كارى ئەو روداوهيه:

ئادەم و ايزهاوبت كەسيكى مەسيحى و مامۇستاي لاهوت و ياساي ئاينى بو له زانكوى ئانگۆلد شتات بەلام له مەسيحيەت هەلگەرايهوه و چوه سەر ئاينى ئەهرىمەن . له سالى ۱۷۷۰ سوو خۆرەكان كە دواتر هەلسان بە پرىكخستنى دامەزراوهى پۇتشلد^۲ بەكرىيان گرت بۇ پيداچونەوه و دوباره پرىك خستنهوهى پرىكەوتن نامە^۳ كۆنەكان لەسەر بنەماى نوئى، ئامانچ لەم پرىككەوتنانه ئامادەكارىيه بۇ كلىساي ئەهرىمەن تا دەست بگريت بەسەر جيهاندا و بىروبۇچونى ئەهرىمەنان بەسەپيئىت بەسەر مروقايەتى دا، ئەو مروقايەتییەى كە هەر له ئىستاوه ئامادەكارى بۇ ئەكرىت بۇ قبول كردنى ئايدبولۇجىاي

(۱) باقاريا تا سالى ۱۸۷۰ بەيەكك له دەولەتە جرمانیه سەرپەخۆ و گەرەكان دادەنرا، سالى ۱۸۷۰ چوه نار ئەو يەكيتى يەى كە بسمارك پرايگەياند.

(۲) خانەوادەى پۇتشل بە شای پارەى جولەكە دادەنريت له ئەوروپا، ئەم خانەوادە جەولە زۆر دەولەمەندە دەستى گرتوه بەسەر لق گەليكى زۆر گەورى پيشەسازى و بازرگانى و نابورى.

(۳) پرىككەوتننامەكانى دەسەلات دارانى جولەكە.

ئەھرىمەن بە رەوش گەلبىكى ئەھرىمەنەنە لە دواى دروست كوردنى كارەسات گەلبىكى كۆمەلەتەى گەرە. وايزھاويت ئەركەكەى بە جىگەيانەن لە ۱ مانگى مايسى ۱۷۷۶.

ئەم نەخشەيەى كە وايزھاويت ويئەى كيشابو لەسەر بىنەماى تىك شكاندنى تەواوى ئاينەكانى دىكە دروست كرابو، ئەكرىت بگەنە ئەم ئامانجە لە پىگەى دابەشكردنى (جويم) ەو بەسەر سەربازگە گەلبىكى ناكوك بەيەكدى بو ئەوەى تا هەتا هەتايە لەگەل يەكدى لە مەلانىدا بن لەسەر ژمارەيەك كيشەى سياسى، ئابورى، پگەز و كۆمەلەتەى، ئەم پلانە وا ئەخوازىت كە دواى دروست كوردنى سەربازگەكان ئەبىت چەكدار بكرىن، دواتر كار ئەكرىت لەسەر دروست كوردنى پوداويك كە بە ھۆيەو ئەم سەربازگانە ئەكەونە شەر لەگەل يەكدى دا و بەمەش لاواز دەبن و ھەلدەستن بە تىك شكاندنى حكومت و دامەزراوە نىشتىمانى و ياسا ئاينەكان .

لە سالى ۱۷۷۶ وايزھاويت كۆمەلەى (نورانىيەكان) ى دروست كرد بو دەست كردن بە نەخشەى پىلان گىپرى (وشەى نورانى دەرپىنىكى ئەھرىمەنەنەى كە مانا راستەقىنەكەى برىتتە لە (ھەلمەتى پوناكى). وايزھاويت پەناى برە بەر درۆ و وتى كە ئامانجى ئەو گەيشتنە بە دەسەلاتىكى جىھانى پىك ھاتو لەو كەسانەى كە خاوەن توانايەكى بىرى گەرە بن، ئەو كەسانەى دەسەلمىت كە خاوەن توانايەكى بەرزن لە بىركردنەو دەدا. بەم شىوہەى توانى نرىكى دو ھەزار كەس لەخۆى كۆيكاتەو لەوانەى كە سەركەوتو بون لە بوارەكانى ھونەر و ويژە و فيركردن و زانست و ئابورى و پيشەسازى. ھەر ئەو كاتەى كۆمەلەى پوژ ھەلاتەى گەرە^۱ دامەزراند تا ببىتە ناوہندىك كە ئەو

(۴) ئەو ئەو ناروہە كە جولە ئەينىت لەھەر كەسىك كە جولەكە نەبىت.

(۵) ھەرەك پىشتەر وتمان (كەسە داناكانى جولەكە).

(۶). ناوہندى سەرەكى ماسۆنى و فەراماسۆنى.

که سانه له خو بگریټ که خاوهنی نهو پلانه نوییهی^۷ وایزهاویتن که ده بیټ په پیره و بگریټ تا بتوانن بگن به نامانج:

۱. به کار هیټانی به رتیل، پاره و سیکس^۸ بو گه یشتن به کوټرټولکردنی که سهکان به تایبته نهو که سانهی که خاوهن پوستان له ئاسته جیاوازهکان و حکومته جیاوازهکاندا. کاتیکیش یه کیټ لهو که سایه تیانه نه که ویتته داوی نورانیه کانه وه له هه مو لایه که وه نه به ستریته وه و به کار نه هیټریت له پیناو به رژه وه نندییهکانی خویندا له ریگه ی هه ریشه ی سیاسی و مایه پوچکردن و ئابرو بردنی و ته نانهت له ناو بردنی خو ی یا خود خیزانه که ی.

۲. پیویسته له سهر نهو نورانیانه ی که وه ک ماموستا له زانکو و په یمانگا زانسیه کاندای کار نه که ن بایه خ بدن به خویندکاره زیره که کان به تایبته نه وانه ی که سهر به خانه واده ی دیارن تا پالیان پیوه بنین پرووه و نیونه ته وه یی جیهانی^۹، دواتر به شیوه یه کی تایبته له سهر بنه ماکانی نهو ریگه یه نیونه ته وه یی راهینانیان پی نه کریټ له ریگه ی پیدانی دهرفته بو ته و اوکردنی خویندن له زانکوکانی جیهاندا و بهو شیوه بیری نیو نه ته وه یی له میټسکیاندا نه چه سپینریت له بهروه ی که دروست بونی یه ک حکومت له ته وای جیهاندا

(۷). گریټه ستهکانی زایونیزمه که وایزهاویت نویی کرده وه و دوباره ریټ خسته وه.

(۸). نهه ئابروچونی بروفومیو وه زیری بهرگری بهریتانیای پیشومان بیر نه خاتره که له گه ل کچیکی هه رزه به ناوی (کریستین کیلر)، نهو ئابروچونه ی که ته وای بهریتانیای هه ژاند. داوی نهو روداره زنجیره یه ک ئابروچونی که سایه تی بهریتانی دیکه دهرکوت له گه ل کچانی کم ته من و سوژانی و دواتر دهرکوت که که سایه تییه کی کومه لایه تی خاوهن په یوه ندی له ئاستی بهرزا که ناوی دکتور وارد نهو په یوه نندیانه ی ریټ خسته وه له نیوان نهو که سایه تیانه و نهو کچانه دا و تانیستاش به ته واره تی په رده له سهر نامانجی نهو ئابروچونه هه لته مالپاره که له سالی ۱۹۶۲ دا پی دا. نهه روداره ئابروچونی هاوشیوه مان بیر نه خاتره که له کاتی شه پی سویس پوی دا و پاریس و فه رهنسای هه ژاند، نهو ییش نهو ئابروچونه بو که پاله وانه که ی مسیو لوتریکه بو که سه رۆکی نه نجومه نی نویټه رانی فه رهنسای پیشو و ژماره یه ک له گوره که سایه تی فه رهنسیه کان بو، نهه که سانه شه وانه له گه ل چهند کچیکی هه رزه کاردا رایان ده بوارد. له م دوسییه و چننن دوسیی دیکه دا نامازه ی پلانیکی نه هریمه نانه دهرده که وتن و تیایدا پیلان گیرییه کی نه هریمه نانه ی جیهانی دهرده که ویت که له تاریکیدای کار نه کات.

(۹). نیونه ته وه ی لیټره دا مه به ست لیټی ریگه مروټانه که نییه به لکو نهو مانایه ی که زایونیه ستهکان خویند مه به سته یانه له چوارچیه زال بون به سهر جیهاندا.

تەنھا رېگەيە بۇ پزگار بون لە جەنگ و كارەساتەكان، سەرەتا باوەر بە خویندكارەكان ئەھيئەت و دواتر ئەو باوەرە لە لايان ئەچەسپيئەت كە كەسە خاوەن بەھرە تايبەتەكان ئەتوانن و ئەو مافەيان ھەيە كە كەسانى زال و بالادەست بن بەسەر ئەو كەسانەي كە كەمترن لەخويان لە پوي بەھرەي ميشك و زيرەكییەو لەبەر ئەوھي جەماوەر نازانن چي باشە بويان لە پوي جەستەي و بىر و پۆحييەو...

ئەمپۆكە لە جیھاندا سى خویندنگەي تايبەت ھەيە كە تايبەت بەوھ و دەكەوئە:

۱. شارى غوردونستون لە سكۆتلەندا.

ب. شارى سالم لە ئەلمانيا.

ج. شارى ئانافريتا لە يونان.

شا فليپ ھاوسەرى ئەليزابيىسى دووھم لە گۆردونستون خویندى بە ئاسانكارى مامى لۆرد لويس مونتاتين كە لە داوى جەنگى دووھى جیھانىيەو بوھ فەرماندەي بالاي ھيىزى دەريايى بەريتانيا.

۳. بەندى سيھەم لە پلانەكەي وايزھاويت جەخت لەوھ ئەكات كە ئەو ئەركەي كە دەبیت بسپيئەت بە كەسايەتییە خاوەن دەسەلاتەكان داوى ئەوھي كە دەكەونە داوى نورانيەكانەوھ و ئەو خویندكارانەش كە مەشقى تايبەتيان پى كراوھ ئەوھيەكە كە وەك سەرچاوە بەكار بەيئەن و بخرینە پۆست گەليكى ھەستيارەوھ وەك كەسانى پسپۆر و شارەزا بە شيوھيەك كە بتوانن رینويى پيش كەش بکەن بە گەرە پياوانى دەولەت بۇ ئاراستە كردنيان تا سياسەت گەليكى تايبەت پيادە بکەن و لە دريژ ماوھدا خزمەت بە پلانە نەھيەكانى دروست كردنى جیھانىكى يەكتا بکات لە رېگەي نەھيشتنى تەواوى ئاين و ئەو حكومەتانەي كە تيايدا ئەو ئەركەيان پى سپيئەراوھ.

۴. پيويستە لەسەر نورانيەكان كە پۆژنامە و دەزگاكاني ديكەي راگەياندن كۆنترۆل بکەن لەبەر ئەوھي پييان وايە كە دروست كردنى حكومەتيكى نەخویندەوار تەنھا رېگەيە بۇ چارەسەر كردنى كيشە جوراوجۆرەكاني جیھان.

لهو ماوهیهدا فەرهنسا و بهریتانیا دو گهوره زلهیز بون له جیهاندا واته له کۆتایی سهددی ههژدهههم. ئەمەش پالی به وایزهاویتەوه نا که فەرمان بکات به کۆمەڵەهی نورانیەکان تا:

۱. شەری داگیرکارانە دروست بکەن بۆ ماندو کرنی بهریتانیا و ئیمپراتۆریەتەکەیی.

ب. شۆرشیکێ فەرهنسی پرێکبخەن بۆ ماندو کردنی فەرهنسا و ئەو شۆرشەش له سالی ۱۷۸۹ دا هه‌لگیرسا و نوسه‌ریکی ئەلمانیش به ناوی تسفاک ئەرکی ئەوهی پێ سپێردرا که دەست نوسه‌کانی وایزهاویت کۆیکاته‌وه له شیوهی کتیبیک ئەویش به‌و کاره هه‌لسا و ناوی کتیبه‌کەیی نا "تەنها دەست نوسه‌رەسەنەکان".

له سالی ۱۷۸۴ وینەیی ئەم بە‌لگه نامەیه نێردرا بۆ نورانیەکان ئەوانەیی کەله لایەن وایزهاویتەوه نێردران بۆ فەرهنسا بۆ هه‌لگیرساندنی شۆرش. بە‌لام هه‌وره بروسکەیه‌ک دای له هه‌لگری نامەکه و له ناوی برد ئەمەش هۆکار بو بۆ دۆزینەوهی ئەو بە‌لگه خراپ کارییه له‌لایەن پیاوانی ناسایشه‌وه دواي پشکنینی جهسته‌ی کەسه‌که، دواتر ئەو بە‌لگانه دران حکومه‌تی باقاریا.

حکومه‌تی باقاریا زۆر به وردی لیکۆلینەوهی کرد له‌سه‌ر ئەو بە‌لگه نامەیه و فەرمانی دا به هیزه‌کانی ناسایش بۆ داگیرکردنی کۆری "پۆژه‌لاتی گه‌وره" که به‌م دوايیانه وایزهاویت دایمه‌زراندبو. هه‌روه‌ها په‌لاماری مالی ژماره‌یه‌ک له گه‌وره هاوبه‌شه‌کانی دا که خاوه‌ن کەسایه‌تی دیار بون له‌وانه کۆشکه تۆکمەکەیی باسوس له ساندرسورف و تیايدا بە‌لگه‌نامەیی زیادتر دۆزرایه‌وه و حکومه‌تی هینایه‌ سه‌ر ئەو برۆایه‌ی که بە‌لگه نامەیی سه‌ره‌کی وینەیه‌که له پیلانیکی کلێسای جوله‌که کەله‌سه‌روه کۆنترۆلی کۆمە‌ڵەهی نورانیەکان ئەکات به‌ئامانجی به‌کارهینانی جه‌نگ و نا‌ئارامی تا به یه‌کیک له ریگه‌کان ده‌وله‌تیک دایمه‌زینیت و زال بیت به‌سه‌ر جیهاندا له ریگه‌ی دەست‌گرتن به‌سه‌ر توانا و ئامرازه‌کانی هیژدا.

بەم شىۋەيە حكومەتى باقاريا كۆپى پۇژھەلاتى گەرەى داخست لە سالى ۱۷۸۵ و كۆمەلەى نورانيەكانى بەياسا لادەر ناوزەند كرد و لە سالى ۱۷۸۷ دەسەلاتى باقاريا ووردهكارى ئەو پىلانەى بلاو كردهو و ناونيشانەكەشى برىتى بو لە "نوسىنە سەرەككىيەكانى ئاينزا و رىكخراوى نورانيەكان" و وىنەيەكى ئەو بەلگە نامەيەى نارد بۇ گەرە پىاوانى دەولەت و كلئسا بەلام بەهيزى نورانيەكان بە ئەندازەيەك بو كە واى كرد گوى بەو ھوشدارىيە نەدرىت ھەر وەك چۆن پىشتريش گوى بە ھوشدارىيەكانى مەسىحيش نەدرا.

لەو كاتەو چالاكى نورانيەكان سروسشتىكى نەينى بەخۆو گرت و وايزھاويت رىنمايى دا بە پەيرەوەكانى تا بچنە ناو پىزى كۆمەلە ماسۆنيە نەينىەكان كە پىيان دەوترا ماسۆنيە شىنەكان و تىايدا كۆمەلەيەكى نەينى دروست بكەن لەناو دلئى ئەو كۆمەلە نەينىانە كە ئەركى برىتى بو لە وتنەوہى وانەى نىونەتەوہىي بەو ماسۆنيانەى كە ئامادەيى دەر دەپرن بۇ داپران لە ھەر بىرۆكەيەكى ئاينى، نورانيەكان ماسكى چاكە و چاكەخوازيان بەكار دەھينا بۇ شاردنەوہى چالاككىيە تىكدەرەكەيان. كاتىكىش كە ويستيان ئامادەكارى بكەن بۇ كۆپى ماسۆنيەكانى بەرىتانيا "جۆن رۆينسۆن" يان بانگھىشت كرد بۇ سەردان كردنى دەولەتە ئەوروپىيەكان، رۆبنسۆن يەكك بو لە گەرە ماسۆنيەكانى ئسكوتلاندا و مامۆستاي فەلسەفە بو لە زانكۆى ئەدېنپورگ و ئەمىندارى گشتى كۆمەلەى شاھانە بو لە ئەدېنپورگ پايتەختى ئوسكتلەندا. بەلام ئەو فرىو كارىيان بۇ نەچوہ سەر و رۆبنسۆن باوہرى بەو نەكرد كە ئامانجيان تەنھا دروست كردنى دىكتاتورىيەتىكى بچوك بىت، بەلام لەھەمان كاتدا ھەستى خۆى پاراست و باسى لىوہ نەكرد و لەھەمان كاتدا نورانيەكان وىنەيەكى پاكنوس كراوى پىلانگىرپىيەكەى وايزھاويت يان پىندا تا لىكۆلىنەوہى لەسەر بكات و بىپارىزىت. سالى ۱۷۸۹ شۆرشى فەرەنسا ھەلگىرسا لەبەر ئەوہى كە پىاوانى دەولەت و كلئسا ملكەچى ئەو رىنمايىانە بون كە ئاراستەيان كرابو و لە ھەمان كاتىشدا گوئيان بە ھوشدارىيەكان نەدابو، ھەر بۆيە رۆبنسۆن ترسا لەوہى كە ئەو مەترسىيە ولاتانى دىكەشى بگرىتەوہ.

سالى ۱۷۹۸ كتيبيكى بلاوكردهوه ناوى نا پيلانگيپرى گهوره بۇ نههيشتنى تەواوى حكومەت و ئاينەكان^(۱) بەلام ئەم ھۆشداريەش ھەرەك زۆرىنەى ھۆشداريەكانى ديكەى پيشو گوئي پينەدرا.

توماس جيفرسون "يەككە لە دامەزىنەران وسەرۆك كۆمارى ولاتە يەگرتوہكانى ئەمەريكا" بو بە قوتايەكى وايزھاويت و بو بە يەككە لە گهوره داكۆكى ليكەرانى كاتيك حكومەتى ولاتەكەى وەك لە ياسا لادەريت ناوزەندى كرد. ھەر لە ريگەى جيفرسونەوه نورانيەكان ھاتنە ناو كۆپى ماسونىيە نوپكانەوه لە نيو ئنفلاند ئەو ناوچەيەى كە ژمارەيەك لە ويلايە سەرەكەكانى ئەمەريكا لە خۇئەگریت .

لە سالى ۱۷۸۹ جۆن پوينسون ھۆشدارى دايە سەرۆكى ماسونىيەكان لەوہى كە چيدى نورانيەكان نەخزىنە ناو كۆپەكانيانەوه. لە مانگى تەموزى سالى ۱۷۹۸ داقيد بابلان سەرۆكى زانكۆى ھارقارد ھەمان ھۆشدارى دوبارەكردەوه و ئاراستەى دەرچوانى كرد و ھەژموني پو لە زيادبوى نورانيەكانى بۇ پون كردنەوه لە نيوئەندە سىياسى و ئاينىيەكانى ولاتە يەگرتوہكانى ئەمەريكا.

جۆن كوينسى ئادامز كۆپە ماسونىيەكانى لە نيو ئنفلاند (بەپيتانايى نوئى) ريك خست و بپيارى دا سالى ۱۸۰۰ خوى كانديد بكات بۇ سەرۆكايەتى كۆمار لە دژى جيفرسون و بۇئەو كارە ھەستا بە نوسىنى سى نامە بۇ كۆلۆنىل وليام ئستون و تيايدا باسى لە چۆنيەتى بەكارھيئانى كۆپەكانى ماسونى كردبو بۇ نامانجى تىكدەرانە. تا ئىستەش ئەو نامانە پاريزراوہ لە كتيبخانەى ديتنبورگ سكوپر لە شارى فيلادلفيا.

لە سالى ۱۸۲۶ كاپتن وليام مۆرگان پيى وابو كە ئەركەكەى وا ئەخوازيت كە قسە بكات بۇ راى گشتى و ماسونىيەكانى ديكە لە بارەى راستى و پلانى نهيئى و نامانجى كۆتايى نورانيەكان، لە بەرامبەردا نورانيەكان كەسيكى خويان پاسپارد كە ئينگليزى بو بە ناوى "ريتشارد ھاوارد" تا بپيارەكەيان جيپەجى

(۱) ئەم كتيبە ئەو كاتە لە ئەندە چاپ كرا و تا ئىستاش ھەندىك مۇزەخانە وينەيەكى لە لا ماوہ و لە ولاتە

بكات كە بريتى بو لە كوشتنى لەبەر ئەوەى ناپاكي بەرامبەر كردون، كاپتن مۇرگان ھەستى بە مەترسى كرد لە سەر ژيانى ھەر بۆيە بېريارى دا كە بەرەو كەنەدا ھەل بىت، بەلام ھاوارد توانى بىگاتى لە نزيك سنور و لە دولى نياگارە تيرۆرى كرد، لە نيويۆرك توانا كەسيك بدۆزريتەوہ "ئافرى ئالن" كە سويندى خوارد گوئى لە ھاوارد بوہ كە راپورتىكى پيشكەش كردوہ لە كۆبونەوہى كۆمەلەيەكى نھينى لە نيويۆرك و ناوى ليناوہ "سوارچاكانى پەرستگا" بەناوى ريكخراوى خاچپەرستەكان كەلە سوريا دامەزرا لە كاتى شەرى خاچ پەرستەكان و لەو راپورتەدا پونى كردۆتەوہ كە چۆن بېريارى لە سىدارەدانى لەسەر كاپتن مۇرگان جىبەجى كردوہ. دواتر رېوشوين گىرايە بەر بو گواستەوہى بكوژەكە بو دور لە بەريتانيا، تا ئەمپۆكەش كەم كەس ئەزانىت كە ئەم پوداوہ ئەو كاتە بوہ ھۆى توپە بونى ٤٠٪ ماسونىەكان لە باكورى ويلايەتەكانى ئەمەريكا و بوہ ھۆى واز ھىنانيان لە ماسونىەت - نوسراوئىكى وتاربيژى كۆبونەوہيەكى گەورەم لەلايە كە ئەو كاتە بەسترا لەسەر ئەو پوداوہ - ليڤرەو ئەتوانين رېژەى ھەژموني ئەو كەسانە وينا بكەين كە دەستيان ھەبوہ لەو پيلان گىرانه ئەھريمەنانەيە، لەسەر دەسەلاتى ئەو كەسانە ئەوئەندە بەسە كەبزائين چۆن توانيويانە لە رىگەى سەرچاوہ كانيانەوہ پوداو گەلبكى زۆر ديار لەو ميژوہ لابدەن^(١) و دەرى بكەن لەو كتیبانەى كە ئىستا لە خویندنگەكانى ئەمەريكا ئەخوينترىت.

لە سالى ١٨٢٩ نورانيەكان كۆنگرەيەكيان لە نيويۆرك بەست و نورانييەكى ئىنگليزى بە ناوى (رايت) بانگهيشت كرا و تيايدا راگەيەندرا كە كۆمەلەكەيان بېريارى داوہ جولانەوہ نھلستىەكان (ئانارشىستەكانى روسيا و ئەوروپاي ناوہند لە سەدەى رابوردودا) و جولانەوہ بى باوہرەكان بكرىتە خو لە ريكخراوئىكى جىھانى كە پى دەوترا كۆمۇنىزم. ئامانج لەم ھىزە ويرانكارىيەى

(١) ئەو كەسانەى كە لەو پوداوئەدا باس كراوان (جيفرسون، جۆن كوينسى ئادامز، داڤيد بابلان، كۆنۆليل وليام ئاستون و كاپتان وليام مۇرگان) ئەم كەسانە تىكرايان كە سانى بەرجەستە و ديار بون لە ميژوى ئەمەريكادا و دوان لە كۆپەكانىشيان بونە سەرۆك كۆمار.

که ئەم رېنكخراوه ئەبېتە خاوەنى برىتى بو له ئاسانكارى كردن بۇ كۆمەلەى نورانيەكان تا بتوانن شەپ و ئانارامى دروست بكەن له داھاتودا.
 بۇ دامەزراندنى ئەو پرۆژە ترسناكە سى كەس ديارى كرا له لايەن ھەر يەك له كلينتون پوزفيلت، باپىرى فرانكلين پوزفيلت سەرۆكى ولاتە يەكگترەكانى ئەمەريكا، راس گرېلى و شاس. ئەم ليژنەىە پارەىەكى زۆرى كۆكردەوہ بۇ پشتىوان كردنى ئەو پرۆژەىە. ھەر ئەو پرۆژەىە ھاوكارى ھەر يەك له كارل ماركس و ئەنجلىزى كرد تا كتيب گەلى (سەرمايە، مانيفېست) له شەقامى سوھۆ له لەندەن بنوسن.

سالى ۱۸۳۰ وايزھاويت كۆچى دوايى كرد دواى ئەوہى كه وا باس كرا كه تۆبەى كردووہو گەپاوتەوہ باوہشى كليسا. ئەركى نورانيەكان به پيى ئەو پلانەى كه وايزھاويت دايرشتبو بۇ پيلانگيرى جولەكه زۆر كۆنە كه برىتيە له رېنكخستن و ئاراستەكردنى دەسلەت له سەرجم رېنكخراو و كۆمەلە جيهانيەكان له رېگەى گەياندى سەرچاوەكانيان به پۆستە گرنگ و ھەستيارەكان. لەو كاتەى كه كارل ماركس له ژيەر چاوديرى كۆمەلەىك له نورانيەكان مانيفېستى ئەنوسى، پرۆفيسۆر (كارك ريتەر) كه مامۆستاي زانكۆى فرانكفورت بو تيۆرەى پيچەوانەى كۆمونيژمى ئەنوسى - له ژيەر چاوديرى كۆمەلەىكى ديكە له نورانيەكان - ھەرەك چۆن له داھاتودا دەر ئەكەويت، سەرکردەكانى پيلان گيرى جيهانى ئەتوانن ھەردو تيۆرە پيچەوانەكه بەكار بهينن به جياوازيەكانيانەوہ له پيناو دروست كردنى دوبرەكى له نيوان گەلاند تا ئەو ئاستەى كه مرقايەتى دا بەش ببیت بەسەر دو سەربازگەى دژ بە يەك... ئەمەش ئامادەكارى ئەكات بۇ قوناغى دواتر ئەویش پرچەك كردنى ھەردو سەربازگەكه و ھاندانيان تا يەكترى لەناو ببەن... ئەوہى كه رايتر دەستى پيكرد فەيلەسوفىكى ديكەى ئەلمانى تەواوى كرد بەناوى (فريدريك نيتشە) كه رېبازەكەى ناسراوہ به (نيتشەبيزم) ياخود فەلسەفەى نيتشە... ئەم رېبازەش بوہ بئەما بۇ دروست بونى بىرى فاشييزم و نازييزم... ھەر ئەم سى بىروبۆچونە بو كه رېگەى دا به نورانيەكان تا له رېگەى سەرچاوەكانيانەوہ

ھەردو شەھرى يەكەم و دوومى جىھانى ھەل بگىرسىنن. سالى ۱۸۳۴ نورانيەكان (مازىنى) سەرکردەى شۆپشگىنرى ئىتالى بەناوبانگ ھەل ئەبىژىون تا جىبەجى كارى پىرۆگرامەكەيان بىت و ئانارامى لە جىھاندا دروست بكات... مازىنى لەم پۈستەدا مایەوہ تا كاتى مردنى لە سالى ۱۸۷۲.

لە سالى ۱۸۴۰ جەنەرالىكى ئەمەرىكى بە ناوى ئەلبىرت بايك^{۱۲} ھاتە لاي و ئەوئەندەى نەبىردگەوتە ژىر كارىگەرى مازىنىيەوہ. ئەو كاتە جەنەرال بايك زۇر بە گلەيى بو لەبەر ئەوہى سەرۈكى ئەمەرىكا ئەو ھىزە ھىدنىيانەى مەرەخەس كىردبو كە پەيوەست بون بە سوپاي ئەمەرىكاوہ بەھۆى ئەوہى لەژىر پەردەى كارىسەربازى تاروانى گەرەيان ئەنجام دابو، ھەر بۆيە جەنەرال بايك بىرۆكەى نىوئەتەوايەتى جىھانى قبول كىرد لە ژىر دەسەلاتى يەك حكومت تەنانەت دواتر بوہ يەككە لە سەرکردە پۇچىەكانى پىلان گىنرى جىھانى. لە نىوان سالەكانى ۱۸۵۹ تا ۱۸۷۰ وورده كارى پلانكى سەربازى تىر و تەسەلى دانا بۇ سى شەھرى جىھانى و سى شۆپشى گەرە كە بەپىيى بىرۈى ئەو لە سەدەى بىستەم دا ئەبنە ھۆى ئەوہى كە پىلان گىنرىيەكە بگاتە قۇناغى كۇتايى.

جەنەرال بايك زۇرىنەى كارەكانى لە كۆشكەكەى ئەنجام دەدا ئەو كۆشكەى كەلە لىتا روك^{۱۳} پايتەختى وىلايەتى ئەركىنساب دروستى كىرد و پىك ھاتبو لە سىانزە ژور، كاتىك كە نورانيەكان و كۆپى ماسۇنىەكان (كۆپى پۇژھەلاتى گەرە) بونە جىگەى گومان لەبەر چالاكىە شۆپشگىنرىيە بەرفراروانەكەى مازىنى لە سەرتاسەرى ئەوروپا، جەنەرال بايك ئەركى دوبارە رىك خستەنەوہى ماسۇنىەتى لەئەستۇگرت بە پىنى بنەما گەلىكى ئاينى نوى، بۇ ئەو كارە ھەلسا بە دروست كىردنى سى ئەنجومەنى بالا، نىوئەندى يەكەمىنيان ئەكەوتە شارلستون لە وىلايەتى كاروليناى باشور لە ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا، نىوئەندى دووم ئەكەوتە پۇما و نىوئەندى سىنھەم ئەكەوتە بەرلىن. ئەركى

(^{۱۲}) يەككە لە گەرە سەرکردە سەربازىيە ئەمەرىكىەكان لە سەدەى رابوردو.

(^{۱۳}) ئەم شارە دواتر ناوبانگ پەيدا ئەكات واتە لە سالى ۱۹۵۷ وەك نىوئەندىكى سەرەكى رەگەز پەرسىتى لە

ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا و وەك يەككە لە نىوئەندەكانى ئانارامى شارارە تىايدا.

ئەوەش بە مازینی سپیڤردرا کە بیست ئەنجومەن دروست بکات کە سەر بەوان بیټ و لە سەرتاسەری جیهاندا بلاوبیټتەو (لەو کاتەو تا ئیستا ئەو ئەنجومەنە بۆتە نیوهندی سەرکردایەتی گشتی نھینی بۆ پیلان گێری جیهانی).

زانا نورانیەکان بەر لەوہی زانا مارکۆنی رادیو و بی سیم بدۆزیتەو، نامرازی پەیوہندی کردنیان لە نیوان جەنەرال بایک و سەرۆکی ئەنجومەنە ناماژە پیکراوەکان ریک خست... دواتر دەزگای ھەوالگری ئەمەریکا بەو نھینیە زانی ئەوہش وای لیکردن کە درک بەوہ بکەن چۆن روداو گەلیکی بە رو کەش لیک جیا کە لە گوژە و کەناری جیہان رو دەدات لە یەک کاتدا، ئەبیټە شەر و ناارامی دروست کردنی دۆخ گەلیکی ترسناک.

پلانەکە ی جەنەرال بایک لە یەک کاتدا سادە و کاریگەر بو، ھەرەک چۆن روداوہکان دەریان خست... ریکخستنی جولانەوہ جیہانیەکان پنیوستی بەم سی خالە یە:

ا. کۆمۆنیزم.

ب. نازیزم (ھەلقولۆو لە تیوریەکانی نیتشە).

ت. زایونیزمی جیہانی.

ھەرەھا جولانەوہ گەلیکی جیہانی دیکە وەک نامادە کارییەک بۆ ھەلگیرساندنی سی شەری جیہانی و سی شۆرشێ گەرە... نامانج لە شەری جیہانی یەکەم رەخساندنی دەرفەت بو بۆ نورانیەکان تا کۆتایی بەدەسەلاتی قەیسەرەکان بەینن و بیکەنە پیگە ی جولانەوہ کۆمۆنیزمە – بی باوہرەکان، نامادە کاری کرا بۆ ئەو شەرە لە پیگە ی ناکۆکیەکانی نیوان ھەردو ئیمپراتۆریەتی بەریتانی و ئەلمانی، ئەو جیاوازیانە ی کە ھەر لە سەرەتاوہ نورانیەکان لە نیوان ئەو دو دەولەتەدا دروستیان کردبو. دوا ی کۆتایی ھاتن بە جەنگی جیہانی یەکەم و دامەزراندنی کۆمۆنیزم وەک ئایین، بەکار ھات بۆ ویرانکردن و پوختاندنی حکومەت و باوہرە ئاینیەکانی گەلان، لە جەنگی جیہانی دووہمیشدا ناکۆکی نیوان فاشیەکان و جولانەوہ ی زایونی

سىياسى^{۱۱} دەرفەتى بۇ ئەو كارە پەخساند، ئامانچ لەم شەپە ئەو بو كە كۆتايى بە نازىزم بەئىنرېت و دەسەلاتى زايۇنىەكان لە پوي سىياسىيەو زىادتر بىت تا ئەو كاتەي كە بتوانن دەولەتى ئىسپرائىل لە فەلەستىن دروست بكن. يەككى دىكە لە ئامانجەكانى ئەم پلانە برىتى بو لە پىشتىوانى كرنى كۆمۇنىزمى جىهانى تا ئەگاتە قۇناغى ھاوتابونەو لەگەل ھىزى تىكپراي جىهانى مەسىحى پۇژئاوا. كاتىك كە كۆمۇنىزم ھىزەكەي ئەگاتە ئەو ئاستە ئەو سىتېنرېت و دەست دەكرىت بە جىيەجىكردىنى قۇناغى دواتر كە برىتتە لە ئامادەكارى كردن بۇ كارەساتى مرقۇايەتى و گەردونى سى ھەم و كۆتايى... من لىرەدا ئەپرسەم ئايا ھەر كەسىكى بەئاگا ئەتوانىت پۇلى پۇزفېلت و تىشېرشل نادىدە بگرىت لە جىيەجى كردنى ئەو پلانەدا؟... ئەگەينە جەنگى جىهانى سىھەم - داھاتو - ئەم جەنگەش كە لە دەرەنجامى ئەو مەملانىيەي كە نورانىەكان پلانىان بۇ كىشابو - سەرۆكەكانى پىلانگىپرى زانىۇنىزمى جىهانى - لە نىوان زايۇنىزمى سىياسى و جىهانى ئىسلامىدا پو دەدات^{۱۲}. ئەو پلانەش وا دەخوازىت كە لە پىگەيەو جىهانى عەرەبى و دواتر ئىسلام تىك بشكىنرېت. بەم شىوہە ولاتانى جىهان بە ناچارى خۇي دەبىننەتەو كە دابەش بو بەسەر دو سەربازگەدا و كار دەكات بۇ گەيشتەو بە يەك تا ئىدى جىهان ئەگاتە پلەي ماندوبونى رەھا: لە پوي جەستەيى و بىر و پۇج و ئابورىيەو... جارىكى دىكە ئەپرسەم:

ئايا كەسىكى بى لايەن و ژىر ئەتوانىت ئەو پىلانگىپرى شاراوانەي كەلە خۇرەلاتى ناوەرەست و پۇژھەلاتى دور ئەگوزەرى پەت بكاوہ كە بە شىوہەيەكى ھاوناھەنگ كار ئەكەن بۇ گەيشتە بە دەرەنجامىكى ئەھرىمەنەنە. لە سالى ۱۸۷۱ ھوہ و بە تايبەت ۱۵ ئابى ۱۸۷۱ جەنەرال بايك بە مازىنى ئەلېت كە ئەوانەي كار ئەكەن بۇ گەيشتە دەسەلات بە شىوہەيەكى رەھا ھۇكار

(^{۱۱}) ھەرەك پىشتىر باسى لىوہ كرا مەبەست لە زايۇنىزمى سىياسى پوكەشى دەرەكى چالاكى جولانەوہى زايۇنىزمى جىهانى.

(^{۱۲}) بە گشتى پۇژئاوايىەكان جىهانى ئىسلامى لە برى جىهانى عەرەبى بەكار ئەھىنن.

ئەبن لە دوای دروست بونی جەنگی جیھانی سى ھەم بۆ دروست بونی گەورەترین کارەسات کە مرقایەتی بە خۆیەوہ بینیبیتی، ئەوہی لە خوارەوہ دیت بابەتیکە لەو نامەییە وەرگیراوە کە پارێزراوە لە مۆزەخانەیی بەریتانی لە لەندەن:

(جولانەوہ ئانارشیستیکەکان ئەبەستینەوہ بە جولانەوہ بی باوەرەکان و کار ئەکەین لەسەر دروست کردنی کارەساتیکى مرۆیی کە قیزەونییە بی کوتایییەکەیی بۆ تەواوی میللەتەکان وەک دەرەنجامی بی باوەرپی رەھا^{۱۶} دەرەکەویت و تیایدا سەرچاوەیی وەحشیگەری و لەرزەییەکی خویناوی گەورە ئەبینن. ئەو کاتە ھاوڵاتیانی تەواوی نەتەوہکان ئەبینن کە ناچارن پارێزگای لە خویان بکەنلە بەرامبەر ئەو کەمینیەیی کە بانگەشەیی شۆرشیی جیھانی ئەکەن و ئەکەونە خویان بۆ لەناو بردنی ئەو کەسانەیی کە شارستانیەت ئەپوخینن... ئەو کاتە جەماوەرە مەسیحییەکان ئەبینن کە بیروکەکەیان ون و بی مانا ئەبیت و ئەو جەماوەرەش پیویستی زۆر ئەبیت بۆ ھەر بیرو باوەرێک کە بی پەرستیت، ئەو کاتە پوناکی راستەقینە یەک ئەگریت.. بە باوەرپی ئیمە - بۆچونی نورانیە ئەھەریمەنییەکان ئەبیتە دیاردەییەکی جیھانی و بە شیوہییەکی ئاشکرا پیشکەش بە جەماوەر ئەکریت... لە دایک بونی ئەم دیاردەییە وەک دەرەنجامیک دەبیت بۆ رای گشتی جەماوەر کە بە شیوہییەکی راستەوخۆ دوای نەمانی مەسیحیەت و بی باوەرپی دیت^{۱۷} لە یەک کاتدا).

مازینی لە سالی ۱۸۷۲ کۆچی دوایی کرد و جەنەرال بایک سەرکردەییەکی شۆرشگێری دیکەیی ئیتالی خستە شوینە کە ناوی لومی بو. دوای مردنی لومیش لینین و ترۆتسکی جیگەیان گرتەوہ... پشتیوانی کەرانی دارایی ئەو چالاکیانەش خاوەن بانکی جیھانی بون لە بەریتانیا و فەرەنسا و ئەلمانیا و ولاتە یەگرتەوہکانی ئەمەریکا... ئەبیت ھەمیشەش ئەوہ بلین کە خاوەن بانکە جیھانیەکان ئەمپۆکە ھەر خوشیان سوخۆرەکانی سەردەمی مەسیحین،

(^{۱۶}) مەبەستی نوسەر بی باوەرپی رەھا و کۆمۆنیزم بە شیوہییەکی تاییەت.

(^{۱۷}) مەبەستی نوسەر لە مەسیحیەت و بی باوەرپی ھەردو شارستانیەتی پۆژناوا و کۆمۆنیزمە.

ئیستهش ههروهك پيشو سهراوهی نورانیه کائن، واش خراوته بیرى جه ماوه ره وه که کومونیزم جولانه وه یه کی کرئکارییه که دروست بوه بو روخاندنی سهرمایه داری. به لام ئیمه له م کتیبه دا ئه یسه لمینن که ئه مه (بهردهگه لیکه له سهر ته خته ی شه ترهنج)، پیشتریش ئه مه سه لمینراوه له کتیبی "ته میك به سهر ته مه ریکاوه".

به و مانایه ی که هه والگری له هر یه ک له ولاته یه کگرتوه کانی ئه مه ریکا و بهریتانیا به لگه گه لیکى یه کلاکه ره وه ی ده ست که وتوه که ئه یسه لمینیت هر سه رمایه داره جیهانیه کان بون که پشتیوانی داراییان ده کرد له هه ردو سه ربازگه دژه به یه که که له سه رجه م شه ر و شوپشه کاندایه سالی ۱۷۷۶هـ... ئه ویش له رینگه ی دامه زراوه داراییه کانیان که له سه رتاسه ری جیهاندا بلاو بوته وه.

لایه نگرانی کلئیسای ئه هریمه نی - واته جوله که - له م سه رده مه ی ئیستاماندا ئه وه ئه وانن که حکومه ته کان ناراسته ئه که ن له رینگه ی پیدانی قهرز و سو و ناچاری ئه که ن که به شداری بکات له شه ره کاندایه ئامانجی به دی هیئانی پلاننه کانی جه نه پال بایک که ئامانجی گه یاندنی جیهانه به ئاستیک له پیلان گپری که تیایدا بتوانن کومونیزم و مه سیحی یه کان ناچار بکن که له گه ل یه کدا ده رگیر ببنله شه ریکی له ناوچونی سه رتاسه ری دا. پیلانگپرییه که ی جوله که ئه لیت که پیویسته هه رنه ته وه یه کی دیکه به پیی ئه و پلانیه که دانراوه به شداری ئه و شه ره بکات که به پیی پیوه ر دیاری کراوه...

به لگه گه لیکى دیکه ی زور هه ن که ده یسه لمینن به شیوه یه کی یه کلاکه ره وه جه نه پال بایک به نوبه ی خو ی سه رکرده ی ئه و پیلانگپرییه جیهانیه بو وه ک وایزه اویت له سه رده مه که ی خو ی،^{۱۸} واته وه ک ئه و که شیشی گه وره ی ئه و هونراوه ئه هریمه نانه یه. جگه له و نامه یه ی که بو مازینتی نارد، نامه یه کی

(^{۱۸}) وه ک پیشتر باسمان لیوه کرد یه کیک بو له گه رره سه رکرده سه ربازییه ئه مه ریکیه کان له ماوه ی سه ده ی رابوردو.

دیکه‌ی نارد که که‌وته دست که‌سانی بیگانه و ئەو نامه نوئیەش ئاراسته‌ی کۆرەکانی ماسۆنی کرابو، ئەو کۆرانه‌ی که خۆی پێکخه‌ری بو. له دوتویی ئەو نامه‌یه‌ی که له ۱۴ تهموزی ۱۸۸۹ ئاراسته‌ی کردبو هاتوه که ده‌لیت: "پێویسته به جه‌ماوه‌ر بلێن که ئیمه باوه‌رمان به خوداوه‌ند هه‌یه و ئەپه‌رستین به‌لام ئەو خودایه‌ی که ئیمه ده‌په‌رستین وه‌مو ترسی ده‌رونی لیمان دور ناخاته‌وه... پێویسته له‌سه‌ر ئیمه که گه‌یشتوینه‌ته ئاسته‌کانی ناگایی والا بیروباوه‌ری خۆمان بپارێزین که تیایدا ئەهریمه‌ن خواوه‌نده... به‌لی ئەو خواوه‌نده به‌لام خواوه‌ندیش خواجه‌کی دیکه‌یه له‌به‌ر ئەوه‌ی ناگریت به شیوه‌یه‌کی په‌ها ته‌نها دو خوا هه‌بیته که رو به‌پروی یه‌ک بن... ئیمه ئەهریمه‌ن به بیناوه‌ر داده‌نیین به‌لام راستی فه‌لسه‌فی په‌تی ئەوه‌یه که خواوه‌ند و ئەهریمه‌ن هه‌ردوکیان یه‌کسان... به‌لام ئەهریمه‌ن خواوه‌ندی پوناکی و خیره و هه‌تا هه‌تایه له پیناو مروّقایه‌تی دا ده‌جه‌نگیت له دژی خواوه‌ند که خواجه‌ی تاریکی و خواجه‌یه."

بانگه‌وازی‌ک بو جیهانی مه‌سیحی:

ئەو پڕوپاگه‌نده‌یه‌ی که له ناو جه‌ماوه‌ردا بلاو کراوه‌ته‌وه له لایه‌ن ئاراسته‌که‌رانی پیلانگیرێ جوله‌که‌ی ئەهریمه‌نانه ئەو جه‌ماوه‌ره‌ی هیناوه‌ته‌سه‌ر ئەو باوه‌ره‌ی که نه‌یاره‌کانی مه‌سیحیه‌ت تێکرایان بی باوه‌رن... به‌لام له راستیدا ئەم درۆیه مه‌به‌ستیکی له پشته‌وه‌یه و ئامانج لێی بلاوکردنه‌وه‌ی په‌رده‌پۆشکردنی پلانه نه‌ینییه‌کانی قه‌شه‌ی ئایینی ئەهریمه‌نانه‌یه ئەوانه‌ی که سه‌ره‌رشته‌ی کلیسای جوله‌که‌ ئەکه‌ن و ئاراسته‌ی ئەکه‌ن به شیوه‌یه‌ک که بتوانن له‌گه‌لی دا رینگری بکه‌ن له مروّقایه‌تی که رینگه‌ی خودا له‌سه‌ر زه‌وی پیاده بکات... ئەو قه‌شانه له تاریکیدا کار ئەکه‌ن و هه‌میشه له پشت په‌رده‌وه ده‌می‌ننه‌وه و پارێزگاری له نه‌ینی ئامانج و که‌سایه‌تیه‌کانیان ئەکه‌ن و له زۆرینه‌ی ئەشارنه‌وه له‌وانه‌ی که گومرا بون و بون به گه‌مه‌یه‌ک به ده‌ستیانه‌وه، قه‌شه جوله‌که‌کان ئەزانن که سه‌رکه‌وتنی کو‌تایی پیلانگیریه‌که‌یان ئامانجی

داگىر كىردى دەسەلاتە لە تەواۋى ولاتانى جىهان. ئەو ش ئەو سىتتەو لەسەر
توانايان لەسەر پاراستنى نەينى كەسايەتى و ئامانجە تايبەتەكانيان تا ئەو
كاتەى ئەو پۇژە دىت كە هېچ هېزىك و هېچ ژىرىيەك نەتوانىت پىگىرام لى
بكات كە سەر كىردەيەكى رەھامى ستەمگەر بۇ تەواۋى جىهان دابىنن.

ھەندىك لە ئايەتەكانى كىتئى پىرۇز (ئنجىل) پىمان ئەلىت كە ھەندىك لە
نەخشەكان ەك نەخشەكانى وايزھاۋىت و بايك جىبەجى ئەكرىن تا ئەو پۇژە
دىت كە ھىزەكانى خراپە دەست دەگىر بەسەر زەوى دا... يەكەك لەو ئايەتە
ئەھرىمەنەنە ئەلىت: دواى ئەو بۇ ماۋەى ھەزار سال دەست دەگىر بەسەر
زەوى دا... من نالىم ئەم ئايەتە چى ئەگەيەنىت ئەو كاتە بە پىنى پىۋەرە
مروقاتەكانمان بەلام ئەو ئەتوانم بىلىم ئەو يە كە بە پىنى ئەو لىكۆلىنەو ئەم
كە لەسەر پىلانگىرى ئەھرىمەنەنە كىردومە بۇم دەركەوتو - بە پىنى ئەو ئەم
لە كىتئى پىرۇزدا ھاتو - دەسەلاتى ھىزى خراپە بەسەر جىھانى ئىمەدا زودتر
لە پىشېنى كىتئى پىرۇز و لە ماۋەيەكى زۇر كورت تر پىرى دا.

پىۋىستە بە پىنى توانا تەواۋى گەلان لەو پىلانگىرىيە ئاگادار بىرىتەو
لەبەر ئەو پەنگە جەماۋەر بە تەواۋى راستىيەكە نەزانىت، لىكۆلىنەو ئەم
نامەكانى مازىنى و قەشەكانى پىلانگىرى جولىكە دەريان خستو كە بەردەوام
ھەوليان داۋە نەينى كەسەكانى خويان و ئامانجە راستەقىنەكانيان پىارىزن،
ئەو ئەم كەلە خوارو دەت ھەلبۇزاردەيەكە لەو نامەيەى كە مازىنى نوسىۋىتى بۇ
ھاۋكارى كىردى دكتور بىرايدا نىشتايىن بەر لە مردنى بە چەند سالىك: ئىمە
كۆمەلەيەكى بىرايانە پىك ئەھىنىنو سەرتاسەرى گۆى زەوى بلاۋ ئەبىنەو، ئىمە
ئەمانەۋىت ھەرچى بەر بەستە لە نىۋان خۇماندا بىشكىنن، بەلام لەگەل
ئەو شدا بەر بەستىكى تەك ھەيە لە نىۋانماندا كە ھەر يەكەمان دادەپۇشىت و
كەس ھەستى پى ناكات سەرباى ئەو ئەم كە قورسايى دروست ئەكات
لەسەرمان... كەى ئەو بەر بەستە لائەبىرەت؟ لە كۆى يە؟ كەس وەلام نازانىت،
ياخود لانى كەم كەس ھېچ لە بارەيەو نالىت... كۆمەلەكەمان نەينىيە تەنەت
بۇ ئىمەى شارەزا و دىرىن تىايدا.

له سانى ۱۹۲۵ كاردىنال كارو ئاي رود ريگز كه قەشەى شارى سانتيياگو پايتەختى ولاتى شىلى بو كتيبيكى بلاو كرده وه كه ناوهكەى (نهيىنى ماسونيهت دواى پەردە لەسەر ھەلمائىنى) بو تيايدا باس لە چۆنيەتى دروست بونى نورانيەكان ئەكات و دەلئيت كه كۆمەلەيە^{۱۹} كى نهيىن لە ناو دلى كۆمەلەيەكى ديكەى نهيىنى گەرەتر كه ماسونيهتە، ھەر لەو كتيبەى دا ژمارەيەكى زۆر بەلگە نامە دەخاتە رو كه بەلگەن بو ئەوھى سەركردهكانى ماسون ئەوانەى كه خاوەن پلەكانى (۳۲ و ۳۳) ن نازانن چى لە كۆرەكانى پۆژھەلاتى گەرە^{۲۰} ئەو كۆرەنەى كه بايك دروستى كرد ئەگوزەرى. واتە كۆرى رپۆرەسىمى بالادى تايبەت كه تيايدا مەشق بەو ئافرەتانە ئەكرئت لەوانە كه دەبنە ئەندام لە پيلان گنپرى جيهانى و تيايدا نهيىيان پى دەوترئت.

كاردىنال لە پەرى ۱۰۸ لە كتيبەكەى (بەلگە نامەى يەكلاكەرەوه) پونى ئەكاتەوه (لومىى) كه لە لاين جەنەرال بايكەوه ھەلبژيردرا تا جيگەى مازىنى بگريتەوه لە بەرپۆرەبردنى جولانەوھى شۆرشى جيهانى، حاخامىكى جولەكه بوە بەر لەوھى كه بايك ھەلى نئت، ئەمەش ئەو پلانە بو كه بوە ھۆى گومراكردى ليكۆلەر و ميژرونوسەكان لەبەر ئەوھى قەشە بالا دەستەكانى پيلانگنپرى رپۆرەسىمى پەرسىنى ئەھريمەنى ھيئابوہ ناو ماسونيهتەوه كه سەر بە كۆرى پۆژھەلاتى گەرە و سەر بە ئەنجومەنى رپۆرەسىمى بالادى بو. دواتر كەسانى دەگمەن ھەل ئەبژيرن و نهيىنى تەواوھتى وەر ئەگرن، ئەو نهيىنيەى كه لە سەرى پيلانگنپرىيەكان دروست ئەكرئت و ئەوانيش بە نۆبەى خۆيان ئەبنە قەشە سەرەكيبەكانى.

ئيمە زۆر جار گويمان لە باس كردنى پوداوەكانى ئەم سەردەمەمان ئەبئت بەو پنيەى كه پەيوەنديەكانى مەملانئيه لە پيئاو زال بون بەسەر بىرى

(^{۱۹}) ريزبەندى پلەى ماسونيهكان بە پنى دئيرىنى و قول بوئەوه لە نهيىنيەكانى ماسونيهت و دواچار پلە لە كۆرەكاندا. ھەردو پلەى ۲۲ و ۲۲ بە ترۆپكى پلەكانى ماسون دادەنرئت.
(^{۲۰}) كۆرى ماسونى سەرەكيبە لە تەواوى ولاتەكانى جيهان.

مۇقايەتى بەلام ئەو وتەيە تەنھا برىتتە لە نىوہى راستى لەبەر ئەوہى ئەو نامانجانەى كە پىلانگىرى و ايزھاويت ئەيەويت پىنى بگات برىتتە لە:

۱. نەھىشتنى تەواوى حكومتە نىشتىمانى و رىكخراوہكان.
۲. نەھىشتنى بۇماوہىيى.
۳. نەھىشتنى مولكدارى تايبەت بە شىوہيەكى رەھا.
۴. نەھىشتنى ھەستى نەتەوہىيى و نىشتىمانى.
۵. نەھىشتنى ژيانى خىزانى و بىرۇكەى ژيانى خىزانى بەو پىنيەى كە ژيانى خىزانى ئەو شانەيەيە كە شارستانىت لەسەرى دروست ئەكرىت ھەروەك چۆن لە تەواوى شارستانىتەكاندا پوى داوہ.
۶. رەت كردنەوہى تەواوى ئاين و دامەزراوہكان لەسەر گووى زەوى وەك سەرەتايەك بۇ جىگرتنەوہى لە لايەن نورانيەكانەوہ، ئەو بىرۇكە ئەھرىمەنيەيى كە دەيەويت بە زۇر جىگەى ئاينەكانى دىكە بگرتتەوہ.

نىوہندى سەرگردايەتى پىلانگىرىيەكە:

تاكۇتايى سەدەى ھەژدەھەم نىوہندى سەرگردايەتى پىلان گىرىيەكە شارى فرانكفورت بو لە ئەلمانىا كە تىايدا خىزانى پۇتشىلد دروست بو و لە ژنر دەسەلاتىدا ژمارەيەك لە گەورە سەرمایەدارە جىھانيەكانى گرتە خۇ لەوانەى كە وىژدانىان بە ئەھرىمەن فرۇشتبو. بەلام سەرۇكايەتى پىلانگىرىيەكە گواسترايەوہ بۇ سويسرا دواى ئەوہى كە حكومتەى باقارىيا لە سالى ۱۷۸۶ ئابپوى بردن و لە دەرى كردن، ئەوانىش تا كۇتايى جەنگى جىھانى دووہ لەوى مانەوہ و دواتر چونە نيۇيۇرك و نىوہندى سەرۇكايەتيەكەيان بوہ بالەخانەى ھارولد برات.

لە نيۇيۇركىش بىنەمالەى پۇكفلەر جىگەى بىنەمالەى پۇتشىلدى گرتەوہ لەگرتنە دەستى باج و ئاراستەكردنى دواى سەرگەوتنى پىلانگىرىيەكە...

دوای ئەوێ که پیلانگیرییە که سەرکەوتن بە دەست ئەهینیت له دوا قۆناغدا، حکومهتی جیهان دروست ئەبیت و سەرۆکی پەهای ئەبیت به سەرۆکی کلێسای جولەکه. حکومهتەکش له کلێسای جولەکه و ژمارەیهک زانا و سەرمایه‌دارەکان پێک دیت له‌وانەى که راستگویی خویان سەلماندوه بۆ بیروبوچونی ئەهریمەنانه. مرقایه‌تیش ملکه‌چی ئەم حکومهتە ئەبیت و گەشه ئەکات به پینی یاساکانی پیتاندنی دەستکرد (کارەکانی لەسەر ئاستی جیهان رێک ئەخریت).

برتراند راسل که فهیله‌سوفیکی جیهانییه له پەرەکانی ۴۹-۵۱ ی کتیبە‌که‌ی که به ناوێشانى (کاریگەری ناشتی لەسەر کۆمە‌لگا) یه ئەلێت که مۆرێ له جیهانی داها‌تودا به شیوه‌یه‌ک رێک ئەخریت که تەنها ۳۰٪ له مێینە و ۵٪ له نێرینه‌کان به‌شداری‌ئە‌کەن له دروست کردنی پەرگەزی مرقایه‌تی و له داها‌تودا هەم‌چە‌شنی و ژمارە‌که‌ی به پینی خواستی دە‌ولەت دیاری ئەبیت.^{۲۱}

ئەم باسه به هەلبژاردەیه‌ک کۆتایی پێ ئەهینم له وتاردانی سەرکرده‌کانی ئەنجومەنه ماسۆنیه‌کان - بالادیه‌کان - که له لایەن جەنەرال بایکه‌وه دروست کرابو له ئەندامانی کۆپی پۆژمه‌لاتی گه‌وره له پاریس: له سەرەتای ئەم سەده‌یه‌ماندا جێبه‌جێکردی یاساکانی جوییم - ئەوانەى که جولە‌که‌ نین - هاته‌ خواره‌وه که له بهر کاریگەری ئێمه هاته‌ نزمترین ئاستی، ئێمه ئە‌توانین له به‌های ئەم یاسایانه کهم بکه‌ینه‌وه له رێگەى شیکارکردن و باس لیکردنی به شیوه‌یه‌ک که دوری خاتوه له مانا راسته‌قینه‌که‌ی. ئێمه ئەم رێگه‌یه‌مان خستۆته‌ ناو بازنه یاسایه‌کانیه‌وه و ئیستاکه داوه‌ره‌کان بو‌خویان بریار له‌سەر پرسه‌کان ئە‌ده‌ن وه‌ک ئەوێ که پینان دە‌وتریت. واته بریار دەر ئە‌کەن به پینی ئەو یاسایانه‌ی که ئێمه پینیارى ئە‌کەین تا به پینی ئەوه جوییم پیاده بکەن، ئە‌مه‌ش بێ گومان له رێگەى که‌سانیکه‌وه ئە‌کریت که گە‌مەن به دەستی

(^{۲۱}) دروست کردنی منداڵ به شیوه‌ی دست کرد له‌ناو تاقیگه‌کاندا به‌شیوه‌یه‌کی به‌ربلۆ له کۆمه‌لگه پۆژناواییه‌کاندا بلۆ بۆتوه له‌ پوه‌وه پیکلامی زۆر ئە‌کریت و بۆته جیگه‌ی بایه‌خی نێوه‌نده زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و ئاینیه‌کان.

خۇمانەۋە سەربارى ئەۋە كە ھىچ پەيۋەندىيەكى دىيار و ئاشكرا نىيە لە نىۋاتماندا. تەننەت ئەندامانى ئەنجومەنى پەرلەمانىش ھەيە كە كار بە پراۋىتى ئىمە ئەكەن.

رەنگە ئەمەي كە ياسى لىۋە كرا بەس بىت - بۇ راي ئەمەرىكى - بۇ پونكردنەۋەي نەينى پوداۋەكانى رەگەز پەرسىتى لە شارۋچكى لىتل پۇك كە دواي نىۋە سەدە لەر وتارە پودەدات واتە سالى ۱۹۵۷".

ئايا ھىچ بىر يارىك ئەتوانىت ئەۋە رەت بىكەتەۋە كە قۇناغە يەك لەدرا يەكەكانى پىلانەكەي وايزھاۋىت دوبارە جىبەجى كرا؟ ھەرەك چۈن جەنەرال بايك پلانى بۇ دانابو؟ ئايا ئىمپىراتورىيەتى روسيا و ئەلمانىا نەروخا؟ ئايا بەرىتانىا و فەرەنسا نەبۇنە ۋلات گەلىكى پلە سى؟ ئايا سەركردە تاج لەسەرەكان لە جىھاندا ۋەك ميوەي گەيىو يەك لەدواي يەك نەكەرتنە خوارەۋە؟ بەلى و جگەلەۋەش جىھان دابەش بو بەسەر دو سەربازگەي دژ بەيەك لەدەرەنجامى پىپاگەندەي نورانىيەكان، ئاگرى دوجەنگى جىھانى ھەنگىسا و بوە ھۇي رشتنى خوئنى دەيان مليۇن كەس لە مەسىحىيە پۇژئاۋايىيەكان بە بى ئەۋە ھىچ لايەك لە بەشداربوانى ئەۋ شەرە ھۇكارىكى سەرەكى ھەيىت لەدژى ئەۋى دى... دو شۇرپىش لەۋ سى شۇرپەشى كە پلانى بۇ دانابو پويان دا ئەۋانىش شۇرپىش روسيا و چىن. كۆمۇنىزىمىش پەرە پىندراۋ بەھىزكرا تا بو بە ھاۋكىشەيەك لە ھىزى تىنكراي جىھانى مەسىحى پۇژئاۋا... بەلام لە رۇژھەلاتى ناۋەپراست و دور ئىستا زايۇنىزم نەخشەي پىلانگىرى جىبەجى ئەكات كە مەبەست لىنى ئامادە كاريىە بۇ جەنگى جىھانى سىتەمە لەۋ ناۋچەيەدا، ۋەئەگەر ئىستا ئەۋ كارەساتە كۆمەلەيەتتىيە پانەگىرىت لە پىنگەي جولاندنى راي گشتىيەۋە بە راگەياندن تا گوشارىكە بەھىز دروست بىكرىت بۇ ۋەستاندى

(۲) لە سالى ۱۹۵۷ بەمۇي رەگەپەرسىتتىيەۋە پىكدا كىشاشى گەرە پوي دا لە شارۋچكى ئاۋبىراۋ بوە ھۇي دەست ۋەردانى سوپاي ئەمەرىكا لەدژى دەسەلاتى ئەۋ ۋىلايەتە. ئەم پوداۋە بوە ھۇي لەكەدار كرىنى ئاۋبىانگى ئەمەرىكا و ياساكاندى دژى رەگەز پەرسىتى و دادگاكانى ئاۋبۇررد لەبەر چاۋى جىھان و نارخۇدا.

پیلانگنیرییه کانی زایونیزم، له بهر نه وهی کاره ساتی جیهانی به پړیوهیه و دواى نه ووش جهسته و هوش و بیرى مروقیایه تی ده کړیته کویله.

نایا کهس نه توانیت نه و رت بکاته وه که کومونیزم نیستا نازاد کراوه له و لاتانهی که پنی دهوتریت جیهانی نازاد له کاتیکدا که پیاوانی دهزگا هه والگرییه کان له ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا و بهریتانیا و که نه دا نه تواننله ماوهی ۲۴ کاتژمیردا ته واوی سرکرده کانی جیهان دهستگیر بکن. به لام نه و پریارانه هیچ کات ده رناچیت؟ بوجی؟ وه لامه که زور ساده یه.. (له بهر ده رفعت ره خساندن بۇ کومونیزم تا خوی بگونجینیت له سر ته واوی ناسته کانی ناووه و دهره وهی نه و لاتانه و نه موش به پړنوینی سرچاوهی نورانیه کان نه کړیت نه وانیهی که پاسا و نه هیننه وه بۇ نه و جوره سیاسیه ته که نیستا پیاده نه کیت له لایه ن ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا و که نه دا و بهریتانیا له جیهاندا بهرام بهر به کومونیزمی جیهانی و ناووخ). نه گهر پیاوانی هه والگری نیستا کاربکن له سر گرتنی سرکرده کانی کومونیزم، دادوهرانی دادگا کانی بالای نه و ولاتانه به نار دهقه یاساییه کاندا نه چنه وه تا یاسایه ک بدوزنه وه و بۇ نازاد کردنیان. بی گومان پلانیکى له م چه شنش نامانچ لیى ته نها ده رفعت ره خساندن بۇ نه و کومونیزمه ی که به رده وام خوی نه گونجینیت تا دواچار به کار بهیتریت له بواری دروست کردنی کاره ساتی کوتایی مروقیایه تی.

نایا نیستا کاتی نه وه نه هاتوه که جیهانی مه سیحی به ناگا بیته وه له و مه ترسییه ی که پوی تی کردوه؟ نایا نیستا کاتی نه وه نه هاتوه که باوکه کان پړگری بکن له منداله کانیا ن تا پوژیک له پوژان نه بنه ته قه مهنی توپه کانی زایونیزم و بنه ما نه هریمه نییه کان. نایا کاتی نه وه نه هاتوه بۇ نیمه له پوژئاوا تا دواچار بین به دروست که رانی نه و جیهانه ی که راستی خواوه ند تیایدا بالاده سته له بری نه وهی که ته نها وه ک گوئگری قسه ی خواوه ند و پیلانگنیرى جیهانی بمینینه وه ؟

یه کیتی پیاوه مه سحییه به ناگا کان که من شهره فی نه وه م هیه سه روکایه تی بکم هر زانیارییه ک که توانیویه تی به دهستی بهینیت له سر لایه نه

جیوازه‌کانی نه‌و پیلانگیزییه خستویه‌تییه به‌ردست جه‌ماوه‌ر، نه‌و زانیارییه‌شمان له‌دوتویی دو‌کتییدا بلاو‌کردو‌ته‌وه که بریتین له‌(به‌ردگه‌لیک له‌سهر ته‌خته‌ی شه‌تره‌نج) و (ته‌میکی سور به‌سهر نه‌مه‌ریکاوه‌یه) سه‌رباری نوسراوگه‌لیکی دیکه.

نه‌م دو‌کتییه به‌سن بو‌هر که‌سیک که توانیبتی بیان خوینیته‌وه تا له‌پیلان گیزییه‌کان تی‌بگات تا نه‌و جیگه‌یه‌ی که ئیمه نه‌زانین، ئیمه‌ش به‌نوبه‌ی خو‌مان به‌رده‌وام نه‌بین له‌سهر ئاگادار کردنه‌وه‌ی خوینه‌ران له‌هر هه‌والیکی نوی له‌و باره‌وه له‌رینگه‌ی بلاو‌کردنه‌وه‌ی هه‌فته‌نامه‌یه‌ک له‌ژیر ناو‌نیشانی (هه‌وال له‌وای هه‌وال). به‌لیتی نه‌وه‌ش ده‌ده‌ین که نه‌و هه‌والانه‌ی که په‌یوه‌ندی به‌پیلان گیزییه‌کانه‌وه هه‌یه ده‌م و ده‌ست بلاویان بکه‌ینه‌وه به‌پیی زانیارییه‌مان له‌سهر نه‌و پیلانگیزییه به‌رده‌وامه و نه‌زمونمان له‌و باره‌وه، نه‌و پوداوانه‌ش به‌نه‌دازه‌یه‌ک پویان داوه که وای لی‌کردین زو‌رت‌ترین بیریار ئاگادار بکه‌ینه‌وه له‌و باره‌وه له‌جیهاندا... لیره‌وه داوات لی‌ئه‌که‌ین که تو‌ش په‌یوه‌ست بیت به‌ئیمه‌وه له‌رینگه‌ی لی‌کو‌لینه‌وه کردن له‌قوناغ و سیما جیوازه‌کانی نه‌و پیلان گیزییه و دواتر خستنه‌روی زانیارییه‌کانت بو‌هه‌موان له‌به‌ر نه‌وه‌ی کاتیک که نه‌و کاره‌ئه‌که‌ین رایه‌کی جیهانی دروست ئه‌که‌ین که تا دیت به‌هیز تر نه‌بیت تا وای لی‌دیت که سه‌رکه‌ویت به‌سهر هر هیزیکی مادی له‌سهر زه‌وی.

بانگه وازىڭ بۇ گەلى ئەمەرىكا

ئىمە لە ئەمەرىكا داۋات لى ئەكەين كە كۆمەلەى مەدەنى مەسىحى ياخود
 ھەر ھاو شىۋەيەكى پىڭ بىخەيت بۇ لىكۆلىنەۋە و ئاگادار كوردنەۋە و گرد بونەۋە
 تا تەنھا ھاۋلاتىە دىسۆزەكان بۇ پۆستە گىشتىەكان و ئەنجومەنى نوپنەران
 ھەلبىزىردىن. بەلام پىۋىستە لەسەرت بەر لەۋە كاندىدىك بۇ پۆستىكى گىرنگ
 ھەلبىزىرىت، كە بزانتىئەۋ كەسە بە تەۋاۋەتى بەئاگايە لە پىلانگىرپىيە
 جىھانىيەكە و سىماكانى بە پىي تەۋاۋى ئاستەكانى شارۆچكە و وىلايەت و
 ۋلات... لەبەر ئەۋەى ئەۋانەى كە باۋەپىيان بە دروست كىردنى جىھانىكى يەكتا
 ھەيە گەر بزانتى چى ئەكەن تىكپرايان پازى نىن كە خىزمەتى كلىساي جولەكە
 بىكەن... لەبەر ئەۋە لەسەرمانە ۋەك ئەمەرىكىيەك كە لە راستى ئاگادارىيان
 بىكەينەۋە. ھەرۋەھا پىۋىستە كە فراكسىۋنە مەسىحىيەكان خۇيان بەدور بىگىر
 لەۋەى كە سەر بە لايەنىكى دىارى كراۋ بن. لەبەر ئەۋەى تەنھا ئامانجىمان
 ئەبىت ئەۋە بىت كە باۋەپ بە خاۋەند بىگىرپىنەۋە و راستى بىگىرپىنەۋە بۇ
 شۋىنى خۇى لە جىھانى سىياسەت دا تا ئەمەرىكا دواچار بتوانىت كە
 حكومەتىك دابمەزىنىت پەپىرەۋى لە پىگەى خاۋەند بىكات ھەرۋەك ئەۋەى كە
 مەسىح مزگىنى ئەدات.

ئەمە ئەۋ بىنەمايانەيە كە پىۋىستە لەسەرى بۋەستىن تا بە بۇچونى من
 بتوانىن نزاكانمان بەيىنە دى بە دروست كىردنى جىھانىكى باشتر كە تەنھا
 خاۋەند و راستى تىايدا بالا دەست بىت.

ۋاژۇ

وليام گای کار

كۆلۈپادۇ - ۋلاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا

بەشى بەكەم

جولانەوہى شۆرشى جىھانى

پەوتى لەلسەفەيەكى ئاينى

لەگەر بمانەويت لەو ھۆكارانە بگەين كەلە رابوردودا لە داىك بوە و ئەو دەرەنجامەى دروست كردوہ كە ئەمپۆكە ئىمە تيايدا دەژين بە تايبەت ئەوہى كە پەيوەستە بە دۇخى خراپى ناروخوى ولاتان، ھەر بۆيە پىيوستە كە ميژوو بخوين لەبەر ئەوہى ميژوو ھەميشە خۆى دوبارە ئەكاتەوہ.

ميژوو ھەميشە خۆى دوبارە ئەكاتەوہ لە بەر ئەوہى ئامانجى مەملانى لەدیر زەمانەوہ ھەر ھەمان مەملانىيە، مەبەست مەملانىيە ديريىنى نيوان ھيزەكانى خىر و ھيزەكانى خراپەيە كە ئەويش بە نۆبەى خۆى دابەش بوە بەسەر چەن لايەنيكداكە ئامانجى ھەر يەكەيان گەيشتنە بە ئامانجى ئەو كۆمەلەيەى كە لەناويدا ھول ئەدات ئەمەش ليكۆلینەوہ كەمان شتيك ئالۆزتر ئەكات.

ئەم جياوازيانە لە بۆچونى ئەم لايەنانەدا لە پىنگەى دەزگاكانى راگەياندن ئەكاتە جەماوەر، بەلام بەگشتى لەم دەزگايانەدا درۆ بەكار ديت، ياخود نيوہى راستى لە جەماوەر ئەگەيەنریت لەبرى ئەوہى تەواوى راستيەكە بگوازىتەوہ بۆ جەماوەر.

بازرگانەكانى جەنگ راگەياندن بە شيوەيەكى پىكخراو بەكار ئەھينن بۆ دابەش كردنى مرقايەتى بەسەر دو سەربازگەى دژ بەيەك لەبەر ھۆكارى سياسى و كۆمەلەيەتى و ئابورى و ئاينى بە شيوەيەك كە ھەميشە توانيويانە

که هردو سهربازگه که بجولینن تا بگه نه ناستیک له دژایه تی که په لاماری به کتر بدن و یه کدی له ناو بهرن. که واته پیویسته له سهرمان نه و هوکارانه بزاین که بونه ته هوئی دروست کردنی نه و دهره نجامانه ی نه مپو، پیویسته زو به وردی له ته واری دیارده ناراسته کان بکولینه وه و له پوداوه کانی رابوردوش بکولینه وه تا له وه بگهین که چون نه و پوداوانه کاریان له ژیانی نه مپومان کردوه و نه و کاریگه ریپانه ش چین.

له پوی ناینیه وه جیهانی نه مپو دابهش بوه به سهر دو سهربازگه ی سهره کی، نه وانه ی که سهر به سهربازگه ی یه که من باوه پریان به بونی خوا هیه - نه گهرچی ریگه ی باوه پری هیئانه که شیان جیاواز بیئت - نه وانه ش که سهر به سهربازگه ی دووه من بونی خوا یا خود هر هیژیکی دیکه ی له و چه شنه پرت نه که نه وه. نه م دابهش بونه ی بایه خیکی زوری هیه و نیمه ش نه یسه لمینن که جهنگ و شوپشه کانی رابوردو له دهره نجامی هه ولی سهربازگه یه که وه بوه بو سه پاندنی بیروبو چونی به سهر ته واری گهلانی جیهاندا نه مهش به هوئی مملانی نی نیوان دو سهربازگه که وه بوه.

نه و بیرکردنه وه یه ی که باوه پری به بونی خواوه ند هیه په ل نه هاوایت بو چند ناینیک، نه و ناینانه که باوه پریان به خوی یه کتا هیه باوه پریان به خویه کی بی هاوتا هیه که نه م گهردونه ی دروست کردوه. به لام نه وانه ی که باوه پریان به فره خوی هیه پییان وایه که خواو و گهردون یه کن - واته باوه پریان به وه هیه که پوچی خوا له ناو سروشت و گهردوندا بونی هیه - نه و ناینانه ش که باوه پری به م بوچونه هیه بریتین له ناینی بوزی و هندوسی.

نه وه ی باوه پری به خویه کی یه کتا هیه بیئت، نه بیئت باوه پری به ژیانی. دوی مردنیش هیه بیئت، له بهر نه وه ی مردن ته نها بو جهسته یه. ههروه ها نه م بوچونه باوه پری به وه هیه که نه هریمه ن دروست کهری خراپه یه، به راوردی ناینی هوزه دوره پهریزه کانی ئوسترالیا و نه فهریقاش دهری ده خات که شتیکی خو پرسک پالی پیوه ناون تا به دوی وه لامی پرسیار گهلک دا بچن وه ک: بوچی له دایک بوین؟ بوچی نیمه نه ژین؟ هوئی بونمان له م ژیانده دا چییه؟ دوی مردن بوکوی

ئەچىن؟ بەم شىۋەيە دواكەوتو تىرىن ھۆزەكان تۈانىۋىيانە بۇچونىيان ھەبىت لەمەر بونى خواو و ژىيانى دواى مردن، لىكۆلىنەۋەي بەراوردى ئاينەكانىش پىمان دەلىت كە تەراۋى ئاينەكان باۋەپىيان بە بونى سىستەمىكى سەرۋتر ھەيە كە دەست پى دەكات لە لوژىكىك كە ئەۋىش بانگەۋاز كىردنە بۇ پەيام گەلىكى بەرز كە دەكرىت بلىين يەكىكە لەگەل پەرسىتىن خوادا، پىزگرتن لە باوك و دايك و كەسانى بەتەمەن و خوشويستىن ئەۋانى دى و نوپۇزكردن و نزا كىردن بۇ دۇست و ھاۋپىكان بونى ھەيە، دواتر مروۋە بە چاۋچنۇكى و ھەزەكانىەرە ھات تا بە زۆر دەست بگىرىت بەسەر مروۋە دا و بەمەش ئاينىيان لە ئاستى بەرزەۋە ھىنايە سەر ئاستىكى زۆر نزم.

لە نىۋان ئاينەكانىشدا كە لە ئاستىكى بەرزەۋە ھىنرايە سەر ئاستىكى نزم ئاينى مەسىھىتە^{۲۳} كە تا ئاستىك ئاينىكى نوپىيە، لە ھەمان كاتدا ئەم ئاينە بەشى زۆر لىيۋتەۋە كە بە ئەستەم ئەتۈانرىت پەيوەندى لە نىۋانىاندا بدۇزرىتەۋە و ئەو پۇجە دەستە جەمىيەي لە دەست داۋە كە پىشتەر بە يەكىك لە بىنەماكانى دادەنرا و گەشىتۈتە ئاستىك كە ئىدى نزاكان بى مانا بىت بەبى ئەۋەي بىنەما سەرەككىيەكانى پىادەبكرىت. پونە كە لاۋازى ئاين و لەبەر يەك ھەلۋەشاندىنەۋە بە واتاى بە ھىز بون و بلاۋ بونەۋەي پەۋتى بى باۋەپى دىت.

بە پىنى ئەو ھۆكارانەي كە باسما لىۋەكرد دەردەكەۋىت كە بىنەما جىگىرەكانى ئاينى مەسىھى تا دىت ھىزى نامىنىت بەسەر گەنجانى ئەو گەلانەي كە بەخۇي دەلىت نەۋە ئازادەكان^{۲۴}. ئەۋەش كە بە شىۋەيەكى گىشتى پو دەدات ئەۋەيە كە ئەو گەنجانەي كە باۋەپى پۇجىيان لاۋازە باۋەپ بە يەكىك

(۲۳) واتە ۋلاتە پۇژناۋايىيەكان بە شىۋەيەكى گىشتى. لىزەدا نوسەر ئەو ناۋ لىئانە ئەخاتە پو كە پۇژناۋا لە خۇي دەنىت واتە (جىھانى نازاد).

(۲۴) زۇرك لە جۈلەكەكان بە تايبەت لە قەشە توند پەۋەكانىيان پىيان وايە كە تىكپاى ئەو شتانەي كە جويىم ھەيەتى لە پاستى دا مولكى گەلى ھەلپۇزاردەي خوايە واتە جۈلەكەكان كە تەنھا ئەۋان مالى خاۋەندارىتىيان ھەيە.

له بۇچونە بى باوەرەكان ئەھيئەت واته بىرى نازى ياخود بىرى كۆمۇنىزم ياخود
له نىوانياندا سەرگەران ئەيىت.

"پىويستە لەسەرمان لىرەدا كە ئامازە بەين بەوەى كە مەبەستمان لە نازى بە
شىۋەيەكى گشتى پارتە راسترەو و توند پەركانە كە لە پوى بىرەو سەر بە
ئارىيە ديكتاتورەكانن كە فاشيزم و نازىزمى ھىتلەرىيان بەكار ھىنا بۇگەيشتن
بە ئامانجە نەيئەكانيان. ئەوانىش بە ھەمان شىۋەى خاوەن بانكە گەرەكان
پىكخراۋىكى جىھانى بەكار ئەھيئەن بۇگەيشتن بە پلانە نەيئەكانيان بۇ دەست
گرتن بەسەر جىھاندا.

بەردەوام بونى دۇخى جىھان بەم شىۋەيەى كە ھەيە تەنھا پىنگە خوشكەرە
بۇ سەرکردەى يەككە لەو دو لايەنە تا زال يىت بەسەر جىھاندا و دواتر
چەوساندنەوھى ھەر يەككە كە باوەر بە بۇچونەكەيان بەيئەت لە پوى
جەستەيى و پۇخى و فكرييەو، لەم حالەتەدا ئەو نوراينەكانن كە دەسەلاتە
دۆزەخىيەكەى خۇيان ئەسەپىنن بەسەر ھەمو جىھاندا.^{۲۵}

ئەگەرپىنەوھ بۇ دو سەربازگە ئاينەكە، ئەبىنن ئەوانەى كە باوەرپان بە
بونى خاويەك ھەيە پوى تىدەكەن و دەپپەرستن و پىك دىن لەسەر تىۋرى
گەلىكى ھاوبەش لەسەر بنەچەى مرۇقە (ئادەم و ھەوا) و دواتر كۆكن لەسەر
تىۋرەكەى ئاينى دىكە كە دەلىت خاوەند ئەم جىھانەى بە مرۇقە ئاوەدان
كردۆتەوھ و ويستىكى نازادىشى بەخشىۋە بە ھەر كەسىك و بەمەش
دەرفەتىكى نوئى پى بەخشىۋە تا بە پى خواستى خوى ھەلبىزىرەت لەسەر
زەوى كە پەپرەوى لە خوا بكات ياخود لە ئەھرىمەن، لىرەدا پىويستە ئامازە
بەوھ بەكەين كە ئەو ناوى كە كىتە پىرۆزەكان لە ئەھرىمەنى دەنن (لوسيفەر)
كە بەلاتىنى ماناكەى دەبىتە ھەلگىرى پوناكى^{۲۶}. تەنھا بى باوەرەكان و
ئەوانەش كە باوەرپان بە بۇچونەكانى داروين ھەيە باوەرپان بە تىۋرەى
بنەچەى مرۇقە نىيە.

(۲۵) مەبەستى نوسەر لە نوراينەكان جەمسەرەكانى پىلانگىرى جىھانە.

(۲۶) لىرەدا نوسەر مەبەستى نوراينەكانە.

بەردەوام بونى ژيان لەسەر گۆى زەوى خوازىارى زاوزى كوردنە ئەمەش وا لە نەوەكانى ئىستا ئەكات كە بى ئاگا بن لە بنەچەى ژيانى مرۆفایەتى، ئەوەى لێردا بۆ ئیمە گرنگە ئەوەى كە تەنھا راستیەك ئیمە دەیزانیین ئەوەى كە ھەر مرۆفایك وىستىكى نازادى پى بەخشاووە تا ھەلبېژىرىت لە نیوان باوهرى ئاسمانى ياخود باوهرى مادى گەرايى بەھەردو بەشەكەى واتە: نازى كە باوهرى بە ڕەگەز پەرەستى ھەى لەگەل كۆمۇنىزم كە تىايدا تەنھا باوهر بە پارتى كۆمۇنىست و دەولەت ھەى.

لێردا پىويستە جيارازى نیوان نازىزم و فاشىزم يادى خوینەر بەینینەوہ كە جولانەوہى فاشىزم لە سالى ۱۹۱۹ لە ئىتالىا دەستى پىكرد وھەر لە سەرەتاوہ - بە پىچەوانەى ھەندىك پىروپاگەندە - جولانەوہىكى ئاينى بو، دروست بو بۆ دژایەتى كردنى بىباوهرى جھانى بىرى ماركسىزم^{۲۷} و لە لایەكى دىكەوہ دروست بو بۆ پشتیوانى كردنى بىرى نەتەوہىى لەدژى بىرى نىو نەتەوہىبەپىنى ئەوہى كە نازىبەكان و خاوەن بانكە جھانى وپىشەسازى و ھەندىك لە سیاسىبەكان نەخشەيان بۆ كىشاو.

ئىستا دىینە سەر سەربازگەى دووہم كە سەربازگەى بى باوهرىبە، ئەبىنن كە زۆرىنەى بى باوهرەكان لە سەر بنەمايەكى ھاوبەش پىك دىن ئەویش ئەوہى كە: تەنھا راستیەك ھەى كە ئەویش مادە ياخود ووزەى و ئەو وزەىش خۆى ھىزەكانى پەرەپىندارە تا لە شىوہى پرووہك و دواتر ئاژەل و مرۆف دەركەوتوہ، دەرنەجام ئەوان بە پۆح ئەزانن و درك بەوہ ئەكەن كە ڕەنگە ژيانىكى دىكە ھەى دواى مردنى جەستە. ئەم سەربازگەىش دا بەش دەبىت بەسەر دو بەشدا كە ئەویش كۆمۇنىزم و نازىزمە.

(۲۷) جارىكى دىكە دوبارەى ئەكەپنەوہ كە مەبەست لە جىھانى ئەر باوهرىبە كە ئامانجى دەست گرتنە بەسەر جىھاندا لە بەرژووندى لایەنىك نەوہك بنەماى برايتى مرۆفایەتى كە ڕەنگە خوینەر بە ھەلە بەو شىوہىبە تىنى بگات.

كۆمۈنيزم و نازيزم و كارل ماركس و كارل ريتەر

لەم كىتەپتەدا بەلگە ئەھىننەنەۋە لەسەر ئەۋەى كە دروست بونى كۆمۈنيزمى نويۇ لەسالى ۱۷۷۳ دا بوە لەسەر دەستى كۆمەلىك لە سەرمايەدارە جىھانىەكان و ھەر لەو كاتەۋە بەكار ھىنراۋە ۋە ئامرازىك بۇ گەيشتن بە ئامانجەكەيان كە ئەۋىش دروست كىردنى دەۋلەتلىكى بىباۋەرە لەسەر بىنەماى دىكاتورىيەتلىكى ھەمەلاين. لىننيزۇر بەپونى ئەم وتەيەى باس كىردە لە كىتەپلىكى بە ناۋ نىشانى (كۆمۈنيزم بالى چەپ رەۋ) ۋ لە پەرەى ۸۳ى ئەۋ كىتەپتەدا ئەلىت: "تىۋرىەكەمان ئايىن نىە بەلكو ئامرازىكە بۇ ئىش كىردن". ئەم وتەيەش لە لاين زۇرىك لە سەر كىردەكانى كۆمۈنيزم دوبارە كراۋەتەرە، لە راستىشدا جىاۋازىيەكى ئەۋتۇ نىيە لەنىۋان بى باۋەرە نازىەكانو بى باۋەرە كۆمۈنيزمەكان، تەنھا جىاۋازى لە نىۋانىاندا ئەۋ رەۋشانەيە كە بەكارى دەھىنن بۇ گەيشتن بە ئامانجەكانىان كە ئەۋىش دەست گىرتنە بەسەر جىھان و ھىنانە دى بۇچونەكانىانە بۇ دروست كىردنى دەۋلەتلىكى ستەمكارى بى باۋەر لەسەر تاسەرى جىھاندا. كارل ماركسىش كەلەنىۋان سالەكانى ۱۸۱۸-۱۸۸۳ ژياۋەئەلمانىيەكى بەرەچەل جۈلەكە بوە كەلە ئەلمانىا و دواتر فەرەنسا دەر كراۋە لەبەر بونى چالاكى شۇرپىگىرى بۇيە دوجار پەناى بردۇتە بە ئىنگلتەرا. لەسالى ۱۸۴۸ كىتەپلى مانىفىستى بلاۋ كىردەۋە و تىايدا ماركس پلانە درىژ خايەنەكەى بلاۋ كىردەۋە كەلە قلىپ كىردنەۋەى جىھاندا خۇى دەبىننەتەرە (يەكگىرتنى كۆمارە سۇسىالستە شورايىيەكان) و پىشېبىنى ئەۋەشى كىردبو كە ئەۋ پىلانە رەنگە چەند سەدەيەك بخايەنىت.

بەلام كارل ريتەر كە ئەويش ئەلمانىيە و لە نىوان سالەكانى ۱۷۷۹-۱۸۵۹ ژيانى بردۆتە سەر، مامۇستاي ميژوو و زانستە جيوستراتيجيەكان بوه. ئەم تيۇرپيەكى پىخەوانەي مانيڧىستى كۆمۇنىستى پىبوه و نەخشەيەكى داناره كە لە رىنگەيەوه رەگەزى نارى ئەتوانىت دەست بگرتت بەسەر ئەوروپا و دواتر تەواوى جيهان.

مەندىكىش لە سەركرده ئاريپەكان ئەو پلانەي ريتەريان گرتە خۆ و نازىزمىنان دامەزراند بە ئامانجى هينانە دى ئامانجى دەست گرتن بەسەر جيهان و گۆپىنى بۆ دەولەتلىكى بى باوهر كە مل كەچى ستەمكارىپەكى سەرتاسەرى بىت.

بۆ ئەوه كۆمەلە ئاريپەكان دەرکەوتنتا لە نىوان هاوپەيمانى كردن لەگەل خاوهن بانگە جيهانىيەكان^{۲۸} ياخود تىك شكاندى هيز و دەسەلاتيان يەكلىيان مەلبۇزىرت.

ئىمە پىمان وايە كە ژمارەيەك لەوانەي كە لەگەل نازىزم و كۆمۇنىزمدا كار ئەكەن ئەزانن كە رىكخراوەكانيان لە ژىر دەسەلاتى نورانى و جولەكە دەست پۇشتوەكانى ناو كلىسا دان و پىنشان وايە كە ئەو ژمارەيە لە پەنجەكانى دەست تىپەر ناكات.

سەركردهي ئەو دو رىكخراوە بى باوهر واته كۆمۇنىزم و نازىزم پىك دىن لەسەر ئەوهي كە دەولەت و سەركرده بىخەنە جىگەي خواوهند و بىكەنە خواوهندى سەر زهوى.

رەنگە ئەوهي كە جەماوەر لە بارەي كارل ماركس و كۆمۇنىزم ئەيزانىت زۆر لەوه زيادتر بىت كە لە بارەي كارل ريتەر و نازىزمەوه ئەيزانىت، كارل ريتەر بۆ ماوهي چەند سالىك مامۇستاي ميژوو بو لە زانكۆي فرانكفورت لە ئەلمانيا و دواتر بوه مامۇستاي جوگرافيا لە زانكۆي بەرلین، لە نيوەندەكانى خويندن و فيركردندا بە يەكىك لە كەسە ديارەكانى بواری ميژوو و جوگرافيا و زانستى

(^{۲۸}) كاتىك كە باس لە خاوهن بانگە جيهانىيەكان ئەكات، بە شىوہيەكى نا راستەوخۆ مەبەستى لە نورانيەكانە.

جيۇسياسى دادەنرا. ھۆكۈرى نەبۇنى زانىارى لەسەر پەيوەندى نىوان كارل
پىتەر و سەرکردە نازىيەكان ئەگەرپىتەرە بۇ ئەوھى كە ھەمىشە ھول دراوھ كە
سەرکردەكان ئامانجەكانيان بە شاراوھىيى بەيلىنەوھ.

ھەندىك لە ئەفسەرە ھەوالگرەكانى بەپىتانيا تۈانىان كە پەردە لەسەر
پەيوەندى نىوان پىتەر و سەرکردە ئەلمانىيەكان لاپدەن كاتىك كە ئەركى
لىكۆلىنەوھ كىردن لەسەر ئابورى سىياسى و زانستى جيۇسياسى و ئاينە لىك
نزىكەكانيان پى سپىردا. ئەوانىش ئەو زانىارىيىانەھى كە بەدەستىان ھىنابو
گەياندىانە دەسەلاتە پەيوەندى دارەكان.

بەلام ئەوھى پوى دا ئەوھ بو كە سەرکردە سىياسى و دىپلۇماسىيەكان
بايەخى ئەو زانىارىيىانەھىان نەزانى و واىان پى باش بو كە فەرامۇشى بكن.
كارل پىتەر دواى ئەنجامدانى لىكۆلىنەوھ مىژوويىيەكانى گەيشتە ئەو
دەرەنجامەھى كە ژمارەيەك لە گەرە خاوەن دارايىيە جىھانىيەكان كە ھىچ جۆرە
وابەستەيىيەكانىيە بە ھىچ جۆرە ولاتىك دەستوەرئەدەن كاروبارى تەواوى
ولاتەكان، لە سالى ۱۷۷۳ مسۇنىيەتيان دروست كىردوھ كە سەر بە كۆپرەكانى
خۆرھەلاتى گەرەيە بە ئامانجى بەكار ھىنانى شۆپشى جىھانى لە پىناو
ئامانجە نەئىنيەكانيان بە مەبەستى دەست گرتن بەسەر سامانە سىروشتى و
مىرۇيىيەكانى تەواوى جىھان و دروست كىردنى حكومەتتىكى ستەمكارى
سەرتاپاگىر لەسەر بىنەماى مەترىيالىزىمى بى باوھى.

پىتەر لە يادەوھرىيەكانى دا دەلىت كە زۆربەھى ئەو خاوەن دارايىانە گەر
ھەمويان جۈلەكە نەبن، لانى كەم پىئورەسىمى ئەوان بەكار ئەھىنن.

پىتەر لەوھلامى رەت كىردنەوھى مانىفىستى كۆمۇنىستى كارل ماركس باس
لەو مەترسىانە ئەكات بۇ سەر جىھان لە كاتىك ئەگەر پىگە بدىت بەو كەسانە
كە بەردەوام بن لەسەر دەسەلاتى سىياسى كۆمۇنىزىمى جىھانى و ئاراستە كىرنى
بە پىنى پلانەكانى خۇيان. دواچار چەند پىشنىيارىك ئەخاتە بەردەم سەرکردە
سەربازىيەكانى ئەلمان بۇ رۈبەرۈبۈنەوھى پىلانگىر خاوەن دارىيە جۈلەكەكانىبە
ئامانجى دەست گرتنى رەگەزى ئارى بەسەر سەرچاوە سىروشتىيەكانى جىھان.

رېتەر لە نەخشەكەيدا ئاماژە ئەدات بە سەركردهكانى پەگەزى ئارى لە دامەزراندن و رېكخستنى نازىزم و بەكار ھىنانى فاشىزم وەك ئامرازىك بۇ كار بۇ بەدھىنانى ئامانجە نەينىھەكان و داگىرکردنى جىھان.

رېتەر لە نەخشەكەيدا لايەننىكى دىكەش دەردەخات و دەلىت كە سەرمايەدارەكان بە مەبەست و بە چەند ئاراستەيەك پرسى جولەكە بەكار ئەھىتن، ھەر بۇيە لە سەر سەركردهكانى پەگەزى ئارى پىنويستە كە دژايەتى جولەكە بىكات لە پىناو پەگەزەكەى خۇيدا.

پلانەكەى رېتەر ئەم پىشنىارانەى لاي خوارەرە لە خۇ ئەگرت:

۱. مل كەچ پىكردى تەواوى گەلانى ئەوروپا بۇ دەسەلاتى ئەلمانىا، ئەمەش بەپىنى پىشنىارەكەى رېتەر لە پىگەى (جۆنكەرن)ەكان كە چىنكىن لە نەجىب زادە دەره بەگەكانى ئەلمانىا و دەست دەگرن بەسەر دەسەلات و دواتر بەشدارى كردن لە زنجىرەيەك كارى سەربازى دژى ئەوروپا بە ئامانجى مل كەچ پىكردىن و لاواز كردنى لە پوى مروىيى و ئابورىيەو. رېتەر ئەلىت كە مەرج نىيە ئەو كارە سەربازىيە بە سەرکەوتن كۆتاي پى بىت بەلكو ئەوئەندە بەسە كە ئەو ولاتەى كە ھىرشى دەكرىتە سەر ھىندە لاواز بىت كە كاتى زۆرتى لە ئەلمانىا بویت بۇ خۇ دروست كردنەوھى خۇي. ھەرۇھا رېتەر ئاماژە دەدات بە بايەخى زۆرى ئەوھى كە گەلى ئەلمانى بگاتە ئەو باوہرەى كە لە پوى بىر و جەستەوہ لە تەواوى گەلان سەرتەر، ئەو گەلانى كە لە جولەكەوہ سەرچاوەيان گرتوہ. ئەمەش سەرتايەك بو بۇ دروست بونى تيۆرەى سەرورەى پەگەزى ئەلمانى. ھەرۇھا رېتەر ئاماژە بەوہ دەدات كە زۆر گرنگە گەلى ئەلمانىا ھەست بە سەرورەى خۇي بىكات لە پوى بىر جەستەوہ بەسەر گەلانى دىكەدا كە سەرچەمىان لە جولەكەوہ سەرچاوەيان گرتوہ. ئەوہ ئەو بىرۆكەيە بو كە بانگەشە كەرانى پەگەزى ئارى تيۆرەى پەگەزى ئارى بالايان لەسەر بىيات نا، ئەو تيۆرىيەى كە گرتيانە خۇيان تا رۆبەرپوى ئەو بانگەشە بىنەوہ كە جولەكەكان بلاويان ئەكردەوہ لەسەر ئەوھى كە ئەوہ ئەوانن كە لە لايەن خوداوەندەوہ ھەلبژىردراون تا دەست بگرن بەسەر تەواوى ئەوھى لەسەر زەوى

ئەكات و بەلگەى مىژۋى ئەھىنىتتەۋە لەسەر ئەۋەى كە كۆمۇنىزم شتىك نىە جگەلە داردەستىك بە دەست خاۋەن بانكە جىھانىەكان بۇ گەىشتن بە نامانجەكانىان. پلانەكەى رىتەر چەند خالىكى دىكە لە خۇ ئەگرىت بەلام ئىمە پەسەندە ئەكەىن بەۋەى كە باسماى كرى تا دەرگا داخراۋەكە بكەىنەرە و پۇشناىى بخەىنە سەر ئەۋ پلانە نەىنىيەى كە لە پشتىەرە سەرچاۋە ئەگرىت و دو لەلاىەن نەخشەىان بۇ كىشاۋە كە خاۋەن بىرىكى بى باۋەرپن و نامانجىان ستمكارىيەكى سەرتاپاگىرە. لىكۆلىنەۋەى بەراۋرد كارى ئايىنەكان و زانستى جىۋسىياسى و ئابورى سىياسى سەربارى چەند سالىك لىكۆلىنەۋە ئەۋ راستىيەىان بۇ دەرخستەم كە بە ملىۋنەھا مرقۇچ لە رابوردو چ لە داھاتودا شتىك نەبون جگە لە بەرد گەلىك لەسەر تەختەى شەترەنج بەدەست سەركردەى ئەۋ دو لايەنەرە، ئەۋ دو لايەنەى كە لە بىرۋكەى مادىگەراى بى باۋەرپو بىرۋكەى ستمەكارى سەرتاپاگىرەۋە سەرچاۋەى گرتۋە. ئەۋ دو لايەنەش بەردەوام ئەبن لەسەر گەمە ناشرىنەكەىان لەسەر تەختەى شەترەنج تا ئەۋ كاتەى كە يەكىك لە لايەنەكان ئەۋى دى لەناۋ ئەبات.

ھەرۋەھا لەم كىتەبەدا بە بەلگەۋە ئەۋەنەخەىنە رو كە قۇناغەكانى ئەۋ گەمەىە لە رابوردودا چۇن بوە و ئەۋ جولانەۋانە چىيە كە پىنش بىنى ئەكرىت لە داھاتودا پرىدات .

ئاساتىرىن رەۋش بۇ گەىشتن لەۋەى كە رو ئەدات لە جىھانى ئەمپۇدا ئەۋەىە كە لىكۆلىنەۋە بكەىن لە روداۋەكانى مىژۋو لە ژىر پۇشناىى ئەۋەى كە باسماى لىۋە كرى، بەۋپىيەى كە جولەگەلىكن لە گەمەى بەردەۋامى شەترەنج... بەۋ پىيەى كە بازنەگەلىكن لە جەنگى بى كۆتايى چاكە و خراپە، نورانىەكان جىھانىان دابەش كرىبو بەسەر دو سەربازگە وكردبويانە شوىنى گەمەى خۇيان، لەر گەمەىەشدا پىروپاگەندە و ئايىن و گەلان بەكار ئەھىنن و تەنھا ۋەك پارچەىەك لە جوىم لە مرقۇفايەتى ئەروانن كە ئەيانەۋىت بىھىننە ژىر پكىفى خۇيانەرە و ھىچ دەرەست نىن لە بەقوربانى كرىنى مرقۇفەكان و ھەلگىرساندنى جەنگ لە پىناۋ نامانجەكانى خۇياندا... ھاۋشىۋەى ۋەزىر و ئەسپ و شا لە

گه مەي شەترەنج دا، شا و وزیر و پیاوړی نایښی ناو حکومه تەکان له جولیښن و گەلیش وەك سەربازەکانی نه و گه مە له جولیښن.

پهقی نورانیه کان له وەدا دەرډه گەوینت که وەك بەرد گەلیکی گه مە له مروفایه تی نه پروانن که هەرچونیکیان بویت گه مە یی نه کەن، بۆنمونه پهنگه له پیڼاو نزیك بونه وەي هەنگاوێك له نامانجه که یان بەردنیک بکەنه قوربانی... هەر وەك پیشتەر باسەمان لیوه کرد ئەمە نه و پهوشه نه گریسه به که بهکاری ئەهینن بۆ زال بون به سەر جیهاندا.

له شاری فرانکفورتی ئەلمانی پروفیسور کارل ریته ناماژە بوه دەدات و دەلیت که قوناغی نینستای گه مە که له کۆشکی بانکدار (نامشیل مایر باوهر) که زیادتر به ناوی (پۆتشیلد) هوه ناسراوه دەستی پیکرد.^(۲)

له شاری فرانکفورتی ئەلمانی له و جینگه به یی که سیانزه بازرگانی نالتون و زیو کۆ ببونه و هه پریاریان دا که تهنه پرنگی به رده میان بۆ دایښ کردنی دهسه لاتی په هایان له سەر سامانی جیهان و وزه مروفانه که یی وا نه خولزیت لییان که یه که م: ته وای سەرکرده کانی نه وروپا تیک بشکینیت و ته وای حکومه تەکانی نه و کاته پڕوخینیت و ته وای نایینه کانیس له ناو بېرښ و بنه ماکانی سته مکارییه نه هریمه نیه که یان دابه زرنښن... نه وان پییان وابو که بۆ نه و کاره پیویسته که مه تر یالیزی میژیوی و دیالکتیک به کار بهینن بۆ به نه نجامه گیان دی کاره که یان.

ته وای بازرگانه کانی نالتون جوله که نه بون، به لکو هندیك له و سوخورانه جوله که نه بون. له هه مویان ده و له مه ند تر خاوه نی کۆمپانیای له ندهن سینتی بو که له سالی ۱۱۳۰ دامه زرابو. هه رچه نده نه م بۆچونه پهنگه سه یر بیته پیښ چاو به لام میژوو بۆمان نه سه لمینیت که سەرکرده جوله که کان و جرمانیه کان

(۲) خانه واده ی پۆتشیلد زۆر به ناوبانکه. خانه واده یکی جوله که نه له شا جیهانیه کانی پاره، چه نډین ساله دهستیان کرتوه به سەر کرتی گهره ی دارایی و نابوری و بازرگانی پیښه سازی گهره له سهرتاسه ری جیهاندا.

پىكەرە يەكيان گرت كاتىك كە پىويست بو لە دژى دوژمنىكى ھاوبەش كە ئىمپراتورىيەتى بەرىتانی و ئاينى مەسىحى بو.

ئەو كاتەش كە موقايەتى دەرگىر بون لەگەل يەكدى، ئەو نورانىەكان بون كە ھەزىكى شارارە شەرەكانيان بەرىوۋە ئەبرد تا ئەو پەرى سود بەرن لە داھاتودا.

سەركردەكانى نازىزم و كومۇنىزم يەكتريان دەست خەپۇكرد بەلام ھىچ گومانى تىدا نىە كە ئەوان دواتر بۇيان دەرگەوت كە شتىك نەبون جگە لە يارىيەك بەدەست نورانىەكانەو، ئەوانەى كە سل لە ھىچ شتىك ناكەنەو بۇ پىشبرنى نامانجەكانيان. . كاتىكىش كە كەمترىن گومان لە لای ئەو ھىزانە دروست ئەبىت لە سەر سەركردەى يەكىك لە سەربازگەكان لە بەر ئەوۋى زياد لە پىويست ئەزانىت، ئەو كاتە بىرپار ئەدەن كە پاكتاو بكرىت...

ئەم كىتەبە ئەو ئەسەلمىنىت كە سەركردەكانى ئەو دو سەربازگەيە كە زەينىكى ستمگەرەنەيان ھەبو نەخشەى زۆرىك لە تاوانەكانى تىرۇريان داپشتوۋە بە نەينى و بونەتە ھۆى ھەلگىرساندى زۆرىك لە شەر و شۆرەكان و بە مىليۇنەھا كەس تىايدا بونەتە قوربانى سەربارى مىليۇنەھا برىندار و سىما شىواو و بى لانه و ناوارە.

ئايا ئەتوانىت سەركردەيەكى سەربازى بدۆزىتەوۋە كە بتوانىت پاساۋ بەينىتەوۋە بۇ خستنە خوارەوۋى بۇمبى ئەتۇمى بەسەر ھىرۇشىما و ناكازاكى كە بوۋ ھۆى كوشتنى سەد ھەزار كەس لە چاۋ تروكاندىك دا... دوھىندەى ئەو ژمارەيەش برىندارى ترسناكى لى كەوتەوۋە.

لە كاتىكدا ئەم بىرپارە درا كە ھىزە سەربازىەكانى يابان لەوۋەدا بون كە خۇيان بەدەن بە دەستەوۋە تەنھا چەند پۇژىكى كەم ماۋو تا بە تەواوۋەتى ئەو كارە ئەنجام بەدەن.

تەنھا لىكدانەوۋى لۇژىكىانە بۇ ئەو كارە ئەوۋەيە كە ھىزە شارارەكان، ئەو ھىزانەى كە دەستيان گرتبو بەسەر ژمارەيەكى زۆر لە گەلەكاندا ويستياننەو چەكە پىر مەترسىە نەمىش بكن لە پىش چاۋى ستالين تا بىرۇكەيەكى بداتى

لەسەر ئەوەی کە پەنگە بەسەری بیټ گەر پی له بەرەگەیی خۆی زیادتر را بکیشیت . ئەمە تەنھا پاساوە بۆ ئەو تاوانەیی کە دژ بە مرۆفایەتی کرا .

ئەلبەتە چەکی ئەتۆمی و چەکی هایدرۆجینی نیستا ئیدی ترسناکترین چەکی کۆمەل کۆژ نین بەلکو شان بە شانی ئەو چەکانە گازی کۆدەمار، ئەو گازەیی کە ئەتوانیت ژیانەیی هەر زیندەوهریک له هەر ناوچە و شار و ولایتیک دا پەک بخت، ئەو چەگەیی کە هەردو سەربازگەیی کۆمۆنیزم و ئەو سەربازگەییەیی کە کۆمۆنیزم نیە دەستیان داوەتە ئەمبار کردنی .

سپینەوهری شوینەواری ژیانەیی مرۆفایەتی له ناوچەییەک کە نیستا ئەتوانیت له پێگەیی گازەو ئەنجامبدریت پیویستە له پوی سەربازی و ئابورییەوهر کاری بۆ فەراهم بکریتقا ئەو لایەنانەیی کە بەکاری ئەهینن بگەن بە ئامانجەکانیان .

وەک دەرکەوتووە ئەو گازە له فلۆرین پیک دیت، ئەو گازەیی کە زۆر چەرە و بە یەکیک له هەرە مەترسی دارترین ئەو گازانە دادەنریت کە مرۆفە دۆزیویەتیەوهر . ئەم گازە بی بۆن و بی پەنگ و بی تامە و لەپوی تیچونەوهر بەرەم هینانی کەمی تی ئەچیت . تەنھا تنۆکیکی گەر بەر جەستە بکەویت بەسە تا کۆنەندامی هەناسە پەک بخت و ببیتە هۆی مردن تەنانەت گەر ئەو تنۆکە ئاوە له پێژەییەکی زۆری ئاو و پۆندا تیکەل کرابیت . هەرۆهە ئەو تنۆکە ئەتوانیت لەماوەی چەند خولەکیک دا ئەو جلە بپریت کە پیاوانی ئاگر کۆژینەوهر لەبەری ئەکەن . ئەلبەتە ئەو گازە زیان بەشە نازیندوهرکان ناگەییەنیت .

هیزە نازیەکان ئەتوانن دواي چەند پۆژیک له بەکار هینانی ئەو گازە، ناوچە ئالودەکان بە بی مەترسی داگیر بکەن، ئەو کاتە ئیدی ئەو ناوچانە ژیانەیی تیدا نامینیت بەلام بەلەخانە و ئامیرەکان وەک خۆی ئەمینیتەوهر، تەنھا خۆپاریزیش بۆ خۆپاراستن له گازی دەمار ئەترۆپینە، بەلام ئەبیټ دواي دوچار بون بە گاز چەند جاریک له پەگی کەسی بەرکەوتو بدریت، ئەلبەتە ئەم شیوازە زۆر کارا نیە لەو جیگایانەیی کە دانیشتوانی زۆری تیدا دەرژ، بەلام لەگەل ئەوهدا هەردو بەرەیی کۆمۆنیزم و نازیزم بە ئەندازەیی پیویست لەو گازەیان هەییە و هەر یەکەشیان ئەزانیت ئەوی دی چەندی هەییە ئەمەش وایان لی ئەکات کە بە

ئاسانى بەكارى نەھىنن. ھەر وەك زانراو سەروشتى مەرقاھى تى بە شىوھىيەكە كاتىك ئەگاتە حالەتى ئائومىدى پەنا ئەباتە بەر توند ترين رىگە چارەكان ھەرچەندە بى رەھمانەش بىت تەنھا لە پىناو گەشتن بە ئامانجەكەى. ھەر وەك زانراوئىشە لە مېژودا بە ملىۋنەھا كەس كراو بە قوبانى بە پىاو و ژن و مندالەو كاتىك كە زانراو بەو كارە ھەنگاويك لە ئامانج نرىك ئەبنەو، لىرەدا پىويستە ئەو پەرسىيارە بىكەين كە تا كەى ئەم مەملانىپە بەردەوام ئەبىت كە دوا جار تەواوى مەرقاھى تى ئەگرىتەو.

بىنگومان ئەم پەرسىيارە لە ناخى ھەر مەرقاھى كدا ھەيە و پەنگە زۇرچار دو كەس كە تازە ئەچنە پەرسەى ھاوسەر كىرىپەو ئەو پەرسىيارە لە خۇيان بىكەن ئايا ئەبىت مندالىك بەئىننە ئەم ژيانەى كە پەرىتەى لە پەق و كىنە.

لە ئىنجىلى مەتىدا وەلامى ئەو ئەدۆزىنەو لەسەر ئەوھى كە پەنگە كۆتايى لەم ژيانەدا چۆن بىت كاتىك دەلىت ئەم ژيانە چۆلەوانىيەكە كە ژيان تىايدا نەماو و ھىچ كىيانەوھرىك پەزگاي ئابىت لەبەر ئەوھى ئەو چۆلە خراپە چەرى كىرەو تەنھا پىويستى بە يەك جەنگە تا لايەنەكان چەكى ئەتۆمى و ھايدىرۇجىنى و گازى دەمار بەكار بەئىنن و ئەو كاتە تەنھا خواوئەند ئەتوانىت مەرقاھى تى پەزگار بىكات.

لەم سەردەمەى ئىستاماندا بۆتە شتىكى باو كاتىك كە كەسانىك بە ئاگا ياخود بى ئاگا گلەيى لە خوا ئەكەن و ئەلەين كە ئەو ھۆكار بوە تا مەرقاھى تى ئەم حالەى بەسەر بىت، بەلام كەسە ژىرەكان ئەزانن كە خواوئەند ھىچ بەرپەرسىيار نىيە لەم دۆخە لەبەر ئەوھى وىستىكى ئازادى پى بەخشىويىن و پىنمىي كىرەوئىن بۇ پىگەى پەست و ھىچ شتىك نىيە كە ئىمە ئەوھى لەسەر لۆمە بىكەين تەنھا خۇمان نەبىت لەبەر ئەوھى پىگەى دادوھرىمان بەجىھىشتوھ و پىگەمان بە ھىزەكانى خراپە داوھ كە زال بىت بەسەر جىھانەكەماندا، لەو بارەوھ ئەدمۆند بۆرك ئەلىت: (تەنھا شتىك كە لايەنگرانى خراپە پىويستىيان پى بەتى ئەوھىيە كە لايەنگرانى چاكە ھىچ نەكەن).

لینکۆلینەرەوی بەراورد کاری ئاینەکان لە بارەوی ڕوداوەکان پیمان ئەلین کە ئەوانەوی کە باوەڕیان بەو دنیا ھەیە باوەڕپێکیان ھەیە لەسەر بنەمای خۆشویستن و ھیوا، بەلام بێ باوەڕی ڕەھا لە سەر بنەمای نا ئومیدی و ڕق بنیات نراوە. شتیکی دیکەش ھەیە: زانست ھەولێکی ھاوشیوەی ئەوەی بە خۆوە نەبینیوە کە لایەنگرانی بیروبۆچونی مادیکەرا لە سالی ۱۸۴۶ھ بە خۆوە بینیویانە کاتیک کە (ک. تولویک) و (ک. برادلایف) بۆچونی خۆیان کورت کردەو بەم شیوەیە لای خوارەو:

(پنیویستە ھەولێ مرۆڤ لە پیتا و بەرژەو ندیپەکانی دا تەنھا پەییوەندی دار بێت بەم ژیانەییەو، لایەنگرانی بیری مادیکرا و لە پیشیانەو پەییامبەرە ساختەکانی ھاوشیوەی کارل مارکس و لینین و ستالین و موسولینی و ھیتلەر کە ھەستان بە ھەل خەتەتاندنی ملیۆنەھا مرۆڤ بەوەی کە بەلینی ژیانیکی دیکەیان پیدابون، لە نیویشیاندا مەسیحی گەلێکی زۆر ھەبون کە راستگۆبون لە ئاینەکیاندا و ئەبواوە کە خاوەن درکیکی گەرەتر بونایە).

بەشى دووهم

شۆرشى ئىنگىز

هیزەکانى خراپە باش لەره گەيشتون که تەنها رینگەيان بۆ دەسلەتای رەها بە سەر جیهاندا و دواچار دامەزراندنى دیکتاتورى مادى گەراى بى باوەر لەسەر بنەماى نەهیشتنى تەواوەتى سیستەمەکانى ئاکار و یاسا لە لایەك و نەهیشتنى تەواوى ئاینەکان لە لایەكى دیکەوه دەبیت، ئەم هیزانە بېریارى ئەوهیان داوه که بۆ گەيشتن بە ئامانجەکیان پێویستیان بە نانهوى کیشە و دوبرەكى و کینهیه لە نێو گەلان و وێرانکردنى پایەکانى ئاکارى ھەر کۆمەلگایەك، ھەر واشبو که شەپىكى قورس لە نێوان ھەردو رەگەزى جولهکە و ئارییەکان پویان دا که تەنها خزمەتى مادى گەراکانى ئەو دو سەربازگەیهى کرد، ئەگەر ھەر دو رەگەزى جولهکە و ئاریەکانیش بیانئوانیایە که پارێزگارى لە ئاینە سەرەکیەکیان بکەن هیچ کات هیزەکانى خراپە نەیان دەتوانى ئامانجە خراپەکانیان خۆیان بەیننە دى.

که دەلێن ئارى مەبەست مان ئەو کۆمەلە زمانەیه که ناسراوه بە زمانە ھندوئەورپیهکان یاخود ھیندوژەرمانى، ئەم کۆمەلەیهش دابەش دەبیت بەسەر دو ھۆبەدا: ھۆبەى ئەوروپى یاخود رۆژئاوا و ھۆبەى رۆژھەلات که لە خوگرى چەندین زمانە لەوانە ئەرمانى. زمانە ئاریەکانش خالىكى ھاوبەش ھیه لە نێوانیاندا که ئامازەیه بۆ سەرچاوهى سەرەکیان که ھاوبەشە، بەلام وشەى ئارى لە پاستیدا ئامازەیه بۆ مانایەكى دیکە لە ئەوروپا بە شینوھیهك که

نامارزیه بۇ (جیرمان وەك سەرورەری زەوی) سەرچاوەی ئەم مانایەش ئەگرێتەرە بۇ ئەوەی كە زۆربەى سەرکردە ئارییەکانی ئەوروپا لەو كەسە خاوەن زەوی و زار و دەست پۆیشتوانە بون كە پراھاتبون لەسەر ئەوەی خۆیان بەهیزی چەكدار دەورە بەدەن تا خۆیان مۆلك و مالیان بپاریزیت. سەرورەرانى جەنگى ئاریش لەوانەوہ سەرچاوەیان گرتوہ، سەرکردە نازىیەکانى فاشیزم و دژایەتى جولەكەیان بەكار هیناوە بۇ خزمەت كردن بە نامانجەكەیان كە ئەویش ملكەچ كردنى جیھانە بۇ پرەگەزى ئەلمانى.

باوباپیری ئارییەکان لە دیر زەمانەوہ هاتونەتە ئەلمانیا لە بەرزاییەکانى (بامیرى) ئاسیا. بەشە سەرەکیەکانیان پینك دیت لە تیوتۆنى و پۆمانى و سلاقى، ئەلبەتە تورکەکان هەنگاریا و فنلاندىیەکان ئارى نین.

کۆمەڵەى سامیەکانیش دابەش دەبن بەسەر دو بەشدا: بەشى یەكەم گەلانى ئاشورى و فینیقى و ئارامى عبرانیەکان ئەگرێتەرە و بەشەكەى دیکەش عەرەب و ئەسیوبى یەکان ئەگرێتەرە، عەرەبەکان لەپۆى ژمارە و پینگەیانەوہ بە پلەى یەكەم دین بەلام ئارامیەکان لە سەرجمیان هەژار ترن و عبرانیەکانیش لە ناوہراستى ئەم دو بەشەدان.^{۲۱}

ئیمە ئەمپۆكە ناوی جولەكە بە شیوەیەكى ناپون لە هەر كەسێك ئەننن كە پۆژێك لە پۆژان چوینتنە سەر ئاینى جولەكە بەلام لە راستیدا زۆریك لەوانە بەپینى سەرچاوەى پرەگەزەكەیان سامى نین لەبەر ئەوەى ژمارەىەكى زۆر لەوەى كە چوونەتە سەر ئاینى جولەكە لە هرودينەكانن ئەوانەى كە لەئایدیۆمییەكانەوہ سەرچاوەیان گرتوہ كە خوینیان سەرچاوەیەكى توركى - مەغۆلى تێدايە.^{۲۲}

(^{۲۱}) بۇ زانیارى زیادتر لەو بارەوہ سەیری ینسكلۆپیدیای یرزى ناسراو بکە (پ ۵۱۴ و پ ۶۴۷).
 (^{۲۲}) سەیری ئینسكلۆپیدیای جولەكە بکە پرەى ۴۱: ئایدیۆمییەکان جولەكەى نۆین هەرەك چۆن پرۆفیسۆرى بەناوبانگ (اوتروب ستودارد)یش ئەلیت كەرەچەلەك ناسیكى بەناوبانگە. سەرچاوە جولەكەكانیش بۇخۆیان دان بەرەدا دەنن كە (۸۲/۷)ى ئەو كەسانەى كە پەيوەست بون بە جولانەوہى زایۆنیزمى سیاسیهوہ ئەشكەنازى بون واتە ئەو جولەكاشى كە سامى نین و هیچ پەيوەندییەكیان لە پۆى پرەگەز و میژورە بە فەلستین نیە هەر لەو بارەشەوہ بۆچونى زۆر هەیه.

ئەۋەي كە لىزەدا بۇ ئىمە گىرنگە ئەۋەيەكە ھەمىشە لەناۋ سەركردە جۈلەكەكاندا - ھەر ۋەك چۈن لەناۋ سەركردە ئارىيەكاندا - ئاۋاخنىكى بچوكى سەخت ھەيە لەۋ كەسان پىك ھاتوۋە كە بى باۋەپن و ھەلپەيەكى شىتەنەيان ھەيە و بە پوكەش بانگەشە بۇ جۈلەكە (ياخود بۇ مەسىھىيەت لە لاي ئارىەكان) دەكەن بەلام لە راستىدا ئەۋان باۋەپريان بە ھىچ ئاينىك نىە و سەر بە ھىچ نەتەۋەيەكىش نىن بەلام ئەمەش پىنگريان لى ناكات كە نەتەۋەكان و بىنەمان نىشتىمانىەكان بەكار بەينن بۇ گەيشنم بە ئامانجەكانيان كە كورت دەبىتەۋە لە دەسەلاتى ئابورى و سىياسى زىادتر. ئامانجى كۆتايى سەركردەكانى ھەردو كۆمەلەكە يەكە. ئەۋان سورن لەسەر ئەۋەي بگەنە دەسەلاتى پەھا بەسەر ئابورى جەھان و سامانە سىروشتىەكان و دەستى ئىشكەر تىايدا و دواچار كىردنى جىھان بە دەۋلەتتىكى ستەمكار كە تەنھا باۋەپرى بەيەك خواۋەند ھەبىت كە ئەۋىش خواۋەندى دەۋلەتە.

لە سەدەي يەكەمى زائىنيەۋە پەگەزى تورك - فنلاندىەكان و ئەۋانەش كە سامى نەبون لە ئاسياۋە دەھاتنە ئەۋروپا لە پىگەي باكورى دەرياي قەزوينەۋە، بە دانىشتۋانى ئەۋ ناۋچە بت پەرىستانەش دەۋترا خەزەر. ئەمانە لەۋ پەپرى پۇژھەلات ئەۋروپا نىشتەجى بون و شانشىنى خەزەرى بەھىزىيان دروست كىرد و لە پىگەي ھىرشە داگىركارىەكانىانەۋە دەسەلاتىيان پوى لەزىاد بون كىرد تا لە كۆتايى سەدەي ھەژدەھەم تۋانىان دەست بگىرن بەسەر زۇربەي ناۋچەكانى رۇژھەلاتى ئەۋروپا لە پىشت شاخى ئورال و باكورى دەرياي پەش، ئەۋ كاتە خەزەرىەكان چۈنە سەر ئاينى جۈلەكە و پىيان باشتر بو لە مەسىھىيەت و ئىسلام و ھەسەتان بە دروست كىردنى كلىسا و خويندنگە بۇ فىر كىردنى ئاينى جۈلەكە لە تەۋاۋى بەشەكانى ۋلاتەكەياندا، خەزەرىەكان لە تىرۋىكى ھىزىياندا تۋانىان زىادتر لە بىست گەل و ھۆز بىخەنە ژىر دەسەلاتى خۇيانەۋە و ناچارىيان بگەن كە سەرانە بەن، دەۋلەتەكەشيان تا نىزىاك بە (۵۰۰) سال تەمەنى كىرد تا لە كۆتايى سەدەي سىانزەھەم لەسەر دەستى روسەكان پوخا ئەۋانەي كەلە باكورەۋە ھاتنە خواۋەۋە لەكۆتايى سەدەي دەھەمى زائىنيەۋە و دواچار بەسەر

خەزەرىيەكاندا سەرکەوتن لەدەرەنجامى شەپرى درىژخايەن و تا دواجار لەناو پوسەكاندا تۆنەو، بەلام گېرى پق ناو دلى خەزەرىيەكاندا ھەر بلىسەى ھەبو و بەردەوام بو لە دلى قەشەكانياندا و قاواى لى ھاتن كە حەزى تۆلەسەندەو بە درىژايى چەند سەدەيەك ببیتە باوھرىك كەلەسەر بنەماى ويرانكردن و ئازاردان دامەوزراو. ئەم ھۆكارانە پالى بە جۆلەكەكانى پوسياوہ نا تا خۆيان بەدور بگرن لە گەلەكانى ديكەى پوسيا لە كەشيك دا كە رقىكى زۆر تيايدا بالادەست بو، لە كشيكى لەو چەشنەدا سروسشتى بو كە گەلى پو بە كينە و ترسەوہ لە جۆلەكەكان بپوانن ئەمەش بوہ ھۆى ئەوہى بە درىژاي سالانىك ببیتە ھۆى لىك دوركەوتنەو لە نيوانياندا، ئەم پوداوانە نەينى بونى ئەو ژمارەى زۆرەى جۆلەكەمان بۆ ئاشكرا دەكات كە لە سەدەى سيانزەھەمەوہ لە ناوى ئيمپراتۆرىيەتى پوسيا دەژين.

پق و كينە لە لای جۆلەكەكانى خەزر لە ھەلپەى زۆريان بۆ كۆكردنەوہى ئالتون پەنگى داىوہ دواى ئەوہى كە ئالتونيان كرده نامانجى ژيانيان و بە ھەمو شيوەكان ھەوليان بۆ داوہ لەو پىگەيانەش سوخۆرى كە پىنى بەناوبانگ بون، ھەروەھا لە لاىكى ديكەوہ خەونى تۆلە سەندەوہ لە لای قەشەكانيان دروست بو و لە پلانە ترسناكەكانيان و جۆلانەوہى شوپشگىرى پەنگى داىوہ، ئەو شوپشەى كە لە سەدەكانى ناوہراستەوہ خەونيان پىنوہ دەبينى تا لە شوپشى ئۆكتۆبەرى سالى ۱۹۱۷ دا پەنگى داىوہ.

جۆلەكەكانى خەزەر لەو ماوہيەدا دوچار ھىرشى توندى چەوساندنەوہ بون لە لاىەن جەماوہرى مەسىحى پوسياوہ، ئەلبەتە ئەوہى بەرپرسىارى يەكەم بو لەم دۇخە ئەو كۆمەلگەيە بو كە لەسەرەوہ قەشە و سوخۆرەكان بەرپوہيان ئەبرد لەبەر ئەوہى ھەر ئەم كۆمەلگەيە بو كە ھەستى كينەى لەلاى ھەموان دروست كرد لەبەر ئەو عەقلىيەتە كينەوہرزەى لەناو جۆلەكەكاندا چاندبوى و دواجار لەبەر ئەو گۆشەگىرىيەى كە ھەيانبو سەربارى شيوەكانى سو خواردن كە لە پىگەيەوہ سوخۆرەكان توانيبويان سامانىكى زۆر پىكەوہ بنىت... مېژوو لە وردەكارىيەكانيدا پاستىيەكى حاشا ھەلنگرمان پىدەلەيت: كۆمەلگەى جۆلەكە

نهم هه‌لوښته‌ی وهرگرتبو له‌بهر نامانجېکې ديارې کراو تا نه‌و کينه‌يه به‌کار بهيښته‌وه که‌له ناو دلی جوله‌که‌کاندا دروست ده‌يټ به هوی چه‌وساندنه‌وه تا نه‌و هه‌ستی کينه‌يه بگورښت بو نه‌وه که‌کسی جوله‌که سل له هېچ نه‌کاته‌وه و بېرؤکه‌ی له‌ناو بردن قبول بکات.

نهم شيوازه پيلان گټرپيه به دريزايي چندين نه‌وه گوراني به‌سهردا نه‌هات و نورانيه‌کان به دريزايي چندين سده و له چندين کيشوهردا له‌گه‌ل خوياندا هه‌ليان گرتبو، نه‌لېته هه‌ر سهراني خراپه‌ی قه‌شه جوله‌که‌کان بون که پويه‌روی پيغه‌مبه‌ره‌کان بونه‌وه و شه‌ريان له‌گه‌ل هه‌ر جولانه‌وه‌يه‌کې چاکسازيانه‌دا نه‌کرد... نهم راستيه‌ش له دروست بوني نايغه ناسمانيه‌کان و ژيانی پيغه‌مبه‌ره‌کانه‌وه به‌ده‌ستمان ديت و به‌لگه‌يه بو به‌رده‌وام بوني پيلانگپري جيهانی سده له دواي سده و نه‌وه له‌دواي نه‌وه له‌لايه‌ن نورانيه‌کانه‌وه... نه‌گه‌ر وردبينا نه‌چاو به ميژودا بخشينين به‌لگه‌ی دروستمان ده‌که‌ويت به‌رده‌ست له‌سهر نهم راستيه به تايبه‌ت کاتيک که ديارده ليک چه‌وه‌کان له نيوان رابوردو نښتا به‌ستينه‌وه به‌يه‌که‌وه.

ره‌نگه‌ديارده‌ی يه‌که‌م که سهرنجمان راده‌کښيت کوښونه‌وه‌ی جوله‌که سوخوره‌کانه بوه به دريزايي ميژو له نيمپراتوريه‌ت و ده‌ولته زلهيزه پيشکه‌وتوه‌کان له رابوردو و ولاته يه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ريکا له حالی حازردا، نه‌گه‌ر له نيمپراتوريه‌تی پومانیه‌وه ده‌ست پی بکه‌ين بومان ده‌رده‌که‌ويت که فهيله‌سوفی گوره‌ سينکا (۴ پی زاین و ۶۵ دواي زاین) له‌بهر نه‌وه‌ی هه‌ولی دا په‌رده له‌سهر ده‌سه‌لاتی خراپی جوله‌که سوخوره‌کان هه‌لماليت نه‌وانه‌ی که هاتبونه ناو پوماوه، سينکا ماموستای نيرون بو کاتيکيش که نيرون بو به نيمپراتور نهم فهيله‌سوفه بو به هاوپي و راويژکاری به‌لام نيرون دواتر (بوبيای) کرده هاوسه‌ری که دارده‌ستی کومه‌له‌ی سوخوره‌کان بو و نه‌مه‌ش هوکار بو تا نيمپراتور بکاته مل که‌چی نه‌وان و به‌م شيوه‌يه‌ش نيرون بوه خويندريترين ده‌سه‌لات دار له ميژودا و که‌سايه‌تی زور هاته خواره‌وه تا ناستی نه‌وه‌ی که پنی بوتريت که‌سينکی شيت به شيوه‌يه‌ک که ته‌نها بو نه‌وه نه‌ژيا که ويران بکات

و ئەشکەنجە بدات و خوین بېرژنیت تا وای لىهات لەنیو خوین و شەهوت پانیدا نوقوم بو و دواجار سینکا ئەیتوان هیچ جۆره کاریگەرییەکی لەسەر دا بنیت... کاتیکیش ناومید بو لەوەی کەبیهینیتەرە سەر هوشی خۆی بە ئاشکرا هێرشی دەکردە سەری و لە بەر چاوی گەل کارە ناشرینەکانی سوخۆرەکانی ئاشکرا ئەکرد و باسی لە دەسەلاتی سوخۆرەکان ئەکرد بەسەر نیرۆنەوه و ئەمەش پالی بە سوخۆرەکانەوه نا تا دارا لە نیرۆن بکەن کە سینکا لە ناو بەریت. نیرۆن ئەیویرا ئەو کارە بە ئاشکرا بکات لە ترسی ئەوەی ئەوەکا گەل لە دژی هەلبستن هەر بۆیە ناچاری کرد کە خۆی بکوژیت.

ئەمەش یەکەمین حالەتی بەناوبانگ بو کە تیایدا سوخۆرەکان کەسێک کە سەرئیشەى بۆ دروست کردبون ناچار بکەن کە خۆی بکوژیت، ئەلبەتە دوا حالەتیش نەبو لەبەر ئەوەی بە دریزایی میژوو چەندین چیرۆکی تیرۆرکردن و کوشتن هەیه کە خراوتە قالبی خۆکوشتن و مردن بە رێکەوتەرە، پەنگە باشتەین نمونەش بۆ ئەو حالەتە لە میژوی هاوچەرخدا بیت: لە سالی ۱۹۴۵ جیمس فۆرستال^{۲۲} کە وەزیری بەرگری ئەمەریکا هینرایە سەر ئەو باوەرەى کە کۆمەلێک لە بەرپۆهەیرانی بانک هەیه لە ئەمەریکا کە بە شیویەکی نەینی کۆمەلەیهکیان دروست کردووە لە خاوەن بانکە ئەمەریکیەکان کە دەستیان گرتووە بەسەر باجی فەرەنسا و ئینگلتەرا و ولات گەلێکی دیکە هەرۆهەا دواى پشکنینی چەند بەلگەنامەیک و شیکار کردنی بۆی دەرکەوت کە خاوە سەرمايه جیهانیەکان سەر بە نورانیەکانن و هەر ئەوانیش بون کە بونەتە هۆکاری دروست کردنی هەردو جەنگی جیهانی یەکەم و دووهم، دواى زانینی ئەم راستیانە هەولێ دا کە پۆزفیلت سەرۆک کۆمارى ئەمەریکا و سەرکردەکانی دیکە لەم راستیانە تی بگەیهنیت. ئیدی ئیمە نازانیین کە خۆکوشتنەکەى

(^{۲۲}) جیمس فۆرستال کە وەزیری بەرگری ئەمەریکا بو بەیەکیک لە گەرە بەرپرسیانی ئەمەریکا دادەنریت کە بە شیویەکی لە ناکاو لە سان ۱۹۴۵ رایگەیاندا کە دواجار بە تێک چونی باری دەرونی بوو کە دواتر بە شیویەکی فەرمی نیردرا بۆ یەکیک لە ئەخۆشخانەکان و دواتر بە شیویەکی فەرمی و تەنها دواى چەند هەفتەیکە راگەینرا کە خۆی کوشتووە و بە تێپەر بونە کاتیش پودارەکە هەر بە شاراوەیی مایەوه.

بەردگەلىكى سەر تەختەى شە تېرەنج // ۵۵

پەيوەست بوە بە ئاۋمىد بونىەوە ياخود تىرۆر كراوہ لە لايەن ھەندىك لايەنەوہ
تا بۆ ھەتا ھەتايە دەمى بەداخراوى بەيلىرىتەوہ... دواتر بەرگى خۆكوشتن
كرايە بەر تاوانەكە... لەمىژوشدا بەلگەى زۆر ھەيە لەسەر تاوان گەلىكى
گەرە كە ساختە كراوہ لە ولات گەلىكى جياوازدا و دواتر بەرگى خۆكوشتن
كراوہ بە بەريدا.

قۇرۇقكارىيەكانى جولەكه به دريژايى ميژوو دوره نجامه كانى

كاتىك كه ئىمپراتورى ياسا دانەر جۇستىنان گەيشته دەسلەت (۴۸۳-۵۶۹) ن له ئىمپراتورىيەتى بيزەنتى ياسا بەناوبانگەكانى دەرکرد كه تيايدا هولى دا سنورىك بۇ ئەر كارە ناياسايانە دابنىت كه جولەكهكان پەنايان بۇ ئەبرد له بارزگانى دا، ئەلبەتە جولەكه بازرگانەكان تەنها لايەن بون كه لەگەل نورانيەكان واتە خاوەن سەرمايەكان كاريان ئەكرد، ئەمەش واى كردهو كه له پىنگەيەكى باشتردا بن به بەراورد بهو بازرگانانەى دىكه كه جولەكه نەبون، ئەو بوارەش كه سامانىكى زورى پى ئەبەخشىن بواری به قاچاخبردن و كارى ناياسايى بو به شىوہيەك كه توانيان ركابەرەكان له خۇيان دور بخەنەو و تەواوى ئەو سلورانەش ببەزىنن كه ياساكانى جوستىنان بوى دانابون ئەلبەتە له هەمان كاتدا به هەرەمەندىش بون لهو ياسايانەى كه دەپپاراستن، ياساى جوستىنان تا سەدى دەھەم سەرچاوەى سەرەكى ياسا بو و تا ئەمرۆكەش به گرنگترین سەرچاوە دادەنرىت له بواری مافەكاندا. ئىنسكلۆپىدياى (فلك و فافناك)ى جولەكه، بەم شىوہيە باسە له بازرگانە جولەكهكان ئەكات:

"جولەكهكانى ئەو سەردەمە تەواوى ئازادى ناينيان هەبو و پىنگەيان پى درابو كه هەندىك ناوەندى تايبەت به خۇيان هەبىت، لهو سەردەمەدا بازرگانى كردن به كۆيلە به گرنگترین سەرچاوەى جولەكه پۆمانىەكان دادەنرا بەلام ئەلبەتە دواتر ياساگەلىكى زۆر دەرکرا بۇ پوبەرپو بونەوہى ئەو بازرگانىيە...

(هتد).

مىژو پۇمان ئەكاتەره كە بازىرگانه جولەكەكان و سوخۇرەكانىش تەنھا كارى بازىرگانى كۆيلەيان نەكردو بەلكو كارى بازىرگانى مادەي سىركەر و لەش فرۇشى و مادەي كھوليان كىردو و بازىرگانى بۇن و خىشل و مادە گران بەھاكانى دىكەشيان قۇرخكردو بۇ خۇيان، ھەروەھا پەنايان بىردۆتە بەر بەرتىل دان بە بەرپىرسەكانى ئىمپىراتۇرىيەتى بىزەنتى بۇ كىرىنى وىژدانەكان لە پىناو دابىن كىردى بەرژەوئەندىيەكانى خۇيان تا ئەو كاتەي كە بونە ھۆي خراب كىردى ئاكارى كۆمەلگەي پۇمانى ھاوشىوھى كۆمەلگەي بىزەنتى ھەر لە رىگەي بەرتىل دان، مادەي سىركەر، مادەي ئەلكھولى و لەش فرۇشى. لىكۆلىنەو كىردن لە دەسەلاتى جوستىنان دەرىدەخات كە ئەو بى ھودە ھەولى داوہ وەك ئىمپىراتۇنىك بەر بەبەرەلەي بگىرت و سنورىك بۇ چالاكىيە وىرانكارىيەكانى جولەكە دابىنىت. ئەو ھۆكارەي كەلە پىشت گەندەل كارىيەكانى ژيانى ئەمپرۇ ھەيە لە شارە گەرەكاندا ھەمان ئەو ھۆكارانەيە كە پىشتەر ھەبو، بەم شىوھەيە ئەبىنىن كە مىژوو خۇي دوبارە ئەكاتەره، ھەروەھا دياردەيەكى نوئى دىكە دەبىنىن لەنىو ئەو پوداۋەنەدا، لەو بارەو مىژوو نوسى بەناۋبانگى بەپىتانى (ئىدوارد دگىون ۱۷۳۷-۱۷۹۴) باس لە كارىگەرىيە خراپەكانى ھەژمونى بازىرگانه جولەكەكان ئەكات لە پۇما لە كىتەبەكەيدا: "كەوتن و دارمانى ئىمپىراتۇرىيەتى پۇمانى" بەو پىيەي كە ئەوان ھۆكارى سەرەكى ئەو دارمانە بون، ھەروەھا گلىۋن بۇيا ھاوسەرى نىرۇن بە بەرپىرسىارى سەرەكى ئەزانىت لە ئىمپىراتۇرىيەتەكەدا بەو پىيەي كە ئەو پۇلى ئەو بو كە رىگەي خۇشكرد بۇ دەسەلاتى جولەكەكان و ئەوانىش كەشنىكان بلاو كىردەو لە پۇما كە تىايدا پۇمانەكان وەك كەسانى سەرخۇش و بى باك بون بەرامبەر دارمانى بەردەوامى شارستانىتەكەيان، لە دواي پمانى يەكجارەكى ئىمپىراتۇرىيەتى پۇمانىش دەسەلاتى جولەكەكان گەيشتە تروپكى خۇي و بەرەش ئەوروپا چوہ قۇناغىكى تارىكەو، ئەو قۇناغەي كە مىژوونوسەكان وەك چاخى تارىك ياخود چاخەكانى ناوئەند ناۋزەندى ئەكەن.

ئینسکلۆپیدیای بېرىتانی له باره‌ی بازرگان و سوخۆره جوله‌که‌کان نه‌ئیت: "بازرگان و سوخۆره جوله‌که‌کان به‌ره‌و نه‌وه ئه‌رۆیشتن تا به شیوه‌یه‌کی یه‌ك جاره‌کی ده‌ست بگرن به‌سەر نه‌و بازرگانانه‌ی خاوه‌ن به‌هره‌ی تایبته‌ بون، له‌ویوه له‌هه‌مو شوینیک دا بلاو بونه‌وه و هر له‌ویوه هوگری زۆریان یۆ پاره‌ ده‌رکه‌وت. بازرگانی له‌ چاخه‌کانی ناوه‌ندا به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌ده‌ستی نه‌واندا بوه به‌تایبته‌ بازرگانی کۆیله". هر وه‌ك دیاریشه ئینسکلۆپیدیای بېرىتانی مه‌زترین سه‌رچاوه‌ی زانستی یه‌ له‌ بېرىتانیایا.

ده‌ست گرتنی جوله‌که‌کان به‌سەر بازرگانی ئالۆگۆرکردن دا - چ به‌ یاسایی و چ به‌ نایاسایی - له‌ چاخه‌کانی ناوه‌ندا زیادی کرد سنوری به‌ر فراواتر بو و گه‌یشته‌ نه‌و پاده‌یه‌ی که‌ ئابوری ته‌واوی گه‌لانی نه‌وروپا به‌ بی جیاوازی که‌وته ده‌ستیانه‌وه، به‌ پونی نه‌توانین هه‌ست به‌ کاریگه‌ری ده‌سه‌لاتی جوله‌که‌کان بکه‌ین کاتیک که‌ ده‌بینین دراوی پۆلندی و هه‌نگاری کۆن نه‌خش و نوسینی عبرانی له‌سه‌ره. هه‌ولدانی زۆری جوله‌که‌ بۆ ده‌ست گرتن به‌ سه‌ر دراودا بۆ نه‌وه نه‌گه‌رینه‌وه که‌ جوله‌که‌کان هر له‌ دیر زه‌مانه‌وه دروشمیکیان قبول کردبو که‌ دواتر ئامشل مابلو باوه‌ر پینی به‌ناویانگ بو (۱۷۴۳-۱۸۱۲): "با ئیمه‌ دراو له‌ یه‌کیک له‌ ولاته‌کاندا ده‌ریکه‌ین دواتر گرنگ نیه‌ که‌ یاسای نه‌و ولاته‌ کی‌ دایده‌نیته‌"، ئامشلق مابلو نه‌و پینشنیاره‌ی کرد بۆ هاوبه‌شه‌کانی له‌ جوله‌که‌ پیلانگیه‌ره‌کان تا نه‌و پالنه‌ره‌یان بۆ ده‌ربخات که‌ پالی به‌ چهند نه‌وه‌یه‌ک له‌ نوراڤیه‌که‌نه‌وه‌ نا تا له‌ قوناغیکی میژودا که‌ تا سالی ۱۶۴۰ دریزه‌ی کیشا پیلانگیه‌ری ته‌رخان بکه‌ن بۆ زال بون به‌سه‌ر بانکی نه‌وروپا...

جەنگى خاچ پەرستەكان

وینە راستەقىنەكان و دەرەنجامەكان:

كارىگەرىيەكانى قۇرخكارى بازركانى و ئالتون لە لايەن جولەكەكانەو لە ئەوروپا لە سەدەكانى ناوہراست دەسەلات دارانى سەر زەوى واتە جرمانىيە ئارىيەكانى تەنگەتاو كرد كە ئەو كات دوابەدوای ھەرەس ھىنانى ئىمپراتورىيەتى پۇمانى خاكى ولاتە ئەوروپىيەكانىيان دابەش كرىبو بەسەر خۇياندا و بە زۆر دەستىيان دايە زەوت كرىنى سەرەوت و سامانى ولاتان ھەر بۆيە ئەو كارەي جولەكەكان كە خىروپىريان لە پىنگەي سووہو دەبرد بە يەككە لە ھۆكارە سەرەكەكان دادەنرىت بۇ پال پىوہ نانىان تا بەرەو خۆرەھەلاتى ئىسلامى گەشەسەندو ھەنگاو بنىن و دواچار بىن بە يەككە لە ھۆكارەكانى ھەلايسانى جەنگە خاچ پەرستەكان... بەتايبەت كاتىك كە كىپركى لەسەر زەوت كرىنى سەرەوت و سامانى گەلانى ئەوروپا لە پىنگەي زۆر و ھەرگرتنى سووہو تەنھا دوای چەند سالىك لە كەوتنى پۇما بە دەستى جرمانىيە بەر بەرىيەكان بوہ ھۆي ئەوہى كە ھەژار بىن و دوابكەون و شارستانىيەتيان دوا بكەوئت.

ئەوہ ئەم دۇخەي ئەوروپا بو كە پىنگەي خۆشكرد بۇ پىككەوتنى ھەندىك لە پادشا مەسىحىيەكانى ئەوروپا لەگەل ئەو خاوەن زەوى وزار و نەجىب زادانەي كە بەدوای دەستكەوتدا دەگەران تا بە زۆر دەست بەسەر جىھاندا بگرن و ھىرشىكى گەورەي خاچ پەرستى دەست پى بكن... لەم كاتەدا بەرژەوہەندى ئەم كەسانە لەگەل بەرژەوہەندى سو خۆرە جولەكەكان يەكى گرتەوہ ئەوانەي كە پالپىشتى بىرۆكەي ئەو ھىرشەيان ئەكرد بە تەواوى تواناي مالىيان و لە تەواوى ئەوروپادا بلار بىونەوہ تا ھانى ئەو خاوەن زەوى و زارانە بەدەن تاخەزىنەكانىيان

بۆيان بخنه سەر پشت تا شەر کر به کری بگرن و بერთیل بدن به هاودهسته کانیان و بهم شیوه یهش لهوان لهو هیزه شاراوویه بون که له پشت پهردهوه کاریان کرد له سەر هه لگیرساندنی شهری خاچ پهرستی... له بئر لهوهی لهم شهره دا لهو ههله زیڕینه یان بۆ هه لکهوت تا قهرز به بههره ی زقر بدن به خاوهن سهرکرده ی هیزه کان، فرمان رهواکان و دهسه لاتدارهکانی کلینسا سهرباری بازرگانی کردن به چهک و چۆل و بونی ئامانجی سیاسی که بریتی بو له لاواز کردنی ئیسلام و مسیحییهت له یهک کاتدا...

یهکه مین هیرشی خاچ پهرسته کان له سالی ۱۰۹۵ دا بو و نه مهش به سهرهتای ههشت جهنگه خاچ پهرستییه که دانه نریت که بۆ ماوه ی دو سه ده دریزه ی کینشا له نیوان سالهکانی ۱۰۹۵ - ۱۲۷۱، لهم شهرانه مۆرکینکی نایینی مسیحیان به خۆوه گرت و رای دهرخست بۆ له وروپیهکان که لهم هیرشان ئامانج لینی پاراستنی لهو که سانه یه که نه چنه زادگای مسیح و گنپانه وهی خاکی پیروزی مسیحیهکانه (فلهستین) بۆ باوهشی مسیحیهکان... بهلام له راستیدا، کاتیک کهله ورده کاری لهو شهرانه له کۆلینه وه به ناسانی لهو راستییه مان بۆ دهرده که ویتکه له پشت لهم هیرشانه وه بون، له بئر لهوه ی لهو هۆکاره ی که پال به هیزی خراپه کاره وه له نیت تا دوباره چالاک ببینته وه، کینه و هه لپه یه بۆ سامانهکانی لهوانی دی. هه ندیک لهو هیرشانه سهرکه وتنیان به دهست هینا و هه ندیک دیکه شیان له بئر بونی بهرگری موسولمانهکان شکستی هینان بهلام دهره نجامی کۆتایی بریتی بو له مانه وهی فلهستین له دهستی موسولمانهکان له سالی ۱۲۷۱.

هه ندیک له میرهکان لهوانه ی که به شداریان کردبو له جه لانه وهی به رهنگار بونه وهی هه ژمونی جوله کهکان، کاریان نه کرد تا پرزگاریان بئیت له چنگی سوخۆرهکان، لهم جوله لانه وهیه که تا دههات بازوی به هیزتر لهبو و هه لسان به دهرکردنی یاسا گه لیک که تایبته بوبه گو شه گیر کردنی جوله کهکان و ناچار کردنیان له ژیان له گه ره کهکانی خۆیاندا و دواتر چه ند یاسا گه لیک دیکه دهرکرا که لینیانی قه دهغه کرد که مسیحیهکان به کار بهینن بۆ کارکردن له لایان بۆ پایی کردنی کاره کانیان، نه وهش کهله پشت دهرکردنی لهم برپاره وه بو

بىرىتى بو لەپىنگرى كردن لە سوخۇرەكان كە لە ژېر بەرپىرسىيارىتى كارەكانى خۇياندا دەرچن لەبەر ئەوئەى جۇرىك لە گرئبەستە گوماناوبەكانى خۇيان لە پىنگەى ئەو مەسىحىيانەوئەى ئەبەست كە دەرئەنەى نەما بۇ خۇيان و دواتر تىوئە ئەگلىنران لە كارەكانى خۇيان... ھەرۇھا ياساكان قەدەغەيان كرد كە جولەكەكان ئافرەتى مەسىحى لە مال ياخود كارەكانى خۇياندا بەكار بەينن بە ئامانجى پاراستنىيان لە چاوتىوئەى سوخۇرەكان، لەبەر ئەوئەى ئەوان لە خىشتەيان ئەبىردن بە شىوئەى جۇراوچۇر و دواتر بەكارىيان ئەھىنان بۇ ئامانجە تايبەتەكانى خۇيان و ھىچ دەرئەستىش ئەبون لەوئەى كە بازىرگانى بە جەستەيانەوئەى بىكەن لە پىناو پارە ياخود فرىودانى دەرۇن بىمارەكان و بەستنى گرئبەستەكان، ھەندىك ياساگەلى دىكەش دواتر پىنگرى كرد لە جولەكەكان تا ھەستەن بە چالاكى بازىرگانى. بەم شىوئەى گەلانى ئەورۇپا پىنيان وابو كە ئىدى گرفتى جولەكە بەرەو پاكتاوبون ئەچىت و سوخۇرەكانىش بەرەو لەناو چون ئەچون، بەلام پوداوەكان پىچەوانەى ئەوئەىيان دەرئەختەى: ئەو ياساگەلە توندە كە پىشتىوان بو بە ھىزى كلىسا نەىتوانى سوخۇرەكان لەناو بەرىت يا لانى كەم وا لە سوخۇرەكان بگەىئەنىت كە كارەكەيان بىئودەى و پىئوىستە پىز لە رەواىەتى ياساكان وەرپىگرن، دەرەنجام رقى نورانىيەكان زىادتر بو لە كلىساي مەسىحى و سەرەتايەك دروست بو بۇ دىزايەتى كردن و لاواز كردنى باوئەرى مەسىحى و لاواز كردنى دەسەلاتى كلىسا، سەرەتاي ئەم كارە دواتر لە پلانكى توندوتۇلدا دەرەكەوت كەپىشتى بەستبۇبە دو بنەما:

بلاوكردنەوئەى بىرۇكەى جىا كردنەوئەى ئايىن لە سىستەمەكانى دەسەلات، بە مەرجىك ئەم ھەلمەتە لە بەر بلاوترىن ئاستدا و بەشىوئەىكى بەردەوام ئەنجامبدرىت بە بى ئەوئەى گوئى بەو بەدرىت كە چەندى تى ئەچىت و چەند ماندو بونى پىئوىستە... لە لايەكى دىكەشەوئەى كاربكرىت لەسەر دروست كردن و پەرەپىدانى جىاوازى لە نىوان مىر و كلىسادا و رەوتەكانى بى ئاكارىش پىشتىوانى بكرىت و ھان بەدرىت لە لاي ھەموان.

راکواستنی گهوره

چەند دیمەنیك له میژووی جولەكە:

پادشای فەرەنسا هەونی دا له سالی ۱۲۵۲ بە شیوہیەکی پشەییان کیشەیی جولەكە چارەسەر بکات له پینگەیی فەرمان دان بەدەرکردنیان لەبەر سەرپنجی کردن له یاسا، بەو شیوہیە بە شیککی زۆریان پویان له بەریتانیا کرد که ئەو کاتە پەنای دان لەبەر ئەوەی سوخۆره جولەكەکان لەو ماوەیەدا تا سالی ۱۲۵۵ کۆتەرۆنی زۆریک گهوره پیاوانی کلینسا و خانەدان و خاوەن زەویو زارەکانی کردبۆلە پینگەیی پیدانی قەرز بۆ پشتیوانی کردن له جەنگە بەردەوامەکانیان^{۲۴}، دواتر بەلگەیی تەوار بەدەست هات لەسەر پەییوەندی سوخۆرهکان و گهوره پیاوانی حاخام یاخود ئەوانەیی که پشیمان ئەوتریت (داناکانی جولەكە) لەگەڵ نورانیەکان دا. دۆزینەوەی ئەو بەلگەییە لەو لیکۆلینەوانەدا دەرکەوت که پادشا هەنری بریاری دا ئەنجامبدریت بۆ پرسیوا کردنی پارە خواردن و بەرتیل و تاوانەکانی بازرگانی کردن بە جەستە و بەزۆر پارە وەرگرتن که ئەلبەتە ئەم کارانە دواي مردنی (هارون ئۆف لینکۆلن) دەرکەوت له سالی ۱۲۵۵ دواي ئەوەی که لیکۆلینەوکان بە شیوہیەکی یەکلا

^{۲۴} کتیبی (هارون لینکۆلن) که له نوسینی هەردو جولەكە (شابی و فالفتاین) زۆر بە وردی یاسی ئەم قۆناغەیی میژرومان بۆ ئەکەن لەو کتیبەدا بەم شیوہیە هاتو (ژمارەیی جولەكەکان زیادیان کرد و زیادتریش دەولەمەند بون و هارون ئۆف لینکۆلنی جولەكە بو بە دەولەمەندترین کەس له بەریتانیا، مامەلە داراییەکانی له سەرچەم گۆشە و کەنارەکانی ولادتە ئەنجامندرا و زۆریک له پیاو ماقولان و خانە دانەکان و پاوانی کلینسا تیوہی گلابون... بەلام دەسەلات دواي مردنی دەست گرت بە سەر سەرۆت و سامانەکی بۆیە لیژنەییکی تاییبەت دانرا بۆ بەرپۆهبردنی مۆلک و مالەکانی.

كەرەو دەريان خست كه هەژدە جولەكه ئەو كارانەيان كردوو و دواچار درانە دادگا و لە سى دارە دران.

شا هنرى لە سالى ۱۲۷۲ كۆچى دوايى كرد و شا ئدواردى يەكەم جيگەى گرتەو وە ئەويش بە پىي خوى بېريارىكى دەركر و تيايدا قەدەغەى كرد كه جولەكه كارى سوخوى بكەن، دواتر لە ريگەى پەرلەمانەو لە سالى ۱۲۷۵ زنجيرە بېريارىكى دەركر كه بە پىي ئەو بېريارانە دۇخىكى تايبەتيان بۇ لەبەر چاو گيرا و بەو زنجيرە بريارە و ترا (بېريار گەلىكى تايبەت بە جولەكه) مەبەستيش لەم بېريارانە كەم كردنەو دەسلەتتى سوخۆرەكان بو لە شارەكەيان بۇ پاراستنى مەسيحى و هەژارەكان پىكەو، پەنگە ئەو زنجيرە بېريارە بەيەكەمىن زنجيرە بېريارىك دابنرئت لە ميژووى پەرلەمانى ئينگليزى دا كه پۆلىكى گرنكى هەبو لە دەركردى ئەو بېريارانە دا و ناشكرئت بوتريئت كه ئەو بېريارانە دژ بە جولەكه بون لەبەر ئەوئەى لەيەك كاتدا هەم جولەكه و هەم مەسيحىيەكانى ئەپاراست^{۳۰}، ئەم بېريارە بە تايبەت هەژارەكانى ئەپاراست و جولەكه سوخۆرەكان ئەم جارەش پىيان وابو - وەك پىشتەر كه چەند جارئك لە ميژوودا پوى داو - ئەتوانن پوبەپوى بېريارى شا ببنەو هەروەك چۆن پوبەپوى بېريارەكانى كۆمەنگە بونەتەو بەهوى ئەو دەسلەتتى كه هەيان بوە بەسەر پياوانى كلئىسا و دەولەت دا... بەلام ئەمە گەرەترين هەلەيان بو، لەبەر ئەوئەى شا بېريارىكى دىكەى دەركر ئەويش دەركردى تەواوى جولەكهكان بو لە بەريتانىا... بەم شىوئە سوخۆرەكان دەرەنجامى كارەكانى خۆيان بينىو و بەلام بە بى ئەوئەى كه دەسلەت و نالتونەكانيان لى وەرگيرئتەو. بەم كارەش بەلايان هئنا بەسەر ئەو جولەكه ئاسايانەى كه هيج جۆرە گوناھىكيان ئەنجام نەداو جگەلەوئەى كه كەوتبونە دواى ئەم ژمارە كەمە... ئەمەش بە پىي وئەى هەندىك ميژونوس سەرەتاي قۇناغئىكه كه پىي دەوتريئت (پراگواستنى گەرە) و

^{۳۰} (بېريارەكانى جولەكه) بە وردى لە كئىبى (جەنگىكى بى ناونيشان) چاپكراو لە نوسىنى ئەفسەرى بەريتانى (ئا. ۵. رامزى).

له و کاتوه نه و گیزاوه گلوله ی جوله که کانی خسته لیژی له ته واری نه وروپا له بهر نه وهی سه روکه کان شوین پیی شا ئدواردیان هه لگرت، بونمونه له سالی ١٣٦٠ واته دواي ماوه یه کی کهم له ته واو بونی شه پی خاچ بهرستی و ده رکه ورتنی ده ره نجامه کانی دوباره فه ره نسا جوله که کانی ده رکرد به لام نه م جاره به ته واره تی، سه کسونیاش - یه کی که له ده ولته جرمانیه کان له سالی ١٣٤٨ - هه مان کاری کرد دواتر هه نگاریا له سالی ١٣٦٠ و به لجیکا له سالی ١٣٧٠ و سلوفاکیا له سالی ١٣٨٠ و نه مسا له سالی ١٤٢٠ و هولندا له سالی ١٤٤٤ و دواجار ئیسپانیا له سالی ١٤٩٢، نه لیه ته ده رکردنی جوله که کان له ئیسپانیا خاوه ن گرنگییه کی تایبه ته له بهر نه وهی تیشک نه خاته سه ر دادگاگانی پشکنین له ئیسپانیا له بهر نه وهی زوریک له دانیشتونانی ولاته نه وروپیه کان پییان وایه که له لایه ن کلنسیای کاسولیکه وه دامه زراوه به نامانجی نه شکه نجه دان و چه وساندنه وهی جیابوه کان له کلنسیای پوما و له وانه ش پرؤستنتانه کان. به لام له راستیدا نامانج لیی کردنی به نامرازیک بو دوزینه وهی نه و به شه له جوله که کان که به پوکه ش خویمان وه ک مه سیحی ده رخستبو تا له ژیر نه و په رده یه دا کار بکه ن و له ناوه وه ناماده کاری بکه ن بو کاری خویمان، کلنسیاش ههستی به بونی پیلانیک کرد له و جو ره بو تی که شکاندن پایه کانی نایینی مه سیحی... له چه ند حاله تی که دا توانرا شوین پیی هه لبگیریت و که سه چه واشه کاره کان ناشکرا بکریت... دواتر توانرا ده قی وه لامیک بدوزریته وه که حاخامی گه وره - نه و کاته له ئاستانه پایته ختی ئیمپراتوریته ی عوسمانی داده نیشت - ناردبوی له ژیر سایه ی به خشینی ئیسلامدا. نه و حاخامه ناوی (خیمور) بو که سه روکی جوله که کانی تاراوگه بو له شاری نکس نان بروفانسی فه ره نسی که هه ستابو به وه لام دانه وهی راویژیک که پیی کرابو دواي نه وهی که زوربه ی ولاتانی نه وروپا جوله که کانیا ن ده رکردبو. نه و نامه یه ی که حاخامی گه وره واژوی له سه ر کردبو به ناوی (میری جوله که) به به روار ی ١٣ کانونی دوهم ١٤٨٦ نیردرا بو، پینماییه کانی ناموزگاری راویژکاره کانی نه کات که په یه وهی له نه سپی ته رواده ی به ناوبانگ بکه ن که توانیا ن له پشته وه بچه ناو

قەلای دورژمنەکانیانەو ھەرەك چۆن جەنگاوەرە یۆنانیە كۆنەكان توانیان بچنە ناو شاری تەروادەى گەمارۆدراووە دواى ئەوێ كە خۆیان لە ناو ئەسپینكى دارینی گەرەدا شار دېووە... بە واتایەكى پونتر مندالی جولەكەكانى كرده قەشە و مەسیحى و مامۆستاو دادوهر و پزىشك و ھتد... تا لەناوەرە بتوانن مەسیحیەت تىك بشكىن^{۳۶}... ئەلبەتە دادگاكانى پشكنین تەنھا بەئەركى سەرەكى خۆى پەسەندەى نەكرد كەلە پیناويدا دامەزرابو بەلكو بوە ئامرازىكى سەركوتکردن كە ھەموانى گرتەووە بە بىجیاوازی، ئەوھش راست نىیە كە لە بارەیانەو بەلۆ كرایەووە لەلای ئەوروپىەكان كە ئامانجیاندروست كردنى ھارسۆزىو ھەستى پەشیمان بوئەووە بو، بەلكو ئەمە برىتى بو لە دەزگایەكى تايبەت بۆ چەوساندنەوێ جولەكەكان... كاتىكیش كە پشكنەرى گەرە (توركومادا ۱۴۲۰-۱۴۹۸) برىارى لەسەر مەراسیمە سامناكەكانى سوتاندن دا، ھەر كەسینكە كە تۆمەتى جادو و ناپاكى و دژە ئاینى بەسەردا بسەپایە جا جولەكە بوایە یاخود نا دەست بەجى ئەگىرا و ئەسوتینرا... بەم شىوہیە ئەو بەلایەى كە بەسەر جولەكەكانى ئیسپانىادا ھات ھۆكارى ئاینى ئەبو بەلكو كاردانەوہیەك بو بەرامبەر ھەلسوكەرتیان لە بواریگەلى ئابورى و كۆمەلایەتى دا. ئەوہ راستیە وردەكانە كە تیشك ئەخاتە سەر ئەو پوداوە میژووییە كە ھۆكارەكانى ھەندىك جار نادیارە. لە سەدەى چواردەھەم جولەكە سو خۆرەكان بۆ یەكەمین جار توانیان كە حكومەتى ئیسپانى ناچار بكەن كە مافى وەرگرتنى باجیان ھەبىت بە شىوہیەكى راستەوخۆ وەك گرەنتىیەك بۆ ئەو قەرزانی كە دەیاندا بە حكومەت ئەمەش خەلكى خستە ژىر پەحمەتى ئەوانەوہ... ئەوانیش بە خراپترین شىوہ ئەو دەرفەتەیان قواستەووە و زۆر دېندانە داواى (پارچە

(^{۳۶}) ئاسانە بەرلوردى ئەو لىكچوتە سەیرە بكرىت لەنێوان ئەم پەوشە و پیلانگىزى(دوئفا) دا كە گرۆپىكى شاراوە بون لە جولەكەى (سالولینىك) لە نستەنبول كە بە پوكەش بون بە ئىسلام بە ئامانجى تىك دانى لە ناوہو لە پىنگەى بەلۆ كردنەوێ شتى بى بنەما و دور لە راستى و پوبەرۆ بوئەوێ ھەر جولانەوہیەكى چاكسازى ئىسلامى كە ئامانج لىنى سەرخستنى ئىسلام بىت.

گوشت)^{۲۷} یان نه کرد له خه لکی نه مهش رقیکی زوری له لای خه لک کو نه کرده به شیوهیه که پزیسکیک بهس بو تا گپرکانی ناو دله کان بته قینیتوره و نهو پزیسکیش وتاره گپراویه کانی (فرناندو مارتینین) دروستی کرد و گهل له ژیر کاریگری نهو وتارانه دا کومه ل کوزییه کی خویناری نه جامدا و نه مهش نمونه یه کی قیزه ونی تاوانه کانی جوله که و نورانیه سهردهسته کانیان که به هویانه وه به هزاره ها جوله که ی بی دهره تان بونه قوریانی که هیچ جوره تاوانیکیان نه انجام نه دابو به لکو نهو ژماره که مه نه جامی دابو که به شیوهیه کی نهینی رابه رایه تیان نه کرد، نینسکلۆپیدیای بهریتانی (پ ۵۷ بهرگی ۱۲ ز - چاپی ۱۹۴۷) بهم شیوهیه باسی جوله که کان نه کات له نیسپانیا (سه دهی چوارده مه به سه دهی زیرین داده نریت له نیسپانیا به لام وتاره کانی یه کیک له قه شه کان له نیسپانیا به ناوی (فرناندو مارتینین) له سالی ۱۲۹۱ هۆکار بو یو رودانی کوشتارگه یه کی گشتی له دژی جوله که کان له وانیه که ئیره بیان پی نه برا له بهر دهوله مهنديیه که یان و هه موان رقیان لینیان نه بووه له بهر نه وهی ته وای باجه کان نه وان وهریان نه گرت).

به لینه دهره ناو براوه کان مافی وهرگرتنی باجیان له حکومت کپربووه له سه ده کانی ناوه راست دا له بهرامبهر بریکی دیاری کراودا که دواتر نه یان دا. دهوله تیش دهسه لاتی گشتی و مافی نه شکه نه جهدانی هاو لاتیانیان پی ده دات له ناو زیندانه کاندا و ریگه شیان پی ده دات که ده ست به سه ر سامانی که سه که دا بگرن له بهرامبهر نهو پارانه ی که خو یان دیاری نه کهن به پیی خواستی خو یان... له بهرامبهردا نهو گه رده لوله ی که له دژی جوله که کان هلی کردبو ههر به رده وام بو، بۆنمونه له سالی ۱۴۹۵ لیتوانیا له سه ر خاکه که ی دهریکردن و

(^{۲۷}) رهوشی سامناکی برینی پارچه گوشت له لایه ن سوخوره کان به تابه ت جوله که کان که له سه ده کانی ناوه راست په بره ویان لی نه کرد بهو پی یه ی که کیشی دیاری کراوی پارچه گوشتیک له گوشتی که سی قه رزار مافی خارون قه رزه که لینی بکاتوره له کاتیکدا که نه گهر که سی قه رزدار نه توانیت قه رزه که ی بیگه رنیتوره له کاتی خویدا و نه رهوشهش به باشتین شیوه له شانۆگه رییه که ی (بازرگانی لینیس) ی شکسپیر پون کراوه توره.

دواتر پورتوغال لە سالى ۱۴۹۸ و ئىتالىا لە سالى ۱۵۴۰ و بائاريا لە سالى ۱۵۵۱ ھەمان كاربان دوبارە كۆردەو... بەلام ئىمە نابىت شتىكى گرنگ لە ياد بگەين كە سەربارى راگواستنى جولهكەكان لە گشت شوينيك بەلام ژمارەيەك لە دەولەمەند و دەست پۇيشتوھكان بۆ مانەوھ كارى خۇيان پرك ئەخست... ئەم كەسانە توانيبويان پىگەى خۇيان بە دەست بەيئن لە پۇردۆ و ئەفینون و مارسيليا لە فەرنسا، ھەروھەا لە باكورى ئەلزاس و بەشيك لە باكورى ئىتالىا، ئىنسكلۇپىدياى بەرىتانی بەم شىوھە باس لە بابەتەكە ئەكات(بەم شىوھە جولهكەكان دوبارە خۇيان بينیوھ كەلە ئىمپراتۆرىھەتى عوسمانى و پۇژھەلاتى ئەورپا نىشتەجى ئەبن وەك پۆلۇنيا، ئەو ژمارە كەمانەش كەلە ئەورپا توانيبويان بەيئەوھ تەواوى بەرەست خرابوھ بەردەمیان). بەم شىوھە ئىمە ئەتوانين بلىن كە سەدە تارىكەكانى جولهكە لەو كاتەدا دەستى پىكرد كە چاخى پىنسانس دەستى پىكرد لە ئەورپا، لىرەوھ دەتوانين بگەينە دەرنجامىكى لۆژىكى كە بۆچونى ژمارەيەك لە مېژونوسيشە ئەویش ئەوھە كە ولاتانى ئەورپاى پۇژئاوا تەنھا ئەو كاتە توانيان پىنسانس بگەن كە توانيان خۇيان لە چنگى ئابورى جولهكە پزگار بگەن...

جولهكەكانى تاراوگە دواى جولانەوھى راگواستنەكان سنوردار كران لەناو كەپەكەكانى خۇياندا وقەتیس كران كە پىيان دەوترا (گیتۆ) و جولهكەكانیش پى دەلین (كاحال)، بەسەر جولهكەكاندا سەپىنرابو كە بە شىوھەيەكى گوشەگىر بژين بە دور لەو خەلكەى كەلە ناوياندا ئەژيان و لە لاين حاخامەكانەوھ بەرپوھەبەران كە ئەوانیش لە ژنر كۆنترۆلى نورانى و گەورە جولهكە سوخۆرەكان بون ئەو كەسانەى كە توانيبويان پىگەيەكى ئەو تۆ بە دەست بەيئن لە ولاتە ئەورپەيەكان ھەروھەك پىشتر باسما لىوھ كرد، نورانىھەكان خزابونە ناو گیتۆكانەوھ و لەوئوھ ژھەرى كىنە و پق و گىيانى تۆلەكردنەوھيان لەناو جولهكەكاندا بلاو ئەكردەوھ ھەروھەا حاخامەكانیش ھەلنەستان بەوھى لە جولهكەكان تى بگەينن كە ئەوان كەل ھەلپژاردەى خواوھندن... لەبەر ئەوھ پۇژى تۆلە سەندنەوھ بە پىگەوھە و ئەوان ئەبنە خواوھنى زەوى بەسەرەوت و

سامان که یه وه... به لام نه و جوله کانه ی که به ره و نه وروپای پوژمه لات کوچیان کردبو نه ونیش به نوبه ی خویمان ناچار بون که له شوینی پینگه پیندراودا ژیمان بیه نه سهر که به شیوه یه کی گشتیش نه که و ته سهر سنوری پوژناوای پوسیا له باکور له که ناره کانی دهریاری به لقیقه وه تا باشور له که ناره کان دهریای رهش، زورینه ی نه و جوله کانه ش له بنه چه دا پینیان ده و ترا جوله که ی خه زهر^{۳۸}

لیره دا پنیوسته ناماژ به وه بدهین که جوله که کانی خه زهر به دریزای میژوو به ناویانگ بون به ره زیلی و پیسکه یی زوریان و ره وشه دزیوه که یان له کاروباری دارایی و ناکاره نزمه که یان له کاری بازرگانیدا، نه وانه زمانی (ریدیش)^{۳۹} یان نه خویند که تیایدا کلتوره که یان پهری سهند و له پوی ره که زه وه زور جیاوازن له عبرانیه کونه کانی فه له ستین که له بنه چه دا شوان بون.

قینی که له که بوی چند سده یه ک له ناو نهینی که ره که کانی (گیتو) و تینویتی زور بو توله سهندنه وه هینده که شه ی کردبو که بوه باوه پرنکی بت په رستانه که له سهر بنه مای کینه و ستم و ویرانکردن دامه زراوه.

بهم شیوه یه دژی بنه مای ناینه ناسمانیه کان وه ستانه وه و نه مهش له تیوریه مادی که راکاندا په نگی دایه وه که باوه پریان به خودا نه بو و نامانجیان لیندانی ناینه ناسمانیه کان و نه و بنه ما ناکاریانه بو که لیوه ی هل ده قولیت و دواچار ده بیته هوی له بهر یه که هه لوه شانده ره ی کومه لگاگان، تیکرای نه م کارانه بو شکاندنی تینویتی توله سهندنه وه بو له مروقیه تی، نه و تینویتی ه ی که سوخور و پیوانی ناینی خراپه له سهر ده مانیک ی دیرینه وه بویان مابووه و نه که پرایه وه بو چا وچنوکی ده ست گرتن به سهر ته و او ی خیر و بییره کانی مروقیه تی و

(^{۳۸}) نوسه ری به ناویانگ (ه. ج. ویلن) به پونی باس له جیاوازی جوله که کان نکات له کتیبه که ی به ناری (هینله به رجسته کانی میژوو) - (پ ۴۹۳-۴۹۴).

(^{۳۹}) زمانی ریدیش به زمانی جوله که داده نریت و نه و زمانه یه که جوله که کانی نه وروپای پوژمه لات قسه ی پی نه کن و تیکه له یه که له زمانه کانی عبرانی و هیچ په یونددیه کی ره که زبان به عبرانیه کونه کانی فه له ستینه وه نیه

بىنبەش كەردىيان لەوەى كە خاوەنى ھەن بۆ ھەتا ھەتايە... ئەم تىۋورىانە پەرى
سەند تا كۆمۆنىزم لە دايك بو و بنەماكەى برىتى بو لە جولاندنى ھەست و
سۆزى جىھانى كە بە چەكى لەناو بەرى سوخۇر و ھىزەكانى خراپە و بى پىروا
دادەنرەت بۆ بەدى ھىفانى پلانە دىرنەكەيان كە برىتە لە دەست گرتن بەسەر
تەواى جىھاندا...

جولهكه و دروست بونی بازاری رهش له نهورویا

میژوی نهورویا بومان دهر نهخات كه چون سوخور جیهانیهكان پرهیان به کاری تینكدهرانه و تیروز و جولانهوهكانی یاخی گهری و ناآرامی داوه و چون پلانیان دا پرشتوه بۆ گهرانهوهی بی خشپهی جولهكه بۆ نهو ولاتانهی كه لینی دهرکراون له پینگهی خو خزانده ناوهوهی بهردهوام بۆ ناو نهو ولاتانه له بهر نهوهی نهوه تنها نامرازیک بوه بهدهستیانهوه بۆ گهیشتن به نامانجهکانیان له بهر نهوهی گهرانهوهیان له پوی یاساوه یاساغ بوه، بهم شیوه تۆپی نهینی پینک هینرا له تهواوی ولاته نهوروییهكان كه نهکیان بریتی بو له وهگرتهوهی نهو جولهکانی كه به شیوهیهکی نهینی دهگهرانهوه، نهم تۆرانهش له لایه ن سوخوره جولهكهكانهوه پشتیوانی لی نهکرا. له بهر نهوهش كه گهرانهوهیان نایاسایی بو، نهستهه بو نهو جولهكه گهرانهه بتوانن کاریان دهست بکهوینت مهر بویه نهو تۆرانه ناسانکاریان بۆ کردن تا بازاری رهش دروست بکن له تهواوی نهورویادا... لهم بازاره رهشانهدا تهواوی کاره یاساغ و پینگه پینه دراوهكان نهنجام نه درا، به پینی پروگرامی کۆمپانیا قورخکارهكان کاریان نه کردله نیوان خویناندا... خاوهن سهرمایهکانیش كه خاوهنی کۆمپانیاکان بون ناسنامهیان به نهینی مایهوه به بی نهوهی کهس بزانیئت کین^(۱).

(۱) تا نیستا لهم تۆرانه کار نهکن، چالاکیهکانیان له ولاته یهکگرتوهکانی نه مریکا و لهلهستین چپ بۆتهوه و پینزهی پهنا بهرهکانیش تیایاندا گهیشتوته ناستیکی زور بی وینه، بهلگه پونه لهسه نهوهی كه له مهر شوینیک نهم تۆرانه نهینیانه هه بیئت شهرا دروست کراوی نهو کهسانه که دوژمنی مرۆلایهتین، نهو کهسانهی که کۆمپلگهیهکی نهینیان دروست کردوه (نوسه).

گۇمانى زۆرىك لە نوسەر و سياسى و لەيلەسوف و لەرماندە سەربازىيەكان و بىرپار و مېژونوسەكان وەك (كۆلت دى بولسىن) و خاتو (لستا وتبەتەر) و بەرپۇز (والتەر سىكۆت)ى بەناوبانگ بۇ لەرە پۇيشت كە لەرە نوراليەكان بون كە پلانپان بۇ جولەلەرە ئىونەتەرەيىيەكان دانەنا و بۇيان نەركەوت كە لەوان پىكخراويىگان دروست كىردە كە بە ھىزى شاراوە دانەلرېت و پەيوەندى ھەيە بەو بى سەرەوبەرەيىيە كەلە جىھاندا ھەيەن بەلام پىشت راست كىردەلەرەى لەو گومانانە تەنھا لە سەردەمى نويدا كرا كاتىك كە تەراوى بەلگەكان لىك نرانەرە و خرانە پان يەك.

لە ھەندىك لەو نمونانەدا كاتىك كە بە پودارە مېژويىيەكاندا لەچىنەرە بۇمان نەردەكەوئىت كە چۇن نوراليەكان سەركىردەى سامى و نوراليەكانى بەكار لەھىنا بۇ خىزمەت كىردن بە نامانجە كانى خۇى وچۇن ھانى مليۇنەما مۇقائىان دا تا بچنە ناو شەپ و شۆپ و شۆپش و كوشتارەو، لە راستىدا ئەم كارانە شتىك نىن جگە لە پلانگەلىكى بىرى دۇزەخى كۆمەلىك كەس بۇ گەيشتن بە نامانجى شىتانە و ترسناكى خۇيان، لەمەش دەقى ھاواى ھەردو نوسەر (وليان فوس) و (سىسىل گىراھىتى) يە لە كىتەبەكەيان بە ناوى (پىنگى لىسپانى):

"پرسەكە پونە كە كى سەركىردەى راستەقىنەى كۆمپانپا قۇرخكارەكان ئەكات و پلانپان بۇ دا ئەنىت بۇ گەيشتن بە نامانجەكانيان كە نەست كىرتنە بەسەر تەواوى جىھاندا، ئەم پرسە زۆر لەرە زىادتر ھەلئەكىرت كە ئەم كىتەبە نامانجىيەتى پىنى بگات و ئەم پرسەش بە يەكىك لە كىرى كۆنرە جىھانىيەكان دانەلرېت كە نەكراوہتەرە و ئە كەس لە بارەيەرە قسە ئەكات. ئەوكەسەش كە پۇژىك بتوانىت پەردە لەسەر ئەو ئەھلىيە لابات، كەسىكى زۆر جەربەزە ئەبىت بەو پىنيەى كە جىھانى خۇى بەخت ئەكات لە پىنار ھۇشدارى دان بە مۇقائىيەتى لەسەر ئەوہى كە ئەو كۆمەلە ئەھرىمەنەى كە خۇيان كىردە بە پىاوى ئاينىكى شاراوە چ ئەتەك يان ھەيە كە دەيانەوئىت بىسەپىنن بەسەر جىھاندا".

ئىمە ئەتوانىن بلىن كە پلانى گىرپانەوہى جولەكەكان بۇ ولاتەكانيان وورده
وورده سەركەوتنى بەدەست ھىنا، ئەو جولەكانە توانيان بگەپىنەوہ بۇ
بەپىتانيا لە سالى ۱۶۰۰ و بۇ ھەنگاريا لە سالى ۱۵۰۰ بەلام جارىكى دىكە و
لە سالى ۱۵۸۲ دوبارە دەركرانەوہ، لە سالى ۱۵۶۲ گەپرانەوہ بۇ چىكۆسلوفاكيا
بەلام دوبارە لە سالى ۱۷۴۴ دەركرانەوہ و لە سالى ۱۷۰۰ گەپرانەوہ بۇ لىتوانيا
و ھتد...

ئەگەر ئىمە ژمارە ئەو جارائەى كە دەركراون لە ھەر ولاتىك بخەينە ئەو لاوہ
ئەوا بۇمان دەرەكەويت كە ھەر جارىك ئەو كارە پوى داوہ نىوہند گەلىكيان
بەجىھىشتوہ كەلە ژىر كاريگەرى خۇياندا بوہ و ئەركى برىتى بوہ لە جولاندى
خۇپىشاندان و نائارامى بە پىي پىنمايى گەلىك كەلە ھىزە شاراوہكانەوہ
بەنھىنى دەركراوہ.

بەردگە لىكى سەر تەخفەى شەتەنچ // ۷۳
بەردگە لىكى سەر تەخفەى شەتەنچ // ۷۳
بەردگە لىكى سەر تەخفەى شەتەنچ // ۷۳

شۆرشى ئىنگىز

لەبەر ئەۋەى كە شا ئىدۋارد شاى بەرىتانيا يەكەمىن كەس بو كە
جولەكەكانى دەركرد لە ۋلاتەكەى، سەرانى جولەكە لە فەرنسا و ھۆلندا و
ئەلمانيا بېرىريان دا كە بەرىتانيا بكنە يەكەمىن نامانچ كەتيايدا پېژنەكەى
خۆيانى تيا پيادە بكنە و ناارامى و بېسەرەوبەرىيەكى سەرتاسەرى دروست
بكنە...

بەم شىۋەيە نىۋەندە ھاۋكارەكانىان لە بەرىتانيا دەستيان داىە چالاكىيە
تىك دەرانەكانىان: دروست كەردنى ناكۆكى لەنىۋان شاى بەرىتانيا و
حكومەتەكەى و دواتر دروست كەردنى كىشە لە نىۋان خاۋەن كار و كرنكار و
دەۋلەت و كلىسا.

پىلان گىپرەكان تيۋرى گەلىكى دژ بە يەكيان بلاۋ ئەكردەۋە كە بانگەشەى
چارەسەر كەردنىكى ئەكرد كە دروست كراۋى خۆيان بو لە كاروبارى سياست
و ئايىن و ھەر ئەۋەندەى نەبرد كە بەرىتانيا خۆى بىنيەۋە كە دابەش بوە بەسەر
چەند سەربازگەيەك دا كە ھەر يەكەيان دەيەۋىت پەلامارى ئەۋى دى بدات، ھەر
سەربازگەيەكيش دابەش ببو بەسەر چەند بەشىكدا:

گەلى بەرىتانيا دابەش ببو بەسەر دو سەربازگەى پېرۇتستانى و كاسۋلىكى و
دواتر سەربازگەى پېرۇتستانى دابەش ببو بەسەر ھەردو تايغەى (پابەندەكان) و
(سەربەخۋكان)... بۇ رابەرانى دروست كەردنى ئەو دۈبەرەكىيە لە ھەمو
لايەكەۋە پارە ھەلپىژرابو. پادشاى بەرىتانيا ئەو كاتە شارلى يەكەم بو،
كاتىكىش كە ناكۆكى خرايە نىۋان ئەو و پەرلەمانەۋە يەكئىك لە سەركردەكانى
جولەكە لە ھۆلنداۋە كە ناۋى (مناسح كوپى ئسرائىل) پەيۋندى كەرد بە

(ئۆلیقەر کرۆمویل)ی سەرکردهی به پیتانی به ناوبانگ و پیتانیاری پارهی زوری بو کرد تا پرۆژهیهکی نهینی پیاده بکات که بریتیه له پوخاندنی تهختی پادشایهتی به پیتانیا...

کرۆمویل نهو پیتانیاری قبول کرد و گروپهکهی پیک هاتبو له جولهکه خاوهن سهرمایه و مهناسح کوپی نیسپرائیل و فرناندیز کارفاجال که سەرکردهیهکی جولهکهی پورتوگالی به ناوبانگ بو و پیتی دهوترا جولهکهی به ناوبانگ که دواتر بوه سهروکی پراویژکارهکانی کرۆمویل... ناوبراو ههوادارهکانی کرۆمویل که ناسرابون به (سه ره بازنه بیهکان)ی ریکخست و کردنییه سوپایهکی ریکخرا و له هه مو لایه که وه یارمه تی و چهک و کومه کی بو هات... کاتیکیش که به شی پیکدادانی چه کرداری پرۆژه که دهستی پیکرد به سه ده ها شوپرشگینری پیشه گهر له رینگه ی نایاساییه وه پوی له به پیتانیا کرد و په یوه ندییان به شاننه ئه نارشیستهکانی جوله که وه کرد که ئه وکات له شیوه ی ریکخراویکی تیروریست ده رکه وتبو، ده ست به جی ئه و که سانه ده ستیان دایه کاری تیرور و توقاندنی دنیشتون له سه ر ئاستیکی به رفراون و دروست کردنی که شیکی پر له ترس و نیگهرانی که رینگه خوش کهر بو بو شه ریکی ناوخو و به ریه ک که وتن له گه ل هیزهکانی ناسایش و سوپا... لیکۆلینه وه یه کی ئاگایانه ی نه و هاتنه ئانارشیستیه له رینگه ی نایاساییه وه له گه ل به کارهینانی هیزی تیکده ره مه شق پیکراوهکان له رینگه ی شاننه تیروستییهکان که کاری تیروریان له سه ر ئاستی به رفراوان نه انجام نه دا و دوا جار پالپشت کردنی دارایی پلان که له لایه ن جوله که سوخوره کانه وه دیارده یه کی نویمان بو ده رده خات که به لگه یه کی دیکه یه له سه ر پیلانگینری هیزهکانی خراپه به دریزایی میژوو: نه مه نه و ره وشه یه که پیلان گینری به دریزایی میژوو به شیوه یه کی به رده وام به کاری هیناوه و نزیکترین نمونه ش له سه رده می ئیستاماندا داگیر کردنی فه له ستینه له لایه ن نیسپرائیله وه... هه ندیک سیامی دیکه ی نه م نه نارشیسته ش له نه مه ریکای نه مپو دا به دی نه کرت... ته نها یه کگرتویی هیزه چاکه خوازهکان له سه ر بیروکه ی باوه رهینان به خوا و دا کوکی کردن له یاساکانی و وه سانی

كەسايەتتە ئىماندارلار ديارەكان لە بەرامبەر شەپۇلى بىباوەرى جىھانى كەلە
لايەن جولەكەكانەرە بەرپۇرە ئەبىرئەت ئەتوانئەت رۇبەرۇى ئەم پىلانە بېتتەرە
پوچەلى بىكاتەرە، ئەم كاتە ئىماندارەكان ئەتوانن دۇبارە جەلە بىگرنەرە دەست
و مۇقايەتتى پزگار بىگەن لەم چارەنوسە تارىكەى كە ھەرەشەى لى دەكات...

شانەكانى شۇرۇش لە بەرپىتانيا ئەم كاتە بە سەرۇكايەتتى كەسنىك بو بە ناوى
(دى سوز) ھەر ئەم كەسە ئەم كاتە بالۇئىزى پورتوگال بو لە بەرپىتانيا بەھۇى
كارى جولەكەى گەرە (فردىناند كارفاجال) تۋانىبۇى بە دەسەلاتى خۇى بىكاتە
ئەم پۇستە، بەم شىۋەىيە مالى (دى سوز) كە لەبەر ئەۋەى دىپلۇمات كار بو
پارىزرابو، ببوۋە پىنگەى سەركرەدە چالاكە نەئىنەىكانى جولەكە لەۋانەى كە
سەرپەرشتى پىلانگىرپىيان ئەكرەد و شۇئىنىك بو كە ئامادەكارى تىادا ئەكرا بۇ
شۇرۇشى داھاتو^{۴۱}... دواچار شۇرۇشى ئىنگىلىز دەستى پىكرەد دواى ئەۋەى كە
نورانىەكان رىنگەيان بۇ خۇش كەرد.

مەملەئىنى ئاينى لە نىۋان كاسۇلىكى و پىرۇتستانتەكان لە ئاينى (كالقن)^{۴۲}
دەستى پى كەرد، دواتر شانە نەئىنەىكان دەستيان داىە رىكخستىنى
خۇپىشاندانى چەكادرانە كەلە ھەر بۇنەىيەكدا دەستى پى دەكرەد و دۇخى ۋلاتى
توشى بىسەرەوبەرىى ئانارامى و نىگەرانى دەكرەد.

لەمەر لايەنە شاراۋەكانى شۇرۇشى بەرپىتانى و وردەكارى ئەۋكاتە باسنىكى
تىرۋتەسەل ھەىە لە كىئىبى (ژىانى شا چارلۇى دوۋەم) كەلە لايەن (ئىسحاق
دزانىلى) يەرە نوسراۋە و بە يەكىك لە گەرە جولەكەئىنگىلىزەكان دادەنرئەت لە
نىۋان سائەكانى (۱۷۷۶-۱۸۴۸) و باۋكى (بىيامىن دزانىلى) يە كە دواتر بوۋە
يەكىك لە جەمسەرەكانى دەۋلەت و سىياسەت و چەند جارىك تۋانى پۇستى

(^{۴۱}) نەخشەپىلان گىرپى كەلەسەرەۋە ئامازەى پىكرە لەم كاتەرە بەكار دىت ۋەك رەۋشنىك بۇ سەرپەرپتى
كردنى ھەلمەتەكانى پىپاگەندەكردنى تىكەمرانە لە ھەر ئارچەىك لە ئارچەكانى جىهان، لە زۇر لە ۋلاتانىشدا
بالۇئىزخانەكانىش بۇ ئەم كارە بەكار ئەمىئەرا ۋەك شۇئىنىك بۇ پىلان گىران.

(^{۴۲}) زۇر بىلگە ھەىە دەيسەلمىئەت كالقن كە دامەزىنەرى ئاينى مەسىحىەتتى پىرۇتستانىە بە بىنچە جولەكەىە
و ناوى راستەقىنەكەى كۋەىنە كە بە شىۋەزارى لەمەنسى بە (كالقن) لەخۇئىرئەتەرە و دواتر بوۋە بە (كالقن)...

سەرۆك وەزيران بە دەست بەھىنئىت و نازناوى (لورد بېكوسفيلد)ى پى بەخشا، ئىسحاق دزائىلى لە كتيبەكەى دا دەئىت كە زۆرىنەى زانىيارىيەكانى لە دۇسىكانى (مليخور دى سالم)ەو بە دەست دەھىنئىت كە بالۆيزى فەرەنسا بو لە بەرىتانيا لە سەردەمى شا تشارلزى يەكەم ھەررەك چۆن لايەنى لىك چۆنى سەير باسكراوہ لە نيوان شۆرشى بەرىتانى و فەرەنسى دا وەك ناماژەيەك بۆ بونى نزيكايەتییەك كە بەيەكياەرە ئەبەستىتەوہ... بەم شىويە ئىمە ئەتوانىن بە پونى كارىگەرى دەستە شاراوہكان بېينىن، ئەو دەستانەى كە شۆرشى جىھانى پىك دەخات ئەوەك تەنھا لە ھەردو شۆرشەكەدا بەئكو لە تەواوى جولانەوہ و ئەو شۆرشانەى كە لە جىھاندا دروست دەكرا.

ئەو بەلگە حاشا ھەنەگرەى كە (كرومویل) پابەرى شۆرش و دىكتاتورى بەرىتانيا تاوانبار ئەكات بە تۆمەتى بەشدارى كردن لە پىلانگىرى شۆرشى جولەكە، لورد (ئەلفرىد دۇگلاس) دەستى كەوت كە سەرپەرشتى ھەقتەنامەى ئىنگلىزى (بلىن ئىنگلىش)ى دەكرد لە وتارىكدا لە ژمارى ۳ مانگى نۆى ۱۹۲۱ بەلوى كرددەوہ، لەو وتارەدا لورد دۇگلاس باس لەوہ ئەكات كە چۆن (ل. د. فان فالكرت)ى ھۆلندى (كتىبىكى بەرگ تىگىراوى دەگەمن)ى بە دەست دەكات كە ون ببو لە دۇسىكانى (كنيس مولخيم) لە ھۆلندا لە كاتى شەرەكانى ناپليون... ئەم كتيبە بەرگ تىگىراوہ ئەو نامانەى تىدايە كە حاخامەكان ناردبويان و پىيان گەيشتبو لەوكسانەى كە سەرپەرشتى ئەو كلىسايەيان كردبو. يەكئەك لە نامەكان لە بەروارى ۱۶ حوزەيرانى ۱۶۶۷ بە زمانى ئەلمانى نوسراوہ لە لايەن ئۇليشەر كرۇمويلەوہ بۆ بەرپرسى ئەو كلىسايە نىردراوہ كە ئەو كاتە حاخام (ئىنزبرات) بو ئەئىت:

(لە بەرامبەر ھاوكارى كردنم بەپارە پشتىوانى ئەكەم لە وەرگرتنى جولەكەكان لە بەرىتانيا، بەلام ئەوہ ئەستەمە تا شا تشارلز لە ژياندا بىت... بە بى دادگايىش ناكرىت شا لە سى دارە بدرىت، لە كاتى ئىستاشدا بئەمايەكى دروستمان لەبەر دەستتدا نىيە بۆ دادگايى كردن و لە سى دارەدانى... لەبەر ئەوہ من پىشنيارى ئەوہ ئەكەم كە تىرۆر بكرىت بەلام ئىمە دەست وەرنا دەين لە

چۆنىەتى ئەنجامدانى ئەو كارە و ھاوکارى ھەلاتنى ئەنجامدەرەكەي ئەكەين...
(

ھەر ئەو دۆسىنى ۋەلامى حاخام پراتى تىدايە بۇ ئەو نامەيە كە لە بەروارى
۱۲ تەموزى ۱۶۴۷ نوسراوہ و لە ۋەلامى كرۆمويل دا دەلىت:

(من ھاوکارى مالى ئەكەم لە كاتى لەسەر تەخت لابردنى شا تشارلز و
دەرگرتنى جولەكە لە بەرىتانيا، تىرۆرکردنیش زۆر مەترسى دارە... ئەبىت
دەرفەتى ھەلھاتن بدرىتە تشارلز^{۱۲}، ئەو كاتە دەستگىرکردنى ئەو بەھانەيەكمان
ئەداتى كە دادگايى بگەين و لە سى دارەي بدەين... ھاوکارى زۆر دەبىت بەلام
بى سودە باس لە مەرجهكانى بگرتت بەر لە ئەنجامدانى دادگايى كردنەكە...).

لە دوانزەھەمى مانگى تشرىنى دوومى ھەمان سال دەرفەت پەخسا بۇ شا
تشارلزى يەكەم بۇ ھەل ھاتن... ئەلبەتە دەستگىر كرايەوہ... ھەردو گەرە
مىژونوسى بەرىتانيەش (ھوليس) و (لودلو) كە بەلگەن بۇ پاستى مىژوى ئەو
سەردەمە كۆكن لەسەر ئەوہى كە گيران و ھەلاتنى شا پىلانى كرۆمويل بوہ.

پوداوەكان دواى گرتنى شا بە خىرايى تىپەرىن و بەو شىوہەيە كە
كرۆمويل خواستى، سەرەتا ھەلسا بە پاكتاو كردنى تەواوى ئەندام پەرلەمانە
دلسۆزەكانى شا، بەلام ئەنجومەن لە دانىشتنەكەي دا كەلە بەروارى ۵ ئەيلولى
۱۶۴۸ ئەنجامى دا بە تىكرای ئەندامەكانى بېريارى دا كە سەربارى ئەو
پاكتاو كردنە رازى بىت بەو مەرجانەي كە شا داويەتى و بە گونجاوى بزانيت بۇ
پىك ھاتتىكى نوئى لەگەلى دا.

ئەمەش بە پونى دەرى خست بۇ كرۆمويل كە ئىدى پۆلى كۆتايى پى ھاتوہ
و بى بەش ئەبىت لەو پارانەي كە سەرورە جىھانئەكەي پارە بەلىنيان پى
دابو، ھەر بۇيە بېريارى دا يەككە لە پەپرەوانى كە ناوى كۆلۇنىل (بىرايدى) بەناو
بانگ بو لە مىژوى بەرىتانيا، كە ھەلسىت بە پاكتاو كردنى تەواوى ئەو ئەندام
ئەنجومەنانەي كە دەنگيان دابو لەسەر پىك ھاتنەكە لەگەل شا... پېرۇسەي ئەو

(^{۱۲}) شا تشارلزى يەكەم ئەو كاتە لە زىندان دا بوہ.

پاکتاوه گه وره یه ش که کۆلۆنیلّ براید پینی ههئسا هر ئه و پاکتاوه یه که له کتیبه کانی میژوی خویندنگه دا پینی دهوتریت (پاکتاوکردنی براید).

دوای ئه م پاکتاوکردنه تهئا (۵۰) ئه ندام مانه وه که له بهرژه وهندی کرۆمویل دهستیان گرت به سه ر دهسه لاتی ره هادا، له ۹ کانوانی دوومه ی ۱۶۶۹ دادگای سمیس (له دادگایی دادوهی بالآ) به ستر و دادگایی کردنی شای به پیتانیای پی سپیردرا، سی به شی ئه ندامانی ئه م دادگایه ئه ندام بون له سوپاکه ی کرۆمویل، کاتیکیش که پیلان گێره کان نه یان توانی دادوه ریک بدۆزنه وه که رازی بێت به وهی که داواکاری گشتی بێت له دژی شا، (کارقالجال) ی جوله که ی به ناوبانگ جوله که یه کی بیگانه ی راسپارد به و کاره که ناوی (ئیسحاق دوریلوویس) ه ئه و کاته سه رچاوه ی (مه ناسح کوپی ئیسپرائیل) بو له له ندهن... به م شیوه یه تشالزی یه که م تۆمه تبار کرا به و تۆمه تانه ی که خستبویه پال جوله که سوخۆره جیهانیه کان به پیچه وانه ی ئه وهی که له کتیبه کانی میژودا هاتوه که گوایه گه لی ئینگلیز ئه و بریاره ی ده رکردوه... له ۳۰ کانوانی دووم ۱۶۶۹ به شیوه یه کی ئاشکرا سه ری لیکرایه وه له به رامبه ر بانکیکی جوله که له گۆره پانی (هواتهول) له له ندهن... به م شیوه یه پیلان گێره جیهانیه کان تۆله کردنه وه که ی خویان برده سه ر، ئه و تۆله کردنه وه یه ی که له و کاته وه بریاریان لیدابو که شا ئیدواری یه که م بریاری دابو ده ریان بکات له به پیتانیا، به و کاره کرۆمویل ئه و ئالتونه ی به ده ست گه یشت که به لینی پیدرابو هر وه ک چۆن یه هوزای ناپاک له هه مان سه رچاوه وه به ده ستی گه یشت کاتیک که ناپاکی کرد به رامبه ر به مه سیح.

تۆله سه نده وه تهئا ئامانجیک نه بو که سوخۆره جیهانیه کان بیری لیبکه نه وه وه ک زۆر که س پینی وایه، به لکو ئامانجی یه که میان - پوداوه کانی میژو دواتر ده ری خست - ده ست گرتن بو به سه ر ئابوری به پیتانیا و ده سه لات گرتنه ده ست بو تیایدا... ئامانجی قولتر و دواتریان بریتی بو له دروست کردنی هه ندیک شه ر و شوپرش له نیوان به پیتانیا و هه ندیک له ولاته ئه وروپیه کان له به ر ئه وهی شه ر پنیوستی به پاره ی زۆره که ده سه لات داره ئه وروپیه کان ناچارن له

جولەكە سوخۇرەكان بەقەرز وەرى بگرن و ئەوانىش بە سۈى زۇر پىيانىان ئەبەخىش، ئەم كارەش ئەبىتتە ھۆى دو دەرنەجام:

ا. سوخۇرەكان قازانجىكى خەيالى وەرئەگرن و ئەمەش دەبىتتە ھۆى ئەوھى كە ئەو قەرزەى ئەكرىت سەرشانى ولاتە ئەوروپپەكان قورستر ئەكات. ب. دەسەلات دارەكانى ئەوروپا بخاتە ھەلۈىستى پاشكۆپەتى يەو و وایان لى بكات كە ھەمىشە پىۋىستىيان بە سو خۇرە جىھانىەكان بىت.

كاتىك ئەم دەرەنجامانە بە ئاسانى درك پى ئەكرىت كە ئەگەر بگەوینە دوای زنجىرەى پوداۋەكان لە بەرىتانيا لە كاتى لە سىدارەدانى شا تشارلزی يەكەم لە سالى ۱۶۴۹ تا دامەزاندنى بانكى بەرىتانيا لە سالى ۱۶۹۴: لە لایەك ئەو پارەىەى كە بەرىتانيا قەرزى كرد دو ھىندە زیادى كرد، لەلایەكى دىكەشەوہ سەرورانى پارەى جىھانىش توانىان وا لە گەلانى ئەوروپا بگەن كە پەلامارى يەكدى بەن، پەنگە باشتىن شىۋە بۇ درك كردن بە راستى ئەو پوداۋانەى كە ئەو كاتە ئەگوزەرا ئەوہ بىت كە پوداۋەكانى ئەو كاتە يەك لە دوای يەك پىچونەوہى بۇبكرىت بكرىت، ئەوہى لىرەوہ دىت زنجىرەى پوداۋ گەلىكە كە بەپىنى كاتى پودانىان يەك بە دوای يەكدا دىن...

روداوه كان

۱. سالی ۱۶۴۹ كرؤمويل هيرشى كرده سمر ئيرلندا به پالپشتى دارايى جولكهكان، ليزهوه ئيرلندييه كاسؤليكهكان تهواوى بق و كينهى خويان ناراستهى ئينگليزه پروتستانهكان كرد لهبهر ئه و همو كاره ساته ئى كه بيونبه هؤكارى.

۲. سالى ۱۶۵۰ سوتروج فهريماندهى ئينگليزى شوپشى كرد بهسمر كرؤمويل دا به لام شكستى هينا و دهستگير كرا.

۳. سالى ۱۶۵۱ تشارلزي دووم كورپى تشارلى يه كه م هيرشى كرده وه سمر بهريقتانيا به لام ئهويش شكستى هينا و گهرايه وه بهره و فهريقتانيا.

۴. بهريقتانياهكان كهوتنه شهر له دژى هولندييهكان.

۵. كرؤمويل خوى كرده ديكتاتور و نازناوى (لوردى پاريزهري ئينگلتهرا)ى بوخوى دهسته بهر كرد، به مانايه كى ديكه بو به سهروهري په هاى ئينگلتهرا.

۶. سالى ۱۶۵۴ ئينگلتهرا كهوته شهره وه له گه ل ژماره يه ك له ولاته نه وروپيهكان.

۷. سالى ۱۶۵۶ ناناراميهكان دهستى پيكره له ناو هه نديك له و داگرگانهى كه سمر به نه ميريكا بون كه دواتر ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكاى لى لروست بو.

۸. سالى ۱۶۵۷ كرؤمويل مرد و كوربه كهى (پيتشارد) وه ك پاريزهري نويى ئينگلتهرا راگه يه نرا.

۹. سالى ۱۶۵۹ رېتشاردن بېزار دەبىت لە پىلانگېرانى بەردەوام و بېريار دەدات كە دەسەلات بگريته دەست.
۱۰. سالى ۱۶۶۰ مونك كە جەنەرالىكى ئىنگىلىزى بو لەندەن داگير ئەكات و تشارلزي دووهم دەبىتە شاي ئىنگلتەرا.
۱۱. سالى ۱۶۶۱ پەردە لەسەر پىلانگېرپىيەكانى كرۇمويل لادەدرىت و نائارامى لە لەندەن پو دەدات و گەل هەلدەستىت بە هەلدانەوہى گۆپى كرۇمويل و ژمارەيەك لە كەسە نزىكەكانى وەك (ئىرتون، برادشوق) و ئەكرىن بە دارد.
۱۲. سالى ۱۶۶۲ دروست بونى ناكۆكى لەنيوان تايفە پىرۆتستانىيە جياوازەكان و چەوساندنەوہى ئەو تايفە ئاينىانەى كە پازى نەبون بە مل كەچ كردن بۆ كلئىساي فەرمى.
۱۳. سالى ۱۶۶۴ پىك هەلپىرانى نوپى ئىنگلتەرا لەگەل ھۆلندا.
۱۴. سالى ۱۶۶۵ قەيرانىكى نوپى ئابورى ئىنگلتەرا ئەگريتهوہ. بىكارى و قات و قېرى بەرۆكى گەل ئەگريت، ئاگرىكى گەرە ئەكەويتەوہ و لەندەن ويران ئەكات، نەخوشى يەك بلاو ئەبىتتەوہ كەلە مېژودا پىي دەوترىت (تاعونى گەرە).^{۴۴}
۱۵. سالى ۱۶۶۶ ئىنگلتەرا بەشدارى شەرىكى نوپى ئەكات لە دژى فەرەنسا و ھۆلندا.
۱۶. سالى ۱۶۶۷ لەنيوہندەكانى دەسەلاتدا رىكخراوئىكى نەينى دروست دەبىت بەناوى (كابال)^{۴۵}. بەمەش شەپۆلىكى نوپى لە چەوساندنەوہى ئاينى دەستى پى كرد.

(۴۴) بەر لە ئاگر كەرتنەوہى لەندەن تاعونەكە كۆتايى پى ھات.

(۴۵) وشەى كابال لە بنەمادا عېرىيە و خارەن مانايەكى ئاينى بوہ لە لاي عېرىيە كۆنەكان و بەواتاي (سروشى تايبەت ياخود وەحى تايبەت) دىت كاتىك كە دىتە خوارەوہ بۆ حاخامەكان و ئەوانىش لە پىگەى ئەر وەحىيەرە ئەتوانن لە مانا شارارەكانى تەورات تى بگەن و ئاشكرای بگەن بۆ جولەكە... ئەم وشەيە لە ئەوروپا بە ماناي (پارتە مېنىەكان) بلاو بووہ، ئىنسكلۆپىدياي بېر لە پەرەى ۵۲۹ لە چاپى حەفتاۋ پىنج دا دەلىت

۱۷. سالی ۱۶۷۴ پلان دانانیکی نویی کۆمهلهی پیلانگیزی جیهانی وای خواست که پۆلی نویی ببهخشریت به کهسانی نویی و شهپری نیوان و هۆلندا و ئینگلتهرا بوهستینیت: بۇ ئەو کاره پۆلی یهکهم بهخشرایه ولیام ئستراډ هۆلدهری هۆلندی که پلهکهی بهرز کرایهوه بۇ فرماندهی گشتی هیزهکانی هۆلندا و نازنارهکهی بوه "دۆک ئوف ئورانج" و دواتر چاوپیکهوتنیک پریک خرا له نیوان ئەو و ماری شارژن که کچی جیگری تهخت و تاجی ئینگلتهرای چاوهپوان کراو "دۆک ئوف یۆرک" بو.

۱۸. سالی ۱۶۷۷ ماری شارژن لهگهڵ "دۆک ئوف ئورانج" هاوسهرگیگر کرد و ئیدی له نیوان خۆی و تهخت و تاجی ئینگلتهرا تنها دو بهربهست ههیه: شا تشالزی دووهم و دۆک ئوف یۆرک به شیوهک گهر بتوانیت لهناویان بهریت دهسهلات دهکهویته دهستی.

۱۹. جیهجی کردنی ئەو پیلانگیزییهی که له میژوی ئینگلیزدا به پیلانگیزی مالی راییل ناسراوه بۇ تیروکردنی شا تشالزی دووهم و دۆک ئوف یۆرک پیکهوه... و سهرنهکهوتنی ئەو پیلان گیزییه.

۲۰. سالی ۱۶۸۵ مردنی تشالزی دووهم و سهرکهوتنی دۆک ئوف یۆرک به ناوی شا جیمسی دووهم بۇ دهسهلات. دواتر دهست پیکردنی ههلمهتی پوپاگهنده و لهکهدار بونی ناوبانگی ئەو شایه لهگهڵ گهیشتنی بهدهسهلات... و قبول کردنی رابهرایهتی کردنی شوپرش له دژی جیمسی دووهم - هۆکار نهزانراو - له لایهن دۆکی مۆتموس... و دۆراندنی دۆکی مۆتموس له شهپری (سبدهجوری) بهناوبانگی له میژوی ئینگلیزدا و دواتر دهستگیر کردن و له سی دارهدانی له ۱۵ تهموزی ههمان سال، دواتر ههلمهتی دادگایی کردن و له سی دارهدانی بهکۆمهڵ و چهوساندنهوهی نهیارانی شا دهستی پی کرد به هۆی هاتنی له ناکاوی هیزه شاراوهکان که ستراتییجهتی خویان گۆپری و ئەم چهوساندنهوهیش نارهزایهتییهکی زۆری دروست کرد بهرامبه به سوپای دووهم

(ئهم پارتە سیاسیە نوینیانە بە ناوی (کابالا) بلۆر بوووه و بونه خارهن دهسهلاتیکی زۆر) ئەم وشهیه هاته ئهرنسا و له کۆمهله نهینیانە نرا که پیلانگیزییه سیاسییهکانی بهرئوه ئهبرد.

كەئەم كاتە ئەو ھېزە شاراونە سور بون لەسەر ئەوھى كە بە ھەر بەھايەك بېت
كۇتايى پى بېھىنېت و پىگەى دەسەلات بىكاتەوہ بۇ دۇك ئۇف ئۇرانج .

۲۱. ھەستانى پىلان گېرەكان بە ھەنگاوينكى نوي... ھەستانى شا وليام
ئۇف ئۇرانج بە ھېرش كوردنە سەر ئىنگلتەرا و كەنارگرتنى كەشتىيەكانى لە ۵
تشرىنى دووہ لەكەنارەكانى (تۇرباي) و ئەمەش شا جىمىسى دووھى ناچار
كرد كە دەست بەردارى دەسەلات بېت و ولات بەجى بېھىنېت بەرەو فەرەنسا
دراى ئەوھى كە بىزراو بو لە لايەن گەلەوہ بەھۇى ھەلمەتى ئەو قسانەى كە بۇى
ھەلدەبەسترا لە لايەك و بەھۇى ھەلمەتى چەوساندنەوہ و لە سىدارەدانى
نەيارەكانى دواى تىكشكاندنى شۇرئى دۇكى موتەموس، لەلايەكى دىكەشەوہ
بەھۇى لاوازى كەسىتى و كەم توانىيى خۇى...

۲۲. سالى ۱۶۸۹ وليام ئۇف ئۇرنج و شارژن مارى وەك شا و شارژنى
ئىنگلتەرا پراگەيەنران... لەبەر ئەوہش كە شا تشارلزي دووہ كاسولىكى بو
ئەمەش پالى بە كاسولىكەكانى بەرىقانيارە نا تا ھەولنى دوبارە گىرەنەوہى
بدەن بۇ دەسەلات، بەوپىيەى كە ھەندىك ھىزى شاراوہ وليام ئۇف ئۇرنجى وەك
پالەوانى پىرۇتستانى نىشان ئەدا... ھەر واشبو تشارلزي دووہ گەيشتە
ئىرلەنداي كاسولىكى لە ۱۵ شوباتى ئەو سالەدا و دەست بەجى جەنگى
(بوين) بەناوبانگ سەرى ھەدا لەنيوان كاسولىكەكان و پىرۇتستانتە
ئىنگلىزەكان و تيايدا سەربازگەى كاسولىكەكان لە ۱۲ تەموزى ۱۶۹۸ تىك
شكان و ئىستاش پىرۇتستانتە ئىنگلىزەكان ھەمو سالىك ناكۇكن لەسەر يادى
ئەو جەنگە بە بى ئەوھى كەسيان بزانن ئەوانەى كە ئەو شەريان كىردوہ شتىك
نەبون جگەلە داردەستىك بەدەست جولە سوخۇرەكانەوہ، ئەوانەى كە
ئامانجيان لە ھەر شەرىك دا كەلە سالى ۱۶۴۰ ھوہ تا سالى ۱۶۸۹ ھوہ پوي
دارە دەست گرتن بوہ بەسەر توانا ئابورى و سياسىيەكانى ئىنگلتەرا. ئەو
ھەنگارە سەرەكيانەى كە ھەولنى ئەنجامدانيان دا بىرىتى بو لە دروست كىردنى
بانكى ئىنگلتەرا و جىگىر كىردنى قەرزى نەتەوہىيى، ئەو قەرزانەى كە لەلاى
ئىنگلتەرا بو لە بەرامبەر ئەو پارانەى كە دابويان پىيان تا شەر بىكەن، ئەو

شهرانهی که هر خوشیان پلانیان بۇ دانابو... میژوو بۆمان دهردهخات که چون پلانہکانی خویان پینش خستوه و ساخته کارییان له پروداوه میژووییهکاندا کردوه به شیوهیهکی گشتی. نهو دهولت و گهلانہی که شهریان ههنگیرساندوه و پهلاماری نهوی دییان داوه و هانی شوپشیان داوه دواچار تنها سوئیکی نهوتویان نهبینیوه و نهیانتوانیوه قازانجیکی جینگیر بهدهست بهینیت و چارهسهری کیشهیهکی سیاسی یاخود نابوری و شارستانی خوی چارهسهر بکات. بهلام تنها براوه کهسیک نهبو جگه لهو کۆمهله شاراوه تاوانکارهی له جولهکه سوخورهکان لهوانهی که پالپشتی دارایی تهواوی شهرهکانیان نهکرد و تیایدا پۆلیکی شاراوهیان دهبینی... لیکۆلینهوه کردن لهو پروداوه دواچار نهمانگیریتهوه بۇ راستیهکی زانراوی میژوی بهپیتانیا که خاوهن گرنگییهکی تایبهته: نهو کاتهی که ولیام ئۆف ئۆرنج گهیشته دهسهلات له بهپیتانیا، خهزینهی بهپیتانیا ناچار بو ۱,۲۵۰,۰۰۰ههزار جونهیهی نستهرلینی به دراوی نهو سهردهمه قهرز وهربگریت له جولهکه سوخورهکان... نیستا هر مندالیکی ئینگلیزی نهتوانیت نهو پروداوه له کتیبهکانی میژودا بینیت، بهلام نهو کتیبانه نامارّه بهوه نهدهن که دانوستانهکان لهبری ئینگلیزهکان ههردو نوینهر چون هۆبلن و ولیام پاترسون نهجامیان داوه و بهیهک وشهش باس لهو جولهکه سوخورهکان ناکات که نهو قهرزه گهرهیهیان داوه...

نهوانهش که ناسنامهیان له میژودا به شاراوهیی ماوهتهوه... نهو میژونوسانهش که دانوستانهکانی نهو قهرزهیان یاداشت کردوه دهئین کهله ناو کلنسا یهکی داخراودا نهجامدراوه وهک قاییم کارییهک له لایهن سوخورهکانهوه تا نهینی کارهکه بیاریزیت. نهو مهرجانهش که سوخورهکان سهپاندبویان بهسهر بهپیتانیهکان نهوانهی که ۱,۲۵۰,۰۰۰ جنیی نستهرلینیان دابو به شا ولیام ئۆف ئۆرنج بهم شیوهیه بوه^{۶۸}: ناوی سوخورهکان به نهینی ماوهتهوه^{۶۷} و

(^{۶۸}) نهه همدیک له مهرجهکانه بهلام تهراوی مهرجهکان به نهینی ماوهتهوه.

مۇلەتپان ئەدرىتى تا بانك لە بەرىتانيا دابمەزىنن و بەرىتانياش ئەو مافە
مىسۇگەر ئەكات بۇ بەرىئوۋەبەرانى بانكى ئىنگلتەرا كە نرخى ئالتون و ھاوتاكەي
بە دراو دابىنن... ئەمەش ئەم سودانەيان پى ئەگەيەنيت:

۱. ئەتوانن قەرز بە بەھاي ۱۰ جىنى ئستەرلىنى دەرىكەن لە بەرامبەر ھەر
جىنيەك ئالتون كە ئەيخەنە بانكەو.

۲. پىنگەيان پى بدرىت بە تۇمار كىردنى قەرزى نىشتىمانى بەرىتانى و
دايىن كىردنى يانەوۋى قستە سەرەككەكان و سودەكانى لە پىنگەي سەپاندى
باجى راستەوخۇ لەسەر گەل.

بەم شىۋەيە ولىام ئۇ ئورانج ئىنگلتەرا و گەلەكەي فرۇشت بە سوخۇرە
جىھانىيەكان بە بەھاي (۱,۲۵۰,۰۰۰) جىنى ئستەرلىنى، ئەوانىش دواچار
گەيشتنە ئامانجەكەي خۇيان بەوۋى كە تۋانىان بانكى ئىنگلتەرا بىخەنە ژىر
دەسەلاتى ئابورى خۇيانەوۋە بەوۋەش مافى دەركىردنى دراوى بەرىتانيايان
بەدەست مېنا... پونە كە ئىدى ياساكان زۇر دورن لەوۋى كە بتوانن پىگىريان بۇ
دروست بىكەن دواي ئەوۋى كە دەسەلاتى دارايى كەوتە دەست خۇيان و
حكومەتى بەرىتانياش كەوتە ژىر قەرزەوۋە. پەنگە تەنھا ئابورى زانىك بتوانىت
لەماناي راستەقىنەي دەستگرتنى ژمارەيەكى كەم بىكات بەسەر نرخى ئالتون و
يەكسانى لەگەل دراودا، بەلام ئەوۋەندە بەسە كە لىرەدا ئامازە بە تەنھا كارىك
بىكەين كە ئامازەيە بۇ ئەو دەسەلاتە: بەرىئوۋەبەرى بانكەكانى بەرىتانيا ئەتوانن
قەرزەكانيان دەرىكەن بە بەھاي (۱۰۰۰) جىنى ئستەرلىنى لە بەرامبەر ھەر
سەد جىنيەك دا لەئالتون كە دەيخەنە بانكەوۋە وەك گىرەنتى ئەمەش ماناي
ئەوۋەيە كە سودى تەواۋەتى لە ھەر (۱۰۰۰) جىنەيەك وەرئەگىرن لەبەر ئەوۋەي
ئەو بېرى كە دەست ئەوان كەوتە دەھىندەي ئەو بەھايەيە، ئەمەش ئەوۋە

(۴) تا ئىستا ئەو كەسانەي كە دەستيان بەسەر بانكەكاندا گىرتە ناويان بە نەينى ماۋەتەوۋە و ئەو لىجىنەيەش
كە لە سالى ۱۹۲۹ حكومەتى بەرىتانيا دروستى كىرد بە سەرۇكايەتى مستەر ماكلان - دواتر بوە سەرۇك
وەزىران - تا پۇشنايى بىخاتە سەر ئەو باسە بەلام سىر مونتتا گىو نورمان كە ئەو كاتە سەرۇكى بانكى
ناۋەندى بوپەتى كىردەوۋە ھاوكارى ئەو لىجىنەيە بىكات و ۋەلامى پىرسىيارەكانى بداتەوۋە.

نه گه یه نیت که بهر یوه بهرانی بانک له کوتایی هر سالیك دا ۰.۵٪ ی بره پاره سره کییه که یان دست ده که ویتوره که دابویان وه که قهرز... کاتیکیش که که سیک یا خود دامه زراوه یه که ده چیته پینشه وه، بانک که داوای لی نه کات که گره نتییه که وه که مولک یا خود پشکیک دابنیت... که زور جار به ها که ی زور که متر داده نریت له وهی که هیه، کاتیکیش که خاوه ن قهرز دوا نه که ویت له وهی که قسته کانی بدات نه و کاته بانک هل نه ستیت به حجز خستنه سر مولکه کان و نه مهش خالی که که به شینوه یه کی گشتی بانک پینشتر نه یکات به مهرج له گرنه بته کاندای و دهره نجامه که شی نه وه یه که خاوه نی بانک کان دوهینده ی نه و پاره یه یان دست ده که ویتوره که داویانه.

پلان داپرته رانی دارایی جیهانی نامانجیان نه وه نیه که داهاتی گای نینگلیزی دابین بکن بؤ قهرزی نیشتمانی، به لکو نامانجیان به پیچه وانه وه یه: هیچ کات رینگه نه دن به بهریتانیا که قهرزه نیشتمانی که ی بداته وه تا له روی دارایی وه بیکه نه پاشکو یه کی به رده وام. له لایه کی دیکه وه دروست کردنی دؤخیکی جیهانی که ژیر که وتنی گه لانی جیهان مسوگه ر بکات له ژیر باری نه و قهرزانه ی که به شینوه یه کی ناسان به دست دیت و به مهش سر کرده کان یه که له دوا ی یه که نه که ونه نه و داوه وه و به مهش نه وان به ناسانی ناراسته یان بکن...

سه بارت به بهریتانیا - بابه تی باسه که مان - قهرزی نیشتمانی له ماوهی چوار سالدا واته له نیوان ساله کانی ۱۶۹۴-۱۶۹۸ له ملیونیک و دوسه و په نجا هزاره وه گه یشته ۱۶ ملیون جونه یه یی نسته لینی... نه و بره پاره زور نه و کاته به دراوی نه و سرده مه و به هو ی شهر گه لیک ی زوره وه کؤبوه وه... نه و شهرانه زوری نه خایاند تا ته واری ولاتانی نه وروپای گرتوه که پنی دوترا "جنگه کانی نیشپانیا". له سالی ۱۷۰۱ دؤک مارلبورد فرماندهی هیزه چه کداره کانی هولندا بو، نینسکلوپیدای جوله که ش دان به وهدا دهنیت که دؤک مارلبورد له بهرامبر نه و خزمه ته ی که ده یکرد بری (۶۰۰۰) جونه یه یی

ئىستەلینى بە دراوى ئەو سەردەمە وەرەگرت لە سالىك دا لە جولهكەى
هۆلندى ناسراو (سلومون مەدینا)...

روداوهكانى مېژوو نیشانمان ئەدەن كە چۆن لە سالى ۱۷۸۹ بېرى قەرزى
نىشتیمانى بەریتانیا زیادى كرد تا گەيشته ۸۸۵,۰۰۰,۰۰۰ جونهیى
ئىستەلینى لە سالى ۱۸۱۵... بەلام لە سالى ۱۹۴۵ ئەو قەرزە گەيشته بېرىكى
خەيالى (۲۲,۵۰۳,۵۳۲,۳۷۲) جونهیى ئىستەلینى و بېرى سودەكەى تەنها لە
نیوان سالدەكانى ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ گەيشته (۴۴۵,۴۴۶,۲۴۱) جونهیى
ئىستەلینى.

ئەم ھەزارانەى دواىی لەگەل ملیۆن جونهیەكانى دیکە هیچ نییە لە بەرامبەر
ئەو بېرە پارە سەرەکییەى كە رەنگەى خەيالى بیئ... پىسپۆرىكى ئیڤرەندى
ئابوریى لە بارەى قەرزەكەى بەریتانیاوہ ئەلیت "تەنها رىكخراویكى جولهكە
ئەتوانیئ ئەو پارە زۆر و چەندین تۆنە بەدەست بەینیئ"...

به شى سیهههه

راستی شۆرشى مهزنى فه ره نسا - وینه شاراووه که - نه و بیاوانه ی که هۆکاری شۆرش بون

له به شى پيشودا تيشكمان خسته سهر نه و پوداوانه ی که دهريده خه ن چۆن ژماره يه ك سوخۆرى بينگانه له ئينگلته را توانيان له پينگه ی ده لاله ئينگليزه كانه وه بگه نه نه وه ی که ده ست بگرن به سه ر ئابورى نه و ولاته له به رامبه ر به ی (۱,۲۵۰,۰۰۰) جونه يه ی ئسته رلينى و چۆن توانيان له هه مان كاتدا به ناديارى بميننه وه. له م به شه دا باس له هه ندیک به لگه ی ميژويى نه كه ين كه پۆشنایى نه خاته سه ر هه ندیک له و جوله كه سو خۆرانه. هه روه ها هه ندیک زانيارى ميژويى نه خه ينه رو به ئامانجى پۆشنایى خسته نه سه ر هه ندیک له جوله كه سوخۆره جيهانیه كان و به لگه نه هينينه وه له سه ر نه وه ی که چۆن له گه ل هاوپه يمانه كانيان پلانيان داړشته و پالپشته دارايى شۆرشى فه ره نسا يان كرده له سالى ۱۷۸۹ به هه مان نه و پينگه يه ی که پالپشته دارايى شۆرشى ئينگليزيان كرد به و شيوه يه ی که پيشتر به شينكمان بو ته رخان كرد. له به شه كانى داها توتردا باس له ورده كانى به شدارى كردنى سه رمایه داره جيهانیه جوله كه كان نه كه ين له سالى ۱۷۸۹ وه له شۆرشه جيهانى و ته وارى شه ر و نا ئارا ميه كان له جيهاندا، هه روه ها باس له و هيزه شارارانه نه كه ين كه له پشت په رده وه كاره كانيان به ريوه بر دوه.

پۇتشيلىد و ئىمپراتۇرىيەتى پارەى جولەكە:

ئىنسىكلۇپىدىيە ئىنگلىز باس لە مېژوى خىزانى پۇتشيلىد ئەكات وەك گەرە سەرمايەدارەكانى جولەكە، بۇنمونه لە كاتى دروست بونىيەو، ئەم خىزانە پۇلىكى گەرەى گىپراو لە مېژوى شاراوەى ئەم قۇناغە ئىستامان. دامەزىنەرى ئەم خىزانە (ئامشل موس باور) يەككە بو لەگەرە سوخۇرەجولەكە زەنگەرەى كە ماندو بون لە گەرەنى بەردەوام بە ولاتانى ئەوروپاي پۇژھەلات تا دواجار لە سالى ۱۷۴۲ لە شارى فرانكفۇرت لە ئەلمانىا نىشتەجى بون و لە شەقامى (وندن ستراس) نوسىنگەيەكى بۇ مامەلى حەوالە كىردن دانا. ناوبراو لە سالى ۱۷۵۴ كۆچى دوايى كىرد و كوپە بچوكەكەى كە ناوى (ئامشل مايەر باور) جىگەى گرتەو كە لە سالى ۱۷۴۳ لە دايك بوە و باوكى ھەر لە تەمەنى مندالىيەو تەواوى زانىارىيە سەرەتاييەكانى كارى بانكدارى پى دابو و پاى ھىتابو لەسەر كارى سوخۇرى و بازىرگانى ئالتون سەربارى ئەوەى كە دەيوست بىكاتە حاخام لە داھاتودا بەلام مردنەكەى رىگر بو لەوەى كە ئەو ناواتەى بىتە دى.

كوپ دەستى بەكار كىرد لە بانكى (ئوبنھايەرى جولەكە) و زۇرى نەخايەند كە تواناو بەھرەى خۇيى سەلماند لە بوارى كاروبارى پارەدا و ئەمەش پالى بە خاوەن بانكەكەرە نا تا بىكاتە بە شدارىك لەبانكەكەدا، زۇرى نەخاياند كە گەرەپاە بو فرانكفۇرت دواى ئەوەى كە گەرەتر بو و دواتر ئەو دامەزراوە بانكىيەى وەرگرت كەلە باوكىەو بۇى مابۇو.

لەسەر ئەم دامەزراوە دروشمىك ھەبو كە بە سور نوسرابو. ئەم دروشمە ھەروا لە لايەن باوكەرە ھەلنەبژىردرابو لەبەر ئەوەى خاوەن لىكدانەوەى ديار كراو بو لە نىوان جولەكەكانى ئەوروپاي پۇژھەلات، وشەى قەلغانى سور بە ئەلمانى بەم شىوہىە ئەخوينرىتەو: پۇت شيلىد بو بەم شىوہىەش ئەمشل مايزو

بارر مانایه کی جوله کانه ی به خشی بهم وشه یه و کردیه ناویک بۆ خانه واکم کی و بهم شیوه یه بو به پۆت شینلد یا خود په تشینلد.

نامشل مایر بارر یا خود (پۆتشیلدی یه کهم) تا سالی ۱۸۱۲ ژیاو پینچ مندالی هه بو که هر له مندالیه وه پرایه ننان له سر له وه ی که بینه پسیپور له سر پرای کی کردنی مامله ی دارایی و سو و مرگرتن. به توانا ترین مندال (ناتان) بو که خاوهن به هره یه کی زور بو و وای له باوک و کۆمه لیک سوخوړ کرد که هر له سهره تای دهست به کار بونیه وه بینین بۆ لینگلته را، به نامانجی دهست گرتن به سر بانکی لینگلته را، نامانجی دور مه ودا تری بریتی بو له وه ی که نه م سه لاته به کار بهینیت تا له گه ل باوکی و چوار براکی قورخی بازار پی ئالوگۆپی دراو و ئالتون بکه ن له ته وای له وروپا. ناتان پۆتشیلدی کاتی گه شته که ی بپی (۲۰,۰۰۰) بیست هزار جونه یه یی لستهرلینی و مرگرت و توانی به هره مهندی خوی بسه لمینیت به وه ی که دوا ی سی سال له و پره پاره یه ی کرده (۶۰,۰۰۰) شهست هزار جونه یه یی لستهرلینی.

کۆمه له ی سو خوره کان له وانه ی که ناتان یان نارد بۆ لینگلته را بازنه ی کاتی نوی بون له سهره رانی پاره ی جوله که. نه م بازنه یه له سالی ۱۷۷۳ دروست بو کاتی که ۱۲ له خاوهن سه رمایه جیهانیه کان چون بۆ فرانکفورت به داوه تی نامشل باوهر یا خود پۆتشیلدی یه کهم که نه و کاته ته مهنی سی سال بو و هه ستان به به ستنی کۆنگره یه ک بۆ دروست کردنی قورخ کارییه کی جیهانی که کۆمه له یه ک له خاوهن سه رمایه جیهانیه کان له خو بگریت. پۆتشیلدی له م کۆبونه وه یه دا باسی له و پۆله کرد که پیلانگیپی جوله که ی جیهانی بینی له ناماده کاری کردن بۆ شوپشی لینگلیز، هره وها لیکۆلینه وه یه کی پینشکه ش کردن له سر له و هه لانه ی که کراون و نه و نه خشانه ش که نه بییت چاک بگریت و راست بگریت هره بهم شیوه یه ی لای خواره وه:

۱. په له نه کردن له جیبه جیکردن و نه گه یشتن به دهسه لاتیکی ره ها .
- ب. مانه وه ی که سانیکی به هه ژمون و دهسه لات که بتوانیت بوه ستیت هره له به رامبر پیلانگیپی جیهانی و نه مه ش به بۆچونی له وان بهم شیوه یه ده بییت:

۱. پەلە كردن لە جىبە جىكردن بە بى وەستان و خو پزگار كردن لە كەسە نەيارەكان ياخود ئەو كەسانەى كە پەنگە پوژىك لە پوژان بوەستەنەو لە بەردەم پىلانگىپرى جوله كە لە رىگەى توندوتىژى و كۆمەلكوژى.

۲. زال بونى پەها بەسەر جەماوەر و نەرم كردنى سەر كرده كانى لە رىگەى تىرۆرى بىر و جەستەو.

لەگەل ئەوەشدا ئەم ھەلانە نەبوە ھۆى ئەوەى كە ئامانجە سەرەككيبە كانى شۆرشى ئىنگلىز سەر نەگرىت لەبەر ئەوەى سەرمايە دارە جىھانىەكان توانيان دەست بگرن بە سەر ئابورى نىشتىمانى ئىنگلتەرا و سەرشانى حكومەتەكەى قورس بگەن بە قەرزى نىشتىمانى لە رىگەى بەھىز كردنى پاىەكان و دواتر لە رىگەى پلانە نەينىەكانيانەوە كارىان كرد لەسەر زىاد كردنى قەرزەكان، بەم شىوہىە لەو كاتەوە ئىنگلتەرايان ئەھىنايە ناو ئەو شەپرانەى كە خويان دروستيان ئەكرد بە نەينى... لە ھەمان كاتىشدا قەرزىان ئەخستە بەردەم ئىنگلتەراى ناچار بە وەرگرتنى قەرز تا بچىتە ناو ئەو شەپرانەوە... پوئشىلد بەلگەكانى ئاسان كردهوە بۆ كۆمەلەى سوخوڤرەكان بە كۆمەلەىك بەلگە كەدرى خست بۆيان كە ئەو سودانەى تا ئىستا چنگيان كەوتوە ھىچ نىە لە چاو ئەو سودانەى كە دەتوانن بەدەستى بەينن ئەگەر شۆرشى فەپەنسى ھەل بگىرسىت. كۆمەلەكە ھاتنە سەر باوہپرى پوئشىلد و پىك ھاتن لەسەر ئەوەى كە ئامانجەكانيان بە وردى يەك خەن لەسەر شۆرشى فەپەنسى. ئەم پلانە كار ئەكات لەسەر يەك خستنى توانا مالىەكانى پىلان گىپرەكان بۆ بەكار خستنى ئەو كۆمپانيا مالىە جىھانىە^{۴۸} بۆ جىبە جىكردنى پپوژەكانيان. كاتىكىش كە بە تەواوہتى لەسەر پىشنىارەكە پىك ھاتن، پوئشىلد نەينىەكانى بۆ رونكردنەوە. ئەم پلانە پشت بەوە ئەبەستىت كە مانوڤر بەو سامانە زۆرانە بكرىت كە دەرەنجام ئەبىتە ھۆى دروست كردنى دوخىكى ئابورى پپرلە نىگەرانى بە شىوہىەك كە ناچارى بىكارى بلاو ئەبىتەوە لەناو گەلى فەپەنسادا و ئەم

(^{۴۸}) لە پوى دارايىبەوہ پىنى دەوترىت (كارتل و تروست).

بیکاریبەش جەماوەر برسی ئەکات و ودواتر دروشمەکان و پڕوپاگەندەکان لە لایەن ئەو کۆمەڵە پیلان گیرە ئاراستە ئەکرنێت بە شیوەیەکە بەر پرسیاریتی دارمانی ئابوری بکەوێتە سەر شای فەرەنسا و نەجیب زادە و کلێسا و پیشەگەرەکان. دواتر بە کرێ گراوەکان ئەنێردرێنە ناو گەل تا هەستی تۆلە سەندنەوه لە ناو گەلدا زیادتر بکەن و داوای تۆلەسەندنەوه بکەن لەو دەسەلات دارانەى که تیۆه گلاونلە پوداوی ئابروبهری سینکسی، هەرەها لە ناو خەلکدا تۆمەتی جۆراوجۆریان پێوه ئەلکێتن چ پاست چ بی بنەما و چیرۆک بۆ هەر کەسێک هەڵدەبەستن که لەبەرامبەر پیلانەکان بوەستنهوه.

دوای ئەوهی که پۆتشیڵ لە خستنه پوی پیشەکی پیلانەکەى تەواو بو، ئەو بەلگانەى خستە پو که لە لایەن نورانیەکانەوه پێ درابو، ئەم بەلگە نامانە پلانی کارکردنی بە شیوەیەکی ورد پێک خستبو، دواتر دەستی کرد بە خویندنهوهی ئەو خالانەى لای خوارەوه که وێنەیکەى کورت کراوهی ئەو دانیشتنەیه که من توانیومه بە وردی لە کۆمەڵێک بەلگە نامە پوختی بکەم و دواتر دەرکەوت که ئەم وێنەیه سروشتی ئەو پیلانگیریه که ئەو کەسانە وێنەیان کیشاوه تا دەست بگرن بەسەر توانا و سامان و هیزی کرێکار لە جیهاندا:

۱. پۆتشیڵد بەم شیوەیه دەست ئەکات بە خستنه پوی وردهکاری پیلانگیریه که و دەلێت: راستیهکان ناماژە بۆ ئەوه ئەکەن که زۆرینهی خەلک مهیلیان زیادتر بۆ کاری خراپیه تا چاکه... دەرەنجامی سروشتی ئەو حالەتەش ئەوهیه که پیلانگیران دەتوانن بگەنە ئەو دەرەنجامەى که ئێمه ئەمانەوێت ئەگەر دەسەلات لەسەر بنەمای تیرۆر و توندوتیژی و سەرچلێ و قورخ کردنی دەسەلات دامەزرايێت، بەلام دەسەلاتی ئەنجومەن و پەروایەتی پێگەر ئەبن لەبەردەم سەرگرتنی پیلانگیریه که پۆتشیڵد بەلگە ئەهینیتەوه و ئەلێت که کۆمەڵگەى سەرەتایی مرقایەتی بەر لە میژوو مل کهچی هیزیکی کوێرانەبو. ئەم دەسەلاتە دواتر گۆرا بۆ یاسا، کەواتە یاسا شتیکی نیه چگە لە هیزی دەمامک کراو، سروشتیه گەر بگەینە ئەو دەرەنجامەى که دەلێت: "یاساکان بە شیوەیهکی سروشتی پێمان ئەلین ئەوهی که پەروایه هیزه".

۲. پۈتۈشىلد لەسەر قسەكانى بەردەوام ئەبىت ئەلىت: ئازادى سىياسى شتىك نىە جگە لە بىرۈكەيەكى ئاراست واته ھەرگىز راست ئابىتەرە. كەواتە بۇ گەشتن بەدەسەلاتى سىياسى تەنھا پىئوستت بەوہە كە كەسىك ياخود كۆمەلەيەكى سەرەتايى لە پىلانگىرپان بانگەشەى ئازادى سىياسى بگەن لەناو جەماوہردا، كاتىكىش كە ئەو بىرۈكەيە بىلاو ئەبىتەرە، جەماوہر ئەوہ قبول ئەكات دەست بەردارى ئەو مافانەى بىت كە دەزگا ياسايىەكان پىنى دەبەخشن تا داکۈكى لە وىرۈكەيە بگەن و بەو شىوہە پىلانگىرەكان ئەو كات ئەتوانن دەست بگرن بەسەر تەواوى ئەو مافانەدا. ھىچ ترسىش نىە لە ئازادى سىياسى تا ئەو كاتەى كە تەنھا بىرۈكە بىت و نەبىتە ئەمرى واقع.

۳. دواتر پۈتۈشىلد وتى: دەسەلاتى ئالتون تۈانىوہەتى كە ھەمىشە زال بىت بەسەر دەسەلاتى حوكمراڭە دادپەرۈەرەكان، ئەوہشى ياد ئەو كەسانە ھىنايەوہ كە قسەى لەگەل ئەكردن كە ئابىن سەردەمانىك زال بوہ لە كۆمەلگادا دواتر لەزۇر و لاتدا بىرۈكەى ئازادى خراوہتە شوئىنى، بەلام مروقەكان نەيان زانى كەچۇن بە شىوہەيەكى ميانپەرۈ مامەلە لەگەل ئەو ئازادىيەدا بگەن... ئەمەش راستىيەكە لە پوى لۇجىكىيەوہ وا ئەكات كە پەنا بەرنە بەر بەكارھىنان و سود وەرگرتن لە بىرۈكەى ئازادى تا مەملانى لەناو كۆمەلگايەدا دروست بگەن. دواتر پۈتۈشىلد ئەلىت: " بۇ سەرخستنى پلانەكەمان ھىچ گرنگ نىە كە دەسەلاتى ئىستا بروخىنرنت لە رىڭەى ھىزى ناوخوئى و دەرەكەكانەوہ... لەبەر ئەوہى لايەنى براوہ ھەر كەسىك بىت پىئوستى بە سەرمايەيەو سەرمايەكەش لە دەستى ئىمەدايە.

۴. دواتر پۈتۈشىلد راى گەياند كە بۇ گەشتن بەو پىلانگىرپىيە ھەر رىڭەيەك بەكار بەئىنرنت رەوايە لەبەر ئەوہى ئەو دەسەلاتەى كە حوكمراڭى ئەكات لە رىڭەى پەپەرەوى كردن لە ئاكارى سىياسى، ئەوا سىياسىيەكى ژىر نىە لە مانۆرە سىياسىيەكاندا لەبەر ئەوہى پابەند ئەبىت بە راستى و ياساكانەوہ و درۇ قبول ناكات لەگەل جەماوہر و نەيارەكانى سازا نادات مەگەر ئەو كاتە نەبىت كە تاوان بەسەرياندا بسەپىت، دواتر بەيەك وشە وتى: ئەو كەسانەى كە

حزبان به فرمان په وایه تی هیه پیویسته په نا بېنه بهر هه لڅه تاندن و پیلانگېری و درو هه لېستن و... له بهر نه وهی چاکه کومه لایه تیه کان وهک راستگویی وړنکی له سیاست دا به نهنگ داده نړیت...

۵. دواتر نه لیت: مافی نیمه له هیزماندایه و وشه ی راستیش شتیک نیه جگه له گوزار شتیکی بی مانا. نیمه مانایه کی نویمان بو پاسی دوزیوه ته وه: هیرش کردن به پاساوی مافی به هیز و له بهر یه هه لوه شانده وه چه مکه کانی دادپروهی. دواتر نه توانین به خواستی خو مان دامه زراوه کومه لایه تیه کان دابنن و ببینه سهروهی نه و چه ماوه ره ی که بوخوی نه و مافه مان ده داتی له هه مان نه و پوژهی که فپه نسا هاواری نازادی نه کات...

۶. داتر پوتشیلد نه م هوشداریه نه داته ناماده بوان: (پیویسته دهسه لاتی نیمه له سه ر پاره به شیوه یه کی نهینی بمینیته وه تا نه و پوژه دیت که نه و دهسه لاته نه گاته ناستیک که ئیدی هیچ هیزنکی دیکه نه توانیت تیکی بشکینیت...) دواتر هوشداری نه وهی دا که ده بیت پابه ند بن به نه خشه ی پیلانگېریه که له بهر نه وهی هر جوړه لادانیک له و پلانه ستراتیجیه نه بیت هو ی دارمانی پلانه ی که چندین نه وه له لایه ن نورانیه کانه وه دروست کراوه.

۷. دواتر پوتشیلد پای گه یاند که پیویسته ببینه خاوه نی کوبونه وه چه ماوه رییه کان له پوی دهرونیوه تا له وړنګه یه وه بتوانین کوټرولی چه ماوه ر بکهین، بوشی پون کردنه وه که هوکاری نه و کاره نه گه پرتوه بو نه وهی که چه ماوه ر کویره و بیر ناکاته وه و زو هه ل نه چیت و هه میشه له ژیر په حمه تی هر لایه نیک دایه که هانی نه دات... دواتر به م شیوه یه بیروکه که ی پون نه کاته وه: "هیچ دهسه لاتیک ناتوانیت کوټرولی چه ماوه ر بکات گه ر ستم کار نه بیت، له بهر نه وهی ته نها رنګه یه بو دروست کردنی نه و شارستانیه ته ی که نه مانه ویت، دواتر نه لیت: "له و کاته ی که نه و چه ماوه ره نازادییه که ی به ده ست دهینیت، ده ست به جی نه و نازادییه نه بیته بی سه ره و به ره یی".

۸. دواتر پوتشیلد باسی له نامرازه کانی نه و کاره کرد و پونی کرده وه که پیویسته پشت ببه ستریت به:

ا. مادەي كحولى.

ب. مادەي سېركەر و بى بەندوبارى سېكسى.

ج. بەرتىل دان و خرابا كىردنى ويزدانەكان.

ئەمانە نەمۇنەي ئەو كارە خرابانەن كە لەيىت بە شىۋەيەكى پىكخراو و بەرنامە بۇ داپىزراو كارى بۇ بىكرىت تا ژىرخانى ئاكار گەنجان تىك بىشكىنرىت. ھەرۋەھا ئامازەشى بەۋە دا كە پىۋىستە پىياۋان و ئافرەتان رابەينن لەسەر ئەۋەي كە بىن بە مامۇستا و رابەينەر و بەكارەينەر ھتد... ھەرۋەھا ئەو ئافرەتانە ھەلبىزىرن كە پىۋىستە لە شۋىنى لەش فرۇشىدا كاربەن لەگەل جۋىيم دا، دواتر بە يەك وشە وتى: لەم جۋرە ئافرەتەي كە ئىستە باسەم لىۋەكرد، جۋرىكى دىكە لە ئافرەت زىاد ئەكەم لەۋانەي كە خۇيان دەست پىشخەر بىن تا پىكابەرى ئافرەتە لەشفرۇشەكان بىكەن لە شۋىنەكانى لەشفرۇشىدا، بەلام ئىمە نايىت لەم ئاستەدا بوەستىن، پىۋىستە لە بوارەكانى بەرتىل، گەندەلى، ئابروچون و ئاپاكى كار بىكەين و ھەرشىك بە كار بەينىن لە پىناۋ گەيشت بە ئامانجى كۆتايى."

۹. دواتر باس ھاتە سەر پەيپەۋى سىياسى و پۋتشىلد لەو بارەۋە بە ئامادە بۋانى كۆنگرەكەي وت كە ئەۋان بە شىۋەيەكى سىروشتى مافى زەوت كىردنى سامانى ھەر كەسىكىيان ھەيە جا ئەو كەسە ھەر كەسىك بىت بە تايىبەت ئەگەر ئەو كەسە دەسەلاتى زىادترىان بۇ مسۆگەر بىكات ياخود دەرفەرتى زىادتر پىرەخسىنىت بۇ زەلىل كىردنى ئەو كەسە، دواتر بەيەك وشە وتى: "ئىمە لە دەۋلەتەكەماندا پىگەي داگىركارى پىلە بە پىلە ئەگرىنە بەر، بەم شىۋەيەش خۇمان بەدور ئەگرىن لە ئابروچونەكانى شەپرى ئاشكرا و دەرنەجامەكانى و لەبرى ئەو پىگەيە پىگەيەكى دىكە ئەگرىنە بەر كە زىانى كەمتر بىت و دەرنەجامەكەي مسۆگەرتر بىت، ۋەك پىيارەكانى لەسىدارەدانى بە كۆمەل كە پىۋىستە بۇ حوكمىرانى كىردن، لەبەر ئەۋەي ئەو ترسە مل كەچ كىردنى پەھاي جەماۋەر بۇ ئىمە مسۆگەر ئەكات..."

۱۰. دواتر پۇتشىند چۈە سەر ئەر دروشمانەى كە ئەيىت بوترىت و تى:
 "شوينىك نيه لەم جيهانەدا كە پىنى دەوترىت بە"نازادى" و "يەكسانى" و
 "برايتى". ئىمە يەكەم كەس بوين كە ئەم دروشمانەمان خستە دەم جەماوەر
 تا وەك توتى بىلئىتەو و دواتر پونى كردهو و وتى: "ئەو سيستەمە
 چىنايەتتەى كە ئىستا ھەيە لەسەر بئەماى ئەرستوكراتتەى بئەمالە
 دامەزراو. ئىمە ئەم سيستەمە بەو دروشمانەى كە باسما لئوہ كرىت تىك
 دەشكىنن تا لەسەرى سيستەمىكى نوئى دروست بىكەين كە لەسەر ئەر
 دروشمانە دروست نەبوئىت، بەلكو سيستەمىكى نوئى بىت كە لەسەر بئەماى
 (ئەرستوكراتتەى شوپش) دامەزرا بىت. سەرمايەش دەيىتە بئەماى ئەر
 ئەرستوكراتتەى نوئىيە و پارەش ھەر وەك ئەزانن لە دەستى ئىمە داہە ...).

۱۱. قسەكەر دواتر باسى لە تيۇرىيەكانى كرى لەمەر جەنگەكان. ئەم
 تيۇرىيەش لەسەر بئەمانى دروست كرىنى جەنگ گەلئىكى بەرنامە بۇ دارپۇزاو
 ديارى كراو، دواتر كۆنگرەكانى ناشتیش ئەيىت بەو شئوہيە بىت كە
 نەخشەى بۇ كىشراو، ئەلبەتە جەنگ ئەيىت بە شئوہيەك ناراستە بكرىت كە
 ئەو نەتەوانەى كە شەر ئەكەن لە قەرزدا نوقم بىكات، ئەو قەرزەى كە ئەو
 رىكخراوانە رىكى ئەخەن كە پىشتەر باسى لئوہكرا، ئەو قەرزانە بە شئوہيەكى
 نەينى پەيوەندى ھەيە بە كۆمەلەى پىلان كىرپىيەو.

۱۲. دواتر باسەكە گوازيەو بە باسى ئىدارەى خۇجىتى و پۇتشىند پونى
 كردهو بە ئامادە بوان كە پىويستە دەسەلات ھەيىت بەسەر ھەلپۇزاردنەكان و
 ناوى پۇستە گشتىيەكاندا، رىنگەش بۇ گەيشتن بەو لەسەر بئەماى بەكار
 ھىئەتى كەسى گونجا و پىروپاگەندەى بەر بلاو دا دەيىت لە ژىر ناوى دروشمى
 نازادى خوازى بۇ ھاندانى مانگرتن و خۇپىشاندان و ھاندانى جەماوەر بۇ
 ھەستان بە پەلاماردان و كۆمەلەى پىلانگىرى جىھانىش ھەل دەستىت بە داين
 كرىنى تىچونەكەى... دواتر باسى لەو پۇلە كرى كە ئەيىت كە ئەو كەسە
 بىگىرىت كە دەگەيەنرىتە پۇستە گشتىيەكان: (ئەو كەسانە لە خزمەتى ئىمەدا
 دەبن و پەپرەوى لە رىنمايىيەكانى ئىمە ئەكەن، ئەوان بەردەوام ئامادە ئەبن كە

پۇلى بەردەكانى سەر تەختەى شەتەنچ بگېن... بەكورتىەكەى ئەبنە ئەو بوگەلەيەى كە لە پشت پەردەو شەرەزا بەتواناكانى ئىمە ئەيجولئىنئىت). دواتر چو سەر باسى شىكردنەوہى ئەو مەرجانەى كەدەيىت لەكەسە شەرەزاكاندا مەيىت و وتى: (ئەو شەرەزا و پسپۇرانە مەر لە مندالىوہە ھەل ئەبژىردىن وسەرپەرشتى فىرکردن و راھىنانيان ئەكرىت تا ئەگەنە ئاستى ئەو بلىمەتییەى كە ئەيانگەيەنئىتە ئەو ئاستەى كە بە شىوہەيەكى نەينى دەست بگرن بەسەر جىھاندا...).

۱۳. كەسە كۆبۇەكان لەم خالەدا باسيان لە پەرسى پەروپاگەندە كرد و پۇتشىئىد ھۇشدارى پىدان لەسەر پىئويستى كۆتەرۇل كەردنى تەواوہتى دەزگاكانى راگەياندن، ئەو كۆتەرۇلەى كە ئەركى پاراستنى سامان و پلانەكانيان ئەگرىتە ئەستۇ لە كاتىكدا ئەوان خۇيان لە پشت پەردەوہ ئەشارنەوہ و بەدور ئەبن لە گومان ئەو درۇ و دەلەسانەى كە بلأوى ئەكەنەوہ لەناو خەلكدا. پۇتشىئىد وتى: (لە رىگەى دەست گرتەنمان بەسەر راگەياندندا، چەكىكى ئالتونى بەدەست ئەھىنن و ھىچ گرنگ نىە كە بۇگەيشتن بەر ئامانجە دەريايەك لە خوین و فرمىسكى قوربانىەكان بىرئىزىن.. ھەندىك جار قوربانىمان بە خۇمان داوہ لە پىناو بەدەست ھىنانى ئەو چەكە بەلام پىئويستە ئەوہ لە ياد نەكەين كە سۇدەكەى وای كەردوہ كە ھەمىشە با لە سۇدى ئىمە ھەل بكات... ھەروہا پىئويستە ئەوہ لە ياد نەكەين كە ھەر قوربانىيەك لە ئىمە بەرامبەرە بە ھەزار كەس لە جويىمەكان.. "

۱۴. دواتر پۇتشىئىد چوہ سەر باسى ئەو رىكخراوانەى كە سەر بە پىلان گىرپىيەكەن، پونى كەردەوہ كە پىئويستە ئەو رىكخراوہ بە شىوہەيەكى ئاشكرا دەرىكەويىت دواى ئەوہى كە دۇخى كەل ئەگاتە ئاستىك لە ھەرەس ھىنان و دواى ئەوہى كە جەماوەر مل كەچى ئامرازەكانى تىرۇر و ھەلخەلەتاندىن و ترس ئەيىت... كاتىكىش كە پلان داپرئەكان ئەبىنن كە كاتى ئەوہ ھاتوہ بۇ دوبارە گىرپانەوہى ھوكمەرانى، بۇچونىك بلأو ئەكرىتەوہ لەسەر ئەوہى كە بەرپەرسىارانى روداوہكان كەسانىكى تاوانبەر و سەرچل بون. لە درىزەى

قسه کانیدا ده لیت: دواي نه وهی که هه ندیک له تاوانبار و کهسانی ساده تاوانبار نه کهین به بونی دهستیان له تیوردا، هه ل نهستی به له سی داره دانیان له کاتی خویدا و بهم شیوهیه له چاو جه ماوردا نیمه وهک پزگار کهریان دهر نه کهوین. هه ورها پوتشیند ده لیت: " نه مه هاوکات نه بیئت له گه ل نامانجی پیچه وانهی نیمه که بریتیه له دهسه لاتی ته واوه تی و توله سهندنه وه له جوییم "

۱۵. دواتر پوتشیند چوه سهر خالیکی دیکه و تیایدا پهردهی له سهر " دارمانی تابوری و قهیرانه کانی ترس هه لمالی " و پونی کرده وه که چون دروست نه کریت و نه جولینریت بهم شیوهیه ی لای خواره وه: " قهیرانی گشتی بی کاری له دهره نجامی وهستانی کار و قهیرانی برسیتی نه بونی خوراک به پیی نه وه دهسه لاتی که هه مانه دروست نه کهین، نه مهش ده بیته هو ی له دایک بونی مالفیکی نوی که نه ویش مافی سه رمایه یه له هه ژمونها. به رده وام بو له سهر پون کردنه وه و وتی که چون نه و ریخراوه جه ماور به ریوه نه بات و زال نه بیئت به سه ریدا و چون هه رکه سیک ناهیلریت گه ر بیه ویت له به رده م نه و ریخراوه بوه ستیت یا خود بیه ویت جه مارهر بجولینریت له دژی ریخراوه که.

۱۶. خالی دواتر بریتی بو له دزه کردنه ناو دلی ماسونیه تی نه وروپی، قسه کهر باسی له وه کرد که نامانج له و کاره سود وه رگتنه له توانای چونه ناوه وه و نهینی کاری ماسونیه ت و نامارهی به وه دا که کومه له ی پیلانگیپی نه توانن کوپی پوزه لاتی گه وره که پیی ده و تریت (ماسونیه تی شین) پیک بخن که سهر به خویانه و نه رکی نه وه ی پی بسپیرن که چالاکییه که له ژیر ناوی کار خیرخوازانه و مروة دوستانه پیک بخن، نه و کارانه ی که له ریگه یه وه ماسونیه ت نه چینریت. هه روه ها نامارهی به وه دا که نه و نه ندامانه ی که کوپه کانی ماسونیه ت له خوی نه گریت دواي مه شق و پراهینان نه رکی بلاو کردنه وه ی بیروبوچونی مادیگه را و بی باوه پیمان پیی نه سپیردریت له نیو ریزه کانی جوییم دا واته له نیو ته وای مرو قایه تی دا به بی جوله که کان.

۱۷. دواتر پۈتۈشۈلۈپ ھاتە سەر خالى سەرەكى لە پەيرەوى پىلانگىرپىنەكە كە برىتتە لە (بايەخى زۆر ئاۋمىد بونى گەلان بە شىۋەيەكى بەردەوام و بەرنامە بۇ داپىژراۋ).. ھەۋەرھا ئاماژەى بەۋە دا كە ئەم ئەركە ئەبىت ئەو پىك خراۋە لە ئەستۈى بگىرئت كە پائەھىنرئت لەسەر پستەى پىر باق و برىق و ئەو دروشمانەى كە سەرنجى جەماۋەر پائەكىشىت، ھەروھا ئەم تىببىنە زىياد ئەكات و ئەلئت: (ئەكرئت ھەمىشە بە پىچەۋانەى ئەو بەلئنانە كار بگىرئت كە ئەدرئت بە جەماۋەر... كەۋتە ئەم بەلئنانە شتىكى گىرنگ نىە...) دواتر ئاۋەرپۇكى بىرۈكەكەى پون كىردەۋە و وتى:(ئىمە جەماۋەر ئەجولئىنن و ھەستى خروشانى ئەگەيەننە ئەو پەپرى لە پىگەى بەكار ھىنانى وشەگەلىكى سەرنج پاكىشى ۋەك ئازادى و پىزگارى خوازى و تا كۆتايى... ئەۋكاتە ئەكرئت جەماۋەرى جويىمەكان ئاراستە بگىرئت بۇ تىك شكاندن و لەناۋ بردنى ھەر شتىك تەننەت ياسا سىروشتى و ئاسمانىەكانىش... كاتىكىش كە دەسەلات ئەگاتە كۆتايى ئەو كاتە ئاسان ئەبىت بۇ ئىمە كە ئاۋى خوا و ياسا ئاسمانىەكان لە سىروشت بىسرىنەۋە...).

۱۸. دواتر نۆرە ھاتە سەر پۇلى ياخى بونى چەكدارانە و بايەخى ھونەرى شەپرى كۆلان بە كۆلان، پۈتۈشۈلۈپ لىرەدا ئاماژە بەۋەدا كە دەسەلاتى تىرۇر بەكار بھىنرئت لەبەر ئەۋەى باشتىن پىگەيە و كەمى تى دەچئت بە شىۋەيەك كە ئاكرئت دەست بەردارى بىن دواى ھەر ياخى بونىك بۇ ئەۋەى ترس و تۇقاندن بلاۋ بگەينەۋە لەناۋ جەماۋە و تا دواجار بە شىۋەيەكى خىرا ملكەچ بگىرئت.

۱۹. دواتر باس ھاتە سەر دىبلۇماسىەت، ئەندامانى كۆبۇۋە پىك ھاتن لەسەر ئەۋەى كە لە دواى ھەر شەپرىك پىۋىستە كارى دىبلۇماسى نھىنى ئەنجام بدرئت. ھۆكارى ئەۋەش بە پىى بۇچونى پۈتۈشۈلۈپ ئەگەپىتەۋە بۇ ئەۋەى كە: (پىكخراۋ ھەل ئەستئت بە دانانى شارەزاكانى لە نىۋەندە ھەستىارەكانى ئابورى، سىياسى و دارايى لە شىۋەى راۋىژكار لە سەر ھەردو ئاستى دەرەۋە و ئاۋەرە بە شىۋەيەك كە ئەو ئەركانەى كە بە شىۋەيەكى نھىنى لە لايەن دەسەلاتى نھىنى يەرە پىيان ئەسپىردرئت لە پشت پەردەۋە، ئەنجامى ئەدەن بە

بې ئه وهی ترسی له ناشکرا بون هه بیټ". دواتر ئەم هوشارییهی دا به ناماده بوان: "پنیویسته دیپلوماسیه ته شاراوه که مان بگاته ناستیک له دهسه لات که ئیدی هیچ نه ته وهیه که نه توانیت بې ئیمه هیچ جوړه گریبه ست یا خود ریک که وتن نامه یه که نه نجام بدات."

۲۰. دواتر پوتشیند باسی له نامانجی کوتایی کرد: دهست گرتن به سهر ته واوی جیهان، رینگه ش بو گه یشتن به و نامانجه: (پنیویست نه بیټ که زنجیره یه که قورخکاری جهانی نه نجام بدریت به پشتیوانی دارایی ئیمه به شیوه یه که بگاته ناستیک له دهسه لات و هه ژمون که ئیدی هیچ سامانیکی نیشتیمانی جوییم نه توانیت له ژیر چنگی نه و قورخکاریه دهر بچیت. کاتیکیش که سهره دیته سهر لیذانی یه کلا که ره وهی نابوری نه ته وهیه که، نه و کاته نه و نه ته وهیه له پوی نابوری و سیاسیه ره نه که ویت و له گه لیشیدا ته واوی سامان نیشتیمانیه کان نه که ویت...". له دریزه ی قسه کانی له گه ل کۆبوه کان نه لیت: "ته واوی ناماده بوان پسپوړن له بواری نابوری نه مه ش به مانای نه وه دیت که ئیمه هه مومان درک به و دهره نجامانه نه که ین که له م پرۆسه یه وه نه که ویته وه...".

۲۱. دواتر باسه که گۆرا بو سهر شه پری نابوری و لیږه دا باسی نه و پرپوژانه ی وروژاند که نامانج لینی دهست گرتنه به سهر خاکی جوییم و لیسه ندنه وهی مافی خاوه ننداریتی زهوی کشتوکالی و مولک و پیشه سازیه. ناماده بوان پیک هاتن له سهر گرتنه بهری نه م پلانانه ی لای خواره وه:

سه پاندنی باجی زور له رینگه ی ریکخراو و دروست کردنی دوخ گه لیک که تیایدا سته م بیته ناراوه له کیپرکیی نابوری ناو خودا تا دهره نجام بیته هوی پرمانی ژبانی نابوری له لای جوییم و سود وهر گرتن له سه رمایه گوزرای و بهرزه وهندییه داراییه کانیا ن. له بواری نیو ده وله تیشدا "پیلانگیږی" ورده ورده دهست نه نیته بینه قاقای میله ته دیاری کرا و تا خو ی خو ی دهر بکات له بازاره جیهانیه کان... نه و کارهش له رینگه ی کۆنترۆل کردنی بازاره کانی که ره سته ی خواره وه دیت، نه و بازاره ی که نه و میله ته مامه له ی پیوه نه کات دواتر نا نارامی

لە ناوخۇدا دروست ئەكرىت لە نىو كرىكارەكاندا و پال پىۋە ئەنرىن تا دەست لە كار ھەلبىگرن و داۋاى موچەى زۆر بىكەن و لە ھەمان كاتدا لايەنە پىكابەرەكان بە پارە ئەكردىن... دواتر پۇتشىند ئەم ھۇشدارىيەى دا: (پىۋىستە بە شىۋەيەك كار بىكەين كە كرىكارەكان بە ھىچ شىۋەيەك نەتوانن سود لەو كرى زىادەيە ۋەربىگرن كە دەستيان ئەكەۋىت).

۲۲. دواتر ياس ھاتە سەر چەك. ئەندامانى كۆنگرە پىشنىارىكىان قبول كىرد كە ئەلىت پىۋىستە كوشتارگە لە نىوان نەتەۋەكانى جويىم دروست بىكرىت و تىايدا ترسناكترىن چەك بەكار بەينرىت تا ئەو كاتە دىتە پىشەۋە كە ئىدى ئەو مىللەتە شەكەت ئەبىت و تەنھا ھەژار و زەحمەت كىشى تىدا دەمىنىت، ئەو كەسانەى كە لە لايەن پىلانگىرەكانەۋە سەرمایە گوزارىان لەسەر ئەكرىت.

۲۳. سىستەمى نوى دۋاى سەرگەۋتنى پىلانگىرىيەكە: حكومەتىكى جىھانى دروست دەبىت دۋاى ئەۋەى كە كۆمەلەى پىلانگىرى ھەلى دەبىزىرت.

۲۴. بايەخى گەنج: پىلانگىران بەم شىۋەيە زال ئەبن بەسەر گەنجدا: پىۋىستە كە پىكخراۋ بىزىتە ناۋ تەۋاۋى چىن و نىۋەندە كۆمەلەيەتى و حكومىەكان و كار بىكات لەسەر فرىۋدانى گەنج لە ھەمو شىۋىنىك بە نامانجى خراب كىردنى لە پىنگەى گىشتاندى بەرەلایى و بىرۋكەى خراب و شىۋاندى بىركىردنەۋە و پوبەرو بونەۋەى نايىنە ئاسمانىيەكان...

۲۵. دۋاجار سەر ھاتە سەر پۇلى ياسا: پىۋىستە دەست نەبىت بۇ ياسا ناوخۇى و دەرەكىەكان بەلكو دەبىت ۋازى لى بەينرىت بەلام خراب بەكار بەينرىت تا دۋاجار ئەبىتە ۋىرانكىردنى شارستانىەتى جويىم... ئەۋەش دەبىت بەم شىۋەيە بىت: (ياسا پىادە ئەكرىت و بەردەۋام بە شىۋى دژ بەيەك لىك ئەدرىتەۋە بە شىۋەيەك كە سەرەتا پۇخى ياسا پەردە پۇش ئەكرىت و دواتر دەسەلاتى ياسا بە شىۋەيەكى پراكتىكى نامىنىت نامانجىش لەو كارە: پىادە كىردنى ياساى زۆرە ملنىانە لە جىگەى دەسەلاتى ياسا و پۇخى فەرمانە ئاسمانىەكان). ھەرۋەھا پۇتشىند ئەم تىببىنىەى خوارەۋەى زىادە كىرد: پەنگە پىتان ۋابىت كە جويىم دۋاى ئەۋە بى دەنگ نابن و پەلامارى ئىمە ئەدەن بەلام

ئەمە ھەلەھە... لەو ولاتانەى كە تيايدا سيستەمى ياساىى و فاين و ئاكارمان لەناو بردوھ... پرىكخراو گەلنىك ئامادە ئەكرىن بۆ ھەر پىش ھاتىك، ئەو پرىك خراوھ بە ئەندازەيەك بەھىز و سامناك ئەبىت كە تەواوى ھىزەكانى دىكە لىنى دەترسن. لقە نەھىنيەكانى ئەم پرىك خراوھ لەھەمو شويىنىك دا بلاو ئەبىتەوھ... ھەول ئەدەين كە پرىكخراوگەلنىكى دىكەى ھاوشىوھ دروست بكەين لەگشت پابىتەخت و شارىك تا گومانى ئەوھى لى بكرىت كە ئەو مەترسىھ لە وئوھ سەرچاوھى گرتوھ...

ئەو بەلگانەى كە لەبەر دەستى من داىھ لەسەر ئەو كۆبونەوھىھ لىرەدا كۆتايى پى دىت، شايانى باسە كە ئەو كۆبونەوھىھ لە نىوھندى دامەزراوھى پۆتشىلد ئەنجامدراوھ لە شەقامى (بوندىن شتراس) لە فرانكفۆرتى ئەلمانىا.

لىرە ئەبىت ئامازە بەوھ بكەم كە ئەو بەلگە نامە ترسناكانەى كە لە سالى ۱۹۰۱ كەوتە دەست پروفىسۆر نىلۇسى پوسى لە كتيبى (مەترسە جولەكە) دا بلاوى كردهوھ كە لە سالى ۱۹۰۵ دا لەچاپ درا، ئەو كتيبە بەلگە نامەى دەگمەن لە خو ئەگرىت لەسەر پىلانگىرپىھ سەرەكىھەكە. لە بەراورد كرىنى بە شى يەكەمى بەلگە نامەكانى پروفىسۆر نىلۇس لەگەل بەلگە نامەكانى من دەر دەكەوئىت كە ھاوشىوھى يەكن. بەلام دواتر زانىارى زىادتر لە خو ئەگرىت كە باس لە بەكار ھىنانى تيۆرىھەكانى داروئىزىم و ماركسىزىم ئەكات لە لاىەن پىلان گىرپانەوھ.

جىگەى ئامازە پىدانە كە گرىنگرىن زانىارى بەلگە نامەكانى پروفىسۆر نىلۇس ئەو زانىارىيانە بون كە لە بارەى چەك و ماسكى نوئى پىلانگىرپانەوھ بو و برىتى بو لە (زايۇنىزىم)^۹، پىويستە ئەوھ لە ياد ئەكەين كە زايۇنىزىم ئەو كاتە

(^۹) لە سالى ۱۹۰۵ كەم كەس بە كتيبى مەترسى جولەكەى زانى كە تيايدا ھۆشدارى درا بە جىھان لەسەر مەترسى جولانەوھىھىكى نوئى: "زايۇنىزىم" زۆر كەسش گالتهى بەوھ دەھات كە لە كتيبەكە ھاتبو كاتىك باسى لەرە ئەكرى كە: ئەو جولانەوھىھ ئەبىتە سەرچاوھى كارەسات بۆ مرؤفايەتى و زال ئەبىت بە سەر ولات گەلنىكى زۆردا و پرىكخراو گەلنىكى تيۆرىستى زۆرى لى بەرھەم دىت.

له سهره‌تای له دایک بونیدا بو له‌بهر نه‌وهی تهنه ماوه‌یه‌ک بهر له‌وه واته سالی ۱۸۹۷ ریک‌خسته‌که‌ی کوتایسی پنه‌اتبو.

که‌س ناماژهی به هوشداریه‌که‌ی پرؤفیسور نیلوس نه‌دا تهنه دواى تینه‌پر بونی ماوه‌یه‌کی زور نه‌بیټ کاتیک که له لینگلته‌را په‌رده له‌سر نه‌و پیلان شاراوه‌یه لادرا که بوه هوی پوخاندنی شا لیدورای هه‌شتم و ناچاری کرد که ده‌ست به‌رداری ده‌سه‌لات بیټ. هر نه‌و کتیه سالی ۱۹۲۱ له لایه‌ن (لکتور ماردس) هوه وه‌رگیردرايه سهر زمانی لینگیلیزی که نه‌و ناو‌نیشانیکی نویی بو هه‌لېژارد کردی به (گری به‌سته‌کانی حوکم‌رانه زایونیه‌کان) (*).

هر به‌لگانه‌ی که‌له بهر ده‌ستی من دایه تهنه له دوشته دا جیاوازه له به‌لگه‌کانی پرؤفیسور نیلوس و گریبه‌سته‌کانی حوکم‌رانه زایونیه‌کان: نه‌و زانیارییه زیادانه‌ی که به‌لگه نامه نویکان له خوی گرتبو که‌ده‌ره‌نجامی گورانکارییه نویکانی پیلانگیریه‌که بو جگه له‌و ناو‌نیشانه‌ی که فیکتور ماردس هلی بژاردبو... له‌لېته نه‌م ناو‌نیشانه له‌مان گه‌یه‌نیټه نه‌و ده‌ره‌نجامه‌ی که نه‌و گری به‌سته له لایه‌ن نه‌ندامانی کوبونه‌که‌وه دانرا بیټ له کاتیک دا که‌ل له لایه‌ن حوکم‌رانه زایونیه‌کانی هاوشیوه‌ی نامشیل مایه‌ر پوتشیلده‌وه پیش که‌شیان کرابو... به‌لام نه‌نجامانی کوبونه‌که‌وه له‌وانه‌ی که له‌سر گریبه‌سته‌که پیک هاتن و پلانی کاریان دارشت که‌س نه‌بون جگه له کومه‌لیک سوخوری جیهانی و خاوه‌ن نالتون و پیشه‌سازی که به پینوینی قه‌شه‌خراپه‌کاره‌کان، کار نه‌کن.

(*) نه‌م کتیه له‌سهرتاسه‌ری جیهاندا ناوبانگی پیدا کرد و به شیوه‌یه‌کی دروست یاخود نادرست وه‌رگیردرايه سهر زمان گه‌لیکی جیاو‌لز.

جينيە جىكردىنى پلانى شۆرى فەرەنسى

قۇناغەكانى ئەم پلانى بە پىنى ئەو ئەبىت كە لە رىك كەوتنەكەدا ھاتو بەم شىوہىە لای خواروہ:

۱. بە پىنى ئەوہى كە ديارى كراوہ گيانى ياخى بون بەسەر دەسەلاتى ياسايى ئەو كاتەى فەرەنسا بلاو ئەكرىتەوہ لە ناو جەماوہردا. لەناو بردنى دەسەلاتەكەش لە ژىر ساىەى دەسەلاتىكى تىرۆرەوہ ئەبىت كە پىشتەر نەخشەى بۇ كىشراوہ لە لايەن نورانيەكانەوہ.

۲. نورانيەكان فەرمان ئەدەن بەو رىكخراوانەى كە سەر بەخويانن لە فەرەنسا تا بخزىنە ناو دلى ماسونىەتى فەرەنسى تازە دامەزراو تا ئەو كاتەى كۆپى پۆژھەلاتى گەورە دروست ئەكەن بە شىوہىەك كە تۆرە نەينىەكانى بەكار ئەمىنن لە گشت شوينىك وەك نامرازىك بۇ كاركردن لەسەر بلاو كردنەوہى گيانى ياخى بون و بىرى مادىگەرا و بى باوہرى.

پۆتشىلد قسەكانى لەو كۆبونەوہكەدا كۆتاي پىھىنا بە جەخت كردنەوہ لەسەر گرتنە بەرى پىو شوينى توند لە پەيوەندى پىلان گىران بە شۆرشەوہ تا ئەو پەيوەندىيە بۇ ھەتا ھەتايە بەنەينى بىمىنىتەوہ.

بەلگەكان:

بى گومان ئەم دو پرسىارە دروست دەبن لەناو مىشكى خويئەردا:

۱. چ بەلگەيەك ھەيە لەسەر بەستنى ئەو كۆنگرەيە و كۆنگرەكانى دىكەى ھاوشىوہى؟

۲. ئەگەر كۆنگرەيەكى لەو چەشەنە بەسترايىت، چۆن تۈانرا بزانرئىت كە چى تيا گوزەراوہ؟ چ بەلگەيەك ھەيە لەسەر ئەو لىكۆلئىنەوانەى كە باسيان لئوہ كرا؟

وہلام ئەم پرسىارانە زۆر ئاسانە، ئەشبيىت دان بەوہدا بنئىن كە ھۆكارەكەى ئەگەرئىتەوہ بۆ، يەكەم خواستى خوا.. لە سالى ۱۷۸۵ ھەورە بروسكەيەك دای لە سوار چاكىك لەسەر رىگەى فرانكفۆرت - پارسى لە ئەلمانىا كە بە خىرايى بەسەر ئەسپەكەيەوہ لەسەر ئەو رىگەيە ئەزۆيشت، دواتر دەرکەوت كە ئەو سوارچاكە پەيام بەرىك بوہ كە لەگەل خۆيدا بەلگە نامەى پىبوە لەسەر پىلانگىرى جىھانى بە شىوہيەكى گشتى و كۆمەليك رىنوئىنى لەسەر شوپرى فەرەنسا بە شىوہيەكى تايبەتى كەلە لايەن نورانيە جولەكەكانى ئەلمانىاوہ نىردراوہ بۆ مامۆستاي مەزنى^۱ كۆرگەلەكانى رۆژھەلاتى گەورەى ماسۆنيەكان لە فەرەنسا كە ناوى دۆك دورليانى بەناوبانگ بو، دەست گرتنى نورانيەكان بەسەر ماسۆنيەتى فەرەنسا بە پىي پلانى ناوبراوہوہ بو و بەو پىيەش كۆپرە ماسۆنيەكان لە ژىر سەرپەرشتى دۆك دورليان بوہ، تۆرگەلىكى نەئىنى نامادە كارى بۆ تەقاندنەوہى شوپر ئەكرد...

دواى تەواو بونى قۇناغى پىشەكى كە تيايدا دۆك دورليان پەيوەندى كرد بە نورانيەكانەوہ لە رىگەى مىرابۆى بەناوبانگ، ئەو كەسەى كە نورانيەكان ھەليان بژارد تا ئەو ئەركە لە ئەستۆ بگريىت، پەيامبەرى پىلان گىرپىيەكە لە ناوچەى (راتسيون)ى سەر بە دادگاي باقاريا لەناوچو ھەرەك چون كە باسماں لئوہكرد، بەو شىوہيە ئەو بەلگەنامانە كەوتنە دەست حكومەتى باقاريا ھەرەك لە سەرەتاي پىشەكى ئەم كتيبەدا ئامازھمان پىدا... ھەرەھا خۆشم بە شىوہيەك لە شىوہكان ئامازھم بەوہ داوہ كە من ئەم زانىارىيانەم لەو بەلگە نامانە بەدەست ھىناوہ.

(^۱) ئەمە ئەو ناز ناروہيە كە ماسۆنيەكان لە سەرۆكى گەورەى كۆپرە ماسۆنيەكانى نەئىن.

نورانيه كان

سهرانى نه خشه بو دانهرى جولانه وهى جوله كهى جيهانى

ههروهك زانراوه حاخامه جوله كه كان دهسه لاتی رهها ده به خشنه خويان له شروقه كردنى نه وهى كه پینی ده لاین مانای شاراوهى كتیبه پیروزه كان نه ویش له ریگه ی سروشیکی تایبه ته وه، نه م بوچونه له خودی خویدا خاوهن بایه خیکی نه و توی نیه. به لام له گهل نه وه شدا نه م حاله ته نه گوریت کاتیک که ریكخراوینکی تایبهت دروست بکریت که مل که چی حاخامه كان بیئت و کار بکات له سهر نه وهى که خواسته که یان پیاده بکات، نه و خواسته ی که ده لاین نه وه سروشیکی خواوهنده، هر بویه ژماره یه کی زور له حاخامه كانی کلیسای جوله که و سهرانى جوله که ی جیهانى کوپونه وه و بریاری نه وه یان دا که کومه له یه کی نهینى پیک بهینن که کار بکات له سهر جیبه جی کردنى مه به سته که یان که پینی ده و ترا "کوپى نورانى"، خودی وشه ی نورانییش له نه فسانه كانی جوله که وه وه رگراوه و به شیوه یه کی وورد تر له وشه ی "لوسفه ر" وه هاتوه که ناوی نه هریمه نه له ئینجیله لاتینییه كان و به مانای (هه لگری پوناکی دیت).

که واته وشه ی نورانى به و که سه ده و تریت که پوناکی وه نه گریت یا خود به مانایه کی دیکه به و که سه ده و تریت که سروشی بو دیته خواره وه . نه ندامه كانی به سیانزه نه ندام دیاری کراوه که کلیسای جوله که پینی وایه که نه وه شاندى جیبه جی کارى نه نجومه نی بالایه: نه نجومه نی سی و سی. به لام نه م نه نجومه نه ی دواى بیده نگیه کی زوری له باره وه کراوه و شاراوه یه.

ديارى كىردى ئەندامانى ئەنجومەنى جۈلەكە بە ۱۲ ئەندام ھەر لە خۇيەوہ نەھاتوہ بەلكو خاوەن ئاماژەيەكى قولە: ئەو ئەنجومەنە ئەو ژمارەيەى ھەلبېژاردوہ تا ھەميشە و بەردەوام ئەندامەكانى ئەويان لە ياد بېت كە ئامانجى يەكەمىنيان نەھيشتنى ئاينى مەسيحىيەتە... ئەو ئاينەى كە مەسيح و دوانزە كەسە نزيكەكەى ھىناويانەتە بون... ھۆكارىكى ديكە ھەيە كە بايەخى كەمتر نيە لە ھۆكارى يەكەم ئەويش سيانزە نەوہكەى ئيسپرائيلە... رەنگە ئامانج ئەوہ بېت كە نوينەرايەتى تەواوى نەوہكان بىرېت لە كۆپى نورانيەكاندا.

نورانيەكان مەراسيم گەلىكى تايبەتيان ئەنجام ئەدا بە مەبەستى نەينى پارىزى و نەھيشتنى ھەر ئەگەرىكى ئەنجام دائى ناپاكي لە جۆرى ئەو ناپاكييەى كە يەھوزا بەرامبەر بە مەسيحىيەت كىرد. لە مەراسيە تايبەتانەدا ھەر كەسك كە پەيوەست ئەبېت بە نورانيەكانەوہ ئەبېت ملكەچى تەواوہتى سەرۆك و ئەنجومەنە سى و سى كەسيەكە بېت و دان بىت بە دەسەلاتە بەرزەكەى بەوہى ھىچ دەسەلاتىكى ديكە بە بەرزتر لەسەر زەوى دانەنېت.

لېرەدا ئەبېت ئاماژە بەوہ بكەين كە ياساى نورانى بۆمان پون ئەكاتەوہ كە بۆچى كۆمۇنىستەكان لە ھەر ولاتىكدا ھىچ دلسۆزىيەكيان نيە بۆ نەتەوہكەيان بەلكو ئەوان تەنھا دلسۆزىن بەرامبەر بە دەسەلاتى بالاي كۆمۇنىزم ئەو دەسەلاتەى كە ئاراستەى جولانەوہى كۆمۇنىزم ئەكات.

شۆرى فەرەنساي: دەست بەکار بون

قۇناغى پەيمانى شارارە:

نورانيەكان بېريارى ئەوھيان دا كە كۆپى پۇژھەلاتى مەزن لە شارى ئەنگولدىشتات دابننن و بىكەنە نيوھندى خۇيان بۇ دەست پىكردنى ھەلمەتى خزىنى پىكخراو بۇ ناو دلى ماسۇنيەتى ئەوروپا تا بىكاتە بىكەى سەرەكى شانە نوستوھكانى ئەوانەى كە ھەل دەستىن بە پىك خستنى كۆپە ماسۇنيەكان لە تەواوى فەرەنسادا. دواتر ھەل دەستىت بە ھەلسان بە ئەركەكانى لە ژىر پەردەى كارە خىرخوازى و ئاھەنگە كۆمەلەيەتيەكان و كاتىكىش ئەم ھەنگاۋە جى بەجى ئەكرىت شانە نورانيەكان لە كۆپەكانى پۇژھەلاتى مەزن پەيامى ھەنگاۋى دواتر ۋەر ئەگرن كە ئەويش پەيوھندى كردنە لە پىگەى ئەم كۆپانەۋە بە كەسە دەست پۇيشتوھكان ئەوانەى كە جولەكە نىن و خاۋەن دەسەلاتن لە دەۋلەت و كلېسادا و دواتر كار ئەكرىت لەسەر مل كەچ كردنى ئەو كەسانە (جا بە خواستى خۇيان بىت ياخود بە زۆر) بۇ خواستى نورانيەكان ئەويش لە پىگەى پەوشىكى باو و بەرنامە بۇ دېژىروا كە برىتيە لە بەرتىل دان، داۋىن پىسى، ھەرەشە، پىلان، ئابروبردن و چەندىن پىگەى دىكە و ئەو كاتەش ئەو كەسانە ئەشاردريئەۋە و ئەركى بلو كردنەۋەى بانگەۋازى بى باۋەپى و پاراستنى كەسە ھاندەرەكان ئەگرنە ئەستۇ.

دواى ئەۋەى كە كۆپى نورانيەكان پىك ھات لەسەر ئەو خالانەى سەرەۋە، كۆنت (دى مىرابۇ) بەناۋبانگ دەست بەكار بو، تا بىيئە پزگار كەر لەبەر ئەو

تايبەت مەندىيانەى كە وای كىردىبو بېيىتە گونجاوتىرىن كەس بۇ ئەو نەركە لە فەرەنسا.

مىرابو سەر بە چىنى خانەدانەكان بو و سەربارى ئەوئەش خاوەن دەسەلاتىكى زۆر بو لە نىوئەندى دەسەلاتى شاھانەدا و لە لايەكى دىكەشەرە دۆستىكى نىزىكى دۆك دورلىان بو كە ئەوئەش بە نۆبەى خۇى مامۇستاي گەورەى ماسۇنى بو ھەر وەك ئەوئەى پىنشتەر باسمان لىئو كىرد، ئەنجومەنى بالا ئەويان ھەلىزارد تا بېيىتە سىماى سەرەكى شۆرشى داھاتووى فەرەنسا، ئەلبەتە گىرنگىرىن ھۆكار كە پالى بە نورانىەكانەو تا مىرابو ھەلىزىرىن لەبەر ئەوئەبو كە لە پىووى ئاكارىيەو بۇ ئەو كارە گونجاو بو، ژيانە بى سەرەوبەرەيىەكەى^{۱۲} تا بىنەقاقا قەرزارى كىردىبو و سەربارى ئەوئەش وقار بىزىكى باش بو.

كەواتە ئاسان بو بۇ گەورە سو خۆرەكان نورانىەكان كە پەيوئەندى بگەن بە مىرابوئە لە پىنگەى سەرچاوەكانى خۇيانەو ئەوانەى كە لىتى كۆبىونەو و ھەوادارى وقارەكانى بون و پىنشتىارى ئەوئەىان كىرد كە دەتوانن ھاوكارى بن بۇ پىزگار بون لە قەيرانە دارايىيەكانى. بەلام لە پراستىدا ئەوئەى كە ئەوان كىردىان بىرىتى بو لەزىادتر نغزۇ كىردنى لەناو داوئىن پىسى و بەدپەوشتى دا. بەم شىئوئە بە ئەندازەيەك قەرزارىان بو كە وای كىرد بگەوئە ژىر پەحمەتى ئەوانەو.

كاتىك كە مىرابو گەيشتە ئەو ئاستە، خاوەن قەرزەكان كۆبونەوئەيەكىان ئەنجامدا بۇ تۆمار كىردنى قەرزەكانىان و ئاساندى بە گەورە دەولەمەندىكى جولەكە بە ناوى (موسا مەندلەھۆن) و ئەوئەش خىستىە ژىر پالى خۇيەو و دواى ماوئەيەك ئاساندى بە ئافرەتىكى زۆر جوان كە ئەو كاتە جوانىەكەى لە پارىسدا دەنگى داىوئە و لە پىو ئاكارەو ھىچ بەرەستىكى ئەبو. ئەو ئافرەتە ناوى

(^{۱۲}) كىتەبەكانى مىزۇ كۆكن لەسەر ئەو لايەنەى ژيانى مىرابو. لە ھەر كىتەبىكى مىزىسى پىروانى كەلە سەر شۆرشى فەرەنسى نوسرايىت بەم شىئوئە باس لە مىرابو ئەكات، تا ئىنستاش ئەر لايەنە بە شاراوئەى ماوئەتەرە كە باس لە پۆلى ئەو كەسە ئەكات لە شۆرپى فەرەنسادا.

(مەدام ھيوز) بو و ئەوندەى نەبرد كە مېرابۇش بوە عاشقى. ئەوندەى نەبرد كە ئەم دوانە بونە خۇشەويستى يەكدى. بەم شىئوئە مېرابو لە لايەك بو بە ژىر قەرزەوہ و كەوتە ژىر پەحمەتى مەندلوھنەوہ و لە لايەكى ديكەشەوہ كەوتە ژىر دەسەلاتى ئافرەتىكى جولەكە بە ناوى (مەدام ھيوز) كە لەپىئەوہ وايان لە قولاپەكە گىر كەردبو وەك مەوېرى لى ھاتبو بە دەست نورانيەكانەوہ.

نورانيەكان لەمەر مېرابۇ ھەنگاوى دواتريان ناو ھەندىك نەينى ژيانى خويان بو ئاشكرا كەرد دواى ئەوہى كە سويندى خوارد كە ئەگەر ئاشكراى بكات دوچارى مردن ئەبىتەوہ، بەلام ئەوان لە ھەمان كاتدا پاليان پىئوہ نا كە تىوہ بگلىت لە ھەندىك ئابروچون كە ئەوندەى نەبرد بەلاو بووہ. پەوشى ناو زېراندن كە بە شىئوئەكى پىك خراو لە لايەن نورانيەكانەوہ بەكار لەھىنرا بو تىك شكاندى ژيانى كەسىك، لە دژى مېرابۇش بەكار ھىنرا و ئەمەش ھۆكار بو تا لە لايەن ئەو چىنە كۆمەلايەتەوہ دەر بكرىت كە پەيوندى پىئوہى ھەبو: واتە چىنى نەجىب زادەكان. ئەم وەدەر تانەش لەو چىنە ھۆكار بو بو پىر بونى لە ھەستى كىنە و ھەز كەردنى بو تۆلە سەندەوہ و ئەمەش پالى پىئوہ نا شىلگىرانە كار بكات بو تەقاندەوہى شوپرش.

نورانيەكان بۆيە پويان تى كەرد تا سەر كەردايەتى شوپرش بگرىتە نەستۆ و بىيانپارىزىت لە فەردەنسا. وا لە مېراكۆ و دۆق گەيەنرابو كە ئامانجى ئەو جولانەوہى ئەوہى كە شا لويسى شانزەھەم ئاچار بكرىت تا دەست لە دەسەلات ھەلبگرىت لە بەرژەوہندى دۆك دورنيان كەنەوېش دەسەلات بە شىئوئەكى ديموكراتى بەجى دەھىلىت بو كەسى دواى خوى... بەم شىئوئە پىلانگىران خويان لادا لەوہى كە ئامانجى راستەقىنەى پىلان گىرپىيەكە ئاشكرا بكن بو دۆك دوربىيان و مېرابۇ كە برىتى بو لە نەھىشتنى شا لويس و چىنى نەجىب زادە و نەرسىتۆكراتەكان و گۆرپىنى بەچىنى نەرسىتۆكراتى سەرمايە و ئالتون. ھۆكارىكى ديكە بو ھەلبژاردنى دۆك دورليان برىتى بو لە - جگە لەوہى كە كۆپى مامى شا بو - وەى كە مامۇستاي مەزنى ماسۇنيەتى فەردەنسى بو.

كۆپى نورانى بالا و ايزهاوبتى پاسپارد تا ئىركى هاوناھەنگى مەراسىمى نورانىھەكان بىكات لەگەل مەراسىمى ماسۇنىھەكان لە كۆپەكانى پۇژھەلاتى مەزن. مىرابۇ ھاتە فرانكفۇرت لە بارەگای و ايزهاوبت بە ھاوئى دورليان و گەنجىك كە دەبىتتە ناودار ترين سياسى فەرەنسا لە مئژودا كە ئەوئىش (تاليران)^{۵۲}، مىرابۇ ئەو گەنجەى ناساند بە و ايزهاوبت و ئەوئىش بە نۇبەى خۇى پەپرەو نامەى نوئى ماسۇنى بۇ خستتە پو. دۆك ئوگليان لە سالى ۱۷۷۲ ھورە دەستى كرده كۆپىنى ماسۇنىھەتى فەرەنسى و تئىھەلكىش كردهى مەراسىمى نوئى، تا سالى ۱۷۸۸ زيادتر لە دو ھەزار كۆپ ھەبو لە فەرەنسا كە سەر بە كۆپى پۇژھەلاتى گەرەبوون و زيادتر لە سەد ھەزار ئەندامى ھەبو.

بەم شىوھە قۇناغى سەرھەتای تەواو دەبىت و نورانىھەتى جولەكە بە سەرۆكايەتى موسا مندلهون دزەى كرده ناو دلى ماسۇنىھەتى ئەوروپا و زال بو بەسەرىدا بە پىنى ئەو كەشەى كە نادەم و ايزهاوبت ھىنابوئە ناراو.

(^{۵۲}) تاليران لەو بەناوبانگترە كە پناسرئىت. ئەوكەسە بلىعەتەئە كە ھار سەردەمى پادشاھەتى و شۇپش و ئاپلىون و گەرەنەوھى پادشاھەتى بو بۇ فەرەنسا و لەو سەردەمەدا و سەربارى كۆپاكارىھەكان بە يەكئىك لە ستونەكانى فەرمان پەوايەتى و سياسەت دادەنرا و پۇلئىكى سەرەكى كئىرا لە سياسەتى ئەوروپا لە بەشى يەكەم لە سەدەى نۆزدەھەم ۱۷۵۴-۱۸۲۸.

قۇناغى دوۋەم

مىرابۇ و دۆك ئورليان:

دوای ئەوھى كە مىرابۇ سەرکەوتو بو لە ئەركەكەيدا و توانى كە وا لە دۆك ئورليان بکات كە ماسۋنیه تى نیشتیمانى فەرەنسى كە ناسرابو بە ماسۋنیه تى شىن تىكەل بکات لەگەل كۆپرەكانى رۆژمەلاتى گەرە ياخود ماسۋنیه تى نورانى و بەم شىۋەيە پالى بە ھاوہلەكەيەوہ ئەنا تا بخزیتە ناو بەد رەوشتیپەك كە گەياندىپە تەرىك كەوتنى لە روى كۆمەلایەتیهوہ.. مىرابۇ لەم ئەركەشدا سەرکەوتنى بەدەست ھینا بە شىۋەيەك كە چوار سال تىنەپەرىبو كە دۆك ئورليان كەوتە ژىر بارى قەرزىكى زۆرەوہ بە شىۋەيەك كە بە ھىچ شىۋەيەك ھىچ دەرفەتتىكى نەدەدۆزىەوہ جگەلەوہى كە بەشدارى بکات لە پروسەكانى بەقاچاخ بردن و بازىرگانى قەدەغەكرا و بۇ ئەوھى قەرەبوى زىانەكانى بکاتەوہ. بەلام لەگەل ئەوہشدا كە سەرچلىپەكانى شكستى دەھینا و بە شىۋەيەكى ناديار ئاشكرا دەبو... ئەمەش بوہ ھوى ئەوھى كە ھەلوئىستى قورستر بکات و لەچاۋ پىشتر قەرزەانى زىادتر بکات. بەم شىۋەيە قەرزەكانى لە سالى ۱۷۸۰ گە يىشتە (۸۰۰,۰۰۰) لىرەى فەرەنسى، ئەم بپرە پارەيەش زۆر بو بە پىنى دراوى ئەو سەردەمە ھەر ئەو كاتەش دوبارە سوخۆرەكان ھاتنەوہ پىشەوہ بۇ پىشكەش كەردنى رېنويى و ھاوكارى دراىى.

سوخۆرەكان زۆر زىرەكانە ھەئسان بە پلانگىپران لە دژى دۆك ئورليان بە شىۋەيەك دۆخى ئەوہندە خراپ بو كە سەرەتا ھىچ رېگەيەكى لەبەر دەستا نەما جگەلە خەواندىنى تەواوى مۆلك و مالەكەى و تەنانەت كۆشكى سەماى بالىى

نىشتىمانى و ھەلسا بە واژۇكردن لەسەر ئەوھى پىنگە بدات بە تەواوى خاوەن قەرزەكان كە تەواوى مولك و مائەكەي بە پىوھبەرن تا قەرزەكانى خۇيانى لى ھەلگەنرە و بېرە پارەيەكيش بۇ خۇي داين بكن بۇ ژيان. دۇك ئۇرليان واژوى لەسەر ئەو گېزبەستە كرد و پىنى وابو كە مولك و مائەكەي لە دەست كەسانىكە كە ئەتوانن بە پىوھى بەرن و زيانەكانى بكن بە قازانچ... بىگومان ئەو ھەستى بەر چالە نەكرد كە لەژىر پىيدا ھەلكەنرابو ئەمەش واىكرد كە بكەوئىتە ناو ئەو داوھى كە بە گيان و بە جەستە خستىيە ژىر پەحمەتى پياوانى ئەھرىمەن سىفەتەرە... بەلام ئىدى ئەو نەيدەتوانى كە ئاراستەي پوداوەكان بگۆرپىت تەنات گەر بىشىويستايە لەبەر ئەوھى ھەر لە پوژى يەكەمەوھ نىچىرىكى دەست و پى بەستراو بو لە دەستياندا. ھىزە شاراوەكان جولەكەيەكيان ديارى كرد كە بە پەچەلەك ئىسپانى بو تا سەرىپەشتى مولك و مال و كۆشكى بالىيى نىشتىمانى دۇك ئۇرليان بكات. ئەو كەسەش كە ئەو كارەي پى سپىردرا كەس نەبو جگە لە (كودبرلوس دى لاكلو) كە ئەو كاتە لە ترۇپكى ناوبانگى دابو داوى نوسىنى (پەيوھندىيە ترسناكەكان) و چەندىن چىرۇكى ئابروبەرەنەي دىكە ھەرۋەھا ناوبانگى بەوھ دەركردبو كە بە شىوھىەكى ئاشكرا پشتىوانى لە بەدپەوشتى و بەرەلایى ئەكرد. لەم كىتەبەدا بەلامانەوھ گىرنگ نىە كە كارەكانى (كوبىلوس دى لاكلو) ھەلبەسەنگىنن، ئەو ھەستا بە كردنى كۆشكى بالىيى نىشتىمانى بە گەورەترىن و بەناوبانگترىن خانەي پابواردن و بەد پەوشتى لە جىھادا... بەو شىوھىە كۆشكىكى شاھانەي كىردە بارەگای كارى بەدپەوشتى و بەرەلایى و بى بەرى لە ھەر ھەستىكى شەرم و نەنگى، ئەوانەي كە سەردانىان ئەكرد ھەستيان بە ھىچ جۇرە نەنگىيەك نەدەكرد، نەك ھەر ئەوھندە بەلكو ھەستا بە ئاسانكارى كردن بۇ پياوان و ژنان تا ھەرچىيەك كە ھەزى پى دەكەن لەو شوئىنەدا ئەنجامى بەدەن...

بەم شىوھىە بالىيى كۆشكى نىشتىمانى بەسەرچەم ئەو داستان و چىرۇكانەي لىوھ سەرچاوەي ئەگرت بوھ ئەو نىوھندەي كە پىك خرابو بۇ تىك شكاندنى باوھرى ئاينى و ئاكارى گشتى لە فەرەنسا.

(کودبرلوس دی کلو) له و ئه رکه یدا به تهنه ا نه بو به لکو هاوکارینکی هبو به ناوی (کالېسترو)^{۱۱} که جوله که بو و له بنه مادا له شاری پارمای نیقالياره هاتبو و ناوی راسته قینه ی (جوزیف بالسامو) بو. له م که سه یه کینک له خانوه کانی دۆک ئورلیانی کردبو به نیوه ندی چاپ و دهستی کرد به بلاو کردنه وه ی نه و به یاننامانه ی که هانی شوپشيان نه دا و رسوايیه کانی به شینوه یه کی سهرنج پراکیش بلاو نه کرده وه. ههروه ها ههستا به پینکخستنی چهنه هاندهریک که تایبته مهنه بون به بهستی کۆبونه وه و ناهنگ و شانۆگه ری و وتار دان و پوبه پوبونه وه ی گشتی له چوارچینوه ی جولانه وه یه کی گشتی که کار نه کات له سه ر جولانندی ههستی جه ماوه ر، ههروه ها کالیسترو ههتا به پینکخستنی تۆپیک له سیخوپ و بلاو کردنه وه یان له گشت شوینیک به نامانجی زانیاری کۆکردنه وه له رسوايیه کان و گه یانندی به شوینی هه به ست تا نه ویش ههستیت به پینکخستنی ههلمه تی ناوژپاندن به نامانجی له ناو بردنی قوربانیه کانی.. نه و پیار و نافرته تانه ی که ده که ونه داوی (دی لاکلو) و (بالسامو) نیدی نه بنه نیچیری پاره لیکیشانه وه و هه ره شه کردن به نابروبردن.

نه وه نده گوشاریان نه خریته سه ر تا نه بنه ده رده ست و نه وه جینه جی نه که ن که لییان داوا نه کریت، به م شینوه یه ش مولک ومالی دۆک ئورلیان نه بیته نیوه ندی پینکخستنی شوپش، شاننه کان خزانه ناو کۆپ و کۆبونه وه پۆشنبیری، شانۆگه ری، پینشه نگای هونه ری و یانه وه رزشیه کان تا وای کرد که نه و جینگایانه بکریته شوینی قومارکردن و به دپه وشتی و به کار هینانی ماده ی هۆشبه ر. به م شینوه یه نیوه نده کانی به د په وشتی له گشت شوینیک دا بلاو بوه وه.

له م شانانه سه ر کرده کانی شوپشی فه رهنسی بانگه یشتی نه و جیهانه نه کرد و نه خرانه باوه شی به د په وشتی تا ویزدانیان نه مرد و نه بون به که سینکی به د

(^{۱۱}) کالېسترو بهر له شوپشی فه رهنسا وه ک جادوگه ر ناوبانگی ده رکردبو و به شداری کردبو له چهنه دین نابروچونی کۆمه لاهیتی گه ورده دا و چهنه دین خانه واده و خانمانی چینه سه رده سته کان تیوه گلان ته نانه ت (ماری نه نتوانینتیش)، ناوبانگ ده رکردنی به جادوگه ر هه رایه کی زۆری نایه وه ده ره جام له سینداره درا.

رەشت، ئەم پېرۇسانە لەلايەن ئەو نىۋەندانەۋە بە رېۋەئەبرا كە دەكەۋتتە. ناۋ مولكەكانى دۆك ئۆرلىيان بە تايبەت كۆشكى باليى پۇيال بە شىۋەيەك كە ئەو مولكو ماله بونە كارخانەيەكى راستەقىنە و لەو كەسانەش داش گەلىكى تايبەت دروست ئەكرا بۇ بەكار هېنانيان لە گەمەى شەترەنج و فەرەنسا كرايە تەختەى شانۇگەرييەكە. ميژو نوسى بەرپىتانى (سكودەر) لە بارەى كۆشكى باليى نىشتىمانىيەۋە لە كتيبەكەى بە ناۋى (مىرى خوين) ئەلئيت: (تەنھا ئەم كۆشكە بۇ پۇلىسى فەرەنسا هېندەى تەۋاۋى پاريس سەر ئىشەى دروست كرىبو).

بەلام سەبارەت بە گەلى فەرەنسا، ئەم كۆشكەى كە بۇنى ئابروچونى لى دەھات هېچ نەبو جگە لە بارەگاي سەرەكى دۆك ئۆرلىيان كوپى مامى شاي فەرەنسا لەبەر ئەۋەى جگە لە چەند پياۋ و ژنيك كەس نەى دەزانى كە ئەو كۆشكە لە ژىر دەسەلاتى جولەكەكاندايە و تەرخان كراۋە بۇ ئەو كارە نەشياۋانە ۋەك پىشەكەيەك بۇ گورزى داھاتوتر لە دۇسىنى تۆلە سەندنەۋەيان لە مرۇقايەتى.

حكومەتى فەرەنسا بى ئاگا نەبو لەۋەى كە پوى دەدا لەبەر ئەۋەى ھەر لە سەرەتاۋە ھۆشدارى پى گەيشتبو. پىشتر باسى ئەۋەمان كرىبو كە چۇن حكومەتى باقاريا دۋاى مردنى پەيامنىرى پىلانگىرپىيەكە بەلگە نامەكانى دەست كەوت و چۇن پەلامارى بارەگاي نورانيەكانى دا و توانى بەلگە نامەى دىكى دەست بکەۋىت لەسەر قولى ئەو پىلان گىرپىيە و پەل ھاۋىشتنى لە تەۋاۋى ئەۋرۋپادا. ھەر بۇيە باقاريا بە پىۋىستى زانى كە ۋلاتە پەيۋەندى دارەكان ئاگادار بکاتەۋە و بەم شىۋەيە زانىارىيەكانى گەياندە حكومەتەكانى فەرەنسا، نىنگلتەرا، پۇلۇنيا، جىرمانيا، نەمسا و روسيا. بەلام ئەۋەى پوى دا ئەۋە بو كە ئەو دەۋلەتەنە رېۋوشونى يەكلاكەرەۋەيان نەگرتە بەر بۇ رېگرى كرىن لەو ھىرشە بەلكو بە كەمتەرخەمىيەۋە لە بابەتەكەيان پوانى. ھەر ۋەك پونە ھۆكارى ئەو كارە ئەگەرپىتەۋە بۇ ئەو ھىزە شاراۋانەى كە دەسەلاتيان لە ۋلاتەكانى خۇيان لە دەسەلاتى حكومەتەكانيان زىادتر بو.

هیزه پیلان گیره کان هاوپه یمانیکی دیکه یان هه بو له دلئی گه له بیتاوانه کاندایا، مه به سستی شمان نه و که سه ناساییا نه ن که باوه پریان به خوا هه یه و له خیر خوشیدا نه ژین، بونمونه که سیکی له م چه شنه - پیاو بیت یا خود ژن - ناتوانیت باوه پر به وه بهینیت که پلانیک هه یه بو خراپه و کینه و توله سه نده وه که پیاده نه کریت له لایه ن مروقه کانه وه، هه روه ها سه خته بو موسولمانانه ی که سه ردانی مالی خواوه ند نه که ن بو به جی گه یاندنی ریوره سمه ناینیه کانیا ن - نه و ریوره سمانه ی که بانگه شه ی خیر و به ره که تی خواوه ند نه که ن- باوه پر به وه بهینن که ناینیکی دیکه ی خراپه کار هه بیت، نه و ناینه ش ناینی نورانیه کانه که هه ستان به شیواندنی ناینی جوله که و ماسونیه ت و کردیانه ریوره سمی بت په رسته ی له سه ر بنه مای چاندنی تووی خراپه و کینه له دلئی خه لک و ویزدانه کان و کار نه که ن له سه ر نه وه ی که لایه نگره کانیا ن بکه ن نامراز گه لیک بو جیبه جی کردنی خواسته خراپه کانیا ن... په ره کانی دواتر وینه یه کی راسته قینه ی روداوه کانی فه ره نسامان نیشان نه دهن، نه و روداوانه ی که به رونی بومان دهرده خه ن که چون نه و هوشدارییه نه ییتوانی خه لکی له و خه وه به ناگا بهینیته وه و که س و حکومه ته کان وریا بکاته وه له مه ترسی پیلانگیپری جیهانی...

"گه پرانه وه یه ک بو روداوه کانی شوپری

فه ره نسا - ماری نه نتوانییتی شارن"

دوای نه وه ی که ولاته نه وروپیه کان هیچ کاردانه وه یه کیان نیشان نه دا بو هوشداریه کانی حکومه تی باقاریا، خوشکی نه نتوانییتی شارن چند نامه یه کی یه ک له دوای یه کی بو نارد تا ناگادری بکاته وه له نه خشه ی پیلانه که و پوئی سوخوره کان و خاوه ن نالتون و سه رمایه جیهانیه کان تیایدا که بریتین له کوپه ماسونیه کانی فه ره نسا. به لام ماری نه نتوانیت شارنی فه ره نسا و کچی نیمپراتوری نه مسا (فرانسوای یه که م) نه ییتوانی باوه پر بهینیت به و شتانه ی که کچه که ی له و باره وه نه یلیت... کاتیکیش که خوشکه که ی سور بو له نامه کانیدا

لە سەر ئەوھى كە بەلگە ھەيە لەسەر ئەوھى نورانيەكان لە فەرەنسا كار ئەكەن لە ژيەر پەردەى ماسۆنيەت و كارى خيىرخوازانەدا بە نامانجى تىكدانى دەولەت و كلىسا لە فەرەنسا، ماری ئەنتواننيت لە يەككە لە نامەكانيدا بەم شيوەيە وەلامى دەداتەو: "ئەوھى كە پەيوەندى بە فەرەنساو ھەببەت من پيەم وايە كە نيگەرانييەكەت لە بارەى ماسۆنيەتەو ە زيادەپرەوى پيوە ديارە لەبەر ئەوھى ليەرە كەمترە لە چاو تەواوى شوينەكانى ديكەى ئەوروپا...".

ميژو بە ئەندازەى پيوست بۆمان دەردەخات كە چەندە ماری ئەنتواننيت ھەلە بوە، ئەو ھەلەيەى كە لەسەر ژيانى خويى و ھاوسەرەكەى لويىسى شانزەھەم كەوت... زۆريك لە ھەوادارانى ميژوو پييان وايەك كە ماری ئەنتواننيت نافرەتيكى سادە بوە و لەگەل شەپۆلى خوشگوزەرانى دا پويشتو ە كە ئەوكاتە لە كوۆشكدا بەر بلاو بوە، ھەرەھا باس لە چيروك گەلبكى خوشەويستى ئەكرىت كە تيۆھى گلاو ە سەربارى ناپاكي كردنى بەرامبەر بە ھاوسەرەكەى لەگەل نزيكترين ھاوپيى ھاوسەرەكەى دا... بەلام راستيەكەى ئەمە ئەو وينەيە بو كە (بالسامو) كيشابوى لە چوارچيوەى ھەلمەتيكى ناو زپاندىن تا ئەو وينەيە لەميشكى خەلكيدا بچيئن... بەو شيوەيەش پاليان بە جەماوەرەو ە نا تا داواى سەرى بکەن... بەلام ميژو نوسەكان دەلين ئەگەر نافرەتيك خاوانى ئەو خەسلەتەنە بوايە كە باسى ليۆ ەكەن، نەيدەتوانى بەو شيوەيە بەرگەى لىدان و ئەو چەرمەسەريانە بيتەو ە كە پو بەپوى بۆو ە نەشيدەتوانى خۆراگر بيت لە بەرامبەر تيغى ميقسەلەدا...

ئەو پرسە بەناوبانگەى كە لە ميژودا بە پرسى گەردنەبەند ناسراو ە يەككى ديكە بو لەو ھەلمەتى ناوژپاندىنانەى كە لە دژى ماری ئەنتواننيت پيادە كرا... بيروكەى ئەم پرسەش لە ئەنديشەى وايزھاوبت و ماندلسوھن دروست بو بەم شيوەيە: قەيرانى ئابورى ببو ە ويردى سەرزمانى ھەموان و خەزىنەى فەرەنسا ە نيچە بەتال بو و حكومەتى فەرەنسا ە ناچار بو كە لە سوخۆرە جىھانيەكان جاريكى ديكە داواى قەرز بکات، ھەردو سەركردەى پيلانگيپرى نوينەريكيان نارد بو كوۆشكى پادشايەتى فەرەنسا بە مەبەستى گەياندىنى

گهردنبه‌ندیکی دروست کراو له سهر داوای شارژن، ئەو گهردن به‌نده به خشنلی گران به‌ها دروست کراب و به‌هاکه‌ی ده‌گه‌یشتە دوسەد و پەنجە هەزار لیرە‌ی فەرەنسی که پاره‌یه‌کی خه‌یالی بو به پیتی دراوی ئەو سەر‌ده‌مه، ئەو زەرەنگەرە ئەو گهردن به‌نده‌ی هینا بو نار کۆشک تا پیشانی شارژی بدات، به‌لام ماری ئەنتوانیت ئەو گهردن به‌نده‌ی رەتکرده‌وه و ئەوشی به‌درۆ خسته‌وه که گوايه له‌سەر داوای ئەو ئەو گهردن به‌نده دروست کرابیت... به‌لام پیشتر چیروکه‌کان له‌سەر ئەو گهردنبه‌نده ئەفسانه‌یه‌یه له‌گشت شوینیک دا بلاو ببۆوه هه‌روه‌ک چۆن پیلان گیران پیلانیان بو دارشتبو، ئەو پرۆ پاگه‌نده‌یه‌ی که بالسامو کاری له‌سەر ئەکرد به‌ ته‌واوی هیزه‌وه کاری ئەکرد و ئەوه‌نده‌ی نه‌خایاند که ماری ئەنتوانیت پوبه‌پروی رەخنه و توانجیکی زۆر بو‌وه له‌سەر ده‌ست بلاوی و به‌فەرۆدانی پاره، له‌ ده‌ره‌نجامی ئەو هه‌لمه‌ته‌ش که له‌ دژی به‌رپا کرا ناوبانگی له‌ده‌ست دا... له‌ دۆخیکی له‌و چه‌شنه‌دا نه‌سته‌م بو سه‌رچاوه‌ی پرۆپاگه‌نده‌کان دیاری بکریت.

کاتیکیش که هه‌لمه‌ته‌که گه‌یشتە ترۆپک، (بالسامو) لیدانی یه‌کلا که‌ره‌وه‌ی به‌کار هینا و چاپخانه‌کانی به‌هه‌زاره‌ها بلاو کراوه‌ی گالته‌جاری بلاو کرده‌وه له‌سەر ئەوه‌ی که خوشه‌ویستیکی نه‌ینی ماری ئەنتوانیت ئەو گهردنبه‌نده‌ی پیش که‌ش کرده له‌به‌ر ئەو په‌یوه‌ندییه‌ی که بو له‌ نیوانیاندا...

ئه‌لبه‌ته‌ که‌ره‌که هه‌ر لیره‌دا نه‌وه‌ستا، به‌لکو پیلانگیرانی ناو زران‌دن بیروکه‌یه‌کی ئه‌هریمه‌نانه‌ی دیکه‌یا دۆزیه‌وه: نامه‌یه‌کیان ساخته کرد که گوايه نیردرابو بو یه‌کیک له‌ گه‌وره ئه‌میره‌کانی فەرەنسا که له‌ هه‌مان کاتدا یه‌کیک بو که له‌ پیاوانی ئاینی کلینسا، ئەو که‌سه کاردینال دی رۆمان بو، له‌و نامه‌یه‌دا که به‌ ناوی ماری ئەنتوانیت‌وه نیردرابو و واژۆکه‌ی له‌سەر نامه‌که ساخته کرابو، شارژن داوا له‌ کاردینال ئەکات که نیوه‌ی شه‌و له‌ شوینیکی دوره‌په‌ریز له‌ناو باخه‌کانی کۆشکی بالینی نیشتمانی ببینیت... پیلان گیران ئا‌فره‌تیک‌ی له‌شفرۆشیان ئاماده کرد تا به‌ به‌رگی شارژنه‌وه و به‌شه‌و بجیت بو بینینی

کار دینال. نه‌ونده‌ی نه‌برد له ته‌واوی فه‌ره‌نساوه لی‌شاوی ره‌خنه‌ی روی له شارژن کرد و ناوبانگی نه‌و و یه‌کیک له گه‌وره‌ی پی‌اوانی نایینی کلی‌سای زپاند.

می‌ژو بومان پون نه‌کاتوره که چون دواتر نه‌و گه‌ردن‌به‌نده گوازی‌یه‌وه بو شینگلته‌را دوا‌ی نه‌وه‌ی که له فه‌ره‌نسا نه‌رکی خو‌ی به‌جی گه‌یاند، وه‌ک باسی لی‌وه نه‌کریت ته‌واوی خشله به‌نرخه‌کانی نه‌و گه‌ردن به‌نده له لای جوله‌که‌یه‌ک پاریزراوه له له‌ندن به‌ناوی (نه‌لیاسون). به‌لگه‌یه‌کی دی هه‌یه ده‌یسه‌لمینیت که سوخوره ئینگلیزه‌کان په‌یوه‌ندیان به‌و پیلان گه‌یرییه‌وه هه‌بو که بوه هو‌ی هه‌لگیرساندن‌ی شو‌ری فه‌ره‌نسا. نه‌م به‌لگه‌یه تا سال‌انیکی زور هه‌ر به نه‌ینی مایه‌وه تا نه‌و کاته‌ی که (نه‌لادی کوبنسبور) خیزانی لورد کوبنسبور نو‌سهری کتیبی (هوک‌م‌رانی شاروا‌هی پی‌اوانی نایینی) بلاو کرده‌وه. نه‌و به‌لگه‌ی نامه‌یه‌ی له کاتی گه‌رانیدا دوزیه‌وه له‌ناو کتیبی‌کی کوندا له‌ژیر ناو‌نیشانی (دزایه‌تی کردنی جله‌که که‌له سالی ۱۸۴۹ دا نو‌سراوه له لایه‌ن که‌سیکی جوله‌که به‌ناوی گو‌لد شمیت). خاتو کوبنسور ناواتی نه‌وه‌ی خواست که له‌بهر نه‌و زانیارییه‌ی که‌له‌و چاپ‌کراوه به‌ده‌ستی هیناوه نه‌و به‌لگه‌یه به‌ده‌ست به‌نینیت له‌سهر نه‌وه‌ی که گو‌لد شمیت و براکه‌ی ئی‌براهام گو‌لد شمیت و هاربه‌شیکیان به‌ناوی موسا میکاتا و برازی نه‌مه‌ی دوا‌ییان که دواتر نازناوی نه‌جیبزاده‌ی ئینگلیزی پی‌ به‌خشرا و بو به‌ سیر موسا مونتیفیور، سه‌رجه‌م نه‌م که‌سانه له گه‌وره سه‌رمایه‌داره‌کانی ئینگلته‌را بون که له پاستیدا سهر به سه‌رمایه‌داره جوله‌که‌کان بون له نه‌وروپا که‌له چوار چی‌وه‌ی ریک‌خراوی‌کدا کار نه‌کن که‌ناماده کاری بو شو‌رشه‌که‌ی فه‌ره‌نسا کرد، دواتر چه‌ند به‌لگه‌ی نامه‌یه‌کی دیکه‌ش ده‌ست که‌وت که سه‌لماندی جوله‌که‌ی نه‌لمانی گه‌شتیار دانیا‌ل ئیشتینگ و کو‌پی هاوسه‌ره‌که‌ی داود فرید لانه‌ر و جوله‌که‌ی نه‌لزاسی (هرزغیره‌ر) به‌ نوبه‌ی خو‌یان بازنه‌یه‌کیان پیک هینابو که کاری نه‌کرد له‌ژیر رابه‌رایه‌تی روتشیلد. به‌م شی‌وه‌یه په‌رده له‌سهر نه‌و که‌سان لاده‌چیت که نه‌و کاته نه‌و هی‌زه بون له‌پشت پیلان گه‌یرییه‌کانه‌وه. لی‌ره‌دا پی‌ویستمان به‌وه نییه که ناما‌زه بده‌ین به‌ بایه‌خی نه‌و لیک‌ولینه‌وه‌یانه‌ی که جوله‌که‌ی خاوه‌ن

سەرمايه كان به كاربان ئەهینا له مانۆره كانیاندا و توانیان حكومهتی پادشایهتی دوچار به قهرانی دارایی بکەن. ئەتوانین له ڕینگهی بهراورد و بیرکردنەوەوه بگهینه ئەوهی که بزانیین چ ڕهوش گهلیك لهو کاتوه به کار هاتوه له روسیا و ئیسپانیا و ئەمهریکا.

میژونوس و نوسهری بهناوبانگی بهریتانی سیر والتەر سکوت لهبارهی ئەو ڕهوشانهوه ئەلیت: ئەو کهسانه به شیوهیهك مامهلهیان لهگهڵ حكومهتی فەرهنسادا کرد وهك چۆن سوخۆریك مامهله لهگهڵ کهسیکی دهست بلأودا بکات که پارهیهکی زۆری بۆماینتهوه. به شیوهیهك که بهدهستیك پارهی زۆر و بهسوی دهدهنی بۆ دهست بلأویهکانی و بهدهستیکیش سودی زۆری قهرزهکانیان وهرنهگرنهوه و ئەمەش به شیوهیهکی راستهوخۆ ئەبیته هۆی مایهپوچی. بهم شیوهیه زنجیرهیهك قهرزی ڕوخینهری ئەو سوخۆرانه یهك بهدوای یهكدا هات و به دوای ئەویشدا وهك گرهنتی کۆمهلیك دهستکهوتی دیکهیان بهدهست مینا و بهم شیوهیه باری دارایی دهولهتی فەرهنسا پهشیوی بهخۆوه بینی^{۵۵} دوای ئەوهی که حكومهتی فەرهنسا کهوته دۆخیکهوه که ئیدی خۆی ناچار بینیهوه قهرز به سودی زۆرهوه وهربگریت تا تیچوووهکانی ئەو جهنگهی پی تاوتوی بکات که ههڵدراپوه ناوی. ئەو قهرز دهراوه بهو پهپی ڕهزانهندییهوه قهرزهکانیان ئەدا لهبهرامبەر مهرجیکی سهرهکی دا: ئەویش ڕینگه پیدانیان بهوهی که چهکی قهرزهکان بنوسن بهو مهرجهی که ئەیانهویت، ئەو مهرجانەش له قوناغی یهکهمدا گومانیکی ئەوتوی دروست نهدهکرد بهلام له راستیدا جوړیک بو له تهله که له ڕینگهیهوه توانیان مارهکه بخهنه ناو ژورهکهوه ههروهك چۆن پهندیکی فەرهنسی ئەلیت، واته ناردنه ژورهوهی

(^{۵۵}) سهرباری ئەو ڕینگه گرنهکی که سیر والتەر سکوت ههیهتی و ئەو راستیانەش که له نوسینهکانیدا پهردهی لهسەر ههڵمأرا، پالی بهو کهسانهوه نا که دهسیان گرتبو بهسەر چاپهمنی و بلأو کراوهکاندا که بهشیوهیهك مامهله لهگهڵ کتیبهکهی دا بکەن که باس له شوپی فەرهنسا نهکات تا له بیر بجیتهوه. ئیستا که ئەو کتیبانه تهنها له مۆزهخانهکاندا نه دۆزرینهوه. ئەو کتیبخانانهش که کتیبهکانی ئەو نمایش نهکەن، ئەوه له یاد نهکەن که ناوی کتیبهکانی ئەو بهینن.

نوینهره که یان بو ناو دلی حکومتی فهره نسا.. نهو نوینهره ش که سینک نه بو جگه له (نیکه) که شا کردبوی به وهزیر و ته واری دهسه لاتی پیندرا بو له کاروباری داراییدا. جوله که سوخوره کان پریاگه ندهیه کی گوره یان بلاو کردبوه له سهر نیکه به و ناوه پوکهی که ته نها نه وه ده توانیت فهره نسا له و دۆخهی که تیی که وتوه دهر بهینیت^{۶۱}.. به لام له راستیدا له ماوهی نهو چوار ساله دا که نهو وهزیری دارایی بو به نه اندازه یک خراب بو که بپی قهرزی حکومتی فهره نسا گیشته (۱۷۰) ملیون جونه یهی نستهرلینی به دراوی نهو سهرده مه... نهو بیره پاره یه ش به پیتی به های نهو سهرده مه پریزه یه کی زور بهرز بو.

میژونوسی ئینگلیزی (رامزی) له کتیبه کی دا به ناو نیشانی (جهنگینی بی ناو) به و شیوه یه باس له و دۆخه نه کات: "شورشی فهره نسا وهک لیدانیک بو له جهسته یه کی ئیفلیج، به و پنییه کی که چنگی قهرز له قولایی نهو جهسته یه گیر ببوو و له لایه کی دیکه شه وه سوخوره کان دهستیان گرتبو به سهر ته واری چالاکی سیاسی و پراگه یاندنی نهو سهرده مه دا. زوری نه خایاند که نهو چنگه له کهرتی پیشه سازی فهره نسا ش گیر بو (به هردو لایه نی خاوه ن کار و کریکار) به م شیوه یه ش ته خته ی شانۆکه به ته واره تی ناماده بو دهست کردن به شورش و کاتیکیش که دهستی چه پی نه خشه بو دپریزه رانی پیلانه که بهرز بوه وه تا خه نجهر بدات له جهسته ی پادشایه تی نریک له که ورتن، دهستی راست نهو بی ناکارییه بو که به ته واره تی جهسته ی په کخستبو. له کاتیکدا که بلاو کراوه به لاری به ره کانی (بالسامو) له عنه تی به سهر شا و شاژندا دا ده باراند، سهر چاوه کانی پیلان گیری مه شقیان به و که سانه نه کرد که بریار درابو له سهر نه وهی که بکریته سهر کرده کانی تیور، نهو سهر کرده انهی که دوا ی پوخاندنی دهسه لاتی پادشایه تی دهسه لات ده گرنه دهست. له و سهر کرده انه ش

(^{۶۱}) تاوه کو نیستا کتیبه کانی میژو به شیوه یه باس له نیکه نه کات وهک نه وهی له لایمن خواوه نیردرا بیت بو بزگار کردنی فهره نسا.. کتیبه کانی خویندنی ش زور به خوی و به کاره کاندیدا هه ل ده دات.

(پۆبسییر)ی به ناوبانگ و (دانقون) و (مارا) یون که نه وانیش ناوبانگیان که متر نه بو له چاو پۆبسییر دا...

که سه تۆله سیننه کان خویان ناماده کردبو که هیرش بکه نه سهر باستیل بو نازاد کردنی زیندانیه کان و که سانیکدی دیکهش خویان ناماده کردبو که دۆخیک دروست بکن دواى دهسه لات گرتنه دهست که نه بیته هوی هاتنه ناراهوی پیش وهختی دهسه لاتی تیروژ، نه م که سانه له کلنسیایه ک له فهره نسا دانیشتنیان نه کرد که پنی دهوترا کلنسیای (یه عقوبیه کان) به م شیوهیه ورده کاری نهو پلانه خویناوییه له نیوان دیواره کانی نهو کلنسیایه دا داپیژرا، ههر لهو شوینه خسته ناماده کرا بو له ناو بردنی نهو نه جیب زاده و که سانه ی که لایه نگری پزیمی پیشوبون. ههر لهو شوینه بریار له سهر نهوه درا که هاندهره کانی شوپرش و دواى نه وانیش تاوانباره کان ههستن به نه جامدانی کوشتن و سه ربهرین و دهست دریژی کردنی ئاشکرا تا ترس بجه نه ناخی دانیشتوانه وه و له هه مان کاتدا مانویل که کرابو به دادیاری گشتی (کۆمونه کان/واته حکومه تی شوپرگیپری داهاتوی پاریس) هه ل دهستیت به له ناو بردنی ته واوی نهو که سانه ی که ناسرابون به دلئسۆزی پادشا و ولات. به م شیوهیه له یانه ی یه عقوبیه کان مه شق کرا له سهر تیروژ بهو پیاوانه ی که خویان ناماده کردبو به دهست پیکردن له شانەکانی پیلانگیپی ریکخراوه وه تا ههستن به کاری تاوانی ئاشکرا و به کۆمه ل به پنی رینمایى هیزه شاراهه کان، به م شیوهیه پیلانگیپران هه نکاوینک به ره و پیشه وه چون لهو رینگه یه ی که پری بو له کارلکاری.

بەشى چوارەم

كەوتنى ناپلىيۇن

ئامانجى خاوەن سەرمایە جىھانىەكان لە پلان دانان بۇ شۆپشى فەرەنسا ئەو بو كە دواتر بىنە خاوەنى راستەقىنەى فەرەنسا و بەو شىۋەيەش بىنە ئەو دەسلەتە شاراۋەيەى كە كۆنترۆلى حكومەتەكانى ئەوروپا ئەكات لە پشت پەردەو ەك پلانكى دور مەودا بۇ دەست گرتن بەسەر جىھاندا.

ھەرەك لە بەشى پىشتىدا باسما لىۋەكرد، دواى تەقىنەو ەى شۆپش روداۋەكان بە خىرايى پروياندا و سەرەتا يەعقوبىەكان دەستيان گرت بەسەر دەسلەتدا و بەردەوام بون لەسەر بەكار ھىنانى دۆك ئۆرليان ھەرەك پىشۋ، دواتر داواين لىكرد كەلە ئەنجومەنى نىشتىماندا دەنگ بدات بە لە سىدارەكانى كۆپى پورى شا لويىسى شانزەھەن، ھەرەھا ئەو باۋەرەشيان لەلا دروست كرىبو كە دەكرىتە شاى فەرەنسا لە برى كۆپى پورەكەى و بەم شىۋەيە دۆك دەنگى دا بە لە سىدارەكانى شا دا و بەو ەش بەرپرسىيارىتى ئەو كارەى گرتە ئەستۆ لە كاتىكدا كە پىلان گىرە راستەقىنەكان بە شاراۋەيى مانەو.. لە كاتىكدا ئەو رېنمايىانەى كە يەعقوبىەكان لە دەسلەتتى شاراۋەو بەدەستيان كەيشت لەسەر بەرپۆەبردنى شۆپشەكە جىاواز بو لەو ەى كە دۆك ئۆرليان باۋەرى پىي ھەبو، ئەو رېنمايىانە برىارى پاكتاۋكردنى دابو دواى ئەو ەى كە ببو بەبار بەسەريانەو.. ئەو ەندى نەبرد كە چەرخى ئامىرە ترسناكەكە كەوتە سوران: ئەم جارە ئامىرى ناۋزپاندىن دژى دۆك ئۆرليان كەوتە كار ھەرەك چۆن

پنښتر له درې ماری نه نتوانیت که وتبوه کار. بهر شیوه یه هیدی هیدی په تی پیس کردنی ناوبانگی له ملی نالینرا و بهرو تیغی مه قسه له پهل کیشی نه کرد له گهل کاروانیک له کسه راست ره و هکان که ناماده کرابون بو له سیداره دان. نه و کاته ی که برا بو بهردم تیغی مه قسه له به گوئی خوی بیستی که جه ماوهر مه حکومیان نه کرد و تورهی خویان دهر نه بری له کاره کانی.

به لام بو میرابو کاره که جیاواز بو، نهو ههستی به مه ترسی نه کرد و بوی دهر کهوت که نهو وهک نامیریک به کار هینراوه، ههستی به په شیمانی کرد سرباری نهوهی که نهو له پوی ناکاره وه هره سی هینابو و نهیده توانی دیمه نی نهو تاوانانه قبول بکات که یعقوبیه کان پوزانه نه نجامیان نه دا، تنها شتیک که بو میرابو گرنگ بو نه بو که دهسه لاتی رها له شا وهر بگریته وه و بیکاته نمایک و وهک شایه کی بی دهسه لات بیهیلینته وه و خوشی بیته پراویژکاری به که می شا، کاتیک بوی دهر کهوت که نامانجی دهسه لاتی شاراوه نهوه یه که لویسی شانزه هم بکوژریت هه ولی دا پرفینیت له پاریس که تیایدا زیندانی بو و بیباته نهو شوینه ی که هینشا هیزی خوی تییدا مابو. به لام نه م نه خشه یه شکستی هینا و دهره نجامه که شی نهو بو که دهسه لاتی شاراوه بریاری دا که له ناو بریت.. به لام بو نهو دوخه که جیاواز بو له بهر نهوه ی پیکخراوه کانی ناوژپاندن کاتیک نهو توپان له بهر دهستدا نه بو بو نهو کاره هر بویه په نیان برده بهر دهرمان خوارد کردنی و واده رخرا که خوی کوشتوه.

دواتر قوناغیکی زور ترسناک بالی به سهر پاریسدا کینشا، نهو قوناغی که له میژودا به دهسه لاتی تیرور ناسراوه، نهو قوناغی که پوزانه به سهدان کهس نه برانه بهر دم تیغی مه قسه له... نه و کاته تیرور له دو که سدا بهرجه سته بو: (داننون) و (پوبسیر)، کاتیکیش که نه م دو جه لاده پولی خویان بینی، سهره تا پوبسیر، داننون ی هاوپتی نارد بو بهردم تیغی مه قسه له و دواتر نهوه نده ی نه برد که سهره ی خوشی هات^{۸۷}.

(^{۸۷}) بریاری ژماره پننج له پمیره ی ناوخوی جوله که کان نه لیت: ماسونی له ناو نه بریت - نه و کاته ی که پنیوست نهکان - به شیوه یه که نه بته جیکه ی گومان، کاتیکیش نه م رنگه یه نه گریته بهر که ماسونیه ک زیاد

مىژونوسى گەرە بەرىتانيا والتەر سكۆت لە رېگەى شىكردنەوہى قولى
پوداوەكانى مىژو بە تايبەت مىژوى ئەوروپا درك بەو پۆلە ئەكات كە ھىزە
شاراوەكان ئەيانگىرا لە پشت شۆرشى فەرەنساوہ، ھەر كەسىكىش بتوانىت
كتىبەگەرەكەى (ژيانى ناپليون) بخويىنتەوہ ئەتوانىت وردەكارى تىوہگانلى
زايۇنىزمى بۇ دەر بکەويىت لە پىلان گىران بۇ شۆرشەكە، والتەر سكۆت لەو
كتىبەى دا ئامازە بۇ راستىەك ئەكات كە جىگەى پرسىيارە ئەويش ئەوہىە كە
زۆرەى سىماكانى شۆرش، سىماى بىگانە بون و ئەو كەسانە دەستە واژەى
زمانى جولەكەيان بەكار ھىناوہ، ئەوہى كە زىادتر بوہ جىگەى سەرنجى
پوداويكى ديارى كراوبو كە ئەويش برىتى بو لە دەرکەوتنى ئارونى كەسىك
بەناوى (مانويل) و دانانى لە پۆستى ئەمىندارى گشتى (كۆمۇن) ەى پاریس،
ئەم مانويلە بەر پرسىيار بو لە زىندانى كردنى ھەزارەھا قورىانى لە زىندانەكانى
فەرەنسادا، ئەو زىندانىانەى كە لە كوشارە گەرەكەى سالى ۱۷۹۲ گىانىيان
لەدەست دا كە ژمارەيان تەنھا لە پاریس دەگەيشتە ۸۰۰۰ زىندانى.

كەسىكى دىكەى جولەكە بەناوى (داقيد) ياخود (داود) يارمەتى مانويلى
دەدا و ئەويش يەكىك بو لە كەسە دەست پۇيشتوہكان لە ئاسايشى نەتەوہىي
پارىسدا كەلە كاتى شۆرشدا ئاوبانگى دەرکرد (ھەرەك چۆن داقيدىش
ئاوبانگى دەرکرد) بە بانگەواز كردن بۇ پرشتنى خويىنى زىادترى قوربانىەكان.
داقيد ھەر ئەو كەسە بو كە بنەماى پەرستنى خوايەكى مەزنى ھىنايە ئاراوہ،
ئەو خوايەى كە بۇ ماوہىەك جىگەى ئاينى مەسىحى گرتەوہ بە پىيى پىريارىكى
شۆرش. ھەرەھا سىر والتەر سكۆت ئامازە بەوہ دەدات كە (كوپر لوس دى

لە پىيوست بزانتى "مىژونوس سودەر لە كتىبەكەى "ژيانى مىرابۇ" دەئىت كە مردنى مىرابۇ لە كاتىك بو دا كە
دەكرا شۆرش بوہستىنرىت.

(^۸) يەكىك لە بىرگەكاي ۱۵ پېرۇتوكۆلەكانى زايۇنىزم ئەئىت: ماسۇنى لەناو ئەبرىت - كاتىك كە پىيوست بكات
- بە شىوہىەك كە نەبىتە جىگەى گومان بە بى ئەوہى كە ئەندامانى كۆمەلگە برايانمان بگرىتەوہ، ئەم
رېگەيەش كاتىك بەكار ئەمىنرىت كاتىك يەكىك لە ماسۇنىەكان زىاد لە پىيوست بزانتى. سكۆدەر لە كتىبەكەى
بە ئاو نىشانى "ژيانى مىرابۇ" ئامازە بەوہ دەكات كە مردنى مىرابۇ لە كاتىك دا پوى دا كە ھىشتا دەرەت
ھەبو بۇ وەستاندى شۆرش.

لاکو/ ئەو كەسەى كە پىشتەر نامازەمان پىندا كە جوله كەيەى ئىسپانى بو) پۆلىكى زۆرى هەبو لە نامادەكارى كردن بۆ شوپرش لە كۆشكە شاهانەكەى (بالبى نىشتىمانى) ئەو شوينەى كە كردييه جيگەيەك بۆ بەد رەوشتى.

بەلام ئىمە ئەبىت نامازە بكەين بەوہى كە ئەو كتيبە مەزنەى كەلە نۆ بەرگ پىك دىت و لە لاين سىر والتەر سكوتهوہ نوسراوہ بە ناونىشانى ژيانى ناپليون، تيايدا بە شىكى زۆر لە راستىهكان خراوہتە پرو بەلام لەگەل ئەوہشدا ديوارىك بۆ لەياد كردن بە دەورى دا هەل چنراوہ.

هەرەها پىويستە نامازە بەوہ بەدين كە لە كتيبيكى دىكەدا بە ناو نىشانى (ژيانى پۆبسپىر) كەلە نوسىنى (پىنى) يە بېرگەيەك لە خو ئەگرىت كە جيگەى بايەخى زۆرە: لەو بېرگەيەك دا باس لە چەند وتەيەكى پۆبسپىر دەكات و ئىمەش لە خوارەوہ ئەو وتانە و ئەو بېرگەيەش ئەيخەينەپرو كە تيايدا هاتوہ لە كتيبەكەدا:

"لە ۲۷ نىسانى ۱۷۱۴ دەسەلاتى تيرۆر گەيشتە قرۆپك، لەو پۆژەدا پۆبسپىر وتارىكى پىشكەش كرد لە بەرامبەر كۆمەلى نىشتىمانى و تيايدا هىرشىكى توندى كردە سەر ئەوانەى ناوى لى نابون تيرۆرىستە توند رەوہكان، ئەم هىرشە كۆمەلىك تۆمەت لە خو ئەگرىت كە بە شىوہيەكى گشتى وتراوہ، واتە ئاراستەى كەسانىكى ناديار كراوہ، دروست ئەو وشانەى كە بەكار هاتوہ لە لىدوانەكەدا رەنگە بەم شىوہيە بويىت: من جورنەتى ئەوہ ناكەم كە ناويان لى بنىم لەم كات و شوينەدا... هەرەها ناتوانم پەردە لەسەر ئەم نەينىە لابیەم كەلە شوپرشەكاندا بوہ لە دىر زەمانەوہ... بەلام من ئەتوان دلنىابم لەوہى كە ئەوانەى ئەو پىلانەيان گىپراوہ بەكرى گىراون و بەرتىل و بەد رەوشتى كارى تىكردون... ئەم دوانەش لەچاو رەوشەكانى دىكەدا كاريگەرترىن رەوشن كە بىگانەكان دۆزىويانەتەوہ بۆ هەلۆهشانندنەوہى دەولەت، مەبەستم لەوكەسانە قەسەكانى بى باوہرى و داوين پىسيە..."

دواتر پىنى نوسەر دەلىت: ئەگەر پۆبسپىر ئەو قسانەى نەكردبايە بى گومان لەناو نەدەبرا...

لە راستىدا پۇبسىر زىاد لە پىويست قسەى كرد ھەر بۇيە فيشەكىك نرا بە چەناگەيەوہ كە بوہ ھوى بى دەنگ كردنى بە شيوہيەكى تەواوتى بەر لە پۇژىك لە بردنى بۇ بەردەم تيغى مەقسەلە، بەم شيوہيە ماسۇنيەك لە ناو برا كە رىگەى پىدرايو زۇر بزانييت. تا ئىستەش زۇرىك بى ئاگان - جگە لە ژمارەيەكى كەم نەبيت - لەوہى كە پۇبسىر و مارا و دانتۇن كە بە سەرانى قۇناغى تىرۇر دادەنرین لە راستىدا ھىچ نەبون جگە لە داردەستى نورانيەكان ياخود بە مانايەكى ديكە كۆمەلەى سيانزەھەم يا دانايانى زايۇنيزم.

دواى ئەوہى كە نەخشەى پىلان گىپران سەر كەوتو بو لە كۇتايى ھىنان بە ژيانى تەواوى ئەو كەسانەى كە بېريار درابو كۇتاييان پى بەينریت، قۇناغىكى نوپيان لە پىلانگىپرى جىھانى دەست پىكرد، ئانشليم مايەر پۇتشىلد كچەكەى (ئاتان مايەر)ى نارد بۇ ئىنگلتەرا بۇ كردنەوہى لقى دامەزراوہى پۇتشىلد لە لەندەن و ئامانچ لەو كارەش داين كردنى پەيوەندى سوخۇرە جىھانيەكان لە ئىنگلتەرا و ئەوروپا، چەقاندنى دەسەلاتە سىياسى و ئابورى و داين كردنى پەيوەندى بە شيوہيەكى تايبەت لە نيوان ئەو كەسانەى كە دەستيان گرتبو بەسەر بانكى ئىنگلتەرا لەگەل ئەوانەى كە دەستيان گرتبو بەسەر بانكەكانى فەرەنسا و ھۇلندا و ئەلمانيا، ئەم ئەركە سپىردرا بە (ئاتان مايەر پۇتشىلد) لە كاتىكدا كە تەمەنى زىادتر نەبو لە ۲۶ سال. ئەمەش ئامازەيەكە بۇ ئەو مەشقەى كە ھەر لە منداليەوہ بينويەتى.

ناپليۇن پۇناپارت

دواى ئەم قۇناغە خاوەن سەرمايە جىھانيەكان سەرمايەگوزاريان كرد لەسەر كەسىكى ديكە كە تا دەھات زىادتر دەردەكەوت ئەويش ناپليۇن پۇناپارت بو. لەو كاتەوہ زنجيرەيەك شەپ بە سەر كىردايەتى ناپليۇنى بەناو بانگ پرويان دا كە ئامانچ لىيان روخاندنى زۇرىك لە دەسەلاتەكان بو لە ئەوروپا. ناپليۇن بە سوپاكەى تەواوى ئەوروپاي داگير كرد تا كار گەيشتە ئەوہى كە لەسالى ۱۸۴۰

خۆی کرده ئیمپراتۆری فەرهنسا و براکانیشی کرده شای ولاته نه وروپیه کان: (جوزیف) شای ناپۆلی، (لويس) شای هۆلندا و (جیرۆم) شای لوسنفالیا (یهکیک لهو شانشینانهی که سهر به جیرمانیا بو). بهلام ناتان پوتشینلد به شیوهیه کارهکی ریک خست تا براکانی ببنه شای سهرمایه له نه وروپیا و بهوشیوهیه نهو کهسانه بونه دهسهلاتی شاراوهی پشت نهو دهسهلاتهی که ناپلیۆن دروستی کرد.

نهو دهسهلاته شاراوویه بریاری دا که سويسرا ههلبژیریت و بیکاته نیهوهندیکی ناسایش بۆ پارهکانیان. هر بویه بریاریان دا که نهو ولاته دهر بکن له چوارچیوهی شهر و شوپرهکان و بۆ ههتا ههتایه کردیانه ولاتیکی بی لایهن... دواتر خاوهن سهرمایه جیهانیهکان رویان کرده بازرگانیهکی نویی پر قازانج که نهویش بازرگانی جهنگهکانه، نهو بازرگانیهی لههر حالهتیک دا بیت قازانج نهکات بهبی نهوهی نیگهرانی نهوه بن کهکی دهجهنگیت و کی دهیباتهوه.. نامرزیان بۆ نهو کاره بریتی بو له دهست گرتنیان بهسهر کاخانهکانی دروست کردنی چهک، تهقهمهنی، دروست کردنی کهشتی، مادهی کیمیایی، کانزا، کورهی ستیل و بهرهم هینانی دهرمان... پرۆژهی خاوهن سهرمایه جیهانیهکان بهباشی بهریوه نهچو و بهلینشاو پاری پوی تیکردن له دهرهنجامی پینش کهش کردنی کهرستهکانی جهنگ که دهیان دا به لایهنه بهشهر هاتوهکان بهبی جیاوازی. بهلام ریگریک دروست بو که ناوی: ئیمپراتۆر ناپلیۆن پوناپارت بو.. سهرهتا ناپلیۆن کیشهی نهبو لهگهلهاوپهیمانهاکانیدا - خاوهن نهو سهرمایه زۆرانهی که قهرزیان نهدايه بۆ پشتیوانی کردنی سوپاکهی و نامادهکاری کردن بۆ هیرشهکان، بهلام دواتر گومانیک دایگرت له سروشتی نهو کارانهی که نهو کهسانه نهیان کرد و به بیر تیژی خۆی درکی بهوه کرد که شتیک له پشت پهردهوه پو دهوات و لایهنهگهلیک ههن که نهو کهسان له پشت پهردهوه دهجولینیت. هر بویه به وریاییهوه ناماده کاری کرد و چاوهپانی دهرهتی نهکرد بۆ لیدانی بازرگانهکانی جهنگ و شانه نوستوهکان به شیوهیهکی کاریگر دواي نهوهی که زانیاری و بهلگهی تهواوهتی کو دهکاتهوه،

لەو كاتەو نىتەكانى بەرامبەر ئەو كەسانە بەدەر كەوت بەلام لە ھەمان كاتدا سەرقالى شەپرى روسيا بو بەو پىيەى كە چارەنوسى خۆى و سوپاكەى بەستراپۇو بە دەرەنجامى ئەم شەپرەو، لەو كاتەدا ئورانىەكان بە گونجاويان زانى كە دەستى خۆيان بوەشىنن... ئەلبەتە شكست ھىنانى سوپاي ناپليۇن لە ھىرشەكەى روسيا پىرەوى روداوەكانى گۆپى...

بۇچونىك باوہ دەلىت كە زستانى روسيا و سەرماكەى ھۆكار بو بۇ شكست دانى ھىرشەكەى ناپليۇن و كرديە گەرەترىن كارەساتى سەربازى بەدرىژاى مېژودا، بەلام لە راستىدا ھۆكارى شكستەكە برىتى بو لە تىكدانى ھىلەكانى پەيوەندى بە نھىنى لە كاتىكدا كە تەقەمەنى دەرا بەسوپاي قەيسەپ.

ئەو پلانەى كە ھىزە شاراوەكان گرتيانە بەر بۇ تىك شكاندنى سوپاي ناپليۇن و ناچار كردنى بەوہى كەلە دەسەلات بىتە خوارەوہ بوہ پىرۆگرامىك بۇ سەرانى پىلانگىپرى جىھانى كە لەگەشت جولانەوہكانياندا دەيان گرتە بەر... ئەكرىت بەم شىوہىە باس لەو پىرۆگرامەكە بكرىت: سەرچارە نھىنىەكان دەچنە پۇستە سەرەكەىەكانى پىشەسازى و پەيوەندى و خۇراك و گواستنەوہ و چەندىن نىوہندى ھەستىارى دىكە. ئەو كاتە ئەو دەولەتەى كە ئەوان دەخزىنە ناوى دەكەوئتە ژىر پەحمەتى ئەوانەوہ لەبەر ئەوہى شانە نھىنىەكان ئەو كاتە دىنە نىوہندەوہ و دەتوانن ناٹارامىى دروست بكەن لە پىشتىوانى كردنى سوپا و پەيوەندىەكانى و لەھەمان كاتدا ناٹارامى كۆمەلەىەتى دروست بكەن لە كاتىكدا كە ولات لە شەپ داىە: ئەو پەوشەش كە بەكار ھات بۇ تىك شكاندنى سوپاكەى ناپليۇن ھەر ھەمان ئەو پەوشە بو كە بەكار ھات بۇ تىك شكاندنى سوپاي روسياى قەيسەپى لەبەرامبەر يابان لە سالى ۱۹۰۴ .

مىژو پىمان دەلىت كە چۇن دواى شكانى سوپاكەى ناپليۇن ناچار بو كە دەست بەرداى دەسەلات ببىت لە سالى ۱۸۱۵ و دورخارىەوہ بۇ دورگەى (ئەلبا) و كاتىكىش كە لىى ھەلھات و ھەولى دا بگەرپتەوہ، پوبەپوى ئەو ھىزە شاراوانە بۇوہ كە دەستيان گرتبو بەسەر ولاتدا، شەپرى واتەرلۇش كە دواى گەرانەوہى ناپليۇن بەرپاكارا، كۇتايىەكى يەكلا كەرەوہ بو بۇ ناپليۇن.

سەبارەت بە (ئاتان پۈتۈشۈلۈپ) یش، ئەتوانىن بلىن كە بە پىچەوانەو بو لەبەر ئەوئى ئەو دەرفەتە وای كورد كە بە تەواوئى دەست بگىرت بەسەر دارایی ئەورپادا: پۈتۈشۈلۈپ لە پايتەختى فەرەنسا بارەگایەكى بۇ خۇى دانا كە بىرىتى بو لە كۆشكىك و راستەوخۇ ئەپروانى بەسەر ئەو كۆشكەى كە لویسى ھەژدەمەم تیايدا دەژیا و دەیتوانى بە ووردى چاودىرى ئەو كۆشكە بكات. لە لایەكى دىكەو ھەولى دا تۈپىك سىخوپ دروست بكات تا زانىارىيەكانى شەپى واتەرلوی بۇ بگوازىتەو لە پىگەى كۆترى نامە بەرەو... لە ھەمان كاتدا تۈپىكى دىكەى پىكخست تا زانىارى نادروست بگوازىتەو لەسەر شەپكە بۇ ئىنگلتەرا ھەر لە پىگەى كۆترى نامە بەرەو، بەم شىوئە ھەمو شتىك نامادە بو كاتىك كە زانىارى پىدرا لەسەر سەرکەوتنى نىزىكى (ولنگتۇن) سەرکەردەى سوپای بەرىتانيا بەسەر ناپلیون، ھەر بۇیە دەست بە جى فەرمانى دا بە نوینەرەكانى كە پەيامى پىچەوانە بنىرن بۇ ئىنگلتەرا بەر ناوەرۈكەى كە جەخت لە سەرکەوتنى ناپلیون و شكانى سوپای بەرىتانيا بكات...

بەم ھەوالە گەلى ئىنگلیز ترسا و بازارى دراو ھەرەسى ھىنا بە شىوئەىك كە بەھای لىرەى ئىستەرلىنى ھاتە خوارەو بۇ یەك (شلن)^{۵۹}، لە ھەمان كاتدا (ئاتان پۈتۈشۈلۈپ) بەرىكەوت تا بەو پەرى خىرايەو بچىت بۇ ئىنگلتەرا بە كەشتىيەكى بچوك كە بە كرىى گرتبو تايبەت بەو كارە، ھەر ئەوئەندەى كە گەيشتە لەندەن فەرمانى بە ھاوبەشەكانى كورد تا ئەوئەندەى بۆيان ئەكرىت بگپن و بەو شىوئەىش ئەوان كەوتە كرىنى ھەر شتىك كە بگەوتايەتە بەر دەستیان وەك پشك و چەك و بەلگەنامەى گىرنگ و... ھتد...

كاتىكىش كە دواچار ھەوالى راستەقىنە گەيشت لەسەر سەرکەوتنى (ولنگتۇن) و نىرخەكان گەرەنەو بۇ شوئىنى خۇيان، سوخۇرە جىھانىەكان سودىكى ئەوتۆيان كۆ كوردبۆو كە لە خەيالىشدا نەدەگونجا.

(^{۵۹}) ھەر لىرەىكى ئىستەرلىنى بەرامبەر بە ۲۰ شلن.

كەس نازانىت كە چۈن پۈتشىلد و سوخۇرە ھاوكارەكانى توانيان خۇيان بپارىزن لە تورپىى حكومت و گەلى ئىنگلتەرا بەھۆى ئەھى كە بونە مان ويرانكردنى ھەزارەھا كەس، بەلام لە پوى مېژويىيەوۈ زانراو كە دامەزراوھى پۈتشىلد قەرز گەلىكى دا بە ئىنگلتەرا بە بەھى ۱۸ مليون لىرەى ئىستەرلىنى و برى ۵ مليون لىرەشى دا بە ھاوبەشەكەى پوسيا لەسەر ئەو كارەى كە دژى ناپليون كرديان، بەر لەوھش كە (ناتان پۈتشىلد) كۈچى دواىى بكات لە سالى ۱۸۲۶، كەسى يەكەم بو لە بانكى ئىنگلتەرا و قەرزى نشتىمانى ئىنگلىزىش گەيشتبوۈ ۸۸۵ مليون لىرە ئىستەرلىنى بە ھۆى زيانە ئابورىيەگەورەكە.

چەند نىشانەيەك لەسەر پەوتى پىلانگىرى لە سەردەمى ناپليونەوۈ تا

ئىستا

ھەندىك جار زۇر بە دەگمەن ماسۇنىيەك ئەدوزرئتەوۈ لە نىوان ھەزارەھا ماسۇنى ئەوروپىدا كە شتىكى كەم بزانىت لەسەر ھاتنە ناوھەى ماسۇنىيەتى پۇژھەلاتى گەرە ياخود نورانى يا كەسە داناكانى زايۇنىزم بۇناو دلى ماسۇنىيەتى سەرەكى ئەوروپا، بەلام لەگەل ئەوھشدا مامۇستا گەرەكانى ماسۇنىيەتى ئىنگلىز پاستىيەكە ئەزانن و ئەوش پالى پىوھنان تا ئىنگلىزە ماسۇنىيەكان ئاگادار بكنەوۈ و لىيان قەدەغە بكنە كە پەيوھندى بكنە بەھەر كەسىك كە سەر بە كۆپى پۇژھەلاتى مەزن بىت ياخود بەھەر كەسىك كە سەر بەوان بىت، كەسىكى دىكەش بەوۈ پاستىيەى زانى و ئەويش پاپا بىوسى نۆھەم بو، ئەو كەسەى كە رىگەى لە مەسىحىە كاسۇلىكەكان گرت كە پەيوھندى بكنە بە ماسۇنىيەتەوۈ.

ئەگەر كەسىك گومانى ھەبىت لە پاستى ئەو پۇلەى كە ماسۇنىيەت گىپراى لە شۇرپشى فەرەنسا، ئەوا ئىمە ئاراستەى ئەكەين بو ئەو مشت و مېرى كەلەو بارەوۈ كرا لە ئەنجومەنى نوينەرانى فەرەنسا لە سالى ۱۹۰۴ و لىرەدا دەقى

کۆتایی ئه و مِشت و مِره تان بۇ ئه خهینه پو که (دی روزانیت) ی توپه کرد
دوای ئه وهی که هه ندیک پرسییاری وروژاند بۇ به لگه هینانه وه له سر پۆلی
ماسۆنییه ت له شوپوشی فهره نسا و دواتر گوینی له وه لامه کان گرت.

دی روزانیت: که واته ئیمه هه مومان به ته واوه تی و به دیاری کراوی کۆکین
له سر ئه م خاله، ئه ویش ئه وهیه که ماسۆنییه ت ته نها دروست که ری شوپوشی
فهره نسا بو، ئه و پاکتا و کردنانه ش که ئیستا ئه یبیستم له ئه نجومه ن ئه و
ده رده خه ن که هه ندیک که سیش لیڤه وه ک من ئه وه ئه زانن.

ئه و کاته (نجوملو) ی نوینه ر هه ستا که یه کیکه له ئه ندامانی کۆپی
پۆژه لاتی گه وره ی فهره نسا و به ده م خوراندنه وه وه لامی دایه وه (ئیمه نه وه ک
هه ر ئه وه نازانین... به لکو ئیمه نه وه ش بۇ هه موان ئاشکرا ئه که یین).

له سالی ۱۹۲۲ ئیواره خوانیک ناماده کرا له پاریس و ژماره یه ک سیاسی و
به رپرس له کۆمه له ی گه لان تیایدا به شدار بون کاتیک که سه رۆکی کۆپی
پۆژه لاتی گه وره هه ستا و پیکه که ی به رز کرده وه و وتی: "به خووشی پژیمی
کۆماری فهره نسا کۆپی ماسۆنییه تی فهره نسا... هه روه ها به خووشی کۆماری
سه بیینی جیهانی کۆپی ماسۆنییه تی جیهانی". به م شیوه یه ئه بیین که
هیزه کانی پیلانگیزی ئه و توانایه ی هه بو له سالی ۱۹۲۳ و له ژیر سایه ی
پژیمی کۆماری فهره نسا به ئاشکرا شانازی به وه وه بکات که شوپوشی فهره نسا
زاده ی ئه وه و به ئاشکرا باس له نیه ته کانی داها توی بکات وه ک دامه زرانندی
کۆماری جیهانی که زاده ی ماسۆنییه ت ده بییت، ئه م حاله ته ش زۆر سه یر نیه،
له به ر ئه وه ی ده ره نجامی ئه و سه رکه و تنه یه که نورانیه کان به ده ستیان هیفا له
په یماننامه ی فیرسای له ده ره نجامی جهنگی جیهانی دووه م و بواری په خساند
بۇ ماوه یه کی دورودریژ بۇ ئه و ده سه لاته نه یینییه ی که دوابه دوای پژیمی
پادشایه تی هات له فهره نسا دوابه دوای شوپ و پروداوه کانی سه ده ی نۆزده هه م.

له دوای سالی ۱۹۲۳ وه هیزه شاراوه کانی فهره نسا ئه ییتوانی پال به
سه رچاوه و که سه په یوه ندی داره کان به خو یانه وه بنییت تا باشتیرین پیگه
به ده ست به یینن بچنه پیشه وه. هه ر به م شیوه یه بو که له سالی ۱۹۲۴ و بۇ

يەكەمىن جار نوينەريان گەياندە پۇستى سەرۆك وەزيران كە ئەويش مەسئۇ (ھەريۇ) بەناو بانگ بو. ئەم كەسە لەر كاتەو و لە تەراوى ئەو پۇستانەى كە ھەيبو تەراوى ئەو شتانەى جى بەجى كردو كە لىنى داواكاراوە، سەرپەرشتى ھەلمەتلىكى كرد دژ بە ئاينى مەسىحى و داواى كرد كە ئاين جيا بگريتەو لە ژيانى گشتى... دواجار نۇبە ھاتە سەر سپاردنى دەسەلات بە جولەكەيەك:

يەكەم كە سەر كوردەكانى كۆپى پۇژھەلاتى گەرە لەر كاتەدا سياسەت مەدارى فەرەنسى بەناوبانگ (ليون بلوم) بو، ئەويش ھەرەك ھەموان ئەزانن جولەكەيە و پۇلىكى گرنكى گىراو لە ژيانى سياسى فەرەنسا و بەردەوام بو تا دواى جەنگى جىھانى دووھم، چەند پۇستىكى وەزارى وەرگرت و دواتر لە سالى ۱۹۲۶ و بۇ يەكەمىن جار پۇستى سەرۆك وەيرانى بەدەست ھىنا، لە نيوان ھەردو جەنگى جىھانى يەكەم و دووھمدا كارى كرد لەسەر لەبەر چاگرتنى كۆمەلەى پىلانگىرانى جىھانى بۇ دەست گرتن بەسەر (كۆمەلەى نەتەوكان) كە ئەو كاتە نيوئەندەكەى لە شارى جنيف بو ھەرەك چۆن ئىستاش كار بۇ ئەو ئەكرىت كە دەست بگريت بەسەر نەتەو يەكگرتوكاندا، تا بتوانن سود لە ساويلكەى تەراوى ئەو كەسان وەرېگرن كە خەون بە تەنھا دەولەتلىكەو دەبينن كە ھەمو جىھان لەخۇ بگريت لە ژىر ساىەى حكومەتلىك دا، بەو شىوئەيەش بنەماى پەيوەندىيان بە نىشتىمانەكەيانەو لەدەست دەدەن و دەبنە نىچىرىكى ئاسان بۇ بۆچونەكانى پىلانگىرې جىھانى.

لە دواى سالى ۱۹۴۶ ھو كۆمەلەى پىلانگىرې جىھانى دواى ھەلوەشاندەوئەى كۆمەلەى نەتەوكان دەستيان كرد بە خزىنە ناو دەستەى نەتەو يەكگرتوكان بەنامانجى دەست گرتن بەسەريدا، لىرەدا شتىك ھەيە كە نابىت پشت گوئى بخەين ئەويش برىتتە لە پەزمامەندى نەتەو يەكگرتوكان لەسەر دامەزراندنى دەولەتى ئىسپرائىل و بەخشىنى فەلەستىن بە زايونىزمى سياسى. لەو پىك ھاتنەدا ئەمەرىكاو يەكئىتى سۇقئىت بەشداريان كرد و بەو شىوئەيە نەتەو يەكگرتوكان ئەو نامانجەى بۇ زايونىزمى سياسى ھىنايە دى كە زيادتر لە نيو سەدەيە ھەولى بۇ دەدات.

له بهشی دووه می ئەم کتیبەدا باس لەو پوداوانە ئەکەین کە هۆکار بون بۆ هەلایسانی جەنگی جیهانی دووهم. ئەو هۆکارانەی کە پالی بە سوخۆره جیهانیەکانەو نا تا پشتیوانی پلانەکانی زایۆنیزی جیهانی لە ئەستۆبگرن بە رەوشگەلی نەیننی و ئاشکرا تا ئەو کاتەی کە لە ساڵی ۱۹۴۸ توانیان قەڵەستین داگیر بکەن. لێرە ئەوەندە بەسە کە نامارژە بدەین بە سامانی کانزایی و نەوت کە بە هەزارەها ملیۆن دۆلار مەزەندە ئەکرینت، ئەو سامانەیی کە پسیپۆری بەریتانی نینگھام گرێگ لە ساڵی ۱۹۲۸ دۆزیووە، ناوبراو کاری بۆ حکومەت ئەکرد لە ئەرکیکی نەیننی دا، سەرچەم ئەو بەلگە نامانەش کە پەییوەندی هەبو بەو دۆزینەوێهە لە دۆسیکانی حکومەتی بەریتانیا بەوردی شاردرایەو و دواتر ئەو پسیپۆرە بۆ جاری دووهمەم لە کەنەداو بە بانگرایەو بۆ قەڵەستین و راستەوخۆ لەدوای جەنگی جیهانی دووهم لەری مایەو تا لە ناکار لە کەشیککی تەمو مژاوییدا ون بو بەبی ئەوێ کەس لە بارەوێهە هیچ بزانیئت، سامانی سەرۆشتی قەڵەستین شتیک نیه جگە لە بەشیک لە سامانیکی مەزنی خۆرەهەلاتی ناوەرپاست، سوخۆره جیهانیەکان ئەوێان لە پیش چاو گرتبو کە بە شیووەکەیی خۆیان کە بریتی بو لە بلۆ کردنەوێ بی سەرەو بەرەیی و هەل خەلەتاندنی جەماوەر و دروست کردنی ناارامی و پشتیوانی کردنی بی باوهری دەست بگرن بەسەر ئەو سامانەدا لە چوار چێوێ هەلمەتیکی بەرفراوان بە نامانجی لابرندی ئەو دەسەلاتە رەوایانەیی کە داکۆکی لەو سامانە دەکەن تا دەستی سوخۆره جیهانیەکان پینی نەگات، ئەو سوخۆرانەیی کە نامانجیان گۆرینی ئەو دەسەلاتانەیی بە سیستەمگەلیکی بی باوهری سەر بە خۆیان.

لێرەو ئەو مەودا دورودریژەمان بۆ دەردەکەوئیت کە پیلانگێری جیهانی بریوێهەتی لە کاتی کەوتنی ناپلیۆنەو.

به شسی پینجه م

میژوی ساراوه ی بلاو بونه وه ی جوله که له نه مه ریکا

له گهر بچین به دوای پوداوه کانی ژیانی نه مه ریکادا، بومان دهرده که ویت که بنه مای بلاو بونه وه ی جوله که له نه مه ریکا نه گه پینته وه بۆ سهره تای میژوی نه مه ریکا، سه رمایه داره جوله که کانی ش ده ستیان کرد به بلاو بونه وه له نه مه ریکا تازه دروست بودا له و کاته وه ی که هیشتا نه بیو به ده ولت و له سیانزه داگیرگه ی به پیتانی پیک هاتبو.

هندی هندی بیرکردنه وه ی سوخوره جیهانیه کان به ره و داگیرگه نه مه ریکیه کان نه پویشته له و کاته وه ی که (بنیامین فرانکلین) پیایوی به ناربانگی ده ولته تی نه مه ریکا گه یشته له ندهن وه ک نوینه ی داگیرگه کان، له وی سوخوره جیهانیه کان پی گه یشتن، نه وانه ی که هر وه ک پیشت باسما لیه کرد ده ستیان گرتبو به سه ر بانکی نینگلته را و قهرزی نیشتمانی به پیتانیا دا.

له په ری ۹۸، ژماره ۲۳ ی به لگه نامه ی نه نجومه نی پیرانی نه مه ریکا، راپورتیک ده دوزینه وه که له لایهن (رؤبه رت ل. نه وین) وه نوسراوه له باره ی چاوپیکه وتنیکه وه که له نیوان هاوبه شه کانی پوتشیلد و بنیامین فرانکلین نه نجام درابو، رؤبه رت ل. نه وین نه و کاته سه رۆکی لیژنه ی بانکه کان و دراو له کونگرسی نه مه ریکا بو، نه و راپورته ئامازه به وه ده دات که چون نه و که سانه پرسیاریان له نوینه ره نه مه ریکی کردبو له باری بۆچونیه وه سه باره ت به

ھۆكاری گەشەسەندى ئابورى لە داگیر ئەمەرىكىە كاندا.. فراكلىنىش بەم شىۋەيە ۋەلام ئەداتەۋە: "كارەكە زۇر ئاسانە لەبەر ئەۋەي ئىمە خۇمان دراۋى خۇمان دەردەكەين... كاتىكىش كە ئەۋ كارە ئەكەين دەبىت بە شىۋەيەك بىت كە بگونجىت لەگەل پىداۋىستى ئابورى پىشەسازى مان". پۆبىرت ل. ئەۋىن قىبىنى ئەۋە ئەكات كە ئەم ۋەلامە سەرنجى كۆمەلەي پۆتشىنى پاكىشا بۇ ئەۋ ئەرفەتەي كەلە بەر دەستیانە بۇ كەردنى قازانجىكى زۇر... لەبەر ئەۋەي تەنھا پىۋىستیان بەۋەيە ياسايەك دەرىكەن كە رىگىرى بكات لەۋەي كە داگیرگەكان خۇيان ھەستەن بە چاپ كەردنى دراۋى خۇيان و ناچار بىكرىن بەۋەي كە بگەپنەۋە بۇ بانكى ئىنگىتەرا بۇ ئەۋ كارە... تا ئەۋ كاتەش ئامىشىل مایەر پۆتشىنىلە ئەلمانیا دادەنىشت و لەۋنۋە كارەكانى جىبەجى ئەكەرد و سەربازى پىشەگەرى ئەلمانى دەدا بە بەرىتانيا كەلە دىنھاتەكان كۆيانى دەكەردنەۋە بەشىۋەيەك كە بۇ ھەر سەربازىك بەرى ۸ لىرە ئىستەرىلىنى دىارى كرابو... ھەر ئەم دەسەلاتەشى بەس بو تا پال بە حكومەتى بەرىتانياۋە بىت تا ياسايەك دەر بكات لەمەر دراۋى ئەمەرىكى.

دوچار ئەم ياسايە دەرچو و دەسەلاتى داگیركارى بەرىتانى لە داگیر گەكانى ئەمەرىكا ھەستا بە دانانى بىرك پارە بە دراۋى ئەمەرىكاي پىشو لە بانكى ئىنگىتەرا ۋەك گەنتىيەك بۇ ئەۋ قەرزەي كە بانك پىشكەشى داگیرگەكانى ئەكات بە بەەرە و بەدراۋى نۆي، لىرەدا قەسەكە بە جى دەھىلېن بۇ بىيامىن فراكلىن خۇي بەۋ پى بەي كە ۋتەكانى لە بەلگەنامەي كۆنگرىس ژمارە ۲۳ ھاتەۋە:

"دۇخەكە تەنھا دواي تىپەر بونى تەنھا يەك سال لە دەرچونى ئەۋ بىرپارە بە قەۋەۋەتى پىچەۋانە بۋەۋە، سەردەمى گەشە سەندىن كۆتايى پى ھات و قەيرانىكى ئابورى جىنگەي گرتەۋە بەئەندازەيەك خراب بو كە شەقامى داگیر گەكانى لىۋان لىۋو كەردىو لە بى كار". ئەۋ بەلگەنامەيە ئەلېت: "بەلام بانكەكانى ئىنگىتەرا ئەۋەيان پەت كەردەۋە كە زىادتر لە پىزەي ۵۰٪ بەدەن لە بەھاي ئەۋ دراۋە ئەمەرىكىيەي كە پىيان دراۋو بە پىنى ياسا نۆيكە، ئەمەش ئەۋە

ئەگەيەنىت كە بەھاي دراوى ئەمەرىكى تەنھا بە نوسىنى پىنوسىك بۇ نىوہ كەم كرايەوہ... "

مىژوو نوس و لىكۆلەرەكان ھۆكارى سەرەكى شۆپشى ئەمەرىكا لە دژى ئىنگلتەرا ئەگىرنەوہ بۇ باجى بەناوبانگى چا، بەلام فرانكلين كە بە يەككە لە سىما ديارەكانى ئەو شۆپشە دادەنرىت، بەم شىوہيە ھۆكارى شۆپشەكە شى ئەكاتەوہ: ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا نامادە بو بەو پەرى سنگ فراوانىەوہ كە ئەو باجە سادەيە قبول بكات ئەگەر ئىنگلتەرا مافى دەرکردنى دراوى لە ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا وەرئەگرتايەتەوہ، ئەم حالەتەش جۆرىك لە بىكارى و ناپەزايەتى دروست كرد... وردە وردە ئەم ناپەزايەت يە تەواوى ويلايەتەكانى ئەمەرىكاي گرتەوہ بەلام كەسىك دركى بەوہ نەكرد كە باجە زۆرە نوى كان و بە تالان بردنى ئابورى دەرەنجامى چالاكى كۆمەلىك چەتەى جىھانى بون كە لە ھەمان كاتدا ئابورى بەپىتانياشى تالان ئەكرد، بەم شىوہيە شۆپش تەقىوہ و يەكەمىن بەر يەك كەوتن پويدا لە نىوان شۆپشگىرە ئەمەركىيەكان و ھىزە ئىنگلىزىيەكان لە لىنگستون لە ۱۹ نىسانى ۱۷۷۵. دواتر جۆرج واشىنتون كرايە فەرماندەى ھىزەكانى شۆپش و كۆنگرىس و لە ۴ تەموزى ۱۷۷۶ دا بەيان نامەى سەر بەخۆيى راگەياند.

مەملەنىكان نرىك بە ۷ سالى خاياند و سوخۆرە جىھانىەكان بەلىنيان دا كە پىشتىوانى شەپە داگىر كارىەكان بكەن كە تا ئەو كاتە دەرئەتەك بو لە پىنگەيەوہ كۆمەلەى پوتشىلد تۋانى پارەى زۆر لە پىنگەى داىين كردنى سەربازى پىشەگەر لە ويلايەتى (ھس) ئەلمانىەوہ بۇ سوپاي بەپىتانيا داىين بكات. شەپ كۆتايى ھات بە خۇ بەدەستەوہ دانى ھىزەكانى فەرماندەى ئىنگلىزى (جەنەرال كورنوالىس) و پىك كەوتن لەسەر پەياننامەى پارىس، ئەو پەيمان نامەيەى كە

فرانکلین دانوستان کاری سهرهکی بو تیایدا و دان بهسهر بهخویسی ولاته
یهگرتوهکانی ئەمهریکا نرا له ۳ ئەیلولی ۱۷۸۳^۱.

دوای سهربهخویسی:

لهگهڵ ئەوهشدا که جهنگ کوتایی هات، بهلام هیشتا سوخۆره جیهانیهکان
خویان نهدابو بهدهستهوه، بهلکو ههولیان دا له پێگهی نوینهرهکانیانوه نهوهی
له توانایاندا ههبیئت بیکه ن تا نهوه مسوگهر بکه ن که له دهستوری ئەمهریکادا
هیچ بڕگهیهک نهبیئت که پهیوهندی به دهرکردنی دراوهوه ههبیئت، ئەلبهته
پالنهوانانی سهربهخویسی ئەمهریکا ناگاداری نهو مهترسیه بون و وریای
پالنهکانی سوخۆرهکان بون ئەمهش لهو مشت و مپانهدا دهه دهکهویئت کهله
دۆسنی کۆبونهوهکاندا ههنگیراوه له شاری فیلادلفیا له سالی ۱۷۸۷، نهو
کۆبونهوانهی که ناسراوه به (کۆبونهوهی باوکانی دامهزراندنی ولاته
یهگرتوهکانی ئەمهریکا). له بڕگهی پینجی بهشی ههشتمی دهستوری
ئهمهریکی دا بهم شیوهیه هاتوه دهلیت:

"کۆنگریس خاوهنی دهسهلاته له دهرکردنی نهو یاسا گه لانهی که پهیوهندی
ههیه به پێک خستنی دراوهوه". دوای دهرکردنی ئەم دهقه دهستورییه، کارهکه
لهدهست جولهکه جیهانیهکان دهچو له بهر نهوهی لهو کاتهوه دهستور
سروشتیکی پیرۆزی گرتە خو له چاو ئەمهریکیهکان و ئیدی نهوان نهیان
دهتوانی به ناسانی و بهشیوهیهکی راستهوخو بگه نه نامانجهکانیان بهلام لهگهڵ
ئوهشدا دهستیان له ههول دان ههڵ نهگرت بهلکو دهستیان دایه مانۆر کردن بو

(^۱) ههر دو دهولت مهرداری بهریتانی (لۆرد شافام) و کۆرهکهی (وليام بيت) ههست به مهترسی سهرمایه داره
جولهکهکان ئەکه ن ههر بۆیه به شیوهیهکی ناشکرا دهستیان کرد به هیرش کردنه سهریان له بهر چارچۆکیان له
سهربازگه ئەمهریکیهکاندا، (وليام بيت) سهرباری گهنج بونی توانی شا جۆرجی سێههه ناگادار بکاتهوه له
مهترسی سوخۆره جیهانیهکان و ناگاداری کردنهوه له پیلانهکانیان که نامانج لێی ههلايسانی جهنگله تهواری
ئهروپا ههر بۆیه شا وهك سهروك وهزیران ههلی بزرگه بهلام دواجار سوخۆره جیهانیهکان توانیان که ناچاری
(وليام بيت) بکه ن که دهست لهکار بکشیتهوه.

دەرکردنى ياسا گەلىك كە بە شىۋەيەكى پىنچەوانە پشتى دەبەست بەو ياسايە .
ئەمەش ئەو دەقى ياسايانەى دراو دەردەخات كەلەو كاتەو دەرچون لە كاتىك
دا كە گەلى ئەمەرىكى پىنى واىە (لەو باۋەپەشدا دلسۆزە) كە ھەر ياسايەك دەر
چوبىت لەگەل پۇخى ئەو دەستورەدا دىتەوہ .

ھىچ جىگەى گومان نىە كە لىكۆلەنەوہ كەردن لەسەر زال بونى سوخۆرە
جىھانىەكان بەسەر ئابورى ئەمەرىكا دا لە مېژوى جىھاندا خاوەن بايەخىكى
گەورەيە و لىرەدا دىنە سەر باس كەردنى .

ئەو پىرەوہى كە سوخۆرە جىھانىەكان پەپرەويان لى ئەكەرد، ھەر ھەمان
پىرەوہى پىشتىريان بو كەلە سەرى ئەپۇيشتن: پىرەوہى كۆمپانىاي شاراوہ، بە
شىۋەيەك كە بەرپۆەبەرەكانى بانكى ئىنگلتەرا نوینەرىكىان لە ئەمەرىكا
دامەزراند لە سالى ۱۷۸۰ ەوہ كەئەویش (ئەلكساندەر ھامىلتون)، ئەو كەسەى
كە بە ھەلمەتى راگەياندن ناوبانگى وەك سەر كەردەيەكى نىشتىمانى ئازادىخۋاز
دەركەرد. ئەم كەسە پىشتىنارى دروست كەردنى بانكىكى فېدپالى كەرد كە
ھەلبىستىت بە دەركەردنى دراو و سەرپەرشتى كەردنى لەبرى حكومەت بە
شىۋەيەك كە ئەو بانكە دامەزراوہيەكى تايبەت بىت كە مولكايەتەيەكەى
بگەپىتەوہ بۇ بەرژەوہندىيە تايبەتەكان واتە بۇ سەرمايەى تاكە كەسەكان...
ھەرەھا ھامىلتون پىشتىنارى ئەوہ ئەكات كە سەرمايە ئەو بانكە بگاتە ۱۲
مىليۇن دۆلار، بانكى ئىنگلتەرا لەو پىرە ۱۰ مىليۇن دۆلار دەدات - بەدراوى
سەردەم - و ئەوہش كە ئەمىنەتەوہ ئەھىلرەتەوہ بۇ ئەمەركىەكان.

سالى ۱۷۸۳ ھامىلتون و ھاۋبەشەكەى (روپىرت موريس) بانكى
ئەمەرىكايان پىك خست، موريس چاودىرى دارايى كۆنگرىسى ئەمەرىكى بو كە
بەھۇى سەرپەرشتى مالى بەسەر خەرچىەكاندا توانى وا لە خەزىنەى ئەمەرىكا
بكات كەلە كاتى سەر بەخۆبىدا بگەوئتە ھالەتى مايەپوچىيەوہ. ئەمەش
بەلگەيە لەسەر شىۋازەكانى دەسەلاتى شاراوہ و بەكار ھىنانەكانى جەنگ و
سەرچاۋەكان، موريس كارى زيادترى كەرد لەوانە دەست گرتن بەسەر ئەو پىرە
پارەيەى كە دەگەيشتە ۲۵۰ ھەزار دۆلار لە پىگەى بەكار ھىنانى وەك

سرمایه‌ی بانکی ئەمەریکا.. لەبەر ئەوەی که بەرپۆه‌بەرەکانی بانکی ئەمەریکا نوێنەری بانکی ئینگلتەرا بون - بی گومان - و ئەمەش دەرەنجامی لۆجیکی چاوەڕوان کراو بو... بەم شیوەیە خاوەن سەرمایە جوله‌که‌کان توانیان دەست بگرن بەسەر هەردو بانکە‌که‌دا: بانکی ئینگلتەرا و بانکی ئەمەریکا.

ئەمە لە کاتیگ دا بو که سەرکرده‌کانی شۆرشى سەر‌به‌خۆیى ئەمەریکا هەستیان بە مەترسی کرد و پێیان وابو که زال بونی بانکی ئینگلتەرا بەسەر بانکی ئەمەریکا دواچار ئەبێتە‌هۆی ئەوەی - لە کاتیگدا که ئەگەر دارایی ئەمەریکا لە ژێر سەر‌به‌رتی بانکی ئینگلتەرا بێت - که دەست بگرن بەسەر ئابوری ئەمەریکا، هەر بۆیە هەستان بە ناچار کردنی کۆنگرێس بە‌وه‌ی که پێگە ئەدا که بانکی ئەمەریکا هەستیت بە‌چاپ کردنی دراو.

سوخۆره جیهانیەکان لەم شکسته کاتیە نائومید نە‌بون بە‌ئکو هەستان بە دەرکردنی پێنمایی بۆ سەر‌چاوه‌کانیان تا هەولە‌کانیان بکەنە دو هیندە و چاوە‌ڕوانی دەرفەت بکەن، بەم شیوەیە سەر‌که‌وتو بون لە‌وه‌ی (ئە‌لکسە‌ندەر هامیلتۆن)ی نوێنەریان بگە‌یه‌ننە پۆستی وه‌زیری دارایی ئەمەریکا و دواچار هەر لە پێگە‌ی هامیلتۆن‌ه‌وه توانیان که پە‌زامە‌ندی حکومە‌تی ئەمەریکا بە‌دەست بیهێنن لە‌سەر ئە‌وه‌ی که ئەو مافە بدریتە بانکی ئەمەریکا تا بە پشت بە‌ستن بە قەرزە تاییبەت و گشتی یەکان دراو دەر‌یکات، ئەو پاسا‌وه‌ش که هامیلتۆن پێش‌که‌شی حکومە‌تی کرد ئە‌وه بو که ئەو درا‌وه‌ی که کۆنگرێس دە‌ری دەر‌کرد لە‌سەر بنە‌مای قەرزى نیشتمانی بە‌بی بە‌ها بو لە‌دەر‌ه‌وه لە کاتیگ دا که ئەو درا‌وه‌ی که لە‌سەر بنە‌مای قەرزى گشتی و تاییبەت بو، گونجاو ئە‌بێت بۆ تیک‌پرای مامە‌له‌ مانییە دەرە‌کییە‌کان و حە‌والە ئە‌کرن. سە‌رمایە‌ی نوێی بانکە‌که بە پێی ۲۵ ملیۆن دۆلار دیاری کرا که ۲۸ ملیۆنی بە‌ناوی سە‌رمایە‌ گۆزارە ئە‌وروپە‌یکانە‌وه بو، ئەو سە‌رمایە‌ گۆزارە‌ی که سەر بە پۆتشیلد بون...

ئیدی کاتی ئە‌وه هاتبو که پاداشتی ماندو بونە‌کانی هامیلتۆن بدریتە‌وه، لە راستیشدا پاداشتی خۆی وه‌رگرت... سوخۆره جیهانیەکان پێیان وابو که زیاد

لە پىئويست ئەزانىت، شەرىك لە نىوان ئەو و كەسىكى پىشەگەردا ھەلگىرسا كە ناوى (ھاوردن بور) و تىايدا ھامىلتون گىانى لە دەس دا...

قۇناغى دووم: مەملانى لە پىناو بالادەستى ئابورى:

قۇناغى پىشو بەو ھول و مانورانە كۇتايى پى ھات كە نرا لە پىناو سەپەرشتى دەركنى دراوى ئەمەرىكى، دواى ئەوھى كە بەرپەستىكى نوى سەرى ھەلدا، سوخۇرە جىھانىەكان پوھو قۇناغى دواتر پۇيشتن كە برىتى بو ۹: دەستگرتن بەسەر ئابورى ئەمەرىكا دا.

ئەم قۇناغە بە مانورىكى بەرفراوان دەستى پى كرد بە فەرمانى كۆمەلەى پۇتشىلد بۇ نوینەرە ئەمەرىكىەكان كە خرابونە رىزى پىشەوھى راي گشتى تا ھەلمەتىكى پىروپاگەندە دەست پى بكنە كە مەزگىنى قۇناغىكى پىر لە خىر و خوشى بات بۇ ھەموان. ھەروھە بەرپوھەبەرى بانكە ئەمەرىكىەكان بىرپارىيان بۇ ھات تا لە پىدانی قەرز و كەفالت نامەكاندا پەل وپۇ بەاويژن . بەم شىوھىيە ئەمەرىكىەكان دەستيان كرد بە سەرمایە كوزاى كردن بە تەواوى توانايان لەو پىرۇژە نوپىانەى كە لە گشت شوپىنىكدا ھەلتوقىبو. كاتىكىش كە كار گەيشتە ئەم ئاستە، كۆمەلەى پۇتشىلد فەرمانى نەپنى دەركرد بەوھى كە قەرز نەدرىت و ئەو دراوھش كەم بىكرىتەوھ كەلە بازاردا مامەلەى پىوھ ئەكرىت و ئەمەش بوھ ھوى دروست كردنى قەيرانىكى دارايى كە بوھ ھوى ھەرس ھىنانىكى ئابورى كەورە... لە كاتىكدا كە بانكى سوخۇرەكان پىر بو لە قازانجى خەيالى و بەلگەى مولكدارى و كەفالت نامە.

ئەلبەتە ئەم قەيرانە ھەروا تى نەپەرى و بوھ ھوى ئەوھى كە زۇرىك لە ئەمەرىكىەكان پەخنە بگرن كە لە نىوياندا ھەرسى سەركردە (جون ئادامز) و (توماس جىفرسون) و (ئاندرۇ جاكسون) بونيان ھەبو كە دواتر دەبنە سەروكى ولاتە يەكگرتوھكانى ئەمەرىكا:

ئەوێ لە خوارەوێ دینت چەند بڕگەییەکیە لەو نامەییەکی گە (جیفرسۆن) بوو
(ئادامزی) ناردوێ:

"من باوەڕم بەو هەییەکی گە ئەم دامەزراوە بانکیانە مەترسیان لە سەر
ئازادیمان لەسوپای داگیرکەر زیادترە.. ئەم دامەزراوانە توانیویانە
نەرسۆکراتییەتیکی مافی دروست بکەن کە ئیستا پووبەپووی حکومەت دەبیتهوێ.
پێم وایە کە ئەبێت مافی دەرکردنی دراو لەو دامەزراوانە وەرگیریتەوێ و بەدربیت
بەو گەلەیی کە مافی بەکەمی هەییەتیاید."

ئەم پەختە ئاشکرایانە ترسی لە لای سوخۆرە جیهانییەکان دروست کرد و
وریای کردنەرە لەوێ کە بە بۆنەیی نوێ کردنەوێ پیشکی بانکی ئەمەریکا لە
سالی ۱۸۱۱ دوچاری کیشە ئەبن هەر بۆیە ناتان پووتشیلد پەنای بردە بەر
هەرەشەکردن لە سەرۆکی ئەو کاتەیی ئەمەریکا کە ئەندرە جاکسۆن بوو و بەم
شیوویە ناوەرۆکەکی داپشت:

"تەنھا دوو پینگە چارە هەییە، یا ئەوێتا پەزنامەند ئەبن بە نوێ کردنەوێ
خاوەنداریتی پیشکەکی یاخود پەزنامەند نابن، ئەو کاتە وڵاتە یەگرتووەکانی
ئەمەریکا کاتیک خۆی ئەبیینتەوێ کە دوچاری شەپریکی ترسناک بوو."

پیلانگیرانی هیزە خراپە هەمیشە پەوشی هەلایسانی جەنگیان بەکار
هیناوە لەدژی ئەو سەرکردانەیی کە پووبەپویان ئەووستنەوێ، بەلام سەرۆک
جاکسۆن گوئی بەو هەرەشەییە ئەدا کە لە بنەمادا باوەری پێی نەبوو و بەم
شیوویە وەلامی شانیدی سوخۆرە جیهانییەکانی دایەوێ: "ئێوێ هێچ نین جگە لە
کوولینک دز و مار و من کار ئەکەم لەسەر تیک شکاندنناتان بەلکو سویند ئەخۆم
لەسەر ئەوێ تیکتان بشکینم."

لەو کاتەدا سوخۆرە جیهانییەکان بپاریان دا کە هەرەشەکیان بکەنە پراست
و هەر بەپراستیش حکومەتی بەپیتانیا - لەلایەن بانکی ئینگلتەرەوێ هان درابوو
- لە سالی ۱۸۱۲ جەنگی هەلگیرساند کە تەنھا ئامانج (ناتان پووتشیلد) لەو
شەپە مایە پوچ کردنی خزینەیی ئەمەریکا بوو بەهۆی تیچووەکان شەپ تاوای لی
بیت کە هێچ جوێ چارەییەکی نەبیت جگە لە وەرگرتنی قەرز لەدەرەوێ.

بەردگە لېكى سەر ئەختەى شەخەرەلج // ۱۴۳

قوربانی ويرانكارىيەكان لە فەرھەنگى لىكدانەوەكانى پۆتشيئادا نەبو،
دواجار ئەم پلانە بە شىئوويەكى تەراودەتى سەرى گرت و كۆنگرەيس لە سالى
۱۸۱۶ بېريارى دا لەسەر نوێکردنەوہى مافى پشكى بانكى لەمەريکا.

شهری ناوخواویی ئەمەریکا

۱۸۶۶-۱۸۶۱

شهری ناوخواویی ئەمەریکا بە گرنگ ترین پوداوی میژوی ئەمەریکا دادەنریت، لیرەدا بوار نیە بۆ باس کردن لەو شەرە بە ناوبانگە لەگەڵ ئەوەشدا کتیبیکی میژو نیە کە باس لەو پوداوە نکات، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا شتیک هەیە لەسەر ئەو شەرە کە پای گشتی بی ناگایە لینی ئەویش ئەو پۆلەیه کە سوخۆره جیھانیەکان بینیان تیایدا و ئەو دەرەنجامانەشە کە بە دەستیان هینا، لیرەدا باس لە وردە کاری هەندیک لەو پوداوە نادیارانە ئەکەین کە هاوکات بون لەگەڵ شەرەکەدا.

لە ساڵی ۱۸۵۷ گری بەستی هاوسەر گیری بەسترا لە لەندن لەنیوان (لیونورا) کچی ئەمینداری بەشی ئینگلیزی خانەوادەیی پۆتشیلد و هولونیک لەگەڵ خزمیکیان بە ناوی ئەلفونسو پۆتشیلد کە ئەندامی خانەوادەیی پۆتشیلد بو لە فەرەنسا، ئاھەنگی ئەو هاوسەر گیرییە دەر فەتیکی باش بو لە لەندن کە بوە هۆی کۆکردنەوهی ژمارەیهکی زۆر لە خاوەن سەرمایه و سیاسیه جیھانیەکان. لەنیوانیانیش دا کەسیک هەبو بە ناوی "دزرائیلی" کە سیاسیهکی جولهکەیی بە ناو بانگ بو دواتر بوە سەرۆک وەزیرانی ئینگلتەرا بۆ چەند جارێک - سەرباری ئەوهی کە جولهکە بو - ئەلبەتە جگە لەوهی کە بە ناوبانگترین پیاوی دەولەتی ئینگلیز بو لە سەدەیی نۆزدەهەمدا.

لیرەدا چەند وتیهکی دزرائیلی ئەهینینهوه کە لەو ئاھەنگەدا وتویهتی: "لە ژیر ئەم بنمیچەدا سەرانی خانەوادەیی پۆتشیلد کۆدەبنەوه کە ناوبانگیان تەواوی ئەوروپا و جیھانی گرتۆتەوه"، دواتر پو لە بەرپرسیانی خانەوادەیی

پۈتتىڭ ئەكات لە پاریس و لەندەن و دەلیت: "ئەگەر بىتانه ویت، ولاتە يەكگرتوھكانى ئەمەرىكا دابەش بکەين بەسەر دو بەشدا، بەشىکیان ئەدەين بە جینس (سەرۆكى بەشى فەرەنسا) و ئەوی دیکەشیان ئەدەين بە لیوفیل... سەبارەت بە ناپلیۆن پۇناپارتى سېھەمیش - نیمپراتۆرى ئەو کاتەي فەرەنسا - ھەر ئەو ئەكات کە من پىی ئەلیم، ئەو پلانەي کە بۇمان داناو ئەوئەندە قورسە کە وای لى ئەكات بە تەواوئەتى سەر قال بىت".

میژو بۇمان پون ئەكاتەوہ کە چۇن بئەمالەي پۈتتىڭ دواتر کەسنىکیان بەناوی قیامین - يەکیکە لە ناسیاوہکانیان - دانا وەك نوینەریان لە ئەمەرىکا و چۇن پوداوەكان يەك بەدوای يەكدا ھاتن تا ئەو کاتەي کە شەپرى ناوخۇ ھەلگىرسا و بوہ راستى.

سوخۆرەكان تەواو ئەو پلانەيان جى بەجى کرد کە دزرائیلی نامازەي بە رینگەكانى دابو، ھەر بۇیە ھەستا بە پازى کردنى ناپلیۆن پۇناپارتى سېھەم تا مەكسىك بگريت و بیخاتە سەر نیمپراۆرىتەكەي وەك گرەنتیيەك بۇ سەر قالى و بى دەنگ بونى، حکومەتى بەرەیتانیاش پازى بو بە دوبارە داگیر کردنەوہي ویلايەتەكانى باکورى ئەمەرىکا وەك دەرەنجامىكى شەپەكان. نامانجى سەرانى جولەكە دولایەنە بو لەو شەپەدا: سەرەتا دەرەفەتىكى زىپىنيان ئەخاتە بەردەم بۇ پىشكەش کردنى قەرز و فرۆشتنى چەك بە سوي زۆر بە ناپلیۆن بۇ شەپەكەي لەگەل مەكسىك و ھیزەكانى ویلايەتى باشور، نامانجى دووئەمیش کە ھیواي پىی بو بریتى بو لە دوبارە داگیر کردنەوہي ویلايەتەكانى باکور لە لایەن بەریتانیاوہ و بەو شیوہیەش ئەو ویلايەتەنە ئەكەویتە ژىر دەسەلاتى راستەوخویانەوہ، جگەلەوہ ئەوان ئەیانویست کە ئەو ویلايەتەنە بکەویتە ژىر دەسەلاتى راستەوخویانەوہ ھەرەوہا دەیانویست کە ئەو شەپە ببیتە بەرەستىك لەبەردەم سەرۆكى مەزن (لینکۆلن) تا كۆیلەكان نازاد ئەكات لە ئەمەرىکا، بەو پىئەي کە ئەیانزانى کە بەردەوام بونى كۆیلايەتى ئەبیتە ھۆي لەبەر يەك ھەلوەشانندەوہي يەكجارەكى نەتەوہي ئەمەرىکا... سەرۆك لینکۆلن بەوہي دەزانى و ھەر ئەوئەش بو کە پالى پىوہ نا تا بلىت: "ھیچ نەتەوہیەك

ئاتوانیت زۆر بڑی ئەگەر نیوہی ھاوڵاتیہکانی ئازاد بن و نیوہکە ی تریشی کۆیلە بن". شەرہکە بەو شنیوہیہ بەرپوہ نہچو کہ سوخۆرہکان دەیانویست لەبەر ئەوہی ھیزہکانی باشور بۆخیان پنیوستیان بە ھاوکاری بو. ھەر بۆیہ سوخۆرہکان رویان لە ناپلیۆنی سنیہم کرد بە ئامانجی ئەوہی کہ ییتہ شەرہکەرہ و لە بەرامبەریشدا بەلینی ئەوہیان پیندا کہ ھەردو ویلائیہتی (لویتریانا) و (تەکساس) ی پی' بدەن، بەلام پینگریکی چاوەپوان ئەکرا لە بەردەمیاندا دروست بو ئەویش قەیسەپی روسیا بو کہ ھەوآلی ئەو ھەولانہی پی' گەیشتبو بۆیہ ھۆشدارییہکی ئاراستە ی ھەردو حکومەتی فەرەنسا و ئینگلیز کرد و پی' پراگەیانندن کہ ھیزش کردنہ سەر ویلائیہتەکانی باکور ی ئەمەریکا وەک ھیزش کردنہ سەر روسیا یە، بۆ جەخت کردنہوہش لەسەر ھۆشدارییہکە ی ژمارەیەک لە کەشتیہ روسیہکانی ناردہ کەنارہکانی ویلائیہتەکانی باکور (نیویۆرک و سان فرانسیسکو) و خستیہ ژیر فەرماندہیی لینکۆلنہوہ. بەم شنیوہیہ پیلانگێرہکان شکستیان خوارد شەرہکە تەنھا لەنیو ئەمەریکیہکاندا ماہوہ و بە سەرکەوتنی باکورییہکان کۆتایی پی' ھات بەسەر باشوریہکاندا.

جولہ ی سەرماہی و کۆژانی لینکۆلن:

بەبونی لینکۆلن شەری سوخۆرہ جیہانیہکان چوہ ئاستییکی دیکەوہ بە شنیوہیہک کہ سەرۆک لینکۆلن پوبەرویان وەستا و لە ویلائیہتەکانی باکور کەوتہ تیک شکاندن ی ئەو کۆتانہی کہ ئابوری ئەمەریکایان پی' بەند کردبو، بۆ ئەو ئامانجہ کەوتہ جی' بەجی' کردنی دەستوری ئەمەریکا بە پشت بە ستن بە برکە ی ۵ لە بەشی ھەشتەم لە مادە ی یەکەم، کہ پی' ئەو یاسایہ کۆنگریس مافی دەرکردنی دراو ئەدات و بەو پنیہش ۴۵۰ ملیۆن دۆلاری فەرمی دەرکرا بە بەھانہ ی قەرز ی نیشتیمانی.

ئەو كاتە سوخۆرە جىھانىيەكان تەواوى ھىزىيان كۆكردەوہ بۇ پوبەپرو بونەوہى لىنكۆلن كە ئىدى ببوہ مەترسىيەك بۇيان ھەر بۇبە دەستان كرد بە زنجىرەيەك مانۆر و پىلانىيان دانا بۇ كەمكردنەوہى بەھای دراوى نوپو و لەناو بردنى (لىنكۆلن)، گەيشتنە ئامانجى يەكەم لە پىنگەى دەرکردنى ياسايەك لە كۆنگرىسى ئەمەريكا لە لايەك بە پىنگرى كردن لە دانەوہى سودى قەرزى نىشتىمانى ياخود بەھای ئەو كالایانەى كە بەو دراوہ ھىنراوہ و لە لايەكى دىكەشەوہ لە پىنگەى بەرپا كردنى شەپىكى گەرە لە بانك و بازارەكانى دراودا... بەم شىوہىيە بەھای دراوہكە زۆر دابەزى و گەيشتە يەك لە سەر سى بەھا راستەقىنەكەى... كاتىكىش كە گەيشتنە ئەم ئاستە ھەستان بە كپىنەوہى تەواوى دراوہكە قا مامەلەى پىوہ نەكرىت و بە دراوہكە ھەستان بە كپىنى تەواوى سەنەدەكانى حكومەت بە بەھای راستەقىنەى دۆلار. بەو شىوہىيەش بە تىرىك دو نىشانىيان شكاند، لە لايەك بونە ھۆى ئەوہى كە دارمانى بەھای دۆلار و لە لايەكى دىكەش سودىكى زۆرىيان برد. لىرەدا چەند بىرگەيەك ئەھىننەوہ لەو نامەيەيەى كە وەك پىنمايى خاوەن سەرمايەكانى ئەوروپا ئاراستەى دامەزراوہ بانكىەكانى ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەريكا كرا.

"ئىمە ناتوانىن پىنگە بدەين بە مامەلە كردن بە دراوى نوپى ئەمەريكا تەنھا ئەو كاتە نەبىت كە بگەويتە ژىر چاودىرى خۆمانەوہ، ئىمە ئەتوانىن بگەينە ئەو ئامانجە لە پىنگەى دەست گرتن بەسەر سەنەدەكانى قەرزى نىشتىمانى كە ئەو كارە ئەتوانىت دەست گرتن بەسەر دراو حكومەت دا مسۆگەر بكات. سوخۆرەكان لە شەردا لەم ئاستەدا نەوہستان بەلكو كەوتنە پشتىوانى كردنى دارايى چەند نوپنەرىك و بەم شىوہىيە توانىيان كە كۆنگرىس ناچار بكەن كە دەنگ دانى گشتى ئەنجام بدات لە سالى ۱۸۶۲ لەسەر ياساى ئەو بانكانەى كە دانرابون لە بەرژەوہندى ئەوان سەربارى بژايەتى كردنى زۆرى ئەو بپريارە لە لايەن لىنكۆلنەوہ و بەمەش توانىيان سەرکەوتنىكى دىكە بەدەست بەيىنن بەسەر ئابورى ئەمەريكادا.

لیره دا چەند بېرگەيەك ئەھيئەتتە لەو نامەيەي كە دامەزراوەي پۈتتەيلىد و براكانى بۇ كارى بانكدارى لە لەندەن لە بەروارى ۲۵ حوزەيرانى ۱۸۶۳ دا ئاراستەي يەككە لە دامەزراوە داراييە گەرەكانيان كرد لە شەقامى (ۋل سترىت)ى بەناو بانگ، كە بارەگاي دامەزراوە گەرەكانى نيۇيۆركە تا ئەم سەردەمەمان كە ئەويش دامەزراوەي (نيكلهايمو) و (مۆرتۆن) و (فاندمر گۆلد)^{۱۱} ە:

بە پىزان:

بە پىز (جۆن شىرمان) لە ويلايەتى ئۇهايۆ لە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا نامەيەكى بۇ نوسىويىن و بۇچونى خۆي پى راگەياندىوين لەسەر ئەو قازانجانەي كە ئەكرىت بە دەست بەيئىرىت لە دەرەنجامى ئەو بېريارەي كە گۆنگرىس دەري كردووە لە بارەي بانكەكانەو... بە پىز شىرمان ئەلئىت ئەم دەرەتتەكە كە پىشتەر بۇ سەرمايە دارە جىهانىەكان نەرەخسارە بۇ كۆكردنەوہي پارە.. ديارە كە ئەم ياسايە ئەو دەرەتە نەرەخسىنىت بۇ بانكى ئەوروپا كە بە تەواوہتى دەست بگىرىت بەسەر ئابورى ئەمەريكادا.

دواتر پۈتتەيلىد لە نامەكەي دا بۇچونى خۆي دەلئىت:

"كەمن ئەوانەي كە دەزانن پىزىمى نوئى بانكى ئەيانخاتە سەر دورپانىك: يا ئەوہتا دەبىت پەيرەويىمان لى بكن تا ھەندىك قازانچ بكن، ياخود دەبىت چاوەپوانى بەروبومەكەي بكن... بەم شىوہيە دەرەكەويت كە ھەر دژايەتى كردنىك كەلە لايەن ئەو كەسانەوہ بگىرىنتە بەر بى دەرەنجام ئەبىت، بەلام تىكپراي گەل ئەتوانىن بلىن كە لە پوى فكريبەوہ ناتوانن درك بەو سودە بكن كە ئەگات بە سەرمايەي جىهانى لەدەرەنجامى ئەم پىزىمە، ھىچ جۆرە گومانىكىش لە لايان دروست نابىت لەسەر ئەوہي كە ئەم پىزىمە لە سودى ئەوانە".

دەلسۆزەكان

پۈتتەيلىد و براكانى

(^{۱۱}) ئەم سى كەسە لە گەرە بانكدارەكانى جىهانى.

ئەمەي خوارەووش دەقى وەلامى ئەو نامەيەيە كە ئىكلھايىمۇ و مۇرتۇن و فاندەرگۇلد نارديان بۇ پۇتشىلد و براكانى:
بەپىزان:

نامەكەي ئىئويمان پى گەيشت.. ھەر وەك ديارە بەپىز جۇن شيرمان خاوەن خەسلەتى ئەو سەرمایە دارە جیھانییە سەركەوتوانەيە بە شىئوہیەك كە ھىچ بەھايەك نادات بەو ھەست و سۆزانەي كە بەدورى ئەخەنەرە لە ئامانجە گەرەكان، سەربارى ئەو ئەو گەنجىكى بىرتىز و خاوەن خەونە، ئامانجى ئەوہیە كە بىتتە سەرۆك كۆمارى ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەريكا... ئەوہتا لەو كاتەوہ ئەندام كۆنگرېسە. بىرکردنەوہى دروست پالى پىئوہنا لەوہ بگات كە قازانجى گەرە بە پراگرتنى ھاوپىيەتى دىت لەگەل ئەو كەس و دامەزراوانەي كە خاوەن سەرچاوە و دارايىيەكى زۇرن.. ئەوان تەنھا پىشت بە رەوش گەلى ئاسايى نابەستن... ئەگەر پىئويستى كرد يا پىشتىوانى حكومت بەدەست دەھىنن ياخود سزاي ئەو كەسانە دەدەن كە رۇبەرۇي بەرژەوہندىيەكانيان دەبنەوہ.."

دواتر قسە دىتە سەر ژماردنى بەرگەكانى ياساي بانكدارى نوى و ئەو سودانەي كە لىئوہى بەدەست دىت.. دواتر نامەكە بە پوختەيە كۆتايى پى دىت:

"بانكەكان مافى زياد كردن ياخود كەم كردنى ئەو دراوہى بەخشىوہ كە مامەلەي پىئوہ ئەكرىت، ھەرۋەھا مافى پىدانى قەرز و كىشانەوہى داوہ، بەو پىيەش كە بانكەكان خاوەن رىكخراويكى گىشتىن كەواتە ئەتوانىت لە چوارچىوہى سىياسەتىكدا جۇلە بكات و بازارى دراو بەو شىئوہى لى بكات كە خۇي ئەيەويت بۇنمۇنە ئەتوانىت بىتتە ھۆكار بۇ ھاتنە خوارەوہى تەواوى بەرھەمى ولات لە ماوہى يەك ھەفتە و تەنانەت يەك رۇژدا.. جگەلەوہ كە بانكەكان بەخشراون لە دانى باج لەسەر سەنەد و سەرمایەكانيان.. ئىمە دۇنيان كە ئەم نامەيە وەك نامەيەكى تايبەت ھەل ئەسەنگىنن كە بە شىئوہىكى يەكلا كەرەوہ نوسراوہ.

ئەو پەرى رىزى دلسۆرتان

ئىكلھايىمۇ، مۇرتۇن و فاندە گۇلد

ئەم دو نامەيە پيويستی بە تيبيني نيه لەسەری، ليرەد ھەر ئەوئەندە بەسە بليين کە بانکەکان لەدەرەنجام ئەم ياسايە بونە لايەنی زال بەسەر ئابوری ئەمەریکايە ئەوەک حکومەت، بانکەکانیش بە مانای دامەزاورەری دارایی دیت، کاتیک کە رسوماتی نیشتمانی بەھیز نییە و دەولەتیش پشت بە داھاتیکی گەورەى جیگیر دەبەستیت، بەمانانی خاوەن سەرمایە جیھانیەکان دیت کە دەستیان گرتووە بەسەر زۆرینەى دامەزراوەى مالى و بانکە جیھانیەکاندا.

بەلام سەرۆک لینکۆن هیچ پینگەيەکی لەبەردەم ئەما جگەلەوہى کە ھوشدارییەکی ئاشکرا ئاراستەى گەلەکەى بکات، ئەم پینگەيەى گرتە بەر لەبەر ئەوہى پینی وابو کە گەلى ئەمەریکا ئەمجار گوی لەدەنگى ھزرى دەگریت. ھەر بۆیە ھیرشیکى ئاشکراو توندی کردە سەر سوخۆرە جیھانیەکان، لەو ھیرشەدا دەلیت:

"من لە ئاسۆدا دەبینم کە ئەتەوہیەک ھیدی ھیدی نزیك ئەبیتەوہ.. ئەم ئەتەوہیە سەرنج پائەکیشتیت و وام لی ئەکات کە بەرزەم لەترسى ئەوہى کە ئەوەک شتیکی خراب پوبەپوی ولاتەکەم ببیتەوہ، ئیستا بەرتیل بۆتە پینگەيەکی باو دەبیتە ھۆی ئەوہى کە دواتر گەندەلى بگاتە بەرزترین ئاستەکان، ھەرەھا سامانی ولات بە تەواوہتى ئەکەویت ژیر دەسەلاتى ژمارەيەکی کەم کە هیچ لاری نابیت لە ویران کردنى کۆمارەکە و دواجار..."

لینکۆن ئەو کاتە لە کۆتایى ماوہى سەرۆکایەتییەکەى بو بەلام ھەلبژاردنە نوێکە وای لیکرد کە دوبارە ببیتەوہ بەسەرۆک و ئەم جارە نیەتى وابو کە ياسايەک دەر بکات بۆ لەناو بردنى سوخۆرە جیھانیەکان، ھەر بۆیە ئەوانیش کەوتنە خویان تا بەر لە مەترسیەکە بگرن... دەرەنجام لە ۱۴ نیسانی ۱۸۶۵ لەناو شانۆگەرییەک و لەلایەن کەسیکی جولەکەوہ تیرۆر کرا کە ناوی (جۆن ویلکز بوکس) بو. زۆریک لە ئەمەریکیەکان ھۆکاری پشٹی ئەم تیرۆر کردنە نازانن و کتیبەکانى میژو هیچ پونکردنەوہیەک لەو بارەوہ نادەن سەربارى ئەوہى کە لیکۆلەرەکانى ئەوکاتە چەند نامەيەکیان دۆزیبووہ لە جانتای کەسى

بكوژدا كە بە كۆد نوسراو و دواتر كليلي ئەو كۆدەيان دۆزىەو كە لە لاي يەھوزا ب. بنيامين بو كە بە سەرچاوەي يەكەمي پۆتشيئد دادەنرا لە ئەمەريكا، پيويستە ئەو شەش بوترىت كە ئەم نامەيە هيچ نامازەيەكي تيدا نيه بۆ ئەو تاوانە بەلام لەگەل ئەو شەدا بەنگەيەكي حاشا ھەلنەگرە لەسەر بونی پەيوەندی لە نيوان (بوس) بكوژ و سوخۆرە جیھانیەكان، بەم شىوہيە دوبارە سوخۆرەكان لە ژيەر پەردەوہ ئيشيان كرد لە كاتىندا كە ئوبالى تاوانەكە خرايە پال بكوژيكي ناسايى.

لە دواي تيرۆر كردنى لينكۆلن بەر بەستىكى گەورە ھەلگىرا لەسەر پىنگەي سوخۆرە جیھانیەكان و پىنگە كرايەوہ بۆ دەستگرتن بەسەر بەسەر ئابورى و لاتە يەكگتروەكانى ئەمەريكا .

مانۆره مائیهکان

کورتیهکی نهو حالته له سهردهمی لینکۆلنهوه
تا جهنگی جیهانی دووهم

هر وهك پيشتر باسمات ليوه كرد به مردنی لینکۆلن بهریهستینکی گهوره
له بهردهم رینگهی سوخۆره جیهانیهکان ههنگیرا، بهلام بهریهستینکی دیکه
گهوره له بواریکی دیکه دا هر مابو که نهویش بواری دراو بو:
سیستهمی دراو و دارایی ولاته یهکگرتوهکانی ئەمهريکا لهسهر بنههای
کانزای زیو دهه زرابو به پینچهوانهی سیستهمی ئەوروپی - ئینگلیزی که نهو
کاته و ئیستاشی لهگهڵ دابیت لهسهر بنههای ئالتون دامهزراوه و هوکارهکەشی
زۆر سروشتیه، له بهر نهوهی ویلايهتهکان ریزهیهکی زۆر زیو و ریزهیهکی کم
ئالتونیان ههيو به پینچهوانهی ئەوروپا و بهریتانیاوه. ئەمه رینگینکی ئاسان
نهدهاته بهرچاو له بهر نهوهی به شینوهیهکی سروشتی هوکار بو تا ولاته
یهکگرتوهکانی ئەمهريکا بتوانیت سهر بهخویی دارایی خوی بیاریزیت بهبی
نهوهی که کاریگر بیت به گۆرانارییهکانی دراوی ئەوروپا و جیهان و بهدور بن
له کۆتروئکردنی ئابورییهکیان له لایهن سوخۆره جیهانیهکانهوه. له بهر نهوه
کهوتنه خو تا دۆخه که بگۆرن.

سوخۆرهکان نوینه رینکی خویان نارد بو ئەمهريکا (ئه رنست مايد) و نیو
میلۆن دۆلاریان به دراوی سهردهم خسته ژیر دهستی تا وهك بهرتیل
بیهخشیت به پنی پیویستی پرۆژهکیان، بهو شینوهیه زنجیرهیهک پرسهی
کپینی ویزدان دهستی پیکرد تا نهو کاتهی که سوخۆرهکان توانیان که پرۆژه

ياسايە بېخەنە بەردەست كۆنگرىس، ئەو كەسەي كە پىشنىياري كورد سىناتۇر جۇرن شىرمان بو^{۱۲} و لە سالى ۱۸۷۳ ئەو ياسايە بە ھەولى ئەو دەرگرا:

(ياسا چاك كوردنى دراوى كانزايى) ھەر لە سەرەتادا چەند شتىكى لە خو گرتبو كە سەرنجى رادەكىشا، وا دەھاتە پىش چاو كە شتىك نىھجگە لە نامانجىك بو چاكسازى كوردن لە سنورىكى دىارى كراوا، لە كاتىكدا كە ئەم ياسايە لە ناواخنىا ژەھراوى بو. شانەكانى پىلانگىرى لە لايەكى دىكەرە كاريان كوردبو تا توانيان سەرگەوتن بە دەست بەينن لە گە ياندنى ئارنست مايد بو پۇستى راويژكاري دارايى حكومەتى ئەمەريكا... بىگومان مايد بە پنى بىرپارەكانى كۆمەلەي رۇتشىلد كاري ئەكرد و پروسەي كىشانەوھى دراوى زىو لە مامەلە پىوھ كوردن دەستى پىكرد لە ژىر سەرپەرشتى دەستەيەكى دارايى، ئەمەش بوھ ھوى دروستا كوردنى قەيرانىكى ئابورى كە كۆنگرىسى لە سالى ۱۸۷۹ ناچار كورد كە گوژمىكى دىكە لە دراوى زىوين بختە ناو بازارەوھ و توانى ئەم قەيرانە دەست كوردە بو ماوھىەكى كورت رابگرىت، لە كاتىكدا كە بانكەكان رىنمايى نوئيان لەو بارەوھ بە دەست گەيشتبو لەسەر قورخكاري رۇتشىلد لە ئەوروپادا، كۆمەلەي رۇتشىلدش نامۇژكاري و رىنوئىيەكانى دابو بە يەكىتى بانكەكانى ئەمەريكا كە وەك نىوھندگىرىك كاري ئەكرد لە نىوان رۇتشىلد و تىكراي بانكەكان، رىنوئىيەكانىش ئەوھى لە خو گرتبو كە پىويستە سەنەدى نوئى دەر بگرىت بە بەپشتىوانى ئالتون بە شىوھىەك كە بەھاكەي دەگەيشتە مليارىك دۇلار و قەرزەكانىش لەسەر بىنەماي سەنەد دران، لە ھەمان ئەو كاتەي كە بانكەكان بە مەبەست كاريان كورد لەسەر كىشانەوھى ئەو دراوانەي كە پشت بەستوبو بە زىو لە مامەلە كوردن دا سەربارى كاغەزە دراوييەكانى دىكە. پىسپۇرەكانى رۇتشىلد وا ھەلسەنگاندنيان بو ئەم پروسەيە كورد كە دەتوانىت ترسىكى زور دروست بكات لە ژيانى ئابورى ئەمەريكا دا بە

(^{۱۲}) زانىارى تەواو لەسەر لايەنە شاراوەكانى ئەو ياسا و پىلانگىرىيەي كە كرا بو دەرگردنى بە دورودرىژە لە كىتىبى (تەواوى وردەكارىيەكانى پىلانگىرى يەدەگى فېدراالى) كە لە لاهن نوسەرى ئەمەرىكى (نوستامى مولېنن لەسالى ۱۹۵۴ دا نوسرا).

شیوه‌یه‌ک که له کاغزه به‌ه‌اداره‌کان هیچ نامینیت‌ه‌ه جگه له‌وانه‌ی که له‌و بانکانه‌ه‌ه ده‌رچوه که پشتیوانه‌یه‌کی ئالتونی هه‌یه، له راستیدا نه‌و ترسه سه‌ری هه‌لدا و هاوکاتیش له‌گه‌ئیدا هه‌لمه‌تیکی پروپاگه‌نده ده‌ستی پیکرد که له لایهن سوخۆره جیهانیه‌کانه‌ه‌ه نه‌و ئه‌رکه سپی‌ردرا به‌ شانەکانیان له لایه‌ک و له لایه‌کی دیکه‌وه‌شه سپی‌ردرا به‌ پوژنامه به‌ کری گه‌روه‌کان به‌ شیوه‌یه‌ک که توانیان گه‌لی ئه‌مه‌ریکا بگه‌یه‌ننه نه‌و باوه‌ره‌ی که نه‌و لایه‌نه‌ی که به‌ر پرسیاره له قه‌یرانه نابوریه‌که حکومه‌ته له کاتیکدا که سوخۆره پیلان گه‌یره‌کان له پشت په‌رده‌ه‌ه به‌ نادیارى ماپونه‌ه‌ه.

په‌وشی هاتنه ناوه‌ه‌ه:

لی‌ره به‌ دواوه سوخۆره‌کان ئیدی شیوازیکی دیکه‌یان به‌کار هی‌نا بو هاتنه ناوه‌ه‌ه بو ناو که‌رتی نابوری دوا‌ی نه‌وه‌ی که ئیدی به‌ربه‌ستیکی سه‌ره‌کی نه‌ماپو له‌به‌رده‌میاندا. له سالی ۱۸۹۹ خاوه‌ن بانکه جیهانیه‌کان کۆنگره‌یه‌کیان به‌ست له له‌نده‌ن به‌ ئاماده‌ بونی (ج. ب. مۆرگان) و (ئه‌نتۆنی دریکسیل) وه‌ک نوینه‌ری بانکه ئه‌مه‌ریکه‌کان، کاتیکیش که گه‌رانه‌ه‌ه بو ئه‌مه‌ریکا، دامه‌زراوه‌ی پو‌تشی‌لد مۆرگانی کرده نوینه‌رو به‌په‌یوه‌ بردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی (نه‌ینی و ئاشکرا) له ولاته یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا، نه‌ویش توانای خو‌ی بو نه‌و پو‌سته کاتیک سه‌لماند که توانی بپیکری زو‌ر چه‌کی کۆن بفرۆشیت به‌ حکومه‌تی ئه‌مه‌ریکا.. ئه‌لبه‌ته ئه‌م کۆنگره‌یه ئامانجیکی دیکه‌ی سه‌ره‌کی هه‌بو که بریتی بو له قو‌رخکردنیکی جیهانی له لایهن ئه‌م دامه‌زراوه داراییانه‌ی لای خواره‌ه‌ه:

۱. کۆمپانیای ب. مۆرگان و هاوبه‌شه‌کانی له نیویۆرک.
۲. کۆمپانیای دریکسیل و هاوبه‌شه‌کانی له فیلا‌دلفیا له ولاته یکگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا.
۳. کۆمپانیای مۆرگان - هاجیس و هاوبه‌شه‌کانیان له پاریس.
۴. دامه‌زراوه‌ی م.م. وارپۆرگ له ئه‌لمانیا وه‌لندا.

ئەم قۇرخ كارىيەش خرايە ژىر چاودىرى دامەزراوہى پۇتشيلىد.

دواتر چەند ھەنگاويكى دىكە نرا بۇ لەبەر يەك ھەلوەشاندى ئابورى ئەمەرىكا، لە سالى ۱۹۰۱ چالاكىيە گەرەكەيان ئەنجامدا: يەكىتى دارايى مۇرگان- درىكسىل توانى بواری پيشەسازى قۇرخ بكات و توانيان كۇمپانيای (هاينز - مورز) ناچار بكن كه تەواوى پشكەكانيان بفرۇشن، ئەلبەتە ئەم كۇمپانيایە ژمارەيەك بانك و كەشتى و كارخانەى ئاسن و پۇلاى ھەبو كە تىنكرايان كەوتە ژىر دەستى مۇرگان- درىكسىل. بەم شىوہەيە و لە دەرەنجامى زال بونيان بەسەر كەرتە گرنگەكاندا توانيان دەست بخەنە ھەلبىژاردنەكانى ئەمەرىكاي ئىتحادى و توانيان پشتىوانى تىودۇر پۇزفيلت بكن تا بو بە سەرۇكى ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا.

ئامانجى قۇرخكارەكان لە گەياندىنى (تىودۇر پۇزفيلت) بە پۇستى سەرۇك كۇمارى تەنھا دەسەلات نەبو، بەلكو ئامانجىكى دىكەشيان ھەبو كە ئەويش بريتى بو لە پاراستنى سەرانى قۇرخكارى لە دەستى دادپەرورەى ئەمەرىكى لەبەر ئەوہى لىكۇلئىنەوہى ئەكرد لەو فراكسىونە ناياسايىيە و لەو پەوشانەى كە بە شىوہەيەكى پىنكخراو نەيارەكانى پى لەناو ئەبرد لە بازاردا، كاتىك كە پۇزفيلت گەيشتە پۇستى سەرۇكايەتى، ھەستا بە دامەزراندنى (سىناتۇر ئەلدريك) وەك سەرۇكى لىجنەى لىكۇلئىنەوہ، ئەو كەسەى كە دواتر دەرگەوت ھاوبەشىكى شاراوہى قۇرخكردنى توتن و پلاستىك بو، ئەو دوبرارەش كە لە لايەن مۇرگان-درىكسىل ەوہ قۇرخ كرابو...

بەم شىوہەيە ئەو لىكۇلئىنەوہەيە ھىچ دەرەنجامىكى نەبو، لە سالى ۱۹۰۷ نوينەرى كۇمپانيای (واربۇرگ) گەيشتە ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا، ئەو نوينەرە ناوى پۇل واربۇرگ بو و لەگەل خۇيدا لىكۇلئىنەوہەيەكى وردى ھىنابو لەسەر دۇخى دارايى يەك بە يەكى ولاتانى ئەوروپا و ئەمەرىكا، ئەوہندەى نەبرد ئەم كەسە بوہ ھاوبەش لە كۆمەلەى دارايى مەزنى (كوهين - لوپ) لە نيويۇرك، دواى ماوہەيەكى كەم كەسىكى دىكە پەيوەندى پىئوہ كردن بەناوى (يەعقوب شيف)، ئەو كەسەى كە نيوہندە ھەوالگرييەكان باش دەيانناسى بەو

پنیهی که نوره نهو بو که پارهی دابین نه کرد بۇ جولانهوه تیموریستی و
ئانارشییستهکانی نهورویا و روسیا له سالی ۱۸۸۲ هره تا دهرکهوتنی شفرشی
روسیا له سالی ۱۹۱۷، نهه کهسه وهک نوینهری پوتشینلد په یوهست بو بهر
کۆمپانیایهوه...

قورخکاری گهره بال نهگرنیت بهسهر ژیانی نابورییدا دامهزاندنی قورخکاری گهره - کۆبونهوهی سالی ۱۹۱۰

شهری ۲۲ تشرینی دووهمی سالی ۱۹۱۰ شهمندههریکی تایبعت له
وینستگهی هویکن له ویلایهتی (نیوجرسی) وهستا، یهکهه کهس که سهرکهوت
سیناتور نهلدریک بو و یهکیک له گهره بهرپرسیانی وهزارهتی دارایی هاوهرنیهتی
دهرکرد نهویش (ئا . بیات) بو، نهوهندهی نهبرد که ژمارهیهک پیاری دیکهش
گهیشتن که تا نهو کاته کهسیان نهبرینرا بون، نهوانه له راستیدا سهرانی
نابوری نههریکا بون... نهو پیاوانه نهه ناوانههی لای خوارهوه بون:
فرانک فاندربیللیت: سهرۆکی بانکی جیهانی له نیویورک، نهو بانکی که
نوینهری بهرژهوهندییه پیشهسازیهکانی کۆمپانیاکانی پوکفلر بهر، ههرهها
نوینهری بهرژهوهندی کۆمهلهی (کوهین - لوب) بی سهر به کۆمپانیاکانی
شهمندههر و بانکی که خاوهن شهکر بو.

- ه.ب داقیدسون: هاوبهش و نوینهری کۆمهلهی مۆرگان.

- پؤل وارپورگ.. نهو کهسهی که وهک دهولهمنندترین پیاوی جیهان

ناوبانگی دهرکردبو.

- بنیامین سترۆنگ: یهکیک له جهمسهرهکانی ۆل ستریت، گهرهترین

شهقامی پاره له جیهاندا، قورخکارییهکانی مۆرگان کرنیکی کرد که قهیرانیکی

دارایی گهره دروست بییت له سالی ۱۹۰۷ و له رینگهیهوه قورخارهکان توانیان

قازانجیکی خهیالی بکن.

ئەم كۆبۈنەۋەيە شاراۋە نەبو لە چاۋى پۇژنامە نوس و ئەو ھەۋالدەرانەى كە گشت شوئىنىكىان تەنى بو و ھەۋالى كۆبۈنەۋەكەيان لە تەۋاۋى بەرپىتانيا بلاۋ كرىبۇۋە بەلام لەگەل ئەۋەشدا نەيان تۋانى مۇلەت لە ھىچ كام لە جەمسەرەكانى پارە بەدەست بەئىنن، دواتر زانرا كە ئەو شەمەندەفەرەى كە كەسە كۆبۈەكانى لەخۇ گرتبو بەرەو دورگەى منگۇلا لە ويلايەتى جۇرجىيائى ئەمەرىكا پۇيشت، ئەو شوئىنەى كە مۇرگان تىايدا كۆشكىكى شاراۋەى ھەيە.

ئەم كۆبۈنەۋەيە ھەرۋەك ئەيىنن سەرانى ئابورى، سەرمايە، كەياندن و، پىشەسازى قورسى لە خۇ گرتبو و لەگەل ئەۋەشدا ھەستابون بە كىشانى پەرزىنىكى ئاسنن بە دەۋرى ئەۋەى كە لە كۆبۈنەۋەكاندا پوى دابو. دەرەنجامەكان دەريان خست كە قۇرخكارانى گەرە و شاراۋە لەو كۆبۈنەۋەيەدا لە داىك بون، ئەۋانەى كە باليان كىشاۋە بەسەر كەرتەكانى ئابورى ئەمەرىكا و شەرىكى قورسىان لەدژى كۇمپانيا و دامەزراۋە نىشتىمانىەكان پرا گەياندو، دواتر يانەيەك دامەزرا كە ناسرابو بە يانەى (ناۋى يەكەم) كە تەنھا ئەو كەسانە بونە ئەندام تىايدا تا بە شىۋەيەكى بەردەۋام كۆبىنەۋە و پىگرى بكن لە ھاتنە ناۋەۋەى ھەر بىگانەيەك بۇ ناۋيان. لە دەرەنجامى كۆبۈنەۋەكە ئەلدريك پۇژۋە ياسايەكى پىشكەش بە كۇنگرىس كرد - ھەرۋەك پىشتەر ئامازەمان پىدا ناۋبراۋ ئەندام و سەرۋكى لىژنەى دارايى بوە - كە دواتر ناسرا بەناۋى (ياساى يەدەگى دارايى ئەمەرىكا سالى ۱۹۱۳). گەلى ئەمەرىكا ئەو كاتە و ئىستاشى لەگەل بىت پىى وايە كە ئەو ياسايە تەنھا بۇ پاراستنى بەرژەۋەندىيەكانى دانراۋە لەبەر ئەۋەى پىگە بە حكومەتى ئىتحادى دەدات تا سەپەرشتى تىكپراى پارەى يەدەگى ئەمەرىكى بكات بەلام لە راستىدا كارىگەرىيەكى شاراۋەى دىكەى ھەبو، لەبەر ئەۋەى كە سەرانى پارەى ئەمەرىكا و ئەۋروپايى خستبۈە نىۋەندىكەۋە تا بتوانن پالپىشتى دارايى و ئاراستەى جەنگى جىھانى يەكەم

بکەن، ئەو جەنگەي که تازه دەستی پیکردبو و ئەمەریکاشی بەلکیش کردبوە

ناوی ٦٣ .

پنیویست ناکات بە وردی باس لەو ھۆکارانە بکریت که پالی نا بە خاون سەرمایەکان تا شەپری یەکەم و دووھەم ھەلبگیرسینن، بەلکو ئەوەندە پنیویستە که بە خیرایی چاویک بخشینن بە ژمارەي قازانجەکانیان: لە سالی ١٩١٤ و لەکاتی دەرچونی یاسای یەدەگی ناماژە پیکراو، ژمارەيەک سەنەدی یەدەگ ئەمەریکی بە پنی یاسا بەسەر ١٢ بانکدا دابەشکرا، تیجوی ئەو سەنەدانە بە بری ١٣٤ ملیۆن دۆلار دئرا، بری قازانجی ئەو سەنەدانەش بە پنی ناماری ژمارە ٨٨٩٦ کۆنگریس لە بەرواری ٢٩ ئازاری ١٩٣٩ گەیشتە ٢٣ ملیار و ١٤١ ملیۆن و ١٩٧٤٥٦ دۆلار)...

سەبارەت بە جەنگی جیھانی دووھەمیش / بری یەدەگ لە سالی ١٩٤٠ گەیشتە پینج ملیۆن دۆلار، لە سالی ١٩٤٦ گەیشتە چل و پینج ملیار دۆلار، واتە سەرمایەدارەکان توانیان برە پارەيەکی ئەفسانەيی قازانج بکەن که برەکەي گەیشتە چل ملیۆن دۆلار.

سەرباری ئەو راستیانە، گەلی ئەمەریکای ساویلکە پنی وایە که یاسای یەدەگی ناماژە پیکراو بەرژەوئەندی ھاوڵاتیە ناساییەکان ئەپاریزیت، ئەوانەي که پارە کەمەکانیان لەناو بانکەکاندا ھەل ئەگرن، لەبەر ئەوەي مایە پوچ بونی بانکەکان ئەستەم ئەکات و سووئەکەشی ئەگەریتەوہ بو خە زینە... بەلام نازانیت که ئەو سووئە ئەچیت بو گیرفانی خاوەنی سەرمایەدارە قورخکارە جیھانیەکان، بو ئەوہش که ساویلکەي گەلی ئەمەریکا بسەلمینن ناماژە بە ژمارەي ئەو بانکانە ئەدەین کەلە ئەمەریکا مایە پەچ بون لە دوای دەرکردنی ئەو یاسایە لە سالی ١٩١٣:

(٦٣) زانیاری تەواو لەسەر لایەنە شاراوەکانی ئەو یاسایە و ئەو پیلانەش که پنی دەرکرا لە کتیبیک دایە بەناو نیشانی (وردهکاری تەواوی پیلانی یەدەگی فیدرالی) لە نویسی نوسەری ئەمەریکی (ئەوستامی مولینز) لە سالی ١٩٥٤.

بەردگەلبىكى سەرتەختەي شەتەنج // ۱۵۹

لەو كاتەوہ چواردە ھەزار بانكى ئاسايى لە ئەمەرىكا ماىە پوچ بوہ،
ملىۋنەھا دۆلار پارەي كەسانى ئاسايى كەلە بانكەكاندا دانراوہ لەدەست چوہ،
بەلام لەگەل ئەوہشدا راستىەك ھەيە ئەويش ئەوہيە كە پارە وسامان نايىنە ھەلم
بەلكو لە دەستىكەوہ دەگوازىتەوہ بۇ دەستىكى دىكە: كەواتە ئەو دەستە
شارەزايەي دىكە كامەيە كە ئەو پارانەي بۇ چوہ؟!..

بەشى شەشەم

روخانىسى نىمپراتورىيەتى روسىسى جولىگە و كۆمەلگەي روسى كۆمۈنىزىم و لەدايك بونى زابۇنىزىم

ھىرشەكەي ناپليۇن لە سالى ۱۸۱۲ بۇ سەر روسيا بە شىنودىيەكى زۆر
كارىگەر روسىيىسى ھەژاند، قەيسەر ئەسكەندەرى يەكەم بە نەركى خۇي زانى كە
دوبارە ولات پىكىخاتەرە و بۇ ئەو نامانجەش ژمارەيەك ياساي نەركرد بە
ئامانجى چاكسازى و يەكخستنى پىزى گەل لەوانە پوچەل كىردنەوى نەر
ياساينەي كە دەرھەق بە جولىگە دەركرابوان لە سالى ۱۷۷۲ ھو كە بە پىنى
ئەو ياساينە دەبوايە جولىگەكان تەنھا لەو شويىنانەدا بژىن كە بۇيان ديارى
كرابو.. ئەسكەندەرى يەكەم ئەوپەرى ھەولنى خۇيدا تا جولىگەكان والى بكات
كەلە بوارى كشتوكاندا كار بكنە و ھانى دان تا بە تەواوۋەتى لەگەل كۆمەلگەي
روسيدا دا يەكبگرن .

ئەلبەتتە لە دوای ھاتنە سەركارى نىكۆلاي يەكەم لە سالى ۱۸۲۵ دۇخەكە
گۇپرا، قەيسەرى نوي بۇي دەرکەوت كە جولىگەكان تەنھا پويان لە بواری
ئابورى نەكردو و بۇي دەرکەوت كە زۆر بە خىرايى لە تەواوى بواریگانى
ئابورى روسيادا بلاو بونەوۋەتەو، ھەرۋەھا حكومەتەكەي نىگەران بو لەسور
بونى جولىگەكان لەسەر ئەوۋەي كە خاۋەنى زمان و جلى خۇيان بن و ۋەك
كەمىنەيەكى گۆشەگىر لەناو ھەناوى كۆمەلگەي روسيدا بىمىننەو، قەيسەر پىنى

وابو كە باشتىن پىنگە بۇ ئاويته كىردنى جولەكە بە كۆمەنگە بەۋە دەبىت ناچار بن مندالەكانيان بنىرن بۇ خويىندىنگە گشتىيەكان تا بە بى جىاوازى لەگەل ھاۋرى پوسەكانياندا فىر بن بۇ ئەۋەى گرىنى چەوساندنەۋەى ئاينيان لەمىشك پاك ببىتەۋە. ھەر بۇيە بىرىرىكى لەۋ بارەۋە دەرگىد، بەلام دەرەنجام بە پىچەۋانەى ئەۋەۋە بو كە چاۋەپروانى ئەكرد. لەبەر ئەۋەى خويىندن بو بە زۇر بۇ مندالانى جولەكە لە كاتىك دا كە ژمارەيەكى زۇر كەم لە مندالانى پوسەكان چۈنە بەر خويىندن بەمەش لە پوى پۇشنىبىرىيەۋە جولەكەكان پلەى يەكەمىنيان بەدەست ھىنا بە بى ئەۋەى ناچار بن دەست بەردارى پەگەز پەردەستى و گۆشەگىرىيەكەى خۇيان بن.

دواتر ئەسكەندەرى دوۋەم لە سالى ۱۸۵۵ دەسەلاتى گرتە دەست، ھەرەك (دزرائىلى) باسى دەكات، باشتىن كەس بوە كە دەسەلاتى گرتۈتە دەست لە روسيا لەبەر ئەۋەى خۇى تەرخان كىردبو بۇ باشتىر كىردنى بارى ژيانى ھىزار و چەوساۋە و جوتيارەكان و لەۋانەش جولەكەكان ئەمەش واى كىرد كە دزرائىلى پىياد ھەل بدات، ئەۋ جولەكانەى كە دەرچوى زانكۇ بون گلەيى ئەۋەيان ئەكرد كە ناتوانن بچنە سەر كار لەبەر ئاينەكەيان ھەر بۇيە ئەسكەندەرى دوۋەم بىرىرى دا دەرگاي تەۋاۋى پۇستەكان بخىتتە سەر پشت بۇيان لە تەۋاۋى روسيا ھەرەك دەرچۈەكانى دىكەى روسيا، پەنگە وا پىش بىنى بىرىت كە ئەم بايەخ پىدانەى قەيسەر پاداش بىرىت و پىنى بزانرىت بەلام لە راستىدا ئەۋەى پوى دا تەۋاۋ پىچەۋانە بو. لەبەر ئەۋەى سەرگىردەى جولەكە توند پەۋەكان و ئەۋانەى كە پەيوەندىيان ھەبو بە پىلانگىرى جىھانىەۋە لەۋە ترسان كە ئەۋ سىياسەتە نەرمەى كە قەيسەر گرتۈيەتتە بەر ببىتە ھۇى ئەۋەى كە جولەكەكان لەۋ ناۋخۇياندا يەكگرتۈۋىيان لەدەست بەدن و دواچار لەدەست دەر بچن، ھەر بۇيە پىنمايىيەكانى پىلان گىپران جەختى لەسەر بلاۋ كىردنەۋەى بىسەرەۋبەرەيى و پق و كىنە كىردەۋە لەۋ ۋلاتە پان و بەرىن و گەۋرەيەدا، ھەر لەۋ پىناۋەشدا بىرىار دارا كە قەيسەر ۋەك دوزمن لە ناۋ بىرىت بە قايبەت لەبەر ئەۋەى چاكسازىيەكانى و دانايىيەكەى واى كىردبو كە سەخت بىت بۇ ئەۋ رىكخراۋەى كە

دایان ناوه بتوانیت بینبشان و پوشتنیرانی کینه له دل توپه بکات و له کاره که ی دا پیش بکهویت، هر بویه بریاریان دا که له ناوی بهرن.

له سالی ۱۸۶۶ یه که مین ههول درا و دواتر له سالی ۱۸۷۱ دوه مین ههول درا به لام له ههردو ههول که دا قهیسەر به سهیروسه مه ره یی پرکاری بو. به لام دواچار سهرکه وتوبون له وهی که رایبکیشن بۆ مالی سۆزانییه کی جوله که به ناوی (هسیا هلغمان) و دواچار له سالی ۱۸۸۱ توانیان تیروری بکن.

سهبارت به روسیا پلانه که وابو که شهپیک ههلبگیرسیت له نیوان ههردو ئیمپراتوریه تی روسیا و بهریتانیا به دو ئامانج:

- شهکات کردنی مادی و معنهوی و ئابوری و بلاو کردنه وهی بی بهندوباری کۆمه لایه تی له ههردو ولات دا.

- سود وهرگرتن له گریبهستهکانی فروشتنی ئامیرهکانی له ناو بردن به ههردو لا و قهرز پیدانیا له یهک کاتدا و دانانی سویه کی دوهینده.

له و باره وه چاوێک بخشینه به وهی که پرؤفیسور گۆلدوین نویستی که مامۆستای زانستی نوییه له زانکۆی ئوکسفورد له ژماره ی مانگی تشرینی دووه می سالی ۱۸۸۱ له گوڤاری نهو زانکۆیه دا:

(ئیمه له لیواری جهنگدا بوین له گه ل روسیا، نه گهر نهو جهنگه ههلبگیرسایه تهواوی نهو گه لانه ی نه گرته وه که ههردو ئیمپراتوریه ت له خو نه گریت و نهو کاته بهرژه وهندییهکانی جوله کهش له تهواوی نهو روپا نهو په ری ههولنی خو ی نه دا تا پالمان پیوه بنیت بکهوینه ناو نهو شهپه وه و که ره نای سه ره کیشی بۆ نهو کاره راگه یاندنه که ی بو له قییه نا پایته ختی ئیمپراتوریه تی نه مسا ..).

دوا به دوای تیرو کردنی قهیسەر له سالی ۱۸۸۱ شهپۆلیکی توپه یی تهواوی روسیای گرته وه بوه هو ی نهجامدانی زنجیره یه ک کاری تۆله سهندنه وه له دژیان و نه مهش وای له حکومه تی روسیا کرد تا سیاسه تی خو ی بگوریت له دژیان له وهی که په یوهندی ههیه به وانه وه و زنجیره یه ک یاسا دهربکات که به یاساکانی نازار ناوبانگی دهرکرد - له بهر نه وهی که له و مانه دا دهرکرا - و تیایدا زنجیره یه ک بریاری توند دهرکرا بو دهرهق به جوله که کان. نه وانه ی که

نهو بپریاره یان دهرکردبو پاساویان نهوه بو که: "له گمر سیاستی نهسکه ندهر بهر هه مو به خشنده بیه وه نه یقوانیییت که دۆستایه تیان رابکیشیت، نهوه مانای نهوه یه که هیچ شتیک ناتوانییت رهمانهندی له وان به دهست بهیننیئت جگه له ملکهچ بونی تهواوه تی روسیا بۆ نهوان".

له راهه شینوهیه جاریکی دیکه تهواوی جوله که له میژودا بههای نهو تاراوانه یان دا که سرکرده کانیان نهنجامیان دا. له گهله نهوه شدا که سهرانی پیلان دانان به پرسپاری نهو دۆخه بون و به نهغلهس دروستیان کرد، که چی شاندیکی جوله که به سهروکایه تی غینزبورگ که نهوینهری له رمی دامه زراوه ی پۆتشیلدبو له روسیا له مانگی نازار ۱۸۸۲ چو بۆ چارپینکه و تن له گهله له بیسه ری نوی که نهسکه ندهری سی هه م بو و به شینوهیه کی له رمی به یاندامه یه کی نارهبایه تی پیندا له سهر نهو یاسایانه، قه بیسه ریش به لینی نهوه ی پیندا که لیکۆلینه ره بگات له هۆکاره کانی و دوباره لینی بکۆلینه وه و دواتر له ۳ له یلولی هه مان سالدا به به یان نامه یه ک دهره نجامی لیکۆلینه وه کانی خسته پو:

(حکومه تی روسیا ماوه یه کی زۆره که گرنگی نه دات به جوله که و کیشه کانیان و په یوه ندیان به به شه کانی دیکه ی نیپراتۆریه ته ره، به لام له هه مان کاتدا تیبینی نهو دۆخه نه کات که مه سیحیه کان تینی که رتون به هۆی هه لسوکه و تی جوله که له بواره کانی کار و نابوری دا، له بهر نهوه ی به درنژی بیست سالی رابوردو کاریان کردوه له سهر نهوه ک ته نها قۆرخکردنی تهواوی کاره کانی بازرگانی له دهستی خویان، به لکو کاریان کردوه له سهر کپین و به کریگرتن و داگیرکردنی زهوی و زار، ههروه ها حکومت تیبینی نهوه ی کردوه که نهوان وه ک یه ک پیکهاتنی ریکخراو کار نه کهن به نامانجی دهست گرتن به سهر سامانی ولات و بی بهش کردنی گه لی روسی له خیر و بیری ولات. نهو چینهش که زیاده تر له هه ر لایه نیکی تر زه ره ر مه ند بو له دهستیان چینی هه ژار بو، نه مهش بوته هۆی دروست بونی کاری توندوتیژی دژی جوله که کان، له بهر نهوه حکومت به پیویستی نه زانییت که جوله که کان بپاریننییت له وه ی که زیانیان پی بگات، له لایه کی دیکه وه و له روی دادپهروه رییه وه به باشی

نەزانىت كە رېئوشوئىنىك بگىرىتە بەر كە رېنگرى بكات لەوہى كە جەولەكە
 بتوانىت زيان بە گەلى روسى بگەيەنىت و ولات بپارىزىت لە قورخكارىي و
 ھەلسوكەوتەكانيان كە ھۆكار بو بۇ دروست بونى كاردانەوہى توند
 بەرامبەريان. كەواتە ھۆكارى دەرکردنى بپارەكانى مانگى نازار تەنھا تۆلە
 سەندنەوہى كوشتنى ئەسكەندەرى دووہم نەبوە بەلكو دەرەنجامى ھۆشدارى
 ئابورى ناسە روسەكان و حكومت بوہ لەسەر پېويستى گرتەبەرى رېئوشوئىنى
 پيشەيى بۇ رېنگرى كردن لە ھەرەس ھىنانى ئابورى نەتەوہيى و ژيانى
 كۆمەلايەتى بەھوى ئەو رېنگە ناياسايبانەى كە بازركانەكان و جولەكە
 سوخۆرەكان بەكارى ئەھىنن. بەلام سەرمايە دارە جىھانىەكان ئاھومىد بون
 لەوہى كە دۇخەكە گەراوہتەوہ دۇخى پيشتر دواى ئەوہى كە گىنزابىرگ
 شكستى ھىنان لە ئەركەكەى دا، لەو كاتەوہ بپارىيان دا كە بكەونە شەپرىكى
 قورسەوہ لەگەل روسيا.. ئەم شەپە لەسەر ئاستى ئابورى و بازركانى سەرى
 ھەلدا، لە رېنگەى دەسەلاتى داراييانەوہ شەپى بازركانى روسيايان كردوہ لە
 سەرتاسەرى جىھاندا، گەمارۆيان خستۆتە سەر تەواوى بەرھەم و ئالوگۆپى
 بازركانى روسيا تا ئەو كاتەى كە گرفتيان بۇ خەزىنەى روسيا دروست كرد و
 لە سالى ۱۹۰۵ دا ئەو دۇخە گەيشتە ئەو پەپرى، لە ھەمان كاتدا لە تەواوى
 جىھان شانەكانى تىرۆر و ئانارشىزم بلاو بونەتەوہ كە بە پارەى ئەوان كار
 ئەكەن لەسەر بلاو كردنەوہى كىنە و بىسەرەوبەرەيى و تىرۆر و بىرى
 پوچگەرايى لە ئىمپراتورىەتى روسيا كە ھىچى نەماوہ درز ئەكەويتە
 پايبەكانىەوہ.. ئەوہى كە سودى لەو دۇخە ناھەموارە وەرگرت ئەو پارته
 شۆرگىپريانە بون كەلەناو ھەناوى پۆشنىير و كرىكار و ئەو چىنە دروست بو كە
 ئەينالاند بەدەست قەيرانەكانەوہ، سەربارى ستەمەى سىستەمە بۆماوہيەكان،
 ئەمەش واىكرد كە چالاكى شۆرگىپرەكان زياد بكات و بەمەش بناغە دروست
 بونى پارتى مەنشەفيك دروست بو و خاوەن سەرمايەكان ماوہى توند بونەوہى
 قەيرانەكانيان لە سالى ۱۹۰۵ بەكار ھىنا تا نيوان يابان و روسيا تىك بەدن.
 لىرەشەوہ گورزىك بەر روسيا كەوت كە تا ئىستا نەيتوانىوہ ھەستىتەوہ سەر

پىنى خۆى... شانە ئەنارشىستەكان لە لايەك و پارتە شۆرگىپرىهەكان كە داواى چاكسازى ئەكەن لە لايەكى دىكەو دەستيان دايە ئەنجامدانى زنجىرەيەك كارى تىرۆرى سياسى ھەر يەك بۆ ئامانجى تايبەتى خۆى، تىرۆرىستەكان سەرەتا بۆگۆلبوبوفيان تىرۆركرد لە سالى ۱۹۰۱ كە وەزىرى خويندن بو وەك تۆلە سەندنەوہيەك لەو ياسايانەى كە پەيوەندىيان بە خويندن و ياساكانى نازارەوہ ھەيە و جەخت لە ديارى كردنى ژمارەى ئەو جولەكانە ئەكات كە لە قوتابخانە پوسىهەكاندا ئەخوينن. داواى ئەوہ و لە سالى ۱۹۰۲ سىباگىن وەزىرى ناوخۆ تىرۆركرا بەھۆى بىرگەكانى (ياساكانى نازار) كە رىگى ئەكات لە جولەكە لە نىشتەجى بون جگە لەو شوينانەى كە بۆى ديارى كراوہ، ھەرەھا دواتر فەرماندارى ناوچەى (ئوفا) بوگدئووفيتش لە سالى ۱۹۰۳ تىرۆر كرا و داواى ئەوہ سەرۆك وەزىرانى روسيا فيتشليف فون بلھيف لە سالى ۱۹۰۴ تىرۆركرا، دواچار مير فرانكوك سىرچىيوس مامى قەيسەر تىرۆركرا و كاتىكىش كە لە سالى ۱۹۰۵ شۆرش ھەلگىرسا و جەنەرال دوبراسوف كۆتايى پى ھىنا، ئەويش داواى سالىك تىرۆر كرا).

ئەسكەندەرى سىئەم بەم تىرۆركردنە يەك لەداواى يەكانە گپى گرت و بەيان نامەيەكى بلاو كردەوہ و تيايدا سەرانى جولەكەى بە بەرپرسىار زانى لەو پوداوانە^۱، ئەمە لە كاتىك دا بو كە كۆمۇنىزم توائىبوى جولانەوہى شۆرشىگىپرى رابكىشىت بەلاى خۆيداو بۆ ئەو مەبەستە كۆمەلەيەكى تىرۆريان دروست كرد كە بەرگ دروييەك سەرپەرتى ئەكرد بەناوى (ئەلفىنوا ئازىف)، لەم كۆمەلەيەدا گەنجىك ھەبو ناوى ئەلكسەندر ئۆليانوف بو كە راسپىردرا كە قەيسەر تىرۆر بكات. ئەلەبەتە ئەم ھەولە شكستى ھىنا وئۆليانوفىش داواى دەستگىر كردن لە سىدارە درا، ئەم كارە فلادىمىرى تۆرە كرد كە براى بچوكى ئۆليانوف بو و بىريارىداكە ئەويش پەيوەست بىت بەو پارتە شۆرگىپرىهەو و

(^۱) واناسراوہ لەسەر ئاستى جىهان كە جولەكە پرسى چەوساندنەوہى جولەكە لە ھەندىك ولائدا بەكار ئەھىننىت تا ھەست و سۆزى گەلانى دىكە بەلاى خۆيدا رابكىشىت، ھەرەھا وەك چەكىك بەكارى ئەھىننىت لە دژى ئەوانەى كە پشتىوانى پلانەكانى ناكەن و بە دژى جولەكە ناويان ئەبات.

ناویکی خەباتگێری بۆخۆی هەلبژارد و تا لەژیاندا مابو هەر بەو ناوەوە ناسرا
 کەئەویش: لێن بۆ .

جولانەوێ شۆری کۆمۆنیزم پێچکەیی خۆی گرتبو، لە کاتیگدا کە
 حکومەتی روسیا شەکەت ببو بە دەست مەملەتی ناوخوازی لەگەڵ جولانەوێ
 ئانارشیتە جولەگەکان و ئەو قەیرانە ئابوری و ئانارامیانەیی کە خاوەن سەرمايە
 جیهانیەکان ئەیانجولاند بە تاییبەت کاتیگ کە بونە هۆی دروست کردنی شەڕ لە
 نیوان یابان و روسیا بە ئامانجی لێدانی گورزێکی کوشندە لە روسیا .
 پلانەگەیان بەو شیوێ دەنرابو کە دامەزراوەی پۆتشیگە هەلسیت بە پشتیوانی
 کردنی دارایی شەڕ لە بەرەیی روسیا و لەهەمان کاتدا و بەنەینی کۆمپانیای
 کوهین - لوبی ئەمەریکی - کە پیشتر باسی لێوە کرا هەستیت بە پشتیوانی
 کردنی دارایی یابان . پلانەگە وادەنرابو کە لە ئاکا و دامەزراوەی پۆتشیگە
 هەستیت بە کێشانەوێ هاوکارییە داراییەگەیی ئەو کاتەیی کە شەڕ دەگات
 تروپک و لە هەمان ئەو کاتەیی کە ئەو تیکدەرانی کە سەر بە دامەزراوەی
 پۆتشیگە کار ئەکەن لەسەر تیکدانی ئەو هیگە ناسنەیی کە کۆمەک و پشتیوانی
 ئەگوازیتەوێ بۆ پۆژەهەلاتی دور بە شیوێگە کە سوپای روسیا شکست
 ئەهینیت و ناتوانیت جاریکی دیکە هەلبسیتەوێ . هەرەک ئەوێ کە پلانی بۆ
 دنرابو کارەگە بە تەواوەتی جیبەجی کرا و جیهان سەری سوپا کە چۆن سوپا
 مەزنەگەیی روسیا بەو شیوێگە لە بەرامبەر سوپای تازە دروست بوی یابان
 شکستی هینا بەبی ئەوێ پون کردنەوێگەیی لەو بارەوێ دەست بەگەویت،
 تانیستاش کتیبەگانی میژو بە سەر سوپمانەوێ باس لە هۆکارەگانی ئەو
 شکستە نا لۆژیکە ئەکەن .

کاتیگ کە دانوستانەگانی ناشتی لە شاری (پورتسمۆس) لە ولاتە
 یەگگتروەگانی ئەمەریکا بە پێوێ ئەچو لە سالی ۱۹۰۵، کۆنت ویت پەيوەندی
 کرد بە یەعقوب شیفی جولەگە وەک نوینەری کۆمەلەیی کوهین - لوب کە هەستا

... (پۆتشیگە) ... (پورتسمۆس) ... (کۆنت ویت) ... (یەعقوب شیفی) ... (کوهین - لوب) ...

بە پىشتىۋانى كىردنى دارايى يابان^{۶۰} تا پىرسىياري لى بىكات لەسەر ھۆكاري ھەستانى ئەم دامەزراۋە دارايىيە زەبەلاھە بە دىزايەتى كىردنى روسىيا، لە ۋەلامەكەى نەتۋانىن ئەمەى لاي خوارەۋە ھەلھىنجىن:

زايۇنىزم:

لە ۋە كاتەى كە قەيەسەر ئەسكەندەرى سىيەم ۋە ھۆكۈمەتى روسىيا ۋە گەلى روسىيا بەگىشتى دىركىيان بەۋە كىرد كە سەرچاۋەى ئەۋ كارەساتانەى كە بەسە روسىيادا دىت ھۆكۈرەكەى سەرانى جولەكەيە، فەلسەفەى كارل رىتەر لە ئەلمانىا لە بلاۋ بونەۋەدا بو ۋ كاري ئەكرد لەسەر بلاۋ كىرنەۋەى كىنە ۋېرق لە جولەكە ھاۋشىۋەى ئەۋەى كەلە روسىيا پوي دا كاتىك كە بىرپارەكانى ئازار بلاۋ كرايەۋە... لە لايەكى دىكەۋە ئەۋروپىيەكان ئەيانزانى بەۋ جولانەۋە ھاۋشىۋانەى كە سەرانى جولەكە لە فەرەنسا ۋ ئىنگلتەرا رىكىيان ئەخست... ئەمە پالى بەسەرانى جولەكەكانەۋە نا كە بىر لە دروست كىردنى نىشتمانىك بىكەنەۋە بۇ جولەكە تا بتۋانن تىايدا كۇ بىنەۋە ۋ بۇى بگەرىنەۋە لە كاتىكدا ئەگەر كارىكىيان بەرامبەر كرا لە ئەۋروپا، تا بىكەنە ۋىستگەيەك كە لىۋەى دەرچن بۇ ئەنجامدانى چالاكىەكانىيان لە سەرتاسەرى جىھاندا . ئەۋ كەسەش كە راسپىردرا بە رىكخستنى جولانەۋەى گەرانەۋەى جولەكە بۇ ئىسپرائىل كە دواتر بوە بنەماى جولانەۋەى زايۇنىزم كەسىك نەبو جگە لە "تىۋدۇر ھرتزل".

كۈشتارى كانونى دوۋەم ۋ شۇرشى مەنشەفىك:

جولەكە پىلان گىرە جىھانىيەكان ئەركى رابەرايەتى كىردنى پارتى مەنشەفىكىيان سپارد بە سەر كىردەيەكى چەپى جولەكە بەناۋى (جولىۋس

(^{۶۰}) تىببىنى نوسەر: من زانىياري زۇر تايبەتم لە لايە لە سەر جەنگى يابان ۋ روسىيا بە پىي ئەۋەى كە لە باركەمەرە كاپتن ف. ھ. كار بەدەست گەيشتۋە كە ئەركاتە يەكىك بو لەۋ ئەفسەرە بەرىتانىانەى كە كارىيان لەگەل ھۆكۈمەتى ياباندا ئەكرد. ۋەك پىزانىنىكىش ھۆكۈمەتى يابان پەيكەرىكى گەرانبەھىيان پى بەخشىبو كە لە عاج ئىرست كرابو.

تسىدېر بلوم) كە دواتر ناوى نھىنى مارتۇق ھەلبۇزارد و ھەر بەو ناوھو ھە مېژودا ناسرا. سەرھتا مارتۇق پەيوەندى كرد بە دەستەى نوسەرانى پۇژنامەى ئيسكرا كەبەماناي پزيسك دىت و زمان حالى جولانەوھى كۆمۇنىزمى كرىكارى جىھانى بو، ئەو كاتە ئەم پۇژنامەى ھە شارى مونشن لە ئەلمانىا دەردەكرا و بە نھىنى ژمارەى لى دەنىردرا بۇ روسىا تا لەنىو كرىكارە توپەكاندا بىلو بكرىتەوھ.

دەستەى نوسەران پىك ھاتبو لە سەركرە دىرىنەكانى جولانەوھى كۆمۇنىزمى جىھانى واتە: پلىخانۇف كەلە روسىا ھەلھاتبو لە دواى ھولى تىرۇر كردنى قەيسەپ، لەو چالاكىيەى كە برا گەورەكەى لىنن تىايدا لە سى دارەدرا، لەگەل ھەردو سەركرەدى جولەكە (فىرازا سولىش) و (ب. اكسلرود) و چەند سەركرەدەىكى دىكەى لاو وەك لىنن و تپۇتسكى و ھاوسەرەكى لىنن كە ئەوكات سكتىرى دەستى نوسەرانى پۇژنامەكە بو، كۆپى پۇژھەلاتى گەرەش ئەركى بردنى پۇژنامەكەى بۇ ناو روسىا و بىلو كردنەوھى لەتەواوى ئەوروپادا لە ئەستۇگرتبو.

لە سالى ۱۹۰۲ سەركرەكانى جولانەوھى كۆمۇنىزم لە روسىا و ئەوروپاى پۇژھەلات و ئەلمانىا و ئەوروپاى پۇژناوا بانگەوازی ئەوھيان كرد كە ئەبىت كۆنگرەيەك بېستەن لە بپۇكسل پايتەخى بەلجىكا بەلام حكومەتى بەلجىكا پىگرى لىكردن بۇيە لە لەندەن كۆنگرەكەيان بەست بە پەزمامەندى حكومەتى بەرىتانىا.. لەو كۆنگرەيەدا بون بە دوبەشەوھ، (بەلشەفىك) بە سەركرەدەىتى لىنن و مەنشەفىك بە سەركرەدەىتى مارتۇق.

پوداوەكان لە روسىا لە خراپەوھ بەرەو خراپتر ئەچو و پاىەكانى ئىمپراتورىيەتىش بە خىراپىيەكى ترسناك درزى تى كەوتبو، لە سالى ۱۹۰۵ لىدانىكى كوشندە بە پەيكەرى ئىمپراتورىيەت كەوت كاتىك لە شەر لەگەل يابان شكستى خوارد، ئەو شكستەى كە گەلى روسى توشى سەرسورمان كرد، ئەو گەلەى كە بەچاوىكى سوكەوھ سەيرى يابانى ئەكرد، بەمەش ناپەزايەتى بەربىلو تەواوى روسىالى گرتەوھ حكومەتىش لەلاى خۇيەوھ ھەول دەدات كە بە

پلەى يەكەم چىنى كرىكار پزای بكات لەبەر ئەوەى ئەوان زىان مەند بون لەتیک چونی بارى ئابورى شىئاوى روسيا. ھەر بۆیە ھەستا بە پشتیوانى کردنى دروست بونی سەندىكا كرىكارىەكان بە بى ئەوەى پى بە ھاتنە ئاوەوەى توندپەرو و ئانارشىستەكان بەدات بۇ ئا و ئەو سەندىكايانە، لە دەرنەجامى چالاكى سەندىكا كرىكارىەكان، سەرکردەىەكى ئەرسۆزۆكسى دەركەوت كە ئەویش ئاوى (گابۇن) بو، ئەم سەرکردەىە توانى دلى كرىكاران بەلاى خۇیدا رابكىشىت و بوە بە وتەبىژى ئەوان و بەمەش مەنشەفیک و ئانارشىستەكانى تۆرەکرد، بەلام لە لایەكى دىكەوە توانى پىزى لایەنە فەرمیەكان بەدەست بەینىت و لە لایەن قەيسەر و وەزىرەكانەوە پىشوزای لى ئەكرا تا لە بارەى كارو بارى كرىكارىیەوە مشتومر بكن.

كاتىكىش كە ھەوالى شكستى روسيا بلاو بۆو بەرامبەر بە يابان، ئانارامى كەوتە ئا و پىزى كرىكارانەوە و داواى چاكسازيان ئەكرد، ھەر بۆیە قەشە گابۇن بپىارى دا كە خۇپىشاندانىكى ئاشتى خوازانە پىك بەخات لە ۲۲ كانونى دووەمى ۱۹۰۵ و تىايدا كرىكارەكان بە ئاراستەى كۆشكى ئىمپىراتورى كەوتنە پى تا كۆمەلىك داخوازى بەدەنە دەست ئىمپىراتور بە پىچەوانەى ئەو توند پەوانەى كە داواى شۆرشى چەكدارىان ی ئەكرد. ژمارە خۇپىشاندەرەكان دەگەيشتە نزیكەى سى ھەزار كەس و كرىكارەكان ھاوسەر و مندالەكانىشىان لەگەل خۇياندا ھىنابو و بە شىوہىەكى ئاشتى خوازانە پىكەوتن و دروشم گەلىك بەرز كرابۆو كە دلسۆزى خۇيان بۇ ئىمپىراتور نىشان ئەدا. كاتىك كە خۇپىشاندەرەكان گەيشتنە بەردەم دەروازەى كۆشكى ئىمپىراتور پوداوىكى خۇیناوى پوى دا و خۇپىشاندانەكەى كەرد بە كوشتارگەىەك كە لە مېژودا بە كوشتارگەى پۆژى يەك شەمەى خۇیناوى ناسراوہ، لەو كاتەدا دەستپىژىكى چپى گولە لە خۇپىشان دەران كرا و بە شىوہىەك دروینەى كەردن كە كۆرەپانەكە پى بو لە لاشەى ھەزارەھا پىاو و ژن و مندال و برىندار.

ئەو پىرسىارەى كە يەكەم جار دىتە ئا و زەینەوہ ئەوہىە: كى بەرپىسىار بو لەو كوشتارە قىزەونە؟ ئايا قەيسەر نىكۆلاى دووہم بو؟ وەلامى ئەو

پرسیارەش زۆر ئاسانە، لەبەر ئەوەی قەیسەر ئەو کاتە لەناو کۆشک نەبو،
 فەرمانی تەقە کردنەکش لە لایەن یەکیک لە ئەفسەرەکانی کۆشکەو دەرکرا و
 دەرنجامەکە خۆی بۆخۆی دەردەکەوت، لەبەر ئەوەی ئەو کەسە یەکیک بو لە
 ئەندامانی شانە نوستووەکانی پیلان گیران... بەشێوەیەک کە ئەو پیلان
 ئەم پیلانە بەرنامە بۆ داریژراوە ئەو پزێسکەبو کە ئاگپری ئەو شۆپشی
 دروست کرد کە لە ناو کریکاران و چینی کریکاراندا دا بلاو بوو بە پێیەکی
 قەیسەریان بە بەر پرسیاری ئەو کوشتارگە یە دانا و نیکۆلای دووم و
 حکومەتەکە ی بون بە دوژمنی گەل، قەیسەر بە نۆبەکی خۆی ویستی بێ تاوانی
 خۆی لەو پوداوەدا بخاتە رو ھەر بۆیە بیریاری دا کە دەستەبەک دروست بکری
 دوای چەند پۆژیک لە پودانی پوداوەکە تا لە چۆنیەتی پودانی پوداوەکە
 بکۆلیتەرە، ھەرۆھا ویستی کە شینوژای حوکمپانی بکاتە دیموکراسی لەو
 پووە یاسایەکی دەرکرد بۆ ھەلبژاردنی ئەنجومەنیکی یاسادەرکردن کە دواتر
 ناسرا بە (دوما) ھەرۆھا ھەستا بە دەرکردنی لیبوردنیکی گشتی لە تەواوی
 تاوانە سیاسییەکان، لەو بیریارەش لینین و سەرەکردەکانی دیکە بەلشەفیک و
 مەنشەفیک سویدیان وەرگرت و گەرانیووە بۆ روسیا، بەلام گەرانیووەیان بۆ ئەو بو
 تا ئاگرەکە خۆشتر بکەن.

ئەو نەخشەییەکی کە سەرانی پیلانگیرانی جیھانی ئامادەیان کردبو ئەو نەبو
 کە شۆپش لە روسیا ھەل بگیرسیت بەئکو بە پێچەوانەو ئەوان بە پێی پلانەکە
 دەیان ویست پارێزگاری لەو سیستەمە بکەن تا کاتی جەنگی جیھانی یەکەم کە
 لەو کاتەووە کاری بۆ دەکرا، بەلام ئەو پەشینیووییەکی کە روسیای گرتەووە وای کرد
 کە مەنشەفیکەکان سەرپێچی پینمایییەکانی ھیزە شاراوەکان بکەن لەبەر ئەوەی
 پینان وابو کە کاتی شۆپش ھاتو، ئەوان لە پوویەکەووە راستیان دەکرد لەبەر
 ئەوەی پایەکانی دەولەتی روسیا بە ئەندازەبەک لەرزۆک ببو کە لەرزەبەک بەس
 بو تا بە یەکجارەکی ھەرس بەینیت... بەم شینوویە مەنشەفیکەکان
 پینوینیەکانی ھیزە شاراوەکانیان توپ دا و لەگەل پەوتی ئەو شۆپشە دا
 پویشتن کە خویان دەستیان پێ کردبو و لە ۲۰ تشرینی یەکەمی سالی ۱۹۰۵

مانگرتنىكى سەرتاسەريان لە شارەكانى روسيا ئەنجامدا دواتر لە ۲۶ تشرىنى يەكەم مانگرتنىان لە سان پترسبۇرگ پايتەختى ئەو كاتەي ئىمپراتورىيەت دەست پىكرد و شوراكانيان را گەياندا. تروٲتسكى سەركردايەتى ئەو حكومەتە شۆپشگىرەنەي دەكرد بەلام هیزە شاراوەكان روبەپوى ئەو حكومەتە بونەو، ئەو حكومەتەي كە دەسلەتەي قەيسەپى نەيتوانى روبەپرى بىتەو، بەو شىوہەيش تەواوى شانە ئەنارشى و تىرۆرىستەكان بە فەرمانى جولەكە پىلانگىرەكان شەپى ئەو حكومەتەيان كورد و ئەوئەندەي نەبرد كە سوپاي ئىمپراتورى گەپايەو لە ۱۶ كانونى يەكەمى ۱۹۰۵ گەپايەو پايتەخت بە بى بەرگى و دواتر تروٲتسكى و ۳۰۰ كەسى دىكە لە سەرانى جولانەو كە دەستگىر كران. كاتىكىش كە نانارامىەكان تازە بونەو لە سانپترسبۇرگ و مۇسكو، ئەم جارە سوپاي ئىمپراتور توانى ئەو شۆپرە تىك بشكىنىت و پزىمى قەيسەپى پپارىزىت.

لە سالى ۱۹۰۷ و دواى ئەوہى كە پارتى كۆمۇنىست شكستى هينا كۆنگرەي پىنجمى بەست لە مۇسكو و تىايدا مارتىف و ۸۱ نوینەر لە بەلشەفيكەكان نامادەبون، ھەرەھا پۇزا لۇكسمبۇرگى جولەكەش كە سەرۇكى پارتى كۆمۇنىستى پۇلندا بو لەگەل ۴۴ نوینەر نامادەبو، ھەرەھا پوفانىل ئىبراھىموفىتشى جولەكەش وەك سەرۇك پارتى كۆمۇنىستى ئەلمانى نامادەبو. ژمارەي ئەندامانى كۆنگرە گەيشتبوہ ۳۱۲ ئەندام، ئەم كۆنگرەيە تەرخان بو بۇ دابەش بونى جولانەوہى كۆمۇنىزم بەسەر ھەردو بەشى مەنشەفيك بە سەرۇكايەتى مارتوفى جولەكە كە لە لاين سەركردەكانى دىكەي كۆمۇنىزم وەك پۇزا لۇكسمبۇرگ و ئىبراھىموفىچ پشتىوانى لى ئەكرا... بە شەكەي دىكەش بە سەرۇكايەتى لىنن بو كە ھىرشىكى توندى كرده سەر سەركردە جولەكەكانى كۆمۇنىزم لەبەر ئەوہى دەست بەردارى مەنشەفيكەكان بون لەكاتى شورشەكەياندا. لەم كۆنگرەيەدا گەنجىك دەركەوت كە زۆرى نەبرد بوہ جىگەي سەرنچ و زۆر پەيوەست بو بە لىننەو، دواتر ئەم كەسە بەناوى ستالىن ناسرا.

دوای ئەم کۆنگرەییە بەلشەفیکەکان لە ساڵی ۱۹۰۸ پوژنامەییەکی زامان حالی خۆیان دەرکرد بەناوی (پرۆلیتاریا) بە سەرپەرشتی لینین و دوپوولینیسکی و زینوفیف و کامینیف، ھەر و ھا مەنشەفیکەکانیش پوژنامەیی خۆیان بە زامانی ئەلمانی دەرکرد بەناوی (گلوکس سوتسیال دیموکراتا) و سەرپەرشتی کردنی سپیئردرا بە ھەر یەک لە (پلیخانوف، اسور، مارتوف و دان). پەنگە لێردا پیویست بیئت ئاماژە بەوە بەدەین کە تەواوی ئەو نوسەر و سەرکردانەیی کە ئاماژیان پێدرا جولەکەبۆن جگە لە دو کەس کە ئەوانیش لینین و پلیخانوف بون، بەلام تپۆتسکی جولەکە بو و ھەستا بە جیاکردنەوەی ھێلی کارکردنی خۆی و لە قینا پایتەختی ئەمسا پوژنامەییەکی زامانحالی پەوتەکی خۆی دەرکرد و ناوی نا (قینیەنا پرافدا)، ئەلبەتە زۆری ئەخایەند کە گۆرانکاری بەسەر ھەلۆیستی دو بەرەکەدا ھات لەبەر ئەوەی ھەردو سەرکردەیی کۆمونیزم (زینوفیف و کامیگیف) بە بۆ ھیچ مەرجیک چۆنە لای لینین تا پینکەرە بەرەییەکی سی لایەنە پیک بەینن کە بەرەوام بو تا ساڵی ۱۹۲۴ ئەو ساڵە کە لینین تیایدا کۆچی دوایی کرد.

راسپۆتین: دارمانی ئاکاری و لیکترازانی کۆمەلایەتی

لە روسیا بە پوکەش دۆخەکە ئارام ببۆو دوای تیک شکاندنی شوپشەکی پارتی مەنشەفیک، قەیسەر ئەیزانی کە ئەبیئت چاکسازییەکی ریشەیی ئەنجام بدات و دەست بەرداری دەسەلات بیئت و دەسەلاتەکە بگۆریت بە جۆرە ئینگلیزییەکی، قەیسەر ئەم ئاراستە چاکسازییە وەرگرت و یاسای ھەلبژاردنی پیادە کرد و دوابەدوای ئەوە ئەنجومەنی نوینەران (دۆما) دەسەلاتی یاسادانانی گرتە دەست و متمانەیی بەخشی بە سەرۆک وەزیرانی چاکساز.

ستولبین دەستی کرد بە ئەنجامدانی زنجیرەییەکی چاکسازی لە تەواوی بواریکاندا و دەستی کرد بە گرتنەبەری ریشوونیکیی دروست لەبواری ئابوری دا، ھەر و ھا سەرکەوتوبو لە دەرکردنی دەستوریکیی نوێ کە دواتر ناسرا بە

دەستورى ستولین، لەو دەستورەدا مافەکانى جوتیاران داىین کرابو و تىايدا هاتبو که ياساکان بۆ چاکسازی کشتوکال لەسەر بنەماى بەخشینی هاوکارى مالى ئەبیت بۆ کړینی زهويهکانیان.. ئەلبەتە که نامانجى چاکسازیەکان توندپەرەهەکانى توپە کرد بە تايبەت سەرکردهکانى مەنشەفيک و بەلشەفيک ئەوانەى که رازى نەبون بە گەرانهوى سەقامگىرى و نارامى بۆ وڵاتەکیان هەر بۆیە بریاریان دا که ئەو کەسە تیرۆر بکەن که گەرەترین چاکساز بو بە دريژايى ميژوى روسيا، چەند هەولێک درا بۆ تیرۆرکردنى ناوبراو تا دواچار و لە سالى ۱۹۱۱ و لە يەکیک لە شەوهەکانى مانگى ئەیلول لە شانۆى کینف تیرۆرکرا لە لایەن دادوهریكى جولهکوه که ناوی (مرداحى یوگروف) بو^{۱۱}.

حکومەتى روسيا دواى کوژرانى ستوليبين هەولئى دا که چاکسازیەکانى پیاو دە بکات بەلام هیزە شاراوەکان پێیان باش نەبو که هیمنى و سەقامگىرى بگەریتەوه بۆ وڵات. لێرەدا بە گونجاویان زانى که بەها کۆمەلایەتى و ناینین ئاكارىیەکان لە کۆمەلگەى روسیدا تیک بشکینن، لەناکاو پسوایى کۆمەلایەتى و ئاكارى بەرۆكى گەرە کهسایەتیهکانى ئیمپراتۆریەتى گرت و ناوبانگى خانەوادەى پیاوانى کۆمەلگای لەکەدار کرد.. هەرەها بەرتیل و گەندەلئى بونە دو ياسای سەرەكى و دەستى بە بلاو بونەوه کرد لەناو گەلدا و باس لە شەوانى پڕ لەشەهوەت رانى ئەکرا که گشت شەویک لە ناو کۆششەکانى شادا ئەنجام ئەدرا. پۆستە دەولەتیهکانیش لە باوهشى لەشفرۆشەکاندا و لە رینگەى دەلالەکانەوه کړین و فرۆشتنى پێوه ئەکرا...

ئەلبەتە ئەم چیرۆکانە دروستکراوى خەيال نەبون، بەلکو کهسایەتیهكى سەرەكى هەبو که ببوه چەقى تۆرەکانى بەدەرەوشتى، ئەو کهسایەتیهش کهس نەبو جگەلە قەشەیهكى ساخته بەناوى راسپۆتین. ئەم پیاوه توانیبوی که هاوسەرى قەيسەر رازى بکات بەوهى که ئەووتەنها ئەوه که ئەتوانیت کورەکهى

(^{۱۱}) پێویستە ئەو لیکچونە سەیرەى که لە نێوان ئەم تاوانە و تاوانى تیرۆر کردنى لینکۆلنى سەرۆكى ئەمەریكى سەرنجمان رابکێشیت، هەروو تاوانەکه لە شانۆدا ئەنجامدرا و لە هەردو حالەتەکشدا بکۆژەکه جولهکە بوە.

چاك بكاته وه. بهم شیوهیه توانی زال بیئت بهسەر قهیسەر و هاوسه ره که ی و ته اووی نیمپراتوریه تی روسیا.

راسپوتین نه وهک ته نها زال بو بهسەر هاوسه ره که ی قهیسەر، به لکو بهسەر زۆریک له خانه واده کانی کۆمه لگی روسی زال بو. ههروه ها زال بو بهسەر به شیک له که سایه تیه کانی روسه کان به هوی هاوپییه تی له گه ل قهیسەر یاخود له بهر ئابرو بردن و هه ره شه لیکردنیان. به ئەندازه یه کی زۆر شه هوه ت پان بو، له سه ر ئاینیکی ئەهریمه نانه بو که باوه پی به نغو کردنی جهسته و پۆح هه بو له داوین پیسی دا تا ئەو کاته ی که ده کریت پۆح پاکبکریته وه و پزگار بکریت. زۆریک له که سه بی به ندو باره کان ئەوانه ی که له پوی ئاکارییه وه لی ببونه وه له هه ردو ره که چونه سه ر ئەو بنه مایه. له ریگی زال بون به سه ر نیوندی کۆشکدا توانی ئەو نیوه نده بکاته شوینه پابواردن و که یف خو شی به شیوه یه ک که ئەو حاله ته ته نها له کۆشکی بالی پۆیال به دی ئەکرا له پاریس پیش شو رشی فه ره نسا. ئیمه هیچ گومانمان نیه که راسپوتین سه رچاوه ی کۆمه له ی پیلان گی پانی جوله که بوه و هه ر ئەوه نده به سه که به راوردی بکه ین به بالی پۆیال و له کاتی لیۆلینه وه ی ژیا نیشی بیر له وه هوکارانه بکریته وه که پالی پیوه ناوه بو پیشه وه تا ئەو کاته ی که جله وه ی خانه واده ی ده سه لات داری به ده ست هیئا و تا کۆتایی نه رکی پاراستیانی گرتنه ئەستۆ.

دوێنی بکریته وه یه که به سه ر ئه و کاته ی که ده کریت پۆح پاکبکریته وه و پزگار بکریت. زۆریک له که سه بی به ندو باره کان ئەوانه ی که له پوی ئاکارییه وه لی ببونه وه له هه ردو ره که چونه سه ر ئەو بنه مایه.

توانی ئەو نیوه نده بکاته شوینه پابواردن و که یف خو شی به شیوه یه ک که ئەو حاله ته ته نها له کۆشکی بالی پۆیال به دی ئەکرا له پاریس پیش شو رشی فه ره نسا. ئیمه هیچ گومانمان نیه که راسپوتین سه رچاوه ی کۆمه له ی پیلان گی پانی جوله که بوه و هه ر ئەوه نده به سه که به راوردی بکه ین به بالی پۆیال و له کاتی لیۆلینه وه ی ژیا نیشی بیر له وه هوکارانه بکریته وه که پالی پیوه ناوه بو پیشه وه تا ئەو کاته ی که جله وه ی خانه واده ی ده سه لات داری به ده ست هیئا و تا کۆتایی نه رکی پاراستیانی گرتنه ئەستۆ.

بهشی جهوتهم

جهنگی جیهانی یه کهم نهینیه کانی ژیانی سیاسهتی جیهانی

۱- قوناغی سهرهتا: ناماده کاری کردن بو جهنگ:

جهنگی جیهانی یه کهم له سالی ۱۹۱۴ دا تهقیهوه و جیهان ناخوشتترین چوار سالی تیپهپراند و تیایدا به شیوهیهک خوین ههستا که تا ئه و ساته مروقایهتی به خویره نهیبینیبو، نهگهر چی جیهان دواي تیپهپر بونی ماوهیهکی دیکه جهنگیکی ناشیرینی دیکهش بهخویهوه نهبینیت له سالی ۱۹۴۵ دا و له چارهپروانی نهگهری هه لکردنی زریانی سی ههم نه بییت که ئهم جاره یه کلا کهروه نه بییت...

پنیوست ناکات دوباره دست بکهین به گیرانهوهی ئه و روداوانهی که بونه هوی هه لایسانی جهنگ له بهر نهوهی بو ههموان ناشکرایه: کارخانه کانی دروست کردنی چهک به شیوهیهک کاریان نه کرد که به هیچ شیوهیهک پیشتر بهو شیوهیه کاری نه کردبو، نامیره کانی کوشتن بو تهواوی جیهاندا دهرویشت و بهو شیوهیهش بازرگانه کانی مردن بونه خاوهنی قازانجیکی زور: بازرگانی جهنگهکان... ولاتهکان دابهش بون به سهر میحوهری جیاوازی دژ بهیهک به شیوهیهک که نه توانین بلین که کومه لهی پیلانگیپی جیهانی که له پشت پهردوه کاری نه کرد بوه هیزی بالا دست به سهر ئه و هه لویسته جیهانیهدا. له

به شه‌کانی ئەم کتیبەدا باسماں لەوہ کرد کہ چون پیلانگنپان ھەر لە دیر زەمانەوہ پلانیاں بۆ جەنگی سەرتاپاگیری یەکەم و دواتر دووہم و سێھەم داناوہ، جگەلەوہی کہ باسی ھۆکارەکان و دەرەنجامەکانیشیمان کردوہ. ھەر وہا باسماں لە پۆلی ئەو پینکخراوہ شاراوانہ کردوہ کہ سەر بە خاوەن سەرمايە جیھانیەکان بون کہ وەک ئەختەبوت لە دلی زۆریک لە ولاتانی ئەوروپا بلأو بونەتەوہ و ھانی ئەم شەپەیان ئەدا... کاتیکیش کہ خوری سەدەی بیست و یەکەم ھەلھات، ھیزە شاراوہکان بە شیوہیەکی گشتی حکومەتەکانی ولاتە ئەوروپیەکانیان نامادە کرد تا سیاسەت و سوپاکانیاں بۆ شەپری داھاتو نامادە بکەن، تەنھا ئەوہی لەسەر ماہو کہ پرای گشتیش نامادە بکات و ئەو سەرکردە و کەسایەتیە دیارەنەش دور بخاتەوہ کە دەبوہ پینگر لەبەردەم سەرگرتنی ئەو پیلانە نەخشە بۆ داریژراوہدا.

خۆمان بەدور ئەگرین لە باسکردن لە قەیرانە سیاسی و مەملانی داگیرکارییەکان کہ بە شیوہیەکی سەیر یەک بەدوای یەکدا ھاتن لە سەرەتای سەدەي بیستەمدا و بونە ھۆی دروست بونی میجور و ھاوپەیمانییەکان کہ ئەوروپای داہەش کرد بەسەر چەند سەربازگەییەکی دژ بەیەکدا، لەبەر ئەوہی قسە کردن لەسەر ئەو باسەش ئەچیتە بواری لیکۆلینەوہی گشتی میژوہوہ و سەرباری ئەوہی کہ ئەم باسەش زۆ بە تیرو تەسەلی لە کتیبەکانی میژوی ئاسایی و خویندندا باسی لیوہ کراوہ... بەلام ئیمە لیژەدا باس لەو لایەنە ئەکەین کہ پەییوہندی ھەییە بە بواری لیکۆلینەوہکەمان کہ ئەویش بواری شیکارییە، لیژەدا تەنھا باس لە زنجیرەییەک لە پوداوہ سەرنج پراکیشەکان ئەکەین کہ بە شیوہیەکی ترسناک سەرەتای سەدەي بیست و یەکەمی دیاری کرد تا کاتی ھەلایسانی جەنگی جیھانی یەکەم و بوہ ھۆکاری دو دەرەنجامی دیار:

۱. دیار نەمانی ژمارەییەک لە سەرکردە و کەسە دیارەکان لە سەر سەکووی

پوداوہ سیاسیەکانی ئەوروپا.

۲. ئەو خرۇشانە زۆرەي كە پراي گىشتى ئەورۇپاي گرتەو و واي كورد كە پەتاي شەپ ھەمو شوپنىك بگرتتەو و برىتى بون لە:
- كوژرانى ئىمپراتورى نەمسا لە سالى ۱۸۹۹.
 - تىرۇركردنى شاى ھىرت (شاى ئىتالىا) لە سال ۱۹۰۰.
 - تىرۇر كوردنى سەرۇك ماكىنلى سەرۇكى ولاتە يەكگرتوكانى ئەمەريكا لە سالى ۱۹۰۱ و وەرگرتنى كورسى سەرۇكايەتى لە لايەن پۇزفيلتەو.
 - تىرۇركردنى ئەلفراندۇن سىرجيۇس (مامى قەيسپەي روسيا) لە سالى ۱۹۰۵.

- تىرۇر كوردنى شاى پورتوگال و جىگرەوئەكەي لە سالى (۱۹۰۸)^{۷۷}

دوای ئەم زنجىرە پوداوه خويناوييانە، پوداوى تىرۇرە گەرەكە پوي دا و بوە ئەو پزىسكەي كە بەرميلە بارودەكە تەقاندەو، ئەو پوداوش برىتى بو لە تىرۇركردنى فرانسوا فرديناند جىگرى ئىمپراتورى نەمسا لەگەل ھاوسەرەكەي لە شارى سارايقۇي يۇگوسلافييا لە پۇژى ۲۲ حوزەيرانى ۱۹۱۴.

ئەم پوداوانە خۇي پونكردنەو لەسەر خۇي ئەدات ھەرەك ئەوئەي كە پىشتەر باسما لىوہ كرد و تەنھا ديدىكى شىكاركارىانە لەو پوداوانە و كاتى پەودانى دەرى دەخات كە پىنكخراويكى نەينى لەپشت ئەو پوداوانەو بوە. كاتىكىش لە دابەشبونى جوگرافى ئەكۆلىنەو بۇمان دەر ئەكەويت كە ناكريت كە بە پىكەوت ئەو پوي دابىت بەلكو دروست كراوى دەستىكى شاراويە و كاريگەرىيەكەي ديارە لە گىشت جىگەيەك و ھىچ گومانى تىدا نىە كە كى لە پشت ئەو پوداوانەوئەيە.

قۇناغى دووہم: ماوئەي شەپرى سياسى پىشت پەردە

سەرۇك وەزيرانى بەرىتانىا كاتى تەقىنەوئەي شەپرى (ئىسكويت)، سياسىيەكى ميان پەو بو كە كارى بۇ بەرژەوئەندى ولاتەكەي ئەكرد و بەوئەش ناسراو بو كە

(۷۷) نزيكەي سى سال لە پورتوگال ئەژيا لە ژىز فرمان پەوايەتى دەسەلاتىكى كۆنەخووزى دېندە كە كەم وئەنە بوە لە مېژودا و نەمەش ئەم دەولتەتى بەرەو دوارە برد لە ولاتىكى پىشكەوتوئەو بوە دەولتەتەك ھەژار.

دژى زايونيزمه، هر بويه سوخوره جوله که جيهانيه کان برباريان دا که لای بهرن و سى سياسى دیکه بخه نه شوينه کهى که سر به خويان بن و بریتى بون له:

- لوید جورج.
- نارسر - جورج بلفور... خاوهن به ئینى بلفورى به ناوبانگ.
- ونستون تشيرشل.

ئمه کارىكى ئاسان نه بو، له بهر نه وهى ئينگلته را تيوه گلابو له شهرىكى جيهانى که چاره نوسى ديارى نه کرد و نه مهش رینگه ی به مانورى ئاساى سياسى نه ده دا. ئمه جگه له وهى که گوپىنى سرؤک وهزيران له کاتى جهنگدا هيده مهيه کی قورس دروست نه کات بؤ پرای گشتى ئينگليز، له سر نهو حالته نه توانين پهنديكى ئينگليزى بهينينه وه که ده لیت (نه سپه کهت له کاتى شهر دا مه گوپه).. بهم شيوه يه گوپىنى ئسکويت و وهزيره کانى ئامانچ لىنى ته نها گوپىنى وهزيره کان نه بو به لکو بریتى بو له گوپىنى ده زگاگانى بالا له پىک هاتهى ده ولته به گشتى و نه مهش به مانای پوخاندنى پىک هاته کونه که دیت به شيوه يه کی پيشه يى.

پيلانگيرى به رده وام بو و شانەکان له ئينگلته را ده ست به کار بون و ده ستیان کرد به جيبه جى کردنى پلانه نهينيه کانين که دانرابو بؤ ويران کردنى پىک هاتهى کومه لايه تى و حکومت و ئاسانکاری کردن بؤ هاتنه پيشه وهى تشيرشل و بلفور و لوید جورج.

بهم شيوه يه نهو چه که سه ره کيبه ی که هه لبرژيردا بؤ جى به جى کردنى نهو پيلانگيريه هه مان نهو چه که بو که سه رکه وتنى به ده ست هينا له شوپشى فه رنسا و روسياى قهيسه رى واته: ناوزپاندن و پيس کردن. پياده کردن نهو پلانهش دواى هه لايسانى شهر به ماوه يه کی کهم ده ستى پىکرد به شيوه يه که نه بيته جيگه ی سه رنج.

دروست کردنى کومه ليک له گه وره ده وله مهنده کانى ئينگلته را به نهينى مايه وه. کوشکيکى گه وره يان له ده وره به رى لهنده ن به کاره ينا، پاره يه کی

زۆريان تيا خەرج كرد و وەك يانەيەكى زۆر ئاست بەرز دەر خرا دواى ئەوەى كە
هونەرى نوپى تيدا بەكاربرا و كەشيكى ئەرستۆكراتيانەى خەيالآوى تيدا
بەكار هينرا. سەرپەرشتياري ئەو يانەيە پراى گەياندن كە ئامانچ لەو كارە
گوزارشت كردنە لەسەر هەستى نيشتيمان پەرورەى و ريز ليناىە لە ئەفسەرى
هيزە شەركەرەكان لە ناو گۆرەپانى جەنگدا لە رينگەى داين كردنى
حەوانەوہيەكى نمونەى بۆيان كاتيك كە رو لە لەندن دەكەن بۆ حەوانەوہ
ياخود چارەسەر كردنى برينەكانيان. دەسەلاتيش هيج دريغى نەكرد لە
ئاسانكارى كردن بۆ ئەو ئامانجەى كە بۆ مەبەستىكى لەو شيوەيە دانراوہ. ئەم
يانەيە هەولى دا تەواوى كارى پيوست بگريتە بەر بۆ خوشگوزەرانى
ميوانەكانى. ئەو يانەيە ئەو كەسانەى كە ئەندام نەبون تيايدا بۆيان نەبو كە
سەردانى بكەن. ئەلبەتە ميوانە نوپى دواى گرتنە بەرى ريشووينيكى توند وەك
ئەندام وەر نەگيران ئەویش دواى ئەوہى كە لە لاين ئەنداميكى كۆترى ئەو
يانەيەوہ پيشنيار نەكرا. دواى ئەوہى كە يانەكە تەواوى ريشووينەكان
نەگريتە بەر، بە ئەندامى نوپى ئوتريت كە نابيت هيج ناويك بەينيت و هيج
شتيك نەگيريتەوہ كە لەناو ئەو شوينەدا پودەدات.

سەرپەرشتياري يانەكە كە ناويان ليناىو يانەى شوشەيى و توانيان بە
رەوشە ئەهرىمەنيەكەيان و بەو دەسەلاتە بەر فراوانەيان بخزينە ناو نيوہندە
كۆمەلايەتيە بالآكان. ژمارەيەك لە گەرە خانمەكانى كۆمەلگەى بەرپيتانيا چونە
ناو ئەو يانەيەوہ، دواتر لە رينگەى گرتنە بەرى رينگەى هەرەشە و هەلخەلەتاندن
توانيان زۆريك لە خانمان و كچان پاكيشنە ناو ئەو يانەيەوہ... ئەوہى كە
بوہى ھوى پاكيشانى ئەو خانمانە بۆ ناو ئەو يانەيە داپوشراوى دەمو چاويان
بو لەرىنى بەكار هينانى ماسك، لەگەل ئەوہشدا كە سنگيان بەدەرەوہ بو.
خوشگوزەرانى ناو يانەكە لەدەرورەبەرى ھۆلى قومار و خواردنەوہ و سەما و
شوینە كەم پوناكيەكان كورت دەبووہ. كاتيكيش كە شەو دا ديت سەما
كەرەكان ناو بەناو دەوہستن و پوناكيەكان كز دەبن دواتر ھەنديك پەرگرامى
كات بەسەر بردن پيشكەش نەكريت و ھەنديك لە ئافرەتە ماسك دارەكان

سه‌مایه‌کی تایبەت پینش کەش ئەکەن... سەماکە سەرەتا بەجلەووە ئەنجام ئەدریت و دواتر وورده وورده جەلەکان دادەکەنرین تا هیچیان لەبەردا نامینیت و تانها ماسکەکەیان بە دەم و چاوەووە ئەمینیت. ئەو کاتەش ئیدی سەرخۆش و سەرمەست بون بەو کەشە پەر لە هەلچون و نیمچە تاریکە..

لە یەکیک لە ئیوارەکانی مانگی تشرینی دوووەمی ۱۹۶۶ نامەیه‌ک گەیشتە یەکیک لە وەزیرەکانی حکومەتی بەریتانیای ئەو کات، کە داوای لی ئەکات بێتە یانەکە تا هەندیک زانیاری زۆر گرنگی بە دەست بکات، ئەویش بە ئۆتۆمبیلە تایبەتەکەیی خۆی هات و داوای لە شوڤیەرەکەیی کرد تا کە چاوەپوانی بکات و بە هاوڕێیەتی پیشوازی لی کەرانی چووە ژۆرەووە... دواتر یەکیک بریدیە شوینیکی زۆر کەشخە و نیمچە تاریک و بە تەنیا بە جینی هیشت... کەمیکی تر ئافەرەتیک بە نیمچە پوتی هاتە شوینەکە کە ماسکیک دەم و چاوی داپۆشیبو، بەلام کاتیک کە بەر ئەو پیاووەکەوت کە لەوی وەستابو کەمیکی مابو کە ببوریتەو، بەلام وەزیرەکە دوچار بە جۆریک لە سەر سوپرمان و توپەیی بو لەبەر ئەوەی ئەو کەسە خیزانەکەیی بو. کە چەند سائیک لە خۆی بچوکت بو، کاتیکیش کە توپە بونەکەیی زیادی کرد چەن کەسیک لە سەرپەرشتیارانی شوینەکە دۆسی رەشەکەیی خیزانەکەیان نیشان دا و بۆیان پون کردەووە کە خیزانەکەیی لە میژە بەشداری ئەکات لە نمایشەکانی خۆپوت کردنەو، لەبەر ئەوەی ئەو وەزیرە نەیتوانی کاریک بکات لەبەر پۆستە سیاسی و کۆمەلایەتیەکەیی ناچار بو بە سەر شوپری شوینەکە بە جیبهیلیت. ئەو دۆسی رەشە بریتی بو لە کۆمەلایک داتا و زانیاری کە سەرپەرشتیارانی یانەکە لەسەر پیاوان و ژنانی ئەو شوینە کۆیان کردبوو ئەلبەتە ئەمە جۆریک بو لە سیخوپی کردن و زانیاری کۆکردنەووە لەسەر تەواوی پیاوان و ژنانی شوینەکە و تەواوی ئەو شتانەیی کە لەو شوینەدا پویان دەدا... ئەو زانیاریانەش لەسەر وینە و جل و شتە تایبەتەکان و هتد کۆدەکرایەووە... راپۆرتەکانی دۆسی رەشەکە زانیاری تەواوەتی تێدابو لە سەر خوو، خالی لاواز، باری دارایی، خیزانی، هاوسەری،

جاسته‌یی و کومه‌لایه‌تی و هتد ئه‌و که‌سانه‌ی که سهردانی ئه‌و شوینه‌یان
ئه‌کرد...

ته‌واوی ورده‌کاری پودا‌و و کاره سینکسیه‌کانی ئه‌و یانه‌یه تاسهر به نه‌ینی
نده‌مایه‌وه، به‌لکو به به‌لگه‌وه دزه‌ی ده‌کرده دهره‌وه بۆ راگه‌یاندن و له‌ناو پرای
گه‌شتی دا بلا‌و ده‌بووه و به شیوه‌یه‌کی پیکخرا‌و و نا‌پون پوژنامه‌کان ناماره‌یان
پئی ده‌دا هه‌روه‌ها هیدی هیدی پرای گه‌شتی به‌ره‌و توپه‌ بون ده‌پویشت به تایبه‌ت
له‌سهر ئه‌و نابروچونه‌یه‌ی که کاربه‌ده‌ستانی حکومه‌ت تیوه‌ی گلابون له کاتی‌کدا
که ئینگلته‌را له شه‌رێکی خوینا‌وی دابو و به‌هه‌زاران له گه‌نجه‌کانی
چاره‌نوسیان نادیار بو^{۶۸}.

له مانگی تشرینی دووه‌می سا‌لی ۱۹۱۶ یه‌کیک له ئەندام په‌رله‌مانه‌کان
پرسی یانه شوشه‌یه‌یه‌که‌ی وروژاند له دانیشتنی‌کی ئاشکرا‌دا و به شیوه‌یه‌کی
فه‌رمی و بۆ یه‌که‌مین جار تیشکی خسته سهر راستی ئەم یانه‌یه و دا‌وای کرد
که حکومه‌ت له باره‌یه‌وه به‌دا‌وا چونیکی ته‌واوه‌تی بکات، ئەم ئەندام
په‌رله‌مانه پرای گه‌یاند که زانیاریه‌کانی له سێ له گه‌وره ئەفسه‌ره‌کانی سوپای
ئینگلیز به‌ده‌ست هینا‌وه که سهره‌تا چون به‌ده‌م هاندانی یانه‌که له‌به‌ر ئه‌وه‌ی
له‌سهره‌تا‌دا نیه‌تیکی جوانیان بوه. دواتر له‌گه‌ل یانه‌که‌دا پویشتون به بی
ئاگایی و سه‌ره‌رشتیاره‌کانیشی توانیان که هه‌ندیک زانیاری له باره‌یانه‌وه
کو‌یکه‌نه‌وه دا‌وی ئه‌وه‌ی که تیوه‌ گلابون له هه‌ندیک له کاره‌وه که په‌یوه‌ندی
به‌ئاکاره‌وه هه‌بو، دواتر هه‌ولیان دابو که له ژیر هه‌ره‌شه‌دا زانیاری سه‌ربازیان
لی به‌ده‌ست به‌ینن به‌لام ئه‌وان نه‌چوبونه ژیر بار له‌به‌ر ئه‌وه‌ی گومانیان له‌وه
هه‌بو که په‌نگه ئه‌و یانه‌یه بو‌یته نێوندی‌ک بۆ کاری سیخو‌ری کردنی دوژمن،
ئه‌و سێ ئەفسه‌ره به نوینه‌ره‌که‌یان وتبو که خانمیکی ئوستورالی به‌ناوبانگ که
له لهنده‌ن ده‌ژی له‌گه‌ل شو‌فییره‌که‌ی دا په‌یوه‌ندیان به‌و پرسه‌وه هه‌یه،

(^{۶۸}) له‌سهره‌تای ئەم کتێبه‌دا ناماره‌مان به نابروچونه نوێکه‌ی کریستین کیله‌ر دا له به‌ریتانیا که به شیوه‌یه‌کی
سه‌رنج پاکیش له نابروچونی ناماره‌ پیکرا‌و نه‌چیت.

سهرباری تیوه گلانی چندین کچ و هاوسه ری که سایه تیه سیاسی و فەرمییه کانی ولات، حکومت له بهر نه وهی له حاله تی شهر دا بو نه یقوانی پړیو شوینی پیویست بگریته بهر تا نه و نابروچونه بهر له گه وره بونی کوتایی پی بهینیت. نه لیه ته نه و بهر پرسه به فەرمی له په رله مان و پراگه یاندندا وروژینرابو و هه واله کانیش به شیوه یه کی پړیکخراو نه گه یشت به پای گشتی که نارازی بو له و حاله ته، نارژانسه به کری گیراوه کان دهستیان کرد به هیرش کردنه سهر حکومته کی ناسکویت و تۆمه تی جوړاوجوړ ناراسته ی وه زیره کان کرا و چندین نیشانه ی پرسیاریان له سهر دروست کردن. له و هه لمه ته دا سه روک وه زیرانیش به دهر نه کرا و تۆمه ت بار کرا به وهی که په یوندییه کی کونی هه بوه به هندیك له پیشه گه ره کانی نه لمانیا نه گه پرتوه بو سه رده می پیش جهنگ، هه روه ها وتبویان که مه یلنکی شاراوه ی هه یه بو قه یسه ری نه لمانیا گلیومی دووم... له هه مان کاتدا شانەکان ئه رکی بلاو کردنه وهی به لگه کانیان له نه ستو گرت له ناو پای گشتی دا هاوشیوهی نه وهی که پوی دا بهر له شوړشی فەره نسا به شیوه یه ک که به به لگه وه سه لمینرا ژماره یه کی زور له سیاسییه کانی دهسه لاته که ی ناسکویت تیوه گلاون له نابروچونی سیکسی له ناو یانه شو شه ییه که دا.. به م شیوه یه پینگی ناسکویت و پرتیمه که ی له ق بو و نه ویش به ناچار دوا ی تیپه پ بونی یه ک مانگ و له کانونی یه که می ۱۹۱۶ دهستی له کار کیشایه وه... دواتر وهزاره تیکی هاوپه یمانی له سی جه مسهر پیک هات که بریتی بون له (لوید جورج) وه ک سه روک وه زیران و (ونستون تشیرل) و (بلفور). نوسه ر نه م زانیارییه ی له یه کیك له نه فسه ره کانی هه والگری به ریتانیا به دهست گه یشت که خاوه ن ناگادارییه کی تایبته ت و به پیی نه و ئه رکه ی که به من سپیردرا بو له سهر نه و که سانه ی که په یوندییم پییانه وه هه بو وه ک نه فسه ری هه والگری له کاتی جهنگی جیهانی یه که مدا لیړه دا به ئه رکی خو می ده زانم که باس له و شته تایبته تانه بکه م که له دوا ی نه و روداوانه رویان دا: سه ره تا من له وه سه رم سوړما له م پرسه له بهر نه وهی سی نه فسه ره که له وهی که پیشتر

ئامازەم پىندا بەم شىۋەيە لە لە تۆمارەكانى سەربازى بېرىتانيا ئامازەيان پى دراۋە "كوژراون لە كاتى پېرۇسەيەك لە كاتى جەنگ دا"؟
خانمە ئوستورالپەكە و. شۇقىرەكەى بە دىرئايى ماۋەى جەنگ و ماۋەيەكەش دواتر دەستگىر كران لە ژىر ياساى تايبەت بە پاراستنى ولات... بەلام ئەندام پەرلەمانى ئامازە پىكراۋ ئەۋى كە ئابروچونەكەى دروست كرد لەناكاۋ دەستى لە كارى سىياسى كىشايەۋە بە بى ھىچ جۆرە پاساۋىك، دواتر نۆبە ھاتە سەر من دۋاى ئەۋەى كە بە ئاكا بوم لە تەۋاۋى ۋردە كارىەكان و گۈۈزەمەۋە لە دەزگای ھەۋالگىرىيەۋە بۇ ھىزى ژىر دەريايى، ئەلبەتە من بە شىۋەيەكى سەير پزگارم بو.

زايۇنىزم بەرىتانيا بەرئوۋە ئەبات: لايەنە شاراۋەكانى پىرسى فەلەستىن و "بەلئىنەكانى بلفۇر"

دۇخى بەرىتانيا تىكچو دۋاى كەۋتنى حۇكۈمەتەكەى ئىسكۋىت و ۋەرگرتنى دەسەلات لە لايەن فراكسىۋنە زايۇنىيەكەۋە لويد جۇرچ، تشىرشل و بلفۇر و دۋاجارىش ھەلۋىستى جىھانىش گۇپرانى بەسەردا ھات، ئەمەرىكا بە تەۋاۋى قورسايى ھاتە ناۋ گۇرەپانەكە لەگەل بەرىتانيا و ھاۋ پەيمانەكانى و بەشدارى كرد لە شەر لەدژى ئەلمانىا لە سالى ۱۹۱۷ ۋاتە دۋاى سى سال لە دەست پى كردنى شەر دۋاى ئەۋەى لە تەۋاۋى ماۋەى پىشودا بە بى لايەن مابۇۋە.
ئەمەرىكا بەرژەۋەندىيەكى راستەقىنەى نەبو لەچونە ناۋ ئەۋ شەرەى كە پۇژانە بە ھەزارەھا كەس خوينىيان دەپژا سەربارى بە فېرۇدانى مليۇنەھا دۇلار لە پۇژىك دا. پى گىشتى ئەمەرىكا گۇشەگىرانە بو داۋاى ئەكرد كە ولاتەكەى بەدور بىت لە مەلمانى داگىر كارىيە ئەۋرۋىيەكان، ئەۋ مەلمانىيەى كە گەلى ئەمەرىكا بە نەفرەتەۋە سەيرى ئەكرد لەبەر ئەۋەى ھىشا ئەۋ شەرەى سەربەخۋىيەى لە ياد نەكردبو كە ولاتەكەى لە دژى بەرىتانياى داگىر كار بەرپاى كردبو... بەلام شتىكى نوى پويدا... ئەۋ شتەش دەسەلات گرتنە دەستى فراكسىۋنە زايۇنىيەكە بو لە بەرىتانيا كە بوە ھۇكار بۇ ھاتنە ناۋەۋەى

ئەمەریکا بۇ ناو شەپەرەگە بە بی ئەوہی گوی بە پای گەلەگە ی بدریت کە چارەنوسی خوی دیاری بکات.

لە پشت پەردەوہ زنجیرە یەک پە یوہندی بەسترا کە دیارتیرینیان پە یوہندی پۆتشیلد لەگەل وەزیری دەرەوہی بەریتانیا و پە یوہندی بلفور و لورد ریدینگ بە دامەزراوہی کومین - لوب لە نیویۆرک وەک نوینەری سەرما یە دارەکانی جیہان لە ئەمەریکا... ئەم پە یوہندییە ی دوایی بە شینوہ یەکی فەرمی ئەنجامدرا کاتیئ کە حکومەتی بەریتانیا بلفوری وەزیری دەرەوہی نارد لە ۵ نیسانی ۱۹۱۷ بە ئەرکیکی فەرمی کە بریتی بو لە پە یوہندی کردن بە نوینەرەکانی بانکە ئەمەریکیەکان و پیی راگە یاندن کە حکومەتی بەریتانیا بە شینوہ یەکی فەرمی ئەو پەرۆژانە ئەگریتە خوی کە پە یوہندی ھە یە بە زایوئیزی سیاسی لە بەرامبەر بەلین دانئ ئەمەریکا بە بەشداری کردن لە شەر لەگەل بەریتانیا.. ئەمەش ئەو شتە بو کە ھەردولا ئەنجامیان دا. لە ۷ حوزەیرانی ۱۹۱۷ یەکەمین ھیزی ئەمەریکی گەیشتە ئەوروپا، بەلام بەریتانیا لەو کاتەوہ پرسی زایوئیزی گرتە خو.

لیرەدا دینە سەر پە یوہندییەکی دیکە لە نیوان پۆتشیلد و بلفور، لە ۱۸ تەموزی ۱۹۱۷ لورد پۆتشیلد لپرسراوی لقی ئینگلیزی خانەوادە ی پۆتشیلد ئەم نامە یە ی نوسی:

بەریز بلفوری نازین:

"ئەوہ من دواچار دەقی ئەو بەیان نامە یەت بۆ ئەنیرم کە داوات لی کردبوم، ئەگەر نامە یەکت پی گەیشت کە لە لایەن حکومەتەوہ نوسرابو و تیایدا پەتی ئەم بەیان نامە یە کرابووە، ئەوکاتە من ئەوہ ئەگە یەنم بە "یەکیتی زایوئیزم" لە کۆبونوہ یەکی تایبەت دا کە بۆ ئەو مەبەستە ببەستریت..."

لورد پۆتشیلد

ئەو دەقەش كە لۆرد پۇتشيئەل تىايدا داوا ئەكات كە حكومەتى بەرپىتانى پارى بىت پىنى ھەر ئەو دەقەيە كە دواتر بە "بەلئىنى بلفۇر" ئەناسرىت و ئەم بېرگانە لە خۇ ئەگرىت:

۱. حكومەتى پادشاھىەتى ئەبىت وەك بىنەما ئەو قىبول بىكات كە دوپارە فەلەستىن بىكرىتە نىشتىمانى نەتەوھى گەلى جولەكە^{۱۱}.

۲. حكومەت تەراوى تواناى خۇى ئەخاتە كار بۇ داين كىردنى گەيشتن بەو نامانجە. دواتر مشتومر لەسەر ئەو ئەكەين لەگەل پىكخراوى زاىۋنى كە چى پىويستە بۇ گەيشتن بۇ ئەو مەبەستە.

بەم شىۋەيە حكومەتى بەرپىتانى بە نوينەرايەتى بلفۇر بەبى مەرج ملكەچى ئەو مەرجانە بو كە لۆرد پۇتشيئەل و ھاوئەلەكانى دايان نابو... لىرەو پەيوەندى ئەم حكومەتەمان بۇ دەر ئەكەوئىت بەو كەسانەو كاتىك كە پەزامەند ئەبىت بە دانانى لۆرد رىدنگ وەك سەرۋكى شاندى ئابورى بەرپىتانى نىردراو بۇ ولاتە يەكگرتوەكانى ئەمەرىكا لە كاتىكدا كە لۆرد رىنگ جولەكەيەكى گومان لىكراو كە ناوى راستەقىنەى سىر روفوس ئىسحاقە و ناوى - پىش ئەو كە نازناوى لۆرد وەربىگرىت - گرىدارو بە ئابروچونە بەناوبانگەكەى ماركۋنى. ئەوھى كە حكومەتى بەرپىتانى پارى كىرد كە رىدنگ لەو پۇستەدا دابنىت لۆرد پۇتشيئەل و ھاوئەلەكانى لە سەر كىردەكانى زاىۋنىزم: سىر ھىرېرت ساموئىل كە دواتر بوە يەك نىردراوى بەرپىتانيا لە فەلەستىن و سىر ئەلفرد موند كە ئەوئىش دواتر نازناوى لۆردى پى بەخىشرا.

دواتر لۆرد رىدنگ دانوستانى دارايى زۇر گىرنگى كىرد بە شىۋەيەكى نەئىنى لەگەل حكومەتى بەرپىتانيادا كە نەمان توانى لە نەئىنەكەى بگەين. بەلام لە دەرەنجامەكانى ئەو بو كە بانكى ئىنگلئەرا لە سەر بىنەماى نوئى رىك خرايەو لە دواى سالى ۱۹۱۹ و ھەندىك لە پەيوەندى دارايى زۇر مەزن بە شىۋەيەكى نەئىنى بەسترا. دواتر دىئىنە سەر بېرگەكانى ئەو نامەيەى كە (يەعقوب

(^{۱۱}) تىببىنى نوسەر: تىببىنى ئەگرىت كە ئەو بەلگە نامەيە ناوى فەلەستىن ئەھىنىت ئەو ك ئىسپرائىل.

شيف/نوینەری دامەزراوەی کوھین - لوب لە نیویۆرك) ناردی بۆ یەكێك لە سەرکردەكانی زانیۆنیزم بەناوی (فرید ماك) لە مانگی ئەیلول ۱۹۱۷:

"من ئیستا پیم وایە کە ئەکریت پشتیوانی بەریتانیا و ئەمەریکا و فەرنسا بۆ خۆمان داوین بکەین سەرەتا بە کۆچیکێ بەردەوام و بەربلادی گەلەکەمان بۆ فەلەستین تا تیایدا نیشتهجی ببیت و ئەوکاتە ئەکریت پشتیوانی گەلانی دیکە بەدەست بەینیت بۆ سەربەخۆیی گەلەکەمان، ئەوکاتە ی کە ژمارەمان ئەگاتە ریزەیهکی پێویست لەناو فەلەستیندا".

پیمان وایە کە ئەم راستیانە بەسن تا پەردە هەلمان لەسەر چلۆنایەتی ئەو هیژە شاراونە ی کە چارەنوسی گەلان دیاری ئەکات لە پشت پەردەو، بۆ بەلگەش زانیۆنیزم دیاردەیهکی خۆرسکی گوزەرا نیە بەلکو دەرەنجامی پلانیکی درێژ خایەنە، ئەو پلانە ی کە بۆچەند جارێک نامازەمان پێدا لەم کتیبەدا:

ئەو پلانە ی کە ئەو کۆمەلەیه قبولی کرد ئاراستە ی جولهکە سوخۆرە جیهانیەکان دیاری ئەکات و نامانجی دەست گرتنە بەسەر جیهاندا بەسامانی سەرزەوی و ژێر زەوی و توانای مرۆفەکانەو... لێرەو هەندیك وردەکانی دیکە ئەخەینە پو کە دەبیته تەواو کەری راستیەکانی دیکە و پۆشنای زیادتر دەخاتە سەر لایەنە شاراوەکانی دەسلاتی شاراوە ی زانیۆنیزم لە ئینگلتەرا:

لە ۲۸ کانونی دوومی ۱۹۱۵ ئاسکویت سەرۆک وەزیرانی ئینگلیز ئەم پرگانە ی لای خوارەوە ی بەدەستی خۆی نوسی لە یاداشتەکانیدا: هەر ئیستا لە هربرت سامویل یاداشتیکم بەدەست گەیشت لە ژێر ناوینیشانی (چارەنوسی فەلەستین). ئەو پێی وایە کە ئیمە ئەتوانین کە سی یاخود چوار ملیۆن جولهکە ی ئەوروپی نیشتهجی بکەین لەو ولاتەدا، بیروکەکە ی ئەوم وەک وینەیهکی دیکە ی داستانەکانی شەری خاچ پەرسیم هاتە پیش چاو، دان بەو دا دەنیم کە حەز بەم جۆرە پیش نیارانە ناکەم کە بەرپرسیاریتی دیکە دەخاتە سەر بەر پرسیاریتیەکانی دیکەمان...

ئەم دەستە وازانە بەلگە ی تەواومان ئەخەن بەردەست لەسەر ئەوە ی کە ئاسکویت زۆر مەیلی بەلای زانیۆنیەکاندا نەبوە.. سەیریش لەو هەدایە کە

چاره نوسی ناسکویت و وهزیره کانی هر نهو کاته دیاری کرا. له پهره کانی پیشودا نه وه مان پون کرده وه که چون چه کی پیلان گیری و ناو زپاندن درا به پیلانگیران. لیره دا پهرده له سهر لایه نی دوه می نهو پیلان گیری به لا ده دین که نامانجی ته نها خستنی وه زاره ته کان نیه به لکو نامانجی پوخاندنی حکومت که یه به شیوه یه کی یه کجاری. زایونیزمه کان له دیر زه مانه وه ده ستیان گرتوه به سهر پیشه سازی جهنگ دا له نینگلته را، کاتیکیش که پیلانگیران بریاریان دا که پویه پوی پژی مه که ی ناسکوین ببنه وه که زایونی نه بو، نینگلته را له ناکاو خوی بینیه وه له ناو شهر وقه ایرانیکی قول له پیشه سازی کیمیا پیدا که به بنه مای دروست کردنی ته قه مهنی و پیدا ویسته یکانی جهنگ داده نریت.. نه م قهیرانه هیچ هوکاریکی دیاری نه بو، نه لبه ته نه م قهیرانه دریز بوه وه بو پیشه سازی دروست کردنی توپ که نهوکات ناچار بون که به ره م هینانی که م بکه نه وه، نه لبه ته نهوکات گه ل هوکاره که ی خسته نه ستوی حکومت.

سیر فریدریک ناتان که سهر پهرشتیاری به ره م هینانی کیمیا یی بو له نینگلته را جوله که بو.. ناوبراو به لینی قهره بو کردنه وه ی دابو به کارخانه کانی برونر موند له کاتی قهیرانی به ره م هینانی ماده کیمیا ییه کاندایه وه ی که له بانکه کانی حکومتدا حساب گه لیکی زور گه وره ی بو کردنه وه. ههر دو خاوه نی نهو کارگایانه ش که بریتی بون له هر یه که له برونر و موند جوله که بون و توانیان کارگه یه کی کیمیا یی زور گه وره له شاری _ سیلقه ر تاون) دروست بکن. له گه ل نه وه شدا که نه م کارگایه نه به پاره ی حکومت دروست کران به لام کاتیک که که وته سهر به ره م هینان، نهو ده زگا راگه یاندنانه ی که سهر به جوله که کان بون ههستان به هه لنانی بونر و موند به و پی یه که پشتیوانی به ره م هینانی جهنگی به پیتانیا نه که ن له گه ل نهو مه ترسیانه ی که پویه پوی به پیتانیا بوته وه. به م شیوه یه نهو که سانه وه ک پرگار که ر ده رکه وتن و ته واوی گله یی ناراسته ی حکومتی به پیتانی کرایه وه... له گه ل نهو شدا هیچی وای نه برد که کارگه ی (سیلقه ر تاون) له ناکاو ته قیه وه.. لهو ته قینه وه یه دا زیاده تر له چل که س کوثران و ههشت سهد مال تیک دران... ده ره رنجام نه وه بو که

تايبەت بو بە ھېزىك كە ئەتوانىت پارە و زانىيارى بىئىرىت بو سەرچاۋە تىك دەركانىيان لە سەرتاسەرى جىھاندا".

ھەرۋەھا لىرەدا نوسىنىكى نوسەرى جەنگى ئەمەرىكى بە ناۋى (م. ئەرز بىرگەر) ئەھىنىنەۋە لە كىتېبىكى بە ناۋ نىشانى "ئەزمونەكانم لە جەنگى جىھانى يەكەمد" لە پەرەكانى ۱۴۵-۱۴۶: "دامەزراۋەى ئەلىناسى ئىسپرائىلى لە ۱۶ ئازارى ۱۹۱۶ بېرى ۷۰۰,۷۰۰ فېرانكى فەرەنسى رەۋان كىرد بو كۆپى پۇژھەلاتى گەرە لە پارس ھەرۋەھا لە ۱۸ ئازارى ۱۹۱۶ بېرى يەك مىليۇن لىرەى ئىتالى رەۋانەى كۆپى پۇژھەلاتى گەرە كىرد لە پۇما ھەرۋەك لە دۆسى كانى كۆپدا ھەلگىراۋە، ئەۋەندەش سادە نىم كە پىم واپىت ئەۋ پارانە دراۋە تا دابەش بىكرىت بەسەر جۈلەكە ھەژارەكاندا بەلكو بە دۇنيايىيەۋە ئامانجى دىكە لەپىشت ئەۋ كارەۋەيە.

لىرەدا پىۋىستە جىكارى بىكەن لە نىۋان ماسۋنىيەتى سەر بەكۆپەكانى پۇژھەلاتى گەرە كەلە ژىر دەسەلاتى خاۋەن سەرمايە جىھانىيەكانە لەگەل ماسۋنىيەتى ئازاد كە باۋەرى بە (ئەندازىيارى مەزنى گەردون) ھەيە كە ھىشا ئەۋانە نەيان تۋانىۋە دەست بىگرن بەسەرى دا.

لىرەدا دىيىنەۋە سەر ئاشكرا كىردنى ئەۋ وردەكارىيەى كە پۇشنايى ئەخاتە سەر ئەۋ روداۋانەى كە دۋاى زال بونى زايۋنىيەكانە بەسەر دەسەلات لە ئىنگلتەرا پوياندا. ئەۋ ماۋەيەى كە مېژونوسى ئىنگلىزى ا. ن. فىلدخىر لە كىتېبەكەى "ھەمو شتەكان" دا باسى لىۋە ئەكات و لە پەرەى ۱۰۴ دا دەلىت: "بەم شىۋەيە دەسەلاتى جۈلەكە دەرکەوت بە شىۋەيەكى ئاشكرا دۋاى ئەۋەى كە لويد جۇرچ دەسەلاتى گرتە دەست".

كۆبونەۋەى لىژنەى سىياسى پىكخراۋى زايۋنىزم

گومانى تىدانىيە كە لۆژىكى ئەۋ روداۋانەى لەسەر گۆپەپانى سىياسى ئەۋروپا دەرکەت لەۋ ماۋەيەدا دژى ھەر جۇرە لۆژىك و كارىكى مۇقائەيە بە

تایبەت پرسى دابەش کردنى داگیر کاریبانهى جیهانى عەرەبى و ولاتە نوپکان و پرسى فەلەستین بە شیۆهیهكى تایبەتى.

گومانى تیدا نیه که کۆبونەوهى یهکه مى لیژنهى سیاسى پیکخراوى زایونیزم ئەو کاتە ئەنجامدرا که لوید جورج دەسەلاتى گرتە دەست، ئەو کۆبونەوهى لە ۷ شوباتى ۱۹۱۷ لە لەندن ئەنجامدرا و لیژنەدا باسى وردى دائەننن بۆ نوسەر ل. فرای و لیژنەدا چەند بېرگهیهكى دیکه لە کتیبهکهى "ئاوگەلیک هەل دەقوونیت بە ئاراستهى پۆژهلات" لە لاپەرە ۵۵ دا:

کۆبونەوهى فەرمى یهکه مى لیجنهى سیاسى پیکخراوى زایونیزم لە ۷ شوباتى ۱۹۱۷ دا ئەنجامدرا لە مالّ موسا گاسنەر و ئەم کەسایهتیانهش لە کۆبونەوهکهدا ئامادە بون:

- لۆرد پۆتشیلد سەرۆكى لقی ئینگلیزى کۆمەلەى پۆتشیلد.
- جیمس دى پۆتشیلد كورپى (ئەدمۆند دى پۆتشیلد) سەرۆكى بەشى فەرەنسى کۆمەلەى پۆتشیلد و دامەزینەرى داگیر گەکانى پۆتشیلد لە فەلەستین که گرنگترینیان بریتیه لە (ریشون لویزون)^{۷۱}.
- سیر مارک سايكس^{۷۲} ئەوهى کەلە خانووهکهى خۆى بو لە لەندن لە گەرەكى (باکینگهان گیس) لەناو کۆشكى شاهانه. هەرودها نیوهندى سەرکردایهتى جولانەوهى زایونیزم لە ئینگلتەرا ئامادە کرابو بۆ ئامیرى بێتەل و تایبەت...

- سیر هیبررت بنویتس، ئەمىندارى گشتى دواترى لە فەلەستین.. واتە سەرۆكى دەزگای دادوهرى و ئەو کەسەى که یاساکان لە فەلەستین دادەنیت و سەرپەرشتى جیبهجى کردنى ئەکات.

(۷۱) پنیوسته لیژنەدا ئەوه باس بکەین که ئەدمۆند دى پۆتشیلد دامەزینەرى شارى تەل ئەبیب و ژمارهیهكى دیکهى زۆر داگیرگەکانى جولەکه بوە لە فەلەستین.

(۷۲) سیر مارک سايكس یاخود (سايكس)ى بەناوبانگ نوینەرى ئینگلتەرا بو لە پێک کەوتنى (سايكس بیکۆى) بەناو بانگ که بە پێى ئەو پێک کون نامەیه سوریا و لوبنان و فەلەستین و ئەردەن و عێراق دابەش کرا لە نێوان داگیرکەرى فەرەنسى و ئینگلیزى و ئەو پالنه‌رانه‌مان بۆ پون ئەکاتەوه کەلەو پێک کەوتن نامەیه‌دا هەبوه و بۆتە هۆى گۆرینى چاره‌نوسى نەتەوهى عەرەب.

- ھارى ساشر.
 - جۇزىف كادۇن.
 - ھايىم وايزمان، سەرى سىياسى گەرەي زايۇنىزم.
 - ناھوم سوکولون، سەرپەرشتىياري دەزگاكانى پراگە ياندن، ھەر ئەو كەسەي كە دواتر كىتېبى (مىژوي زايۇنىزم) ئەنوسىت.
- بابەتى سەرەكى ئەو كۆبۈنەودەيش ھىشت و مېر كىردن بو لەسەر ئەو پەپرەودەي كەوك بىنەمايەك بۇ دانوستانە لەرمىيەكان دادەنرىت: ئەو بېرىاردەي كە چارەنوسى فەلەستىن، لەرمىنيا، عىراق و سەودىيە و تەوارى خۇرەھەلاتى ناوەرەست بە شىۋەدەيەكى كىشتى دىياري دەكات.
- سىياسەت مەدارى ئەمەركى (م جىگىرى) ئەم زانىيارىانە زىاد ئەكات لەسەر ئەو كۆبۈنەودەيە لە پەردەي ۱۳۹ لە كۆمەلەي ئەو پاپۇرتانەي كەبەرزى كىردىۋوھ بۇ لاينە بەرپىرسەكان لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا.
- ۋىدەكارى ئەم كۆبۈنەودەيە بە كۆد بەرز كرايەوھ بۇ بەشى پىكخراۋى زايۇنىزم لە ئەمەرىكا... دواتر ئەم لاقە ئەمەرىكىيە لەو كاتەوھ دەستى كىرد بە دەست ۋەردان لە كاروبارى ناوخۇي بەپىتانيا و سىياسەتى ھكۈمەتى بەپىتانيا ئاراستە ئەكرد لەبەر ئەۋدى كە پەيوۋەندى ھەبو بە بوارى تايبەتەند بە خۇيەوھ.
- بۇ ئەۋدى كە زىادتر باس لە ھاتنە ناوھەي زايۇنىزم بىكەين بۇ ناو دەزگاكانى دەسەلات لە لىنگلەترا لەو كاتەدا، لىرەدا بەشىك لە دانپىدادانانەكانى سامۆيىل لاندمان ئەخەينە پو كە لە كىتېبەكەي بە ناۋنىشانى (جولەكەي جىھانى) ھاتوھ و لە سالى ۱۹۳۶ لە لەندەن چاپ كرا.
- "دواي ئەۋدى كە پىك كەۋتتەكە ئەنجامدرا لە نىۋان سىر مارك سايكس و ھايىم وايزمان و سوکولوف، بېرىار درا كە نامەيەك بە كۆد بىنئىردىرئىت بۇ دادوھرى ئەمەرىكى (ل. ھېراندىن) كە سەرۋكى لىجىنەي فرىياكەۋتنى زايۇنىزم بو لە نىۋيۇرك - تا پىنى بلىم كە ھكۈمەتى بەپىتانيا پەزامەندە بە ھاۋكارى كىردنى جولەكە تا فەلەستىن بەدەست بەيىنىتەوھ لە بەرامبەر ھاۋپەيمانى جولەكەي

جيهانى له گهڻ به پريتانيا و په يوه ست بونى زايونيزم له نه ميريكا شان به شانى هاوپه يمانه كان - تا نه و كاته نه ميريكا نه چوبووه شهروه - و به ئين بدات كه ته و ژميكي توند دروست بكات تا پشتيوانى بيروكهي په يوه ست بونى ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا بكات تا له گهڻ به پريتانيا بچيته شهروه و هلوئستي بى لايه نانه ي نه ميريكا هه ليوه شينيتته وه.. هه روه ها نامه يه كي هاوشيوه نيردرا بو جه نه رال (ماك دوناف) فرمانده ي پرؤسه كانى سوپاي ئينگليز.. و دكتور وايزمان له و كاته وه به نه اندازه يه كه بوه خاوه ن هه ژمون كه توانى به نامه يه كي ساده كه بو جه نه رال (ماك دوناف) ي نارديو ناچارى بكات تا له لاي فرمانده ي سوپاي به پريتانيا ده ست و هردان بكات تا شش گنج ببه خشيت له خزمه ت كردن له به رهي جهنگ، سه ربارى نه وه ي كه حالتى جهنگ به هيچ شيويه كه ريگه به وه نادات كه هيچ كه سينك ببه خشريت له خزمه تى سه ربازى.. به لام نه مه ريگرى نه كرد له دكتور وايزمان كه سه ركه وتن به ده ست به ينيت له كاره كه يدا كه بريتي بو له به خشيني نه و شش گنج له خزمه تى سه ربازى له به ر هوكار گه ليك كه په يوه ندى هه بوه به به رژه وه ندى بالاى نيشتمانه وه.. به لام نه م به رژه وه ندى به بالاى هيچ نه بو جگه له دامه زراندى نوسينگه ي تايبه تى زايونيزم كه سه ر به دكتور وايزمان بو. نه و شش كه سه ش بريتي بون: من خوم و پينچ كه سى ديكه كه له ناوياندا كه سينك هه بو به ناوى هارى ساشه ر كه نه دامى ليجه نى سياسى ريكخراويكى زايونيزم بو. حكومه تى ئينگليزى نويش - حكومه تى لويد جورج و تشيرشل و بلفور - نه و ريكخراوه زايونيه يان به دوست و هاوپه يمان داده نا نه مه ش ده سه لاتيكي زورى به خشيو به نوسينگه كه مان وه كه ده سه لاتي به خشيني گوزه ر نامه بو هه نديك كه س و داين كردنى گواستنه وه و پشتيوانى كردنى دارايان..

بو نمونه من جاريك به لگه نامه يه كم له سه ر كه سينكى جوله كه ي عوسمانى خسته رو به و پييه ي كه دوستى خومانه، نه مه ش به س تا وه زاره تى ناوخوى به پريتانيا رازى بن به وه ي كه ته واوى ناسانكارى بكن سه ربارى نه وه ي كه

بەردگەلىكى سەر تەختى شەتەنچ // ۱۹۳

دەولەتى عوسمانى ئەو كاتە لە شەر دابون لەگەل ئىمە واتە ئەبوايە ئەو
عوسمانىيەى وەك دوژمن سەير بگردايە..
بۇ ئەم بەشە ئەوئەندە زانىارى ئەخەينە پرو و بەوئەش كۆتايى پى ئەهينەن كە
هەنگاوى يەكەمى سەرەكى كە حكومەتەكەى لويد جۇرج - بلفۇر - تشيرشل
دواى دەسەلات گرتنە دەستى ئەنجامى دا برىتى بو لەوئەى كە لويد جۇرجى
سەرۆك وەزىر بە رەسمى پرايگەياند كە سياسەتى بەرپيتانيا پشتيوانى
پلانەكەى پۋتشيئلد دەكات بۇ دامەزراندنى "ئىشتمانىكى ئەتەوئەى بۇ كەلى
جولەكە لە فەلەستين".

به شى هه شتەم

پهيماننامەى قيرساي

له ميژدا هەلەى زۆر كراوه و پهيماننامە و كۆنگرەى زۆر بەستراوه كه دەرەنجامىكى خراپ و چاوه‌پروان نەكراوى هەبوه له زۆرىك له ولاتەكاندا، بەلام ميژوى مرقايەتى هاوشيوەى ئەو پهيمان نامەيەى نەبينيوه كه كۆتايى پينهانرا به جەنگى جيهانى يەكەم:

پهيماننامەى قيرساي كه به هۆيهوه تەواوى جيهان نالاندى بەهۆى دەرەنجامە خراپەكانيهوه و تا ئىستاش ئەنالينيت بەدەست ئەو كىشانەى كه دروستى كردوه.. بەلكو ئەوهى كه ئىستا له پوى زانستيهوه هەموان لەسەرى كۆكن ئەوهيه كه ئەوه هەر ئەو پهيماننامەيه بو كه بوه هۆى چاندنى تۆوى جەنگى جيهانى دووهم. ئەم پهيماننامەيه سيمای تەواوى جيهانى تىكدا و داگرگەكانى وەك شوينى هەژمون و دەسەلاتى كردە جوړىكى دىكەى له داگر كردن... هەروەها ژمارەيهك گرىي چارەسەر نەكراوى هينايە ئاراوه به هۆى دابەشكردنى گەلان و دەولەتەكان به شيوەيهكى ملهوپرانه و ديارى كردنى چارەنوسى گەلان بەو شيوەيهى كه خويان ئەيانويست ئەمەش جوړىك كينه و بى سەرەوبەرەيى له گشت شوينىك دا دروست كرد.

سروشتى بو كه جوړىك له سەرسوپمان و توپەيى گشت شوينىك بگرىتەوه دواى ئەم پهيماننامەيه دواى ئەوهى كه ئىدى هيندى هيندى دەرەنجامە خراپەكانى دەرەكەوت. پاي گشتى جيهانىش نەيزانى كه چۆن ئەوه پوى دا،

ئەو كەسانەش كە سەرتەرتشى دانوستانەكانيان ئەكرد لە سياسىيە شارەزاكانى جىهان بون كەلە لايەن دەستەبژىرئىك لە شارەزا نىۋدەولەتتەكان ھاوكارى ئەكران.. كەواتە دەرنەجام ئەوە بو كە ژمارەيەك لە نىشانەكانى سەرسوپمان لە دەورى ئەم پەيماننامەيە ھەيە و ئىمەش لىرەدا - ھەرەك بەشەكانى پىنشو- كار ئەكەين لەسەر لاپردنى پەردە لەسەر وردەكارىيە شاراۋەكانى تا راستى و دروستىمان بۆ دەر بەكەويت.

دەرنەجامى يەكەمى پەيماننامەكە: دۆخ لە ئەلمانىا:

چاۋدېرە بىللايەنەكان پىيان وايە كە نوينەرەكانى جىهان ئەوەى كە پىنى دەرتىت شارستانى بە رىژەيەكى زۆر كەم زانستيان بەكار ھىناۋە لە نوسىنەوەى ئەو پەيمان نامەيەدا.. راستى ئەم پىيارەمان لە لە حالەتى ئەلمانىادا بۆ دەر ئەكەويت، گەلى ئەلمانىا زۆر بە رەقى مامەلەى لەگەل كرا و داۋى ئەوەش كە كار لەكار ترازازا بەوە زانرا كە بە ھۆى ئەو پەيماننامەيەوە ستەمى لىكراۋە و دەرنەجامى راستەوخۆى ئەو كارەش دروست بونى كىنەو رقىكى زۆر بو لە لاي گەلى ئەلمانىا. بۆ ئەوەش كە درك بە ماناى راستەقىنەى مافى ئەلمانى بەكەين ئەبىت بەگەپىنەرە بۆ ئەو دۆخەى كە تىايدا واژۆ كرا لەسەر پىككەوتننامەى ئاگرەبەست لە ۱۱ تشرىنى دووھى ۱۹۱۸، ئەو كاتە سەركردايەتى بالاي ئەلمانىا داۋى ئاگرەبەستى كرد نەوەك خۆ بەدەستەوە دان.. جىاۋازىش لە نىۋان ئەم دو حالەتەدا زۆرە.. دواتر سەركردايەتى ئەلمانىا داۋى ئاگرەبەستى نەكرد لەبەر ئەوەى كە ھىزەكانى ئەلمانىا شكستى خواردبو ياخود لەوەدا بو كە شكست بخوات، بەلكو داۋى كرد تا دەستى كراۋە بىت بۆ پو بە پوۋنەوەى مەترسى ناوخۆ، ئەو مەترسىيەى كە ھەرەشە بو لەسەر ئەلمانىا، مەترسى شوپشى كۆمۇنىستى بە سەروكايەتى رۇزا لوكسمبۇرگى جۈلەكە.

ئاگر به سست پيشه كيبه كى دروست كرد بۇ دانوستانه كانى ناشتى له نيوان هردولادا، نهو راستيهى كه نابيت له پيش چاومان ون بيت كاتيك كه ليكولنه وه نه كه ين له دهره نجامه كانى په يماننامهى فيرساى..

نهو روداوانهى كه سوپاى نه لمانياى هيئاپه سهر نهو باره پرهى كه پيوسته داواى ئاگر به سست بكات لهو كاته وه ده ستي پى كرد كه شاننه نهينيه كانى پوزا لوكسمبورگ توانيان بخزينه ناو نيوه ندى سوپاى شهركه روه به تاييهت بۇ ناو هيلى دهر يايى، نهو هيلى كه پلانه شوپشگيپريه كه ته واوى تواناى تيا دا كوكر دبووه، بهم شيويه له ناكاو پروپاگنده يه ك بلاو بووه له سالى ۱۹۱۸ له ناو هيلى دهر ياييه كاندا بهو ناوه پروكهى كه گوايه سه روكا يه تي له لمانيا بريارى داوه زورينهى كه شتية نه لمانيه كان له هيرشيكى خوكوژى دا بكاته قوربانى و له دژى كه شتيگه له كانى نه مريكا و بهرتانيا و فهره نسا تا زيانى زورى پى بگه يه نييت ته نانهت گهر خوشى له ناو بچيت وهك سه ره تايهك بۇ داگر كردنى به پرتانيا داواى نه وهى كه نيدي كه ناره كانى به بى هيلى پاسه وانى نه بيت، شاننه نهينيه كان نهو پروپاگنده يه يان به هيلى كرد و هانى خو پيشاندا نيان كرد و ده يان وت كه نهو هيرشه شكست نه هينيت بهو پاساوى نه هيئاپه وه كه فروكه كانى هاوپه يمانان هيرش به چه كى كيميائى نه كاته سهر كه شتية كانيان و نهو هيرشه كه شتية كان نه كاته يه كپارچه ئاگر و ته واوى سهر نشينه كانى نه سوتين نه وانهى كه نه خنكاون و ماون.. كاتيكيش كه هه لمه تي هيرشه كان گه يشته نهو په رى، بانگه شه كه رانى ياخى بون نيدي به ناشكرا و له سهر كه شتية كان قسهى خو يان نه كرد له سهر نهو چاره نوس و هيرشه شكست خواردوه.. له ۳ تشريني دووهم دهر ياوانه كانى كه شتى گه لى نه لمانيا ياخى بونى خو يان راگه ياند.. له ۷ تشريني دووهم نه داما نى يه كه يه كى دهر يايى هه له اتن له كاتى چونيان بۇ به ريه كى شه ر له گه ل فهره نسا و له ناكاو پريپاگنده يه ك بلاو بووه كه ده يوت نه وان نه رويشتن تا ببنه قوربانى هيرشيكى خوكوژيانه.. له هه مان كاتدا له زور كه رتى پيشه سازى دا نانارامى زور ده ستي پيكرد كه بوه هو ي په ك خستنى به ره مه ينان و كه سانيك دهر كه وتن كه له زور

شۇندا گىانى خۇبە دەستە وەدانىان بلاو كىردەو. بەم شىوۋىيە دۇخەكە لە ئەلمانىا قەيراناوى بو تا گەيشتە ئەو ئاستەى كە ئىدى قەيسەر ھىچى بە دەستەو نەما جگە لەوھى كە دەست بەردارى دەسەلات بېيت لە ۹ تشرىنى دووھى ۱۹۱۸.

دەست بەجى دواى دەست لەكار كىشانەوھى قەيسەر حكومەتىكى سۇشیاالستى دەست بەكار بو كە يەكەمىن كارى ئەو بو لە دواى تىپەرىنى دو پۇژ ئاگر بەست وارژو بكات. بەلام خۇپىشانەدانەكان كۇتايىان پى نەھات، بەلكو توندوتىژى زىادتر بەخۇوھ بىنى ئەم جارەيان لەدژى كۇمارىيە سۇشیاالستەكان، پۇزا لۇكسمبۇرگ لە پىناو كۇتايى ھىنان بە خۇپىشان دانەكان ئەو مەرجهى دانا كە ئەبىت سوپاي ئەلمانىا بېەخشىرىت لە خزمەتى سەربازى. كاتىكىش كە ئەلمانىا بە بى سوپاي مەشق پىكراو ماىەوھ كە بتوانىت كۇتايى بە خۇپىشان دانەكان بەئىت، سەركرەدى جولەكەى كۇمۇنىست لە سۇشیاالستەكان ھەل گەپرايەوھ و لە كانونى دووھى سالى ۱۹۱۹ شۇپى لە بەرلىن را گەياند و توانى لەگەل چەند كەسىكى دىكە دەسەلات بە دەست بەئىت كە زۇرىنەيان جولەكە بون..

ئەم شۇرشە كارىگەرىيەكەى دەرەكى چاوەروان نەكراوى ھەبو بەو پىيەى كە لە بارەيەوھ ناكوكى كەوتەوھ لە مۇسكۇ لەنىوان دو سەركرەدى شۇپى كۇمۇنىستى كە ئەوانىش لىنن و تروٹسكى بون... لىنن بە ھىچ شىوۋىيەك نامادە نەبو كە ھاوكارى پۇزا لۇكسمبۇرگ بكات..

بەلام تروٹسكى جولەكە ھەلۇيىستىكى پىچەوانەى گرتە بەر دواى پىشتىوانى تەواوھتى ئەو شۇرشەى كرد لە يەكىتى سۇقىت. ھاوكارى نەكردنى پۇزا لۇكسمبۇرگ لە لايەن لىننەوھ يەكلا كەرەوھ بو لەو ھەلۇيىستەدا لەبەر ئەوھى جولەكەكان ھەستىان كرد كە گۆشەگىن لە كاتىكىدا كە ئەو شۇپە كاردانەوھىكى توندى لەلاى نەتەوھىيەكانى ئەلمانىا دروست كرد و كەوتنە پەلاماردان و كوشتنى لايەنگرانى پۇزا لۇكسمبۇرگ، يەكىك لە ئەفسەرە گەنجەكانى ئەلمانىا پۇزا لۇكسمبۇرگ و كارل لىبكنختى جىگرى يەكەمى

پراسی فهله ستین

دوای نهوهی که پیلان گنپران گه یشتنه نامانجه کانیان له نهلمانیا، به شیوهیهکی راسته وخو که وتنه کارکردن له سهر نامانجی دووهم: فهله ستین، له بهر نهوهی برپاریان دا - ههر وهک پیشتر نامارژمان پیندا - که فهله ستین بکه نه پرپرو و داهاتو بو پلانه کانیان و خالی سهرهکی جیهانی له پیلانگنپریه که دا له بهر نهوهی فهله ستین نیوهندی جوگرافی نهو ناوچهیه که به پینی لیکولینه وه جیولوجیه کان دهرکه وتوه که سامانیکی سروشتی زوری تیدایه که به ملیاره ها دولار مهزنده نه کریت.. له به شیکي پیشوتردا نامارژمان بهو لیکولینه وانه دا که به شیوهیهکی نهینی له سهر سامانه کانی ناوچهی دهریای مردو کرا که به پارهیهی خهیالی مهزنده ده کرا.. بهم شیوهیه پیلانگنپران دهست به کار بون له ژیر روپوشیکي نویدا: زایونیزمی سیاسی. زایونیزمی سیاسی نهوهی خستبوه پیش چاوی خوئی که ده بیئت یه کیك له م دو نامانجهی خواره وه و یه که له دوای یه که بهینیتته دی:

۱. ناچارکردنی ولاتانی جیهان تا دان به ولاتی جوله که دا بنین له فهله ستین و بهو شیوهیهش دامه زرانندی دهوله تیکي سهر به خو دیت که ده بیئته نیشتمانی پیلانگنپری و بنکه یه که بو داهاتو که لیوهی کار نه کریت بو هه لگیرساندنی جهنگی جیهانی سیهم له داهاتودا.

۲. نامانجی دووهم بریتی یه له دابین کردنی دهسه لات به سهر تهواوی سامانه کانی ناوچه که به گشتی و سامانه کانی دهریای مردو به شیوهیهکی تایبهتی لیتره دا نهو پلانی کاره نه خهینه رو که بو نهو کاره دانراوه.

هنگاوى يه كه م برىتى بو له دهركردنى به ئيننامهى بلفور له سالى ۱۹۶۷ كه به پىنى نهو به ئين ناميه فېرهنسا و ئينگلتهرا فرمان بو جهن پال نه لىنى دهركن تا توركه كان له پوزهلآت دهركن و فلهستين داگير بكن، به پريتانيه كان به كارىكى زور نادروستانه ههستان و خويان به دور گرت له ناشكرا كردنى په يمان نامهى بلفور تا تهواوى پرؤسه عه ره بيه كانى نه جامدا به هاوكارى عه ره به كان خويان.. به لام سوخوره جيهانيه كان هر كه فلهستين داگير كرا داوايان له حكومهتى به پريتانيا كرد تا ليژنه يه كى زايونى له فلهستين دابمه زرينيت و نوينه ره سياسيه كانيان وهك نه ندام دابنيت، به مەرجيك كارى نهو نوينه رايه تيه نه بيت نه وه بيت كه ناموزگارى پيشكەشى جهن پال كلايتون بكات كه نهو كاته فرمان رهواى سه رىازى فلهستين بو.. نه م نوينه رايه تيه ش له مانگى نازارى سالى ۱۹۱۸ دهستى به كاره كانى كرد و نه ندامه كانيشى برىتى بون له م ناوانه لاي خواره وه:

- كۆلۆنيل ئورومسبى گور كه دواتر كرايه به پړيوه بهرى بانكى ستاندارد^{۷۲} له باشورى نه فېرىقا.. نه مەش نهو بانكه يه كه دهستى گرتوه به سه ر كانگاكانى ئالتون و نه لماس له باشورى نه فېرىقا و به هه زاره ها كرىكارى نه فېرىقى وهك كۆيله به كار نه هينيت، هر نه ويشه كه سياسه تى ئاپارتايد به كار نه هينيت و نهو ولاته ش په پرهوى لى نه كات.

كۆلۆنيل جيمس دى پوتشيلد.. كوپى نه موند دى پوتشيلد سه روكى لقى فېرهنساى خانه وادهى پوتشيلد و دروست كه رى قەل نه بيب و ژماره يه كى زور له داگيرگه كانى جوله كه. جيمس دى پوتشيلد دواتر بوه نه ندامى نه نجومه نى نوينه رانى به پريتانيا له نيوان ساله كانى ۱۹۲۹ - ۱۹۴۵ دواتر تشيرشل كرديه وه زير بو كاروبارى په رله مان له حكومه ته كه لى خويدا.

- نه فسه ر نه دوين سامويلى جوله كه كه بو به به پړيوه بهرى چاودىرى به پريتانى له حكومه ته كه لى تشيرشل له كاتى جهنگى جيهانى و كاتيكيش كه

(^{۷۲}) نهوى جينگى سه رسوپمانه نه وه يه كه كه سىكى سه رىازى بكرته به پړيوه بهرى بانكىكى بازركانى گوره.. نه مەش به لگه لى تهواوه تيه له سه ر په يوه ندييه شاراره كان.

ئىسپرائىل دامەززا لە سالى ۱۹۴۸ كرا بە بەرئۆبەرى وئىستگەي رادىوى
ئىسپرائىل^{۷۱}.

- ئىسپرائىل سيف، ئەم كەسە پۆلىكى نادىارى گىرا لە ترسناك ترين پۆل
لە ژيانى سياسى بەرئيتانىاي هاوچەرخ دا. ئەم كەسە دواتر بو بە سەرۆكى
ليجنەي پلانداناي ئابورى و سياسى. ئەمەش ئەو ليجنەيەيە كە ئاراستەي
سياسەتي ئابورى و كاروبارى سياسى وەزارەتە يەك لەدواي يەكەكان ئەكات لە
دەسەلات ھەروەك زۆرىك لە چاودىراني چۆنيەتي كارکردنى دەزگاكانى
حكومەت دەزانن لە بەرئيتانيا، ئەو ليجنەيەيە كە سياسەتي ئابورى و كاروبارى
سياسى وەزارەتەكان ئاراستە دەكات لە دەسەلات دا.

- حاييم وايزمان... ئەم كەسە پئويستى بە ناساندن نىيە: ئەم ليجنەيە
بەر لەوہى كۆنگرەي ئاشتى ببەستريت و تەنانەت بەر لەوہى كە جەنگيش
كۆتايى پى بەئىترىت نىردرا بۆ فەلەستين، ئەمەش بۆ رەخساندنى كەشيكى
گونجاو بەر لەوہى كە وادەي ئەوہ بيت كە پرسى فەلەستين بخريتە رو بۆ مشت
و مەركردن و بېريار بدريت لە پەيماننامەي داھاتودا كە قئىرساي بو.

دوچار دانوستانەكان دەستى پى كرد و برىتى بو لە گالته جارپيەكى
ئاشكرا و تيايدا سەرمايە دارە جىھانيەكان پەردەيان لەسەر پويان لادا و
ھەژمونيان بە ئاشكرا دەرکەوت، لىرەدا پئويستمان بە ھەوليك نىە تا ئەوہمان
بۆ پون بکاتەوہ، تەنھا ئەوہندە بەسە كە ئامارە بەوہ بدەين كە سەرۆكى شاندى
ئەمەريكى خودى پۆل واربۆرگ بو كە لە بەشى پيشودا بە دريژى باسمان لىوہ
کرد. ئەم كەسە نوينەرى سەرەكى كۆمەلەي سوخۆرە جىھانيەكان بو لە
ئەمەريكا. سەرۆكى شاندى ئەلمانىش كەسيك نەبو جگە لە براكەي كە ناوي
ماكس واربۆرگ بو. پئويستە ئەوہش لە ياد نەكەين كە شاندى ئەلمانى

(۷۱) ئەتوانين ئەم كەسە وەك نوينەرى سەرەكى سوخۆرە جىھانيەكان دابننين بۆ سەرپەرشتى کردنى ئەو
بەوپاگەندەي كە ئاراستەيان ئەکرد.

نوینەری ئەو دەولەتە دوژمنەییە کە جەنگی دۆراندن لە کاتیگدا کە شاندى ئەمەریکی نوینەری یەکیک لە دەولەتە سەرەکیە سەرکەوتوکانی ئەکرد.

لێرەدا بە پێی ئەم حالەتە بە ئاسانی دەتوانین درک بەو بکەین کە چۆن کۆنگرەى ئاشتى گۆرا بۆ کۆنرەییەکی داگیرکارانەى درندە، ھەرودھا چۆن بە بى دودلى لەسەر تەواوی بېریارەکان پازى بو کە ئامانج و دەرەنجامەکانى ترسناک بون. ئەوەش کە پەییوەندى بە فەلەستینەو ھەییە پېرۆژەى چاودىری کردنى ئینگلیز لە لایەن چەند گەورە زایۆنیەکی جیھانیەو ەانرا کە لە سەرویانەو ئەم ناوانە بون:

- پېرۆفیسۆر فیلیکس فرانکفۆرتەر کە دواتر بو ەراویژکاری سەرەکی لە کۆشکی سپى لە سەردەمی فرانکلین رۆزفیلت.

- سیر ھیربیرت سامویل.

- لوشیان ۆلف. ەراویژکاری تاییبەتى سەرۆک ەزیران ئینگلیزی لوید

جۆرج.

کاتیگیش کە دانوستانە سەرەتاییەکان دەستى پى کرد بۆ کۆنگرە، ەراویژکاری تاییبەتى بەرپىز کلیمانسوى سەرۆک ەزیرانى بەناوبانگی فەرەنسا کەسیک بو بە ناوی ماندل، ئەلبەتە ئەم ناو ەخوازاو بو بەلام ناو ەراستەقینەکەى بریتى بو لە (پۆتشیلد) کە یەکیک بو لە ئەندامانى خانەوادەى (پۆتشیلد) و یەکیک بو لە ەراویژکارە سەرەکیەکانى شاندى ئەمەریکی بەرپىز (مورگنتزاو)ى جولەکە. دواتر ئەم کەسە ئەبیتە ەزیرى دارایی ئەمەریکا لەسەردەمی سەرۆک رۆزفیلت.

پیشتر وتمان کە سەرمايە دارە جیھانیەکان پەردەیان بە بى ترس لەسەر روى خویان لادا لە کۆنگرەکەدا، ەک ئامارەییەک بەو حالەتە بېرگەییەک لەو کتیبە ئەھینینەو کە لە لایەن لوشیان ۆلفەو ەنوسراو ە ناونیشانى "چەند لیکۆلینەو ەییەک لەسەر میژوی جولەکە" و لە پەرى ۴۰۸ دا ەاتو ە (لە کاتى واژۆکردن لەسەر پەیماننامەى ئاشتى ژمارەییەکی دیکە لە گەورە سیاسییە

جولەكەكان دەركەوتن، ھەرۈھە ئەم كەسانەش: لويس كاوتز لە فەرەنسا^{۷۰} و سومينو لە ئىتالىا و ئەدھىن كونتاگيو لە ھندستان^{۷۱} واژۇيان لەسەر كوردبو، " لىرەدا وتەى ھەندىك لە گەرە بىرىارەكانى پوژنارا ئەھىلىنەوہ كە بۇخۇى بەياننامەيەكەى ئاشكرايە كە پىئويستى بە پون كوردنەوہ نيە: مىژونوسى دىبلۇماسى ئىنگلىزى بەناوبانگ "ھارۇلد نىكۇلۇن" لە كتيبەكەى بەناونىشانى "دروست كوردنى ئاشتى ۱۹۱۹-۱۹۴۴" لە پەرەى ۲۴۴ دا دەلىت كە لوشيان ولف داواى لىكردوہ كە بىتە سەر ئەو بۇچونەوہى ئەو لەسەر ئەوہى كە "جولەكە پىئويستە لە جىھاندا بپارىزىن و لە ھەمان كاتدا پىئويستە تەواوى مافە ھارۇلاتى بونيان ھەبىت لە ھەر دەولەتىك دا".

نوسەرى فەرەنسى جۇرج باتۇ لە كتيبەكەى بە ناونىشانى "پرسى جولەكە" لە پەرەى ۳۸ دەلىت كە "بەرپرسىارىتى دەكەويتە سەر شانى جولەكە ئەوانەى كە نرىك بون لە سەرۇكى ئەمەرىكى وىلسن و سەرۇك وەزىرانى بەپىقانیا لوويد جۇرج و سەرۇك وەزىرانى فەرەنسا كلیمانسۇ بۇ گۇپىنى پەيماننامەى ئاشتى بە سودى جولەكە.

لىرەدا پىئويستە كە ئامازە بە پوداوىكى ديار بکەين كەلە كاتى ئەو دانوستانەكان لە پاریس پوی دا لە سالى ۱۹۱۶، لەو پوداوەدا سەرۇكى ئەمەرىكا وىلسن سەرەتا كۆمەلىك بىروبۇچونى ئايدىيالى قبولكرد بەلام لە ناكاو لە ۲۸ ئازارى ۱۹۱۹ بروسكەيەكى پى گەيشت لە لایەن كەسكەوہ كەپىك ھاتبو لە ھزار وشە، ئەو كەسەش يەعقوب شىف نوینەرى سوخۇرە جىھانىەكان بو كە پىشتر چەندىن جار باسما لىوہ كوردبو، ئەو بروسكەيە بۇچونى ئەو كەسانەى لەخۇگرتبو كە يەعوب شىف نوینەرايەتى دەكردن لەسەر پىنج پرسى

(^{۷۰}) ئەم كەسە دواتر بوہ پالەوانى پوسوايىەكى دارايى گەرە كە بە ھۇيەوہ ناچار بو پاشەكشى بکات لە ژيانى ئاسايى.

(^{۷۱}) تا ئەو كاتە ھندستان داگىرگەيەكى بەپىتانى بو.

جیهانی که ئەوانیش بریتی بون له: پرسى فەلەستین، قەرەبو کردنەوهی ئەلمانیا، سیلیسیای سەرو، ناوچەى سار، پێرەوی دانزینگ^{۷۷}. هەر زوو سەرۆک ویلسن هەلۆیستی گۆپی و دانوستانەکان ئاقاریکی دیکەى بەخۆوه بینی... بالۆیزی ئەو کاتەى فەرەنسا له بەریتانیا کۆنت دی سان ئۆکلیر لهو کتیبە سیاسیهی که نویبوی بەناو نیشانی (جنیف بەرهو ناشتی) باس لهو روداوه ئەکات و ئەلیت: ئەو دەقانهی که له ناو پهیماننامهی قیرسیای هەبون و پهیوهندی به پینچ پرسهکهوه هەبو، له لایەن یه‌عقوب شیف و هار نەتەوهکهی دانرابو.

پرسی فەلەستین یه‌که‌مین شت بو که ببوه جینگەى بایه‌خى پیلان گێران و هەر که شانەکان توانیان بریاری چاودیاری کردنی فەلەستین له لایەن بەریتانیاوه دەرکه‌ن له پهیماننامهی ناشتی دا، ته‌واوی هەولیان چەرکده‌وه له خو ئاماده کردن بو بەرپاکردنی جهنگی جیهانی دووهم. هەر بۆیه ته‌واوی هەولی خوئی دا تا توندترین و سته‌مکارتین مەرد دابنیت له‌سەر ئەلمانیا تا توئی کینه له‌ناو دلی ئەلمانیه‌کاندا بچینیت و بیکاته ئامانجی نەتەوهیى بو تۆله سەندنه‌وه.. ئەمه هەر ئەوه‌ش بو که پوی دا.

پیلان گێران ئەوه‌شیان له یادنه‌کرد که ئاورپیکیش له کۆمه‌لهی نەتەوه‌کان بده‌نه‌وه، ئەو کۆمه‌لهیهی که پهیماننامهی قیرسیای بریاری دروست کردنی دابو، هەر بۆیه هەر له سەرەتای دروست کردنیوه سەرچاوه‌کانی خوئی نارده ناو ئەو کۆمه‌لهیهوه تا بیکاته دارده‌ستیک بەده‌ست سوخوره جیهانیه‌کانه‌وه، ئەمه‌ش هەر ئەو شته بو که (ناحوم سوکولوف) که زایونیه‌کی ناسراو بو و سەرۆکی لیجنه‌ی جیبه‌جیکاری کۆنگره بو، رایگه‌یاند له ۲۵ ئابی ۱۹۵۲ و وتی که کۆمه‌لهی نەتەوه‌کان بیروکه‌ی جوله‌که بو... کۆلۆنیلی ئەمه‌ریکی ئ.ه. لین ئەم بیروکه‌یه وەر ئەگریت له کتیبه‌ی که به‌ناونیشانی (ده‌ستی شاراوه) بلاوی

(۷۷) دواتر جهنگی جیهانی دووهم له کیشه‌ی پێرەوی دانزینگه‌وه ده‌ست پێ ئەکات.

ئەكاتەو و لە پىي ئەم كىتەپەو ئەيەوئەت كە گەلى ئەمەرىكا ئاگادار بىكاتەو لە مەترسى زايۇنىزىم.

لېرەدا بە شىۋەيەكى تايبەت سەرنجى ئەو وتەيە ئەدەيت كە يەكەك لە بە ئاگاترىن كەسەكانى جىهان ئەيكات كەئەوئەش بى گومان سەرۋكى دەستەي نوسەرانى پۇرئامەي (تايمنى ئىنگلىزىيە ئەوئەش وىكھام ستىدە، ئەم كەسە چەندىن جار ئامازەي بە ھەژمۇنى شاراۋەي سەرمایە دارە جىھانىەكان كىردەو و لەو بارەيەو ئەم بۇچونەي دەركىردەو لە پەرەكانى ۳۰۱ - ۳۰۲ ي كىتەپە گەرەكەي كە بە دىرئايى سى سال نوسىۋىتى:

من زور بە شىۋەيەكى تايبەت پىداگرى ئەكەم لە وتنى ئەوەي كە ئەوانەي كۆتۈرۈلى پىرسە جىھانىەكانىان كىردەو، خاۋەن سەرمایە جىھانىەكانن و ھەر ئەوانىشەن كە پىداۋەكان بە شىۋەيەكى تايبەت ئەجولئەن.

لە كاتى كۆنگرەي ئاشتى، تەنھا خەمى يەعقوب شىف و كۆمەئەي واربۇرگ و ھەندىك لە سەرمایەدارەكانى دىكە ئەوەيە كە ھەژمۇنى جولەكە مسۇگەرر بىكەن بەسەر ئەورۇپا بە شىۋەيەكى گىشتى و ئەلمانىا بە شىۋەيەكى تايبەتى..^{۷۸} كاتىكىش كە ونستون تىشېرشل سەردانى فەلەستىنى كىرد لە سالى ۱۹۲۱، لىجەنەيەكى عەرەبى ھاتنە پىشۋازى و ئەو ستەمانەيان بۇ خستە رو كە دوچارى عەرەب ئەبىتەو و ترسىشىان لەو ئامانجە باسكرد كە زايۇنىزىم كارى بۇ ئەكات كە ئەوئەش دەست گىرتنە بەسەر فەلەستىندا، ھەرۋەھا ئەوەشىان پون كىردەو كە عەرەبەكان ئەو بۇ ھەزار سالە كە لە سەر ئەو خاكە ئەزىن، دواچار داوايان لە تىشېرشل كىرد كە دەسەلاتى خۇي بەكار بەئىنىت بۇ لابرەنى ئەو ستەمە، ئەوئەش لە ولامدا وتى: ئىۋە داۋاي ئەوەم لى ئەكەن كە دەست بەردارى بەئىن نامەي بلفۇر بىم و كوچى جولەكەكان رابگرم.. ئەمە لە تواناي مندا نىە و پارىش نىم لەسەرى، بەلكو ئىمە پىمان واىە كە - بە پىي بەئىن نامەي بلفۇر -

(^{۷۸}) تىبىنى نوسەر: ھەولەكانى بەرپۇز وىكھام ستىد بۇ ئاشكراكىردنى دەستە شاراۋەكان، يەكەك لەو ھۆكارە سەرەكىانە بو كە پالى بەمئەوەنا تا لە لىكۆلىنەو كاندە بەدۋاي وەلامى راستىدا بگەرئىم.

ئەو بۇ چاکەى جیھان و جوله که و ئیمپراتوریەتى ئەلمانیا و خودى عەرەبەکانە .. !! و ئیمە کار ئەکەین بۇ هیئانەدى ئەو ئامانجە.

ئەو کاتە کەس لە مانای قولی ئەو وشانە تینەگەیشت که پلانیکى شاراوہى جولهکە ھەیە کہ ھەر لەو کاتەوہ پەیوہندی بە تیشیرشلەوہ ھەیە، بەلکو من بۆخۆم - نوسەر - دوای تیپەر بونی چەندین سال بەوہم زانى، بەتایبەت لە سالى ۱۹۴۵ کاتى سەردان کردنى تیشیرشل بۇ ئەمەریکا کاتیک کەلەگەن بیئرنارد بارۆخ کۆبۆوہ، ئەو جولهکەىەى کہ سیاسەتى ئەمەریکای لە ژیر پەردەوہ و بۇ چەندین سال ئاراستە ئەکرد و دەستە راستى سەرۆک پوزفیلت و راولیژکارەکانى بو، لەو کۆبۆنەوہیەدا دەئیت: "من زایونیم و ھەمیشەش زایونى بوم". رەنگە کاتیک کہ بۆچونى خوی بە ئاشکرا دەردەبەرىت بۇ لیژنە عەرەبیەکە، بیر لەو ھەرەشەىە بکاتەوہ کہ حاییم وازیمان پیاوی دیرینی کۆمەلەى پیلانگیئران بەئاشکرا ئاراستەى ئینگلتەرای کرد، ئەو کەسەى کہ بە ئاشکرا لە ژمارەى ۴ سالى ۱۹۲۰ گوڤارى "جودشە روفدیشا" بەئاشکر دەئیت: ئیمە لیژنە لە فەلەستین جیگیر ئەبین جا چ پیتان خۆش بیئت یا نا، تەنھا شتیک کہ ئەتوانن بیکن ئەوہیە کہ کۆچەکەمان کەمیک خیرا یان خاوبکەنەوہ، بەلام باشتەر وایە کہ ھاوکاریمان بکەن تا ھیزەکانمان لەدژتان ھەل نەگەرینەوہ لەبەر ئەوہى ئیستا لەیەک سەنگەردایە لەگەلتان و بە ئەندازەىەکیش بە ھیزە کہ ئەتوانیئت ئەگەر بیەویئت جیھان ویران بکات.

ئەم ھەرەیەش بەتەنھا نەبو بەلکو ھاوکات بو لەگەل ھۆشداریکى دیکە کہ ئاراستەى جیھان کرا لەو کۆنگرە زایونیهدا کہ لە بۆدابییست پایتەختى ھەنگاریا لە سالى ۱۹۱۹ دا بەسترا، ئەم کەسە لەیەکیک لە وتارەکانیدا دەئیت "رێکخراوہکەمان - رێکخراوی زایونى - لە دوای جەنگ کار ئەکات لەسەر رێکخستەنەوہى جیھان لە دوای جەنگ، ئەوہ ئیمە بوین کہ کۆمەلەى نەتەوہکانمان دروست کرد و کار ئەکەین لەسەر کەوتنە دوای دەسەلاتى رى نیشانەدر.. بەلام ئامانج و ئەرکەکانمان پیشوہخت دیارى کراوہ".

بەلگە نامەيەكى دەزگای ھەوالگری كەندەا:

ئەم بەشەم لە سالی ۱۹۴۶ دا تەواو كرد دواى ئەوہى كە لىكۆلینەوہم كرد لە تەواوى ئەو دۆكيومىنت و زانیارییانەى كە پەيوەندى ھەبو بە دێرەكانى پيشوترەوہ، بەلام دواى ھەشت سال و بە پىنى ئەو پۆستەى كە ھەمبو^۱ بەلگە نامەيەكى زۆر ترسناك كەوتە بەر دەست "دەزگای ھەوالگری كەندەا" و لێرەدا بەئەركى خۆمى دەزانم كە چەند بەشىك لەم دەقە بخرەم بەردەست لەبەر بايەخەكەى:

- ئەم بەلگە نامەيە پەيوەندى ھەيە بە "لێژنەى بەپەلەى حاخامەكانى ئەوروپا" كە لە ۱۲ كانونى دووہمى ۱۹۵۲ لە بۆدابیست بەسترا و ئەوہى كە دیت كورتيەكە لەو بەلگە نامەيە كە چەند بەلگە نامەيەكى تىدايە و دەتوانم بۆلۆى بكەمەوہ:

راپۆرتىك لە ئەوروپاوە لەسەر ئەو كۆنگرە ناوازیەى لێژنەى بەپەلەى حاخامەكانى ئەوروپا:

وتارى نھىنى حاخامى گەرە ئيمانويل رابينوفيتش: سلاويك بۆ ئىوہ كورپەكانم، بۆ ئەم كۆبونەوہ تايبەتە بانگھێشت كراون تا ھیلە سەرەكیەكانى پەپرەوى نوێى خۆمتان پى رابگەيەنم كە ئەويش ئەو پەپرەويكە ھەر وەك ئەزانن پەيوەندى ھەيە بە شەرى داھاتوہوہ كە پلانە سەرەكیەكەمان وا ئەخوازیت بیست سال دواخريت تا بتوانین ئەو دەستكەوتانە بەھیز بكەین كە لە دەرەنجامى جیھانى دوہمەوہ بەدەستمان ھیناوە، ئەلبەتە ئەم ریتمايیە نوێیانە وا ئەخوازیت كە ئەم ماوہیە بۆ پینچ سال كەمتر بكریتەوہ.

(^۱) نوسەر يەكێكە لەفەرماندە دەرياییەكانى كەشتى گەلى كەندەا، دەزگای ھەوالگری دەريایی كەندەاش سەر بەر ھیزە بوہ.

پنیویسته پیتان پی رابگه یه نم که نه و نامانجه ی تا نیستا کاری له سر نه که یین به دریژیایی سی هزار سال نیستا له بهر دستمانه و وانه خوازیت لیمان که دواچار بو چینه روی بهرهم پنیویسته هوله کانمان دهینده بکین و هرچی توانا و بهره هیه بیخهینه پیناویه وه. هر وه ها نه توانم جهخت له وه بکه موره بو تان نیستا که چند سالیک تی ناپهریت به سر نه وه ی که نیدی گه که مان پینگه ی یه که می به دست نه هینیته وه له نیو گه لاند، له پینگه یی که لینی زهوت کراوه به دریژیایی چند نه وه یه ک، بهو شینوه یه ش کاره کان نه چنه وه سر پینچکه و سروشتی خویمان و هر جوله که یه ک دهینته سرور و هر جویمیکیش دهینته کویله (چه پله یه کی گرم لی نه دریت).

لیره دا کورته یه کتان نه ده می له سر پینماییه کانی جهنگی داهاتو: نیوه سرکه وتنی نه و په پیره وه تان نه که ویتوره یاد که له سالی ۱۹۳۰ وه پیاده ی ده که یین و سرکه وتنی ته واره تی به دست هیناوه، هلمه تی پوپا گنده ی بهر فراوان توانی کینه له نه لمانیا دروست بکات له درژی پورثاوا و جوله که دواتر له پورثاواش کینه و رقی له درژی گه لی نه لمانیا دروست کرد به هوی رقی نه لمان له جوله که.

نهمه هیلی سره کی په پیره وی نیستمانه و جینه یی نه که یین، نیوه هلمه تی کی کینه و رقی له پورته لات له درژی پورثاوا و پورثاوا له درژی پورته لات دهست پینه که یین و جهنگ له گه ل نه و ولاتانه نه که یین که ههول نه دن به بی لایه نی بمیننه وه و ناچار یان نه که یین که په یوه دست بن بهم یان نه و سه بازگه وه. رینگه به که سیش ناده یین که پوبه پومان بوه ستیته وه و له توندی مملانی که بکاته وه.^{۸۰}

(^{۸۰}) نهم وشانه له سالی ۱۹۵۷ دا نوسراوه توره، له سالی ۱۹۶۲ که نهدی سرزکی نه مریکا کورثا له هه ل و مریجکی نادیاردا که هموان دهیزانن و تا نیستاش به نارونی ماوه توره. نه لبه ته سرزکی یه کیک له هر دو دولته به هیزه که یی جیهانه. زور لایه ن به ناشکرا یان به نامازه پایان گه یاند که هیز گه لیک شاره هیه که له تاریکدا کار نه کات و بهر پرسیاره له کوشتنه. رونه که سیاستی (جورن فوستر دالاس) له سر بنه مای مملانی و توندوتیژی و هره شه ی جهنگ بهر ده وام ناسراوه ته نانه ت ناوی لینراوه سیاستی (لیواری جهنگ). کاتیک که که نهدی نهم سیاسته ی قلب کرده وه و سیاستی پیکه وه ژبانی ناشتیانه ی په پرهو کرد له گه ل

ئامانجى يەكەمى ئەم پەيپەۋە برىتى دەپىت لە پلاۋ كوردنەۋەي گىيانى
عەسكەرتارى و شەپكردن لە ئەمەرىكا بەلام پىرۇژەي ئەو ياسايەي كە خرايە
بەردەم كۆنگرىسى ئەمەرىكا بە پىشتىۋانى ئىمە و برىتى بو لەۋەي كە مەشقى
سەربازى گىشتنادانى بۇ بىكرىت بەسەر تەۋاۋى گەلى ئەمەرىكا پەت كرايەۋە، بەم
شىۋەيە ئىمە بە شىۋەيەكى كاتى شىكستمان هېنا بەلام دوبارە ھەول دەدەينەۋە
و كار ئەكەين لەسەر لىكاندىنى تۆمەتى دژايەتى كوردنى جولەكە بە گەلى
پوسياۋە، ھەروەك چۆن پىشتىر ئەم كارەمان لەگەل گەلى ئەلمانىادا^۸ ئەنجامدا..
بە پارە و دەسەلاتىش پىشتوانى لەو پىكخراۋانە ئەكەين كە بە شىۋەيەكى
تايبەت پىشتىۋانى لە جولەكە ئەكات لە ئەمەرىكا.

بەلام ئامانجى كۆتايى ئەم پىلانە بى گومان جەنگى جىھانى سىنھەم دەپىت
كە لە چاۋ جەنگەكانى پىشتوتىدا وىرانكەر ترە.. ھەروەما كار ئەكەين لەسەر
دروست كوردنى ئىسپرائىلىكى بى لايەن لەم شەپەدا تا پىزگارى بىت لە
دەرەنجامەكانى و بىتتە بارەگايەك بۇ لىژنەكانى چاۋدىرى و بەپىۋەبىردن و
ئەمەش ۋاي لى ئەكات كە سەرىپەرتى پىرسەكانى گەلانى دىكە بىكات... ئەم
شەپە دۋاي شەپى ئىمە دەپىت لە مەملانىي مىژۋىي ئىمە لەدژى جولەكە..
ئەۋكاتە ناسنامەي راستەقىنەي خۇمان دەرەخەين و نىشانى جىھانى دەدەين.
پىرسىيارىك لە يەككە لە حاخامە ئامادەبۋەكان: دواكارم لە حاخام
رابىتتوفتىش كە ۋەلامى ئەم پىرسىيارەم بداتەۋە: چارەنوسى ئاينەكان چىيە لە
دۋاي جەنگى جىھانى سىنھەم؟

سەربازگەي يەكىتى سۆفىت و ۋلاتە ئازاد و بى لايەنەكان، كوزرا و سنورىك دائىرا بۇ ئەو سىياسەتە. ئەو
ھەۋالانى كەلە ئەمەرىكاۋە بەدەست گەيشتون و تايبەت بە ھەلمەتى ھەلبىزاردنى سەۋكى داھاتو ئامارە بۇ
ئەۋە ئەكەن كە ئەر ھىزانەي كە مەيليان ھەيە بۇ شەپ ھەلبىزاردنەكان ئەبەتەۋە.. ئىمەش لىزەدا ھەرتەۋەندەمان
بىۋ ئەكرىت كە دوبارە چارىك بىخشىنەۋە بە ۋتەكانى حاخام رابىنۇفىتىش لەبەر ئەۋەي رەنگە بتوانىن
ھۆكارەكانى كوشتنى كەنەدىمان بۇ دەر بىكەۋىت.

(۸۱) ستونەكانى پىژنامەكانى جىھان لەم پىژەدا پىرەتى لەر ھەۋال و ۋتار و تىبىنەيەي كە باس لە
چەوساندەۋە و ئازارەكانى جولەكە ئەكات لە پوسيا.

حاخام رابيتوفيتش: لەدواي جەنگي جيهاني سېھمەوھ نە ئايين و نا پياوي ئايين هيچيان نامينيت، بوني ئايين و پياواني ئايين مەترسين بۆسەر ئيمە. ئەو ھيزە پۈچھيھي كە لە دلي موسولمانەكاندا بلاوي ئەكاتەوھ... بوئريان پي دەدات تا پوبەپوي ئيمە بوھستنەوھ.. ئەلبەتە ئيمە تەنھا پوكەشي دەرەكي ئاييني جولەكە ئەھيلينەوھ تەنھا بۇ يەك مەبەست ئەويش پاراستني پەيوھندي نيوان ئەنداماني گەلەكەمان و پنگري كردن لەھەر بي گانەيەك كە بيتە ناومانەوھ لە پنگەي ھاوسەرگيري و شتي ديكەوھ.

لە پيناو ئامانجي كۆتاييماندا پيوستمان بە دوبارەكردنەوھي ھەمان ئەو پپۆسە ناخۆشەيە كە لەسەردەمي ھيتلەردا پني ھەلساين، واتە ئيمە خۆمان ھەلدەستين بە ئەنجامداني ھەنديك كاري چەوساندنەوھ لەدژي گەلەكەي خۆان؟ بە واتايەكي ديكە ھەنديك لە ئەنداماني گەلەكەمان ئەكەينە قورباني لە پوداوگەليك دا كە خۆمان دورستی ئەكەين و لە پشت پەردەشەوھ ئاراستەي ئەكەين تا لەو پنگەيەوھ بتوانين بەھانەي پيوست بۇ پشتيواني و ھاوسۆزي گەلانی ئەوروپا و ئەمەريكا و تەواوي جيهان لە لايەك و لە لايەكي ديكەشەوھ بۇ پاسا و ھينانەوھ بۇ ئەو دادگاييانەي كە لە دواي جەنگەوھ ئەنجام ئەدریت بۇ لە سیدارەدانەكاني ئەو سەرکردە سەربازيانەي كە لە دژي يەكدي ئەجەنگين ھەرەك ئەوھي كە لە دادگاييەكاني نۆرمبيزگدا كردمان^{۸۲}.

رەنگە قورباني دان بە چەند ھەزاريك لە گەلەكەمان و دواتر لكاندني تۆمەتي لەناو بردنيان بە كەساني ديكە قورباني دانئيكی گەرە بيت، بەلام ئيمە نابيت قورسايي دابنيين بۇ ھەر قوربانيەك كە دەيدەين لە پيناو ئامانجي كۆتاييماندا كە ئەويش بریتيە لە دەست گرتن بەسەر جيهاندا.

(^{۸۲}) مەبەست لەو دادگاييانەيە كە لە دواي جەنگي جيهاني دووھەوھ ئەنجامدرا لە نۆرمبيزگ و تيايدا ھەنديك لە تاوانباراني جەنگ و كەسايەتي ديارى ئەلماني تيدا لە سیدارە درا. تاوھكو ئۇستاش دادگاييەكاني "تاوانباراني جەنگ" ئەنجامەدریت لە ولتگەلە جياوازەكاني ئەوروپا، ھيزە زايۇنيەكانيش ئەودەكەن پاساويك بۇ ترساندني لايەن و كەسەكان ئەوانەي كە لە بەرامبەر ھەژموني زايۇنيزم لە پۆژئاوا دەوھستنەوھ.

ئىۋە سەرگەوتنى كۆتايى ئەيىنن كە وەك پوناكى لەپىش چاوتاندا
ئەدرە وشىتەو، دواى ئەو كۆنگرەيەش ئەچنەو، ناوچەكانى خۇتان تا دەست
بەكار بىنەو، بە بى وەستان تا ئەو پۆژە دىت كە ئىدى ئىسپرائىل نەخشەى خۇي
ئاشكرا ئەكات كە: ئىسپرائىل ئەو پوناكىيە كە جىهان پوناك ئەكاتەو... و
پىگەى كۆمەلەى مەلگراى پوناكى^{۸۲} دەبىت...
لېرەدا وتەى حاخامەكە تەواو ئەبىت و ئىدى ناتوانىن زىادتر لە سەر ئەو
كۆنگرەيە بدوئىن، بەلام ئەبىت نامازە بەو وتارە بدەين لەبەر ئەو، زانىارى و
دەرەنجامەكانى ئىمە ئەسەلمىنىت لەمەر دوزمنايەتى كردنى جولەكە و
نازىزم...

لېرەدا بە شىۋەيەكى يەكلا كەرەو، جەخت لەو ھىزانەى ئەكاتەو كە
ئاراستەى زايۇنىزمى ئەكات و بەكارى ئەھىنىت و دەلىت ھەر ھەمان ئەو
ھىزەيە كە ژايەتى جولەكە ئەكات و بەكارى ئەھىنىت ھەرەك چۆن كە نازىزم
ھىتلەرى بە زىرەكى بەكارھىنا. ھەرەھا ئەو، ھەر خوشيانن كە كار ئەكەن
لەسەر ھەلگىرساندى جەنگى جىھانى سىھەم، ئەو كەسەى كە ئاگادار ئەبىت
رەنگە سەرى بسورمىنىت كاتىك ئەبىستىت ئەو سوخۇرە جىھانىيەكان بون كە
نازىزم بە ئاشكرا دژياتى ئەكردن، بەلام ئەو زانىارىيەنى كە پىشتەر باسما
لېۋەكرد و لە دواترىشدا دىنەو، سەرى ئەو ھۆكارەمان بۇ پون ئەكاتەو كە
پالى بە ستالېن و پۆژئاواو، نا تا پىكەو بىدەنگى ھەلبرىرن لە بەرامبەر خۇ

(۸۲) وشەى مەلگراى پوناكىمان بەكار مېناو، و بە لاتىنىش پىنى دەوترىت (نورانىيەكان).

پرچەك كردنى ئەلمانیا كەلەپەك كاتدا ھەرەشەى لە ھەردولا دەكرد، كارەكە لەوە زیادتر تێپەرى كاتىك كە رىككەوتنىكى سەربازى لە نىوان ھىقلەرو ستالین ھاتە ئاراوہ سەربارى ئەوہى كە سوپا ھىشتا وەك پىئويست مەشق پىكراو و رىكخراو نەبو . لە ھەمان كاتدا بانكە رۆژئاواىيە گەرەكان كەوتنە پىشتىوانى كردنى پىشەسازى جەنگى سوپاى ئەلمانىاى تازە پىگەىشتو بە پىدانى قەرزى گەرە و ئاسانكارى كردن لەو بارەوہ .

كەس ناتوانىت بلىت كە ولاتانى رۆژئاوا ئاگادارى ئەوہ نەبون كەلە پشت پەردەوہ پوى دەدا لە ئەلمانیا لە پوى گەشە كردنى ھىزى سەربازىيەوہ . من ئەتوانم ئەم زانىارىيە پشت راست بكەمەوہ لەبەر ئەوہى من خۆم ئەو راستىيەم زانى كاتىك كە ھاتم بۆ بەرىتانيا بە پىي ئەرك و پۆستەكەم لە سالى ۱۹۳۰ لە كاتى بەستنى كۆنگرەى چەكى دەريايى .

شروڤەيەكى وردى ئەو قوناغە لە مېژوى ھاوچەرخ ۱۹۲۰-۱۹۳۸ دەريدەخات كە سوخۆرە جىھانىيەكان كارەكانىان ئاراستە كرد بەمەبەستى گەيشتن بەم ئامانجانەى لای خوارەوہ :

۱ . ھەنگىرساندى جەنگى جىھانى دووہم بە پىي پلانە سەرەكى و درىژ خايەنەكەيان، لەو كارەشدا سەرکەوتنىان بەدەست ھىنا .
 ۲ . گۆرپىنى ئەو دەسەلات و سىستەمانەى كە دژايەتى دەكردن لە ئەوروپا، لەو كارەشدا سەرکەوتنىان بەدەست ھىنا، وەك خستنى دەسەلاتەكەى ئاسكوىت لە بەرىتانيا لە كاتى جەنگى جىھانى يەكەم .

۳ . ناچاركردنى بەرىتانيا و فەرەنسا و دواتر ئەمەريكا بە قبولكردن و پىشتىوانى كردنى دروست بونى دەولەتىكى نىشتىمانى بۆ جولەكە لە فەلەستىن . حكومەتى بەرىتانيا لە كاتى جەنگى جىھانى يەكەم پەيوەست بو بە سوخۆرە جىھانىيەكانەوہ لە بەرامبەر بەلئىن دانى ئەوان بە فەرمان دان بە رىكخراوہكانىان تا وا لە ئەمەريكا بكەن ناچار بىت و بەشدارى شەرپكات شان بە شانى ھاوپەيمانەكان . دەزگای ھەوالگرى دەريايى بەلگەى لەلايە كە

پوداوى ژۇر ئاوكەوتنى كەشتى ئەمەرىكى لە لەۋىزىقانیا^{۸۱} لە لاىەن ھىزى دەريايى ئەلمانىاۋە پوداۋىكى دروست كراۋبو... ھەرەك پوداۋى پۇل ھارپىر^{۸۲} لە سانى ۱۹۴۹ كە بوە ھۆى بەشدارى كردنى ۋلاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا لە شەر لە دژى يابان.

بەلگەنامەي ئىقتىدائى ئىنگلىز لەسەر فەلەستىن:

ئەو دەقە سەرەككەي پەيماننامەي قىرساي لەمەر ئىقتىدائى ئىنگلىز لەسەر فەلەستىن ئەم بىرگەيە لەخۇ نەگرت: "... بۇ ئەۋەي فەلەستىن بىكرىتە نىشتىمانىكى نەتەۋەيى بۇ جۈلەكە" ئەلبەتە زايۇنىەكان ئەو دەقەيان كۆپۈۋە بەو ئامانجەي كەبتۈان بەرژەۋەندىە راستەقىنەكانىان بىشارنەۋە ھەر بۆيە بەم شىۋەيەي لىھات:

"ئەۋىش بۇ دامەزاندنى دەۋلەتىكى نەتەۋەيى جۈلەكە بۇ فەلەستىن" پونە كە ئەم چاككردنە بۇ ئەۋەبو ۋا نىشان بىدرىت كە جۈلەكە مەيلى ئەۋەي نىە بە تەۋاۋەتى دەست بىگرت بەسەر فەلەسىندا...

بە پىنى ئەۋەي كە خرايە پو دەرەكەوت كە چۆن پىلانگىران تۈانىان ئاراستەي سىياسەتى ئەۋروپا بىكەن بە تەۋاۋەتى لە نىۋان ھەردو جەنگى جىھانىدا، ئەم سىياسەتە ناسراۋەتەۋە بە چاۋبىرىنە سەرۋەت ۋ سامانى گەلان ۋ داگىر كردنى ۋلاتان بە شىۋەيەكى زۆر دېندانە سەربارى دايش بونى ئەۋروپا بەسەر دو سەربازگەدا كە زۆرى نەخاياند تا بەيەكىاندا كىشا لە جەنگى جىھانى دوۋەمدا.

^{۸۱} ئەم پوداۋە ھۆكۈرى راستەمۇخۇ بو لە تۈرەكردنى گەلى ئەمەرىكى لە سانى ۱۹۱۷ ۋ ھەر بەر ھۆيەۋە ۋلاتە يەكگرتۈەكانى ئەمەرىكا بىربارى دا كە شەر دژى ئەلمانىا رابگەيەنىت.

^{۸۲} ئەم پۈلۈۋە بەناۋىانگە بو كە ۋاى لە ئەمەرىكا كرد لەدژى يابان بەشدارى شەر بىكات. لە كۆتايى سانى ۱۹۴۹ يابان لە تاكاۋ پەلامارى ئەم بەندەرى ئەمەرىكايدا لە دورگەكانى (ھاۋاي) لە ئۇقپانوسى ھادى.

پيويسته نه وه مان له ياد بيت که يه کيک له نامانجه سره کيه کاني پيلانگيران
له جهنگ دروست کورنی دهوله تيکی تايبه ت بو به زايونيزم تا بيته بنکه يه کی
سره کی بو نه و خراپه يه ی که ته راوی ولاتانی جيهان ده کاته نامانجی خوی.

بەشى نۆھەم

ستالین

ستالین لە سانى ۱۸۷۹ لە گوندیكى شاخاوى بە ناوى "گورى" لە دایك بو
لە ھەرىمى جورجيا (ناوى راستەقىنەى قیسارىيۆنۆفیتش جوگاشفیلی بو) لە
دایكىكى زۆر ئیماندار كە ناوى "ئىكاترینا گىلا گىلادز" باپىرەكانىشى كۆیلەى
زەوى بون لە گوندى فامبارولى.

باوكى ستالین ئىمە ھىچى لە بارەوہ نازانین جگە لەوہى كە بە درىزایى
ژيانى كاری جوتيارى كردووہ دواتر لە كارخانەى پىئلاو دروست كردن كاری
كرد لە شارى ئەدىلخانوف و بۆچون واىە كە بەردەوام كەسىكى سەرخۆش و
بەد خولق بوہ بە پىچەوانەى دایكى كە ناچار بوہ وەك جل شۆر كار بكات تا
ھەندىك پارە پاشەكەوت بكات و ئاواتى گەورەى بەھىنیتە دى كە برىتى بو
لەوہى كە پوژىك بىت كۆرەكەى بىنیتە قەشە. ھەر بۆیە ئەوپەرى ھەولى خۆى دا
تا بىنیریتە قوتابخانە لە "گورى" و دواتر دەرفەتى ئەوہى بۆ پەخسا كەلە
پەیمانگەىكى ئاينى بخوینىت لە شارى تفلیس بەلام دەركەوت كە ئەو بۆ
ژيانى ئاينى دروست نەبوہ لەبەر ئەوہى ئەو ھەمىشە لە ناكۆكى دا بوہ لەگەل
دەسلاتەكانى پەیمانگا تا كار گەيشتە ئەوہى لەدواى تىپەر بونى چوار سان
دەركرا و پەيوەندى كرد بە يەكێك لە كۆمەلە شۆرگىرپەكانى ئەو كاتە لە
پوسيا.

ستالین بۆیەكەمین جار ھاوسەگىرى لەگەل "ئىكاترىنا سفايندز" كرد كه مندالنىكى بۆ ھىنايە بون بەناوى "ياشا" كه بەدرىژايى ژيانى كەسىكى فەرامۆشكراو بو، تەنانەت ئەو كاتەش كه باوكى بوە كەسىكى دىكتاتور و دەستى گرت بەسەر نيوەى گۆى زەوى دا ئەو وەك كەسىكى كارەباچى و ميكانىكى كارى ئەكرد. ستالین بۆ دوومین جار ھاوسەرگىرى لەگەل "ناديا ئاليليرفا" كرد كه ئەویش دو مندالى بۆ ھىنايە بون كه يەككىيان كور بو ناوى قاسىلى بو و ئەوى دىكەشيان كچ بو و ناوى سفىتلانا بو. قاسىلى دواتر بو بە جەنەرال لە ھىزى ئاسمانى يەكىتى سوڤىت و ھەرئەویش بو كه سەرپەرشتى نمايشە ئاسمانىەكانى ئەكرد، دواى مردنى باوكى ئەویش لە يادكرا و لەبىرچۆوہ.

ھاوسەرگىرى دووہمى ستالین سەرکەوتو نەبو لەبەر ئەوہى كه چاوى كەوت بە ئافرەتىكى جولەكەى سەرەنج پراكىش بەناوى روزا كانموفىتس و بۆ ماوہىەك وەك ھاوسەر لەگەلى دا ژيا بەلام ئەوہندەى نەبرد كه ناديا خۆيكوشت. ھەر وەك ديارە كه خۆكوشتنى ھاوسەرەكەى پەيوەندى بە چىرۆكىكى خۆشەويستى يەوہ نىە بەلكو بەھۆى ئەو خەمە زۆرەوہ بو كەتوشى ھات لەدەرەنجامى ئەو توندوتىژىيەى كه ھاوسەرەكەى ئەنجامىدا لە دژى نەيارەكانى كه ناديا پىى وابو لە پوى ئاينىيەوہ براى ئەون.

پۆزا كانمافوفىتس خوشكى لازار كانمافوفىتسە كه سەركردەيەكى كۆمۆنىستى بەناوبانگ بو لە سەردەمى ستالین و ئەندام بو لە مەكتەبى سىياسى (پۆلىتېرۆ) پارتى كۆمۆنىستى يەكىتى سوڤىت، ستالین پۆلى سەركردايەتى لە شۆرشدا پى بەخشى و كردىە سەرپەرشتىارى پىشەسازى قورس. دواتر بوە كەسىكى زۆر نزيك لە ستالین تا كاتى مردنى و ھاتنى سەرۆكى نوئى يەكىتى سوڤىت كه خرۆتشوف بو، بە ھاتنى خرۆتشوف بەركەنار كرا لە كارى سىياسى... ناوبرا و توانى كه كچەكەى ستالین سفتلانا لە كورپەكەى خۆى ميخائىل مارەبكات لە ۱۵ تەموزى ۱۹۵۱ . لە راستىدا سفتلایا ھاوسەرى كەسىكى دىكە بو كه بېرىار لەسەر ئەم ھاوسەرگىرىيە درا و كەسىش ھىچى

لەبارەى ھاوسەرى يەكەمەو نەبىست جگەلەوہى كە لە ناكاو لەسەر رىگە لادرا.. ھەرەك چۆن كە ستالین پۇزا كىنما فوفىتشى ھىنا دواى ئەوہى كە ھاوسەرى دووہى لە رىگەى خۇكوشتنەوہ لەسەر رىگە لابرا...

پاستى گەلىكى سەرنج پاكىش:

بەم شىوہىە ستالین ئەزىا لە خىزانىكى نىمچە جولەكەدا: ھاوسەرەكەى جولەكە بو و ھاوسەرى كچەكەشى جولەكەبو و ھاوپى نىزىكەكەشى برابى خىزانەكەى بو كە ئەویش جولەكە بو.. ئەمانە پاستى گەلىكى مىژوین كە ناكرىت مشت و مپى لەبارەوہ بكرىت.. بەلام لەگەل ئەوہشدا ئەوہ تەواوى پاستىكە نىبە لەبەر ئەوہى كە جىگرى سەرۆك لە سەردەمى ستالین و ەزىرى دەرەوہى كە ناوى مۇلتۇف بو ھاوسەرەكەى جولەكەبو و لەھەمان كاتدا خوشكى سەرمایەدارىكى ئەمەرىكى گەرە بو بەناوى "سام كارب" كە خارەنى كۇمپانىاى مەزنى "كارب ئكسپورتىنگ" بو كە لەبوارى ھىنانى كالادا كارى ئەكرد و نىوہندەكەى دەكەوتە وىلايەتى "كونىكتىكوف" لە ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا... كچەكەى مۇلتۇفیش دەستگىرانى فاسىلى كوپى ستالین بو.. بەم شىوہىە بە رونى دەرەكەوئىت كە مەكتەبە سىياسىيەكەى ستالین كە دەستى گرتىبو بەسەر تواناو داراىى پارتى كۇمۇنىستى يەكىتى سۇقئىت و جىھانى كۇمۇنىزم وەك خىزانىك وەھابو كە ھاوسەر و كوپرەكان تىايدا جولەكە بون^{۸۶}

گومانى تىدا نىبە كە ئەمە پۇشناىى ئەخاتە سەر لایەنە شاراوہكانى ئەو گۇرانكارىيە رىشەبىانەى كە لە يەكىتى سۇقئىت پرويان دا لە كاتى ھاتنە سەركارى خروئتشوف و بوہ ھوى ئەوہى كە ھەلوئىستى دوژمنكارانە وەربگرىت بەرامبەر بە ھاوہلە كۆنەكان و پاكتاو كردنى سەركردەكانى دەولەت و پارتى

(^{۸۶}) لىزەوہ دەرەكەوئىت كە چۆن ولاتە يەكگرتوہكانى ئەمەرىكا و يەكىتى سۇقئىت ھەر لە سەرەتارە لە كىپرەكى ئەوہدابون كە كاميان دان بە دامەزاندنى دەولەتى ئىسپرائىل دا بەئىنئىت.

کۆمۇنىستى و مەكتەبى سىياسى. ھەربەرەش نوەستايەوۋە بەلكو ھەلسا بە گۆشەگىرکردىيان لە پوى ژيانى سىياسى و پەردە لەسەر لادانىيان لە بەرامبەر گەلى روسيا و جىهان.

بەر لە شۆپشى ئۆكتۇبەر لە سالى ۱۹۱۷ دەرفەت بۇ ستالين پەخسا تا دەرىكەوئىت لەنىو شۆپشگىرەكاندا كە نۇرىنەيان لە ناو زىندان دا بون. بەلام لەگەل ئەوئەشدا نەيتوانى ھىچ پۇلىكى پۇنەرايەتى وەرىگىرت لەناو پارتى كۆمۇنىستى تەنھا ئەو كاتە نەبىت كە لىنن نەخۇش كەوت، دواى دروست بونى مەملانىش لە نىوان خۇى و تېرۇتسكى دا و دواتر بە پاكتار كەردنى توانى دەسەلات بگىرتتە دەست و تا كاتى مردنى لەو پۇستەدا بىمىنىتەوۋە.

قۇناغەكانى سەرکەوتن:

پەنگە لىرەدا پىئويست بىت كە باس لە قۇناغەكانى سەرکەوتنى ستالين بگەين لە دەسەلات دا. كاتىك كە لىنن نەخۇش كەوت لە يەكى ئازلىرى ۱۹۲۲، دەسەلات بەخسرا بەھەر يەك لە ستالين و زىنۇفیف و كامىنىف، دواى ئەو پوداوەش ئەوئەندەى نەخاياند كە لىنن كۆچى دوايى كەرد.

سەرکردايەتى مەكتەبى سىياسى ئەو كاتە پىك ھاتبو لە ھەر يەك لە لىنن، زىنۇفیف، كامىنىف، تېرۇتسكى، بوخارين، تۆمسكى و ستالين.

زىنۇفیف و كامىنىف دەستە راستى لىنن بون، ئەمەش واى لەو دو كەسە كەردبو كە وەك ئەندامانى مەكتەبى سىياسى سەيرى خۇيان بگەن. تېرۇتسكى لە كىتەبەكەى كە دواتر و لە ژىر ناوى ستالين چاپى كەرد لە پەردەكانى ۴۸ - ۳۲۷ دەلئىت: "زىنۇفیف بە شىوہى سەرۆك و ژىر دەست مامەلەى لەگەل ستالين ئەكەرد، كامىنىفیش بە شىوہىەكى گالته جارپانە مامەلەى لەگەل ستالين ئەكەرد".

ئەم دوانە وەك نەيارى سەرەكى بۇ دەسەلات سەيرى تېرۇتسكىيان ئەكەرد لەدواى مردنى لىنن، ئەو كاتە ئەندامانى مەكتەبى سىياسى وا سەيرى

زىنۇفېيان ئەكرد وەك تەنھا كاندىد بۇ سەرۇكايەتى كىردنى مەكتەبى سىياسى،
ھەر بۇيە ئەركى وتاردانىان پىدا لە كۆنگرەى دوانزەھەمى پارتى كۆمۇنىستى،
ئەو ئەركە تەنھا لىنن پىي ھەل دەستا بەر لە مردنى، بەلام ھەر زو زىنۇفېف
لەو ئەركەدا شىكستى ھىنا و بەمەش ستالین ئەو ھەلەى قواستەوہ و دەستى
كىرد بە بەرپۇہە بردنى كۆبونەوہكان، كاتىكىش كە كۆنگرە كۆتای پىھات،
ستالین توانى بوى كە پۇستى يەكەمى پارتەكە بۇ خۇى مسۆگەر بكات،
دۇخەكە بەم شىوہىە ماىەوہ تا كاتى مەرگى لىنن لە سالى ۱۹۲۴.

دواتر ستالین لە نىسانى سالى ۱۹۲۵ توانى كە تىرۇتسكى كەنار بخت لە
پۇستەكەى خۇى وەك نوینەرى گەل بۇ كاروبارى بەرگى (وہزىرى بەرگى)،
دواتر دژايەتى ھەر يەك لە زىنۇفېف و كامىنىفى كىرد و لە برى ئەوان لەگەل
بوخارىن و رىكۇف و تۇمسكى يەكى گرت، بەمەش زىنۇفېف و كامىنىف لەگەل
تىرۇتسكى يەكيان گرت و بەرەيەكى نۇپۇزسىيۇنيان لە دژى ستالین دروست
كىرد، بەلام ئىدى ئەم ھەنگاۋە درەنگ بو... بەم شىوہىە ستالین توانى لە
شوباتى ۱۹۲۶ زىنۇفېف لە مەكتەبى سىياسى دەر بكات و دواتر لە
سەرۇكايەتى يەكىتى سۇقىت و سەرۇكايەتى ئەنتەر ناسىيۇنالى سىپەمىش
دەرى كىرد، دواتر نۇبە ھاتە سەر كامىنىف و تىرۇتسكى و لە سالى ۱۹۲۶
ئەوانىشى دەرى كىرد لە مەكتەبى سىياسى، لە سالى دواترىشدا ھەر سى
نەيارەكەى لە لىژنەى ناوہندى پارتى كۆمۇنىست دەر كىرد و دواتر لەتەواوى
پارتەكە دەرى كىرد... لە سالى ۱۹۲۷ تىرۇتسكى دوا ھەولى دا بۇ راپەرىن لە
دژى ستالین و تاوانبارى كىرد بەوہى كە لە ئايدىيۇلۇجىاي ماركسىەت ھەل
گەپراوہتەوہ و دەسەلاتىكى دىكتاتورى دامەزراندوہ، وەلامى ستالین بۇ ئەم
تۆمەتانە زۇر توند بو و دەستى كىرد بە ھەلمەتىكى پاكتاوكىردنى گەورە كە
تىايدا بە مليۇنەھا كەس گىانيان لەدەست دا و بە ھەزارەھا كەس پەوانەى
سايبرىا كران... ئەلبەتە ئەم راستيانە دواتر لە لايەن خرۇشۇفەوہ ئاشكرا
كرا...

ستالين له ههلمهتي پاكتاو كردندا كه دورخستنه وه و زیدانی كردن و له سیداره دانی له خو دهگرت، زۆرینهی سهركرده كانی پارتی كۆمونیستی له ناو برد له جوله كه كان ئهوانه ی كه یه كه مین كهس بون كه شوپشی كۆمونیستیان دهست پیکرد كه له نیویشیاندا كه سانیکى تپۆتسكى، زینوفیف، كامینیف، مارتینوف، زاسولیتش، ئاكسلرود و مارتوف و هتد هه بو... بهم شیوهیه له كاتی مردندا ستالین كهس له دهروبهری نه بو جگه له خیزانه كه ی پوژا كانوفیتش و خوشكه كه ی لازار كاگانوفیتش، لیکۆلینه وه یه کی شیکاریش له ههلمهتی پاكتاو كردن و قوناغه كانی ژیانى ستالین پیمان دهلیت كه په یوه ندییه کی توندوتۆلى شاراره هه بو له گه ل هیزه شاراره كاندا، نه و كۆمه له یه دهستی ستالینی كرده وه تا هه مو نه یاره كانی له ناو بیات ته نانه ت به جوله كه كانیشه وه، له مه شدا به لگه ی یه كلا كه ره وه هه یه له سه ر ئه وه ی كه نه م هیزانه هه یج قورساییه ك دانانین بۆ هه یج هاوپه یمانیک ته نها نه و كاته نه بیته كه بونی له بهرژه وه ندی خویاندا بیته.

جەنگى ئابورى جىھانى

زىنجىرەى پوداۋەكان ئەمان گەيەنن بە جەنگىكى ئابورى سەرتاسەرى ھەمە لايەن، ئەو شەپەى كە تەواۋى جىھانى گرتەۋە لە پىش جەنگى جىھانى دووھم لەبەر ئەۋەى ئەو جەنگە ئابورىيەى كە بە كورتى دىيىنە سەرى بەلگەيەكى حاشا ھەلنەگرە لەسەر ھاۋپەيمانى نەيىنى لە نيوان ستالين و ھىزە شاراۋەكان:

لە دواى كۆتايى ھاتنى جەنگى جىھانى يەكەم، ھىزە شاراۋەكان كاريان بۆ دو ئامانج ئەكرد و ئەوانىش برىتى بون لە:

- ئامادەكارى كردن بۆ جەنگى جىھانى داھاتوى دووھم.

- دەست گرتن بەسەر زۆرتىن پارەى گەلان، ئەمەش ئامانجىكى

ھەمىشەيە.

بى گومان ئامانجى يەكەم واى ئەخواست كە پىلانگىپران دو ھۆكارى سەرەكى بەدەست بەيىنن، يەكەمىيان ھۆكارى دەرونى واتە ئامادەكردنى جىھان - بە تايبەت ئەوروپا - لە پوى دەرونى و بىرەۋە بۆ شەپ و دروست كردنى كىنە و پق و ھتد... لەم بارەۋە قسەمان زۆر كرد، بەلام ھۆكارى دووھم برىتى بو لە دروست كردنى جۆرىك لە ھاۋسەنگى لە نيوان ئەو دو سەربازگەيەى كە ئەمادە دەبون تا بچنە شەپەۋە.. بەو پىيەش كە ئەو دەۋلەتانەى كە بە سەرکەوتوى لە جەنگى جىھانى يەكەم ھاتبونە دەردەۋە ۋەك ئەمەرىكا و فەرەنسا و بەرىتانيا، بەھىزتر و دەۋلەمەند ترىبون لە ئەلمانىاي برىندار، كە واتە دەردەنجامى لۆژىكى بۆخۆى پون دەبىتەۋە: ئەۋىش برىتىيە لە دوبارە چەكدار و پىشەسازى كردنى ئەلمانىا و ئەو ۋلاتانەى كە سەرمايە دارە جىھانىيەكان ئەيخەنە پال ئەلمانىا... ھەرۋەھا لە ھەمان كاتدا كار ئەكەن لەسەر لاۋزا كردنى

بەرھى پۇژناوا تا ئاستى پىئويست و ھىنانى سەرمايەكان بۇ بواری پيشهسازى سەربازى تا بتوانىت له كاتى پىئويست دا چالاكى ئابورى بخاته پىناو بەرھەم ھىنانى جەنگى يەوہ .

ليژەدا پونكردەنەوہى پىئويست ئەدۆزىنەوہ بۇ ئەو مەتەلە سەرسوپھىنە كە جىهان سەراسىمە لە بەرامبەريدا وەستا لە دوای جەنگى جىھانى دووہمەوہ، ئەو نەيىنەش برىتية لە بىندەنگى ولاتە پۇژناوايىيەكان و حكومەتەكەى ستالين لە بەرامبەر دوبارە خۇ پۇرچەك كدرنەوہى ئەلمانىاي نازى و دەرکەوتنى ھىتلەر و ھىدى ھىدى بە ھىز بون و پەلامارە يەك لە دوای يەكەكانى (داگىر كىرنى نەمسا و ھتد...) و دەستەوہستان لە بەرامبەريدا لە كاتىك دا كە ھىتلەر زۆر بەھىز نەبوۈ ۸۷...

لەگەل ئەوہشدا پىلانگىژەكان چاويان ھەلنەبېرى لە نامانجى دووہمىيان كە برىتى بو لە ھەلمۇزىنى دارايى گەلان، ئەو پلانەش كە بۇ ئەم قۇناغە دايان نابو برىتى بو لە جەنگىكى ئابورى سەرتاسەرى.

لە نىوان سالىەكانى ۱۹۲۲ - ۱۹۲۵ ئەو جەنگە ئابورىيە ئەزمون كرا بە شىوہيەكى ئاسايى و پىكخراوہ مالىيە جىھانىيەكان پارەى زۆريان خسە بازارى ولاتە سەركەوتو و بى لايەنەكان ئەمەش بوہ ھۆى بەرز بونەوہى نرخ و زۆر بونى بەرھەم ھىنان و چالاكى ئابورى، دواتر لە ناكاو ئەو پارانە كىشترانەوہ و لە سالى ۱۹۲۵ قەيرانىك دروست بو بوہ ھۆى دا بەزاندىنى بەھاي دراو. كاتىكىش كە ئەو پىكخراوہ جىھانىيانە پارەكانىيان خستەوہ بازاپ لە پىنگەى قەرز

(۸۷) بەم شىوہيە جىهان راستىيەكى ترسناكى بۇ ئاشكرا ئەبىت لەسەر كوشتارى جولەكە لەسەر دەستى ھىتلەر و زايۇنىزىمىش وەك پاساويكى سەرەكى بەكارى ئەھىنىت بۇ راكىشانى ھاوسۆزى جىهان بەلای خۇيدا لە كاتىكدا كە ئەو كارە لە لايەن سوخۇرە جىھانىيەكانەوہ بەرنامەى بۇ دارىژرابو ئەو كەسانەى كە بى باكن بەرامبەر بە پەقورباني كىردنى مليۇنەھا كەس تەنانت لە خۇشيان تەنھا لە پىناو سەرخستنى پلانە دۆزەخىيەكەيان...

و کرینه وه دوباری به های دراو گه پرایه وه و پوی له بهرز بونه وه کرد و بهو شیوه یه ش نهو پیک خراوانه قازانجی پیویستیان کرد...
نهو کاته سوخوره جیهانه یه کان دننیا بون له سهرکه وتنی پلانه که یان له درای نه م تاقی کردنه وه یه وه هر بویه دهستیان کرد به چالاکی سهره کی که بریتی بو له کاری سهره کیان و بوه هوی دروست کردنی قهیرانیکی جیهانی که زورینه ی ولاتانی ناوچه که ی گرته وه له سالنی ۱۹۳۰، نهو قهیرانه ی که ناوی لینرا قهیرانی گه وه، نه م پلانه جیبه جی کرا به هاوکاری ستالین و سوخوره جیهانیه کان.

نه م پرۆسه یه به وه دهستی پیکرد که پیکخراوه داراییه جیهانیه کان دهستیان کرد به کیشانه وه ی پشتیوانی دارایی له کومپانیاکانی گواستنه وه ی وشکانی نه مریکا به تایبته و پوژناوا به شیوه یه کی گشتی و له هه مان کاتدا دهستان کرد به پیدانی قهرزی گه وه به مهرجی سهرنج پراکیش و ناسانکاری کردن به که شتی نه لمانیه کان به تایبته ی و یابانی و ئیتالیه کان ی به شیوه یه کی گشتی و نه م ش بوه هوی بوژانه وه ی جولانه وه ی که شتی کان به تایبته که شتی کان ی گواستنه وه ی دانه ویله و گوشتی به ستوی نه مریکی و یابانی که به بی وهستان به ناو ده ریاکانی جیهاندا له سورانه وه دابون.

دواتر قوناغی دووه می پرۆسه که دهستی پیکرد، بانکه گه وره کان و لقه کان ی نهو قهرز و سلفانه یان پراگرت که ده یان دا بو ناردنی دانه ویله و گوشتی به ستو و له قوتونراو بو بازاره کان ی جیهان سهرباری وه ستانی پیدانی قهرز بو قوناغه کان ی به ره م هینانی له نه مریکا به تایبته و پوژناوا به شیوه یه کی گشتی، تا وای لیته ات که نهو کالایانه له نه مباره کاندا که له که بون و له لایه کی دیکه وه تیچونی هه لگرتنیان تا دهه ات زیادتر ده بو و سودی قهرزه کانیش تا دهه ات زیادتر ده بو... له لایه کی دیکه وه پیژیه کی زور له گوشت و دانه ویله به نرخ ی هه رزان پزانه ناو بازاره کانه وه به که متر له نرخه جیهانیه که ی... سهرچاوه ی گوشته کان ئوستورپالیا و نه رجه نتین بون، به لام دانه ویله که سهرچاوه که ی پوسیا بو، ستالین زورینه ی به روبونی ناوخوی دانه ویله ی

دابه‌ریکخراوه داراییه جیهانیه‌کان به نرخیکی زور کهم ئەوانیش ئەو دانه‌ویله هه‌رزانه‌یان خسته ناو بازاره‌کانه‌وه، ئەلبه‌ته ستالین ئەو دانه‌ویله‌یهی به زور له کینگه هه‌روه‌زیاکان و جوتیاره ئۆکرانیه‌کان وه‌رگرتبو که دهره‌نجام بوه هوی دروست بونی نا‌ئارامی خویناوی و بلاو بونه‌وهی برسیستی له‌ناو پوسه‌کاندا.. ئەمانه راستی گه‌لیکی حاشا هه‌لنه‌گرن و راشکاوانه‌ن که‌سه‌رۆک خرۆشوف له کۆنگره‌ی گشتی پارتیه کۆمۆنیستییه‌کان ئاشکرای کرد و تیایدا هیرشی کرده سه‌ر ستالین و وتی که به‌نرخیکی زور هه‌رزان دانه‌ویله‌ی روسی فرۆشته‌وه به سه‌رمایه‌داره جیهانیه‌کان و جوتیاره پوسه‌کانی برسی کرده، هه‌وه‌رها به راشکاوی باسی له کوشتاره‌کانی کرده که ئەو کاته و له‌سه‌ر ده‌ستی ستالین ئەنجامدراوه.. ئەو دهره‌نجامه‌ی که ستالین ده‌یویست له خسته‌ه پوی دانه‌ویله به‌و نرخه هه‌رزانه بریتی بو له‌وه‌ی که په‌کی ئابوری ئەوروپا و ئەمه‌ریکا بخت له دهره‌نجامی ئەو بی بازارپیه‌ی که هه‌ردو که‌رتی دانه‌ویله و گوشت ئەگریته‌وه، په‌نگه ئەو پیی وابوییت که ئەو قه‌یرانه ئابورییه و ئەو نا‌ئارامیه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌ی که له دهره‌نجامی ئەو قه‌یرانه‌وه ئەکه‌ویته‌وه ئەبیته هوی هه‌لگیرساندنێ شۆپی کۆمۆنیزم له پۆژئاوا. ئەلبه‌ته پوداوه‌کان ده‌ریان خست که ئەو بۆچونه زور ساویلکانه بوه، هه‌ر وه‌ک چۆن خرۆشوفیش باسی لیه‌وه‌کرد و په‌تی کرده‌وه. به‌لام سوخۆره جیهانیه‌کان گه‌یشته ئەو ئامانجه‌ی که مه‌به‌ستیان بو، قه‌یرانی ئابوری گه‌وره دروست بو له ئەمه‌ریکا به تایبته دواتر ئەوروپا و جیهان به گشتی و به تایبته که‌رتی کشتوکال و خۆراکی گرته‌وه له ئەمه‌ریکا و خۆرئاوا و کاری کرده سه‌ر ئابوری گوند له ته‌واوی ئەو ولاتانه‌ی جیهان که دانه‌ویله و گوشتیان به‌ره‌م ئەهینا. به‌م شیوه‌یه دارمان له بواره‌کانی ئابوری و کۆمه‌لایه‌تی دا هاته ئاراوه و به‌های دراو و پشک و مولک هاته خواره‌وه له به‌رامبه‌ر ئەو په‌هن و بیمه‌و سودانه‌ی که بانکه‌کان له سه‌رتاسه‌ری جیهاندا دا‌بویان بۆ به‌ره‌و دان به که‌رتی کشتوکال. کاتیکیش که قه‌یران گه‌یشته ترۆپیک ری‌کخراوه داراییه جیهانیه‌کان ده‌ستیان کرد به کرینی سه‌نه‌د و پشک و په‌هنه‌کان به نرخیکی زور کهم. به‌م شیوه‌یه به ملیۆنه‌ها دۆلار

چوۋ خەزىنەى سوخۇرە جىھانىيەكانەوہ.. ئەلبەتە بە رىك كەوتن لەگەل ستالين و بە پىك هاتن لەگەلى..

ئەم قەيرانە بوە ھۆى خۇكوشتنى زۆرىك لە زىان لى كەوتوان و ويران بونى مالانىكى زۆر و بلاو بونەوہى گەندەلى و لەشفرۆشى و دزى كردن بە شىوہىيەكى بەرفراوان، ئەلبەتە ئەمە شتىك نىيە كە سوخۇرە جىھانىيەكان ھىچ بايەخىكى پىچ بدەن، بەلام ستالين وەك دەرکەوت بە مليۇنەھا جوتيارى كرده قوربانى بۇ سوخۇرە جىھانىيەكان، ئەو كارەشى زۆر بە خوین ساردى ئەنجام دا وەك ھەنگاويكى ستراتىجى لەو گەمە ترسناكەى كە خوشى نە ھىچ بەھايەكى بۇ دانا و نە ھىچ بەھايەكىشى دانا بۇ ئازارى مۇرقايەتى بە گشتى و گەلەكەى بە شىوہىيەكى تايبەت.

بۇ ئەوہش كەلە ناوہپۇكى راستەقىنەى ئەم پىرۇسە ئەھرىمەنىيە تى بگەين پىويستە لەسەرمان كە ھەل و مەرجى ئابورى جىھان بە نمونە بەئىننەوہ لەكاتى توند بونەوہى قەيرانە گەورەكە لە نىوان سالەكانى ۱۹۲۹-۱۹۳۰، بى بازارى بالى كىشاوہ بەسەر ئەمەرىكا و ولاتە ئەورۇپىيەكان ئەوانەى كە دانەويئە و گوشت بەرھەم ئەھىنن، بەرھەمەكانيان لە كۇگاكاندا بەسەر يەكدا ھەندراوہتەوہ بە بى ئەوہى كەس لىيان بىرپىت، كەشتىيەكان لە شوئىنەكانى خۇياندا چەقيان بەستوہ و ناتوانن بىجولنن، لە كاتىك دا كە برسىتى بە مليۇنەھا كەس لە زۆر شوئىنى جىھان لەناو ئەبات، تەنانەت لەو ولاتانەى كە بۇخۇيان دانەويئە و گوشت بەرھەم ئەھىنن... لەو قەيرانەدا ئەلمانىا و ئىتالىا و يابان بەدەر كردان و كەشتىيەكانيان بەكار ھىترا بۇ گواستىنەوہى دەريايى بە تايبەت گواستىنەوہى دانەويئەى روسى و گوشتى ئوستورالى و ئەرجەنتىنى و كالا ھەرزان بەھاكانى يابان ئەمەش بوە ھۆى بوژانەوہى ئابورى ئەو ولاتانە و بەئىز بونيان.. ھەروہا لە دەرەنجامەكانى ئەو قەيرانە دەرکەوتنى فرانكلين رۇزفيلت بو لە ولاتە يەكگتروہكانى ئەمەرىكا كە ھەستا بە گرتنە خۇى سياسەتى بەناوبانگى گۆپىنى سەرمايەى ئەمەرىكى بۇ پىشەسازى و بە جىھىشتنى زەوى و زارىكى زۆر بۇ كشتوكال كردن تيايدا لە بەرامبەر قەرەبو

کردنەوہی خاوەنەکانی لە کاتیگدا کہ سێ بەشی جیہان ئەنالینن بە دەست
 برسیتی یەوہ . پۆزفیلت لە سەر بنەمای ئەم سیاسەتە لەھەلبژاردنەکاندا
 سەرکەوتنی بەدەست هینا و قەیرانیش کوتایی پی ھات و سەرمايەکانیش کہ
 خزانە بواری پیشەسازییەوہ بو بە پیشەسازی لە جەنگی جیہانی دووہمدا..
 سوخۆرہ جیہانیەکان ھەرۆک ئەبینن بە دو ئامانج گەیشتن: ھاوسەنگی
 ئابوری و پیشەسازی لە نیوان ئەوروپای پوژئاوا و ئەمەریکا لە لایەک و
 ئەلمانیا و ئیتالیا و یابان لە لایەکی دیکەوہ و ئاراستی کاری ھەموان پوہ و
 پیشەسازی گۆرا و ئەوہندەئەبەرد کہ بەرہو بەرھەم هینانی جەنگی گۆرا، واتە
 ئامادەکاری کردن بو جەنگ و ئەمەش ھەرۆک پیشتەر ئامارەمان پیدای ئامانجی
 سەرەکی بو.

بەلام ئامانجی دووہم بریتی بو لەوہی کہ دەست بگرن بەسەر زۆرتترین مولک
 و مالی خەلکی لە بەر فراوانترین ئاستدا.

سیماکانی ئەم قەیرانە کہ لە میژودا بە قەیرانی گەورەئە سەرمايەداری
 ناسراوہ لە نیوان سالیەکانی ۱۹۳۱-۱۹۳۲ پوی لە کہم بونەوہ کرد تا ئەوہی لە
 سالی ۱۹۳۳ بەیەکجاری کوتایی پی ھات ئەمەش لە دەرەنجامی ئەوہی کہ
 سوخۆرہ جیہانیەکان سەرمايەییەکی زۆریان خستە بازارەوہ و ئەمەش دوبارە
 ئالوگۆپی بازرگانی و سەرف بونی کالای دروست کرد، ئەو کالایانەئە کہ
 سوخۆرەکان زۆر بە ھەرزان دەستیان کەوت، بەلام ستالین بی گومان سەرکەوتو
 نەبو لەوہی کہ شوپی کۆمونیستی لە پوژئاوا دروست بکات بەلکو تەنھا
 سەرکەوتو بو لەوہی کہ ژمارەییەک بکاتە خاوەن ملیارەھا دۆلار لە سەر شانی
 گەلی روسیا بە تاییبەت جوتیار، سەرباری گەلانی دیکەئە جیہان. ستالین دواي
 ئەوہی کہ ئیدی کار لە کار ترازابو بۆی دەرکەوت کہ ئەو لایەنیکی بوہ لەو ریک
 کەوتنە شارەوہییەئە کہ لەگەل سەرمايەدارە جیہانیەکاندا بەستراوہ، پەنگە ھەر
 ئەمەش بیٹ ھۆکاری سەرەکی ئەو مەملانیییەئە کەلە نیوانیاندا ھەبوہ و
 سیماکانی لە سالی ۱۹۳۶ ھوہ ئیدی وردە وردە دەرکەوت و شکایەوہ بەسەر
 ژمارەییەکی دیکە لە سەرکردە کۆنەکانی کۆمونیزم و پاکتاوکران. کاتیگ کہ

قهیرانه گه وره که دروست بو جیهان نهیده زانی که پروه و چاره نویسیکی دیاری
کراو نه چیت که نه ویش جهنگی جیهانی دوومه.. ههروهها ژماره یهکی که م
نهوه یان ده زانی که کریکاری نه مریکی و کارمندی فهره نسی وجوتیاری
پوسی و تورکی دهست گیری پوژه لاتی سهرجه میان له ناو نه و قهیرانه دان و
قوریانی پیلان گیری یه کن که جولینه ره کانی سهرانی سهرماییهی جیهانن و
جوله کن.

به شى دههم

ئەو روداوانەى كە ھۆكار بون بۆ ھەلكىرساندى جەنگى جىھانى دووھم

ليزەدا ئەگەينە قۇناغىكى نويى لە قۇناغەكانى ميژوى مروڤايەتى كە بۇ نەوھى ئىستا زۆر جىگەى بايەخە لەبەر ئەوھى ئەوھ ئەو قۇناغەيە كە تيايدا ئەو جىھانە دروست بو كە ئىستا ئىمەى تىدا دەژين و بە شىوھەيەكى راستەوخۇ لە ژىر كارىگەرييەكانى دايىن، مەبەستىشمان لىي ئەو قۇناغەيە كە لەدوای جەنگى جىھانى يەكەمەوھ دەستى پىكرد و بە جەنگى جىھانى دووھم كۆتای پىھات لە سالى ۱۹۳۹. ئىمە لە دوبەشى پىشودا پەردەمان لەسەر راستى ھەلوئىستى جىھانى و لايەنە شاراوھەكانى سياسەتى ئەوروپى ھەلمالى. ھەروھەا دەرمان خست كە چۆن سوخۆرەكان دەرفەتيان پەخساند بۇ دوبارە خۇ پەر چەك كەردنەوھى ئەلمانیا بە بى ئەوھى كە ستالين و پۇژئاوا ھىچ جۆرە ھەلوئىستىكيان ھەبىت. ھەروھەا ئەو ھۆكارانەشمان پون كەردەوھ كە وای لە ستالين كەرد بەلین بدات بە مەشق كەردن بە ئەفسەرەكانى ئەلمانیا. تىكراى ئەمانەوھ خاوەن سەرمايە جىھانىەكان پىشتىوانيان دابىن ئەكەرد بۇ پىشەسازى ئەلمانیا. ھەر وەك باسمان كەرد ئەو دۇخەى كە ھىزە شاراوھەكان دروستيان كەرد دەرەنجامەكەى دروست بونى كەسىكى وەك ھىتلەر بو. ئەلبەتە ئەبىت ئىمە بۇ ئەوھى لە راستى ئەو ھۆكارانە بگەين كە پىگەى خۇش كەرد بۇ دەرکەوتنى

ھېتلەر و دواتر دروست بونى ھەلۋىستى ئەوروپا پىنويستە لىنكۆلېنەرە بگەين
لە لايەنە شاراۋەكانى سىياسەت لەو ماۋەيەي كە لە سالى ۱۹۲۴ ەوۋە درىژ بۇ
وھتا سالى ۱۹۳۴.

گەلى ئەلمانى لە جەنگى جىھانى يەكەم ھاتەنەرەوۋە بە دلېكى پېر لە پەژلەر
لەبەر ئەوۋەي پىنى وابو - ھەر وەك پىنشتەر باسماڭ لىنۋەكرد - پەيماننامەي
قىرساي كۆتى كردوۋەو مەرج و سزا گەلېكى زۆرى بەسەردا سەپاندوۋە،
ھەرۋەھا بىنى كە ئانارامى كۆمەلایەتى و سىياسى تەواۋى ولاتى گرتبۆۋە و
سىستەمى دەسەلاتىش بىسەرەوبەرى تىكەوتبو و دەسەلات پەوۋە و پوخان
ئەپۆيش لە كاتىكدا كە گەلى ئەلمانىا لە جىھاندا بەرە ناسراۋە كە گەلېكى
چالاک و زىندوۋە و گەلانى دىكە ئىرەپىيان بەر گەلە دەبىرد. ئەر ئانارامىيە تا
دەھات زىادو زىادتر دەبو بە تايبەت ئەو كاتەي كە پۇژنارا زىادتر گەلى ئەلمانى
بىرىندار ئەكرد، ئەو گەلەي كەلەسەر چۆك كەوتبو. لەكەن ئەوھشدا كە گەلى
ئەلمانىا ئەو سوكاىەتى كردنەي پۇژناۋاي بە بىدەنگى قبول ئەكرد بەلام لە
ئاخىدا خەم تىكەلى كىنە و پق دەبو و تا دەھات گەرەتر دەبو. زۆرىنەي
ئەلمانەكان ئەيانزانى كە ئەلمانىا شىكستى نەھىناۋە بەلكو زىادتر لە
سەرکەوتنەۋە نىزىك بوە تا شىكست: باشە ئەوۋە سوپاي ئەلمانىا نەبو كە لە
سالى ۱۹۱۸ دا لەتەواۋى بەرەكان ھىرشى دەست پى كىرد؟ ئەلمانىا لە
كۆتايىيەكانى جەنگدا ھىشتا ھەر خاۋەن دەست پىنشىخەرى بو لە شەردا... بەلام
لېدان لە پىشتەۋە و ناپاكي جولەكەكان و ھەستانيان بە پىنكىستى ئانارامى و
خۆپىشان دان لەناۋ پىزى ھىزە چەكدارەكان لە لايەك و جولاندنى ولاتە
يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا و تەواۋى ولاتانى جىھان لە دىژى ئەلمانىا لە لايەكى
دىكەۋە، سەربارى ئەو پۆلەي كە كۆمۇنىستەكانى ئەلمانىا بە پابەراىەتى پۇزا
لۇكسمبۇرگ گىپرايان لە دىژى ئەلمانىا وای كىرد كە گەل وا لە كۆمۇنىستەكان
بېروانىت كە ھاۋپەيمان و ھاۋبەشى جولەكەكان بون تا پىكەۋە گورزىكى كەمەر
شىكىن لە ئەلمانىا بەدن.

دواتر په يماننامه ي قيرساي هات له ناو گيژاوي قهيرانى سياسى دا و
جوله كه كان پوليكى دياريان هه بو تيايدا هر وهك پيشتر به دريژى نامارژمان
پيدا، سرجه م نه م روداوانه هوکار بون تا هيدي هيدي يري توله سندنه وه به
قولى رهگ دابكوتنى له لاي گه لي نه لمانيا.

هوکارى نابورى:

نه وه تهنه گه لي نه لمانيا نه بو كه نه وه هسته ي هه بو به رامبهر به جوله كه و
كومونيسته كان، به لكو نه وه هسته هاوبهش بو له نيوان گه ل و بيرياره دهسته
بژيره كاندا و له سهروى هه موشيانه وه پياوانى دهولت و پسپوره نابوريه كان.
نه لبه ته كه نه وه پسپورانه زيادتر بايه خيان به بواريكى ديكه ي گرنگيش ده دا كه
نه ویش بواری نابوری بو... نه وه پسپورانه درکیان به و چاله کردبو كه تني
كه وتبوون دواى نه وه ي كه سوخوره جيهانيه كان توانيان دهست بگرن به سر
نابورى نه لمانيا و واى لي هاتبو كه نابوريه كه ي تهنه و به شيويه يكي سره كي
پشت بيه ستيت به قهرزي دهره كي كه به شيويه يكي راسته وخو ياخود
ناراسته وخو نه وه قهرز دهرانه په يوه ندييان به ريکخواه جيهانيه كانه وه هه بو.
سياسه ت مه دارو پسپوراني نه لمانيا بي ناگا نه بون له مه ترسي نه وه سود و
به هره نه ي كه كه له كه ده بو له دهره نجامي قهرزه دهره كيه كان... به و پنيهش كه
ته نه ا ريگه بو دانه وه ي قهرزه كان دانانى باجي زيادتر بو له سر گه لي نه لمانيا و
پيشه سازى و كشتو كال و بازرگاني و سه رچاوه كاني داها تي نه ته وه يي كه
دواچار هر نه بيت هاو لآ تي ساده به هاكه ي بدات، كه واته ماناي راسته قينه ي
قهرز بريتييه له چه وساندنه وه ي نابورييانه ي نه ته وه. پياوانى دهولت و
پسپوره شاره زاکاني دهولته ي نه لمانيا هه ستيان به مه ترسي نه وه دوخه کردبو،
هر بويه جوريك له كودهنگي له نيوانياندا دروست بو بو دوزينه وه ي ريگه
چاره يه ك بو هاتنه دره وه له و دوخه و دواچار پزگار کردنى نه لمانيا.

كەواتە دۇخەكە لو او بو بو ھەر كەسپك كە بىت و مزگىنى چارەسەر كوردنى
ئەر دۇخە بدات، بانگەشەيەكى لەو چەشەنە بەسە تا وا لەگەل و دەستەبىزىرە
سىياسى يە پۇ شىنبىرەكان بىكات كە لە دەورى ئەر كەسە كۆبىنەوہ. بەم شىوہ
نازىزم بىنى كە پىنگە كراوہ يە لە بەردەمى دا و ئەر بانگەشانەى كە ئەيكات
ھەموان بە شەوقەوہ وەرىفەگرن. ھىتلەر ھات و لە لايەك بانگەشەى ژيانىكى
نوى بۇ ئەلمانىا و دوبارە دروست كوردنەوہى پىشەسازىيەكەى ئەدا و لە لايەكى
دېگەوہ بانگەشەى نازاد كوردنى ئابورى ئەلمانىا ئەكات لە كۆت و بەندى بېگانە
و دروست كوردنى دراوىكى ئەلمانى كە پشت بە قەرز نەبەستىت بەلكو پشت بە
داھاتى نەتەوہى و داھاتى پىشەسازى و كشتوكال و سامانى سروسىتى و
وزەى نەتەوہ بېستىت.

ئەم سىياسەتە لە راستى دا بىرىتى بو لە بەرجەستە كوردنىكى زىندوى ئاوات
و ئارەزوى گەلى ئەلمانىا و گۇراندنىكى راستەقىنە لە خواستەكانى ھەر بۇيە
زۇ جەماوہرى پارتى نازى زيادى كرد و بوہ ھىزى يەكەم و لە لايەك لاوانى
لەدەر كۆبونەوہ و لە لايەكىش سەر كوردەكانى ئاواتە خوازى ئەوہ بون كە
دوبارە ئەلمانىا بگەرپتەوہ پىنگەكەى پىشوتىرى. ئەوہش كە بوہ ئەوہى زيادتر
ئەم جۇش و خرۇشە پو بدات كەسايەتى پىر جولەى ھىتلەر بو. ھۆكارىكى
دېكەش بىرىتى بو لەو سەر كەوتنەنەى كە موسولېنى و فاشىستەكان لە ئىتالىا
بە دەستيان ھىنا و چەند سەر كوردەيەكى دېكەش لە ئەورپا دەر كەوتن وەك
فرانكۆ لە نىسپانىا، ھەلوئىستى سوخۇرە جىھانىەكانىش زۇر زىرەكانە بو، لە
لايەك بانگەوازى نەتەوہى و ئابورىان ئەكرد ھاروشىوہى ئەوہى كە ھىتلەر
بانگەشەى بو ئەكرد سەربارى ئەوہى كە ھىتلەر پقى تەواوى لە جولەكە
ھەلگرتبو. لە لايەكى دېكەش دواى ئەوہى كە ھىتلەر چوہ دەسەلات مەر جە
قورسەكانىان لەسەر قەرزەكانىان لادا و دەست بەردارى ئەوہ بون كە ھىتلەر
لىنى زەوت كوردون بگرە قەرزى دېكەشيان دا بە ھەردو كەرتى پىشەسازى و
بازرگانى ئەلمانىا بە ئاسانكارى زيادتر... دواتر كارىان كرد لەسەر ئەوہى كە
پۇژئاوا و ستالېن بھىننە سەر ئەر باوہرەى كە بى دەنگ بىن لە ئاست

خۆپرچهك كردنى ئەلمانیا، لێره شدا ئەو نەینیه مان بۆ دەردەكەوئیت كه جیهان له بەرامبەری دا سەراسیمەیه ئەویش ئەوێه كه چۆن ئەوروپا و ستالین دەستەووەستان بون له بەرامبەر هێرشەكانی ئەلمانیا ئەو هێرشانەى كه له نیوان ساڵەكانى ۱۹۳۴ - ۱۹۳۸ ئەنجامدرا و جیهانى شوکە کرد له کاتیك دا كه هیزی ئەو کاتەى ئەلمانیا شتیکی ئەوتۆ ئەب و ئەتوانرا زۆر بە ئاسانی له ناو بیری ئە لایەن فەرەنسا یا بەریتانیاوه... ئایا نوسور، شروقه کار یا میژو نوسیک هەیه كه به سەر سوپمانەوه نەپرسیبیت له ئەینی ئەوهى كه بۆچی ئەوروپا دەستەووەستان بو له بەرامبەر زنجیرهیهك هێرشى هیتلەر: پاشەكشی له پەیماننامەى قیرسیای.. رەت کردنهوهى ژماردنى زیانهكان.. دوباره دروست کردنهوهى سوپای ئەلمانیا.. داگیر کردنى ناوچهى پوری پیشه‌سازی و دوباره دروست کردنهوهى پیشه‌سازی جهنگى ئەلمانیا.. داگیر کردنى سویدت.. پەلامار دانى چیکۆسلوفاکیا و لکاندنى نەمسا.. هتد.

تیکرای ئەم کارانه له ناوهوه و دەرهوه پشتیوانی هیتلەر و نازیزمیان ئەکرد و هیتلەر بوە ئەو هیزهى كه دەوله‌ته زهیزه‌كان سلیمان لی ئەکردهوه، لهو سەروبه‌ندهدا سوخۆره جیهانیه‌كان رینگه‌یان به ئەینی بۆ هیتلەر ئەکردهوه و پشتیوانی یان ئەکرد و به‌وش رازی دەبون كه‌چەند هەزاریک له هاو ئەته‌وه‌كانى خۆیان بکەنه قوریانى تا دواتر وهك پروپاگەنده به‌کاری بهینن به‌لام ئامانجى سەرەکیان له‌م پلانه‌دا بریتی بو له‌وهى كه له‌به‌شه‌كانى پیشوترا باسمان لێوه‌کرد و ئەوش به‌ به‌شیک له پلانه سەرەکی و درێژ خایه‌نه‌کیان داده‌نریت.

ناماده‌کاری بۆ جهنگى جیهانى دووهم:

هیتلەر توانی سەرکه‌وتنى به‌رچاو به‌دەست بهینیت بۆ ئەلمانیا له کاتیك دا كه هینده به‌هیز نه‌بو، به‌لام ناچار بو كه هیزیکی راسته‌قینه دروست بکات تا شتی پشتی پی ببه‌ستیت هەر بۆیه خۆی به ناچار بینیه‌وه كه خۆی په‌یوه‌ست

بېيىت بە چىنى ئەرستۆكراتى سەربازى ئەلمانىا كە لە جىھاندا بە (جونكەرز) ناسراوہ ئەو چىنەى كە لە دىر زەمانەوہ ھىزى جىرمانى لە ژىر دەستدايە، بەم شىوہىە مەلمانى دروست بو لەناو بەرەى نازىزم لەنىوان ميانرەوہكان ئەوانەى كە دەيانويست دوبارە ئەلمانىا دروست بكنەنەوہ و توند رەوہكان ئەوانەى كە پەيوەنديان ھەبو بە ئەرستۆكراتىەتى سەربازىيەوہ و باوہريان بە بۆچونەكانى كارل رىتەرە و ئەيانەويت دەولەتى خواوہند دروست بكنەن و بىسەلمىنن كە نەژادى ئەلمانى نەژادى سەرترە و دواچار دەست بگرن بەسەر ئەوروپا و جىهان لە رىگەى ھىزى ئاگر و ئاسن.

زۆرىك لە شروڤەكارو لىكۆلەرەن باسيان لەو مەلمانى ناوخويىە كردوہ لەناو دلى نازىزم دا، ھەرەھا لە زۆر بۆنەدا رۆژنامە و شانە سىياسىەكان نامازەيان پىداوہ، بەلام سەرجمەيان باسيان لە ھۆكارە قولەكانى ئەو مەلمانى يە نەكردوہ. ھىتلەر بۆخوى زۆر مەيلى بەلاى بەرە توند رەوہكەدا نەبو ھەرەك ئەوہى بە شىوہىەكى گشتى لە بارەيەوہ زانراوہ بەلكو تاسالى ۱۹۳۶ دودل بو تا ئەو كاتەى كە ئىدى روداوہكان بە شىوہىەكى يەكلاكەرەوہ خستىە ناو دلى نازىيە توند رەوہكانەوہ، بەلام پىش ئەوہى يەكلابىتەوہ زىادتر مەيلى بەلاى بىلايەنى دا بو لە نىوان دو بەرەكەدا، ئەوہش لەو ھەولانەيدا دەردەكەويت كە دەيدا بۆ چاوپىكەوتن لەگەل بەرپىتانيا بۆ خۆلادان لە بەركەوتن لەگەل كلنىساو مەسىحيەت دا، ئەو ھەولانەى كە ئەيدا بۆ داخستنى كۆرى رۆژھەلاتى گەرەى ئەلمانى كە ئەو كاتە ببوہ بارەگاي رىكخراو و شانەكانى سەر بە ئەرستۆكراتى سەربازى رەگەز پەرەست كە رىكخراوەكانىان زىادتر لە رىكخراوەكانى كۆرى رۆژھەلاتى گەرەى ئەكرد لە ئەوروپاي رۆژھەلات كە سەر بە سوخۆرە جىھانىەكان بون، ئەلبەتە كۆرەكانى ئەلمانىا ھەمىشە رىگرى لە ئەندام بونى جولەكەى ئەكرد، ئەلبەتە ئەمە رىگر نەبو لەبەر دەم ھەولدانى لە پىناو بىرىكى بىبارەرى دا كە ھىچى كەمتر نەبو لە بنەماكانى سوخۆرە جىھانىەكان ئەويش بىرى نازىزمى رەگەز پەرەست بو كە لەسەر بنەماى دەولەتى جىرمانى دروست ببو، ئەو دەولەتەى دەبىت تەواوى جىھانى بەھىز ملكەچى بىت، ئەو جىھانەى

که شارستانیه ته که ی له سهر بنه مای سهرتر بونی ره گزی جیرمانی داده مزینت^{۸۸}.

بانگه شهی هردو بهره که ی نازیزم سهریاری جیاوازیه کانیا ن له دوری هیتلر نه سوپایه وه، هیتلر بو میانره وه کان سهرکرده ی نه لمانیا و دروستکری ریئیسانسسه که ی بو و بو توندیره وه کانیش "فوهرری دهوله تی جیرمانی" و سهرکرده ی نه ژادی نه لمانی سهرور بو، به لام هیتلر بوخوی نه وپه پی هولی خوی دها که نه که ویتنه ناو بهره ی نه رستوکراتییه تی سهربازییه وه نه که رچی که نه شیده توانی دهست بهرداری بیت له بهر نه وه ی نه وه ته نه نه بو که دهیتوانی هیزی سهربازی نه لمانیا دروست بکات، ههروه ها پیی وابو که ته نه مهرج بو گیشتن به دهره نجامیک و بهر قه رارکردنی ناشتییه کی هه میشه یی و ناراسته کردنی لیدانیک گورچک پر له سهروره رانی سهرمایه ی جیهانی که جوله که کان بون ده بیت که هاوپه یمانیتیه که له گه ل بهریتانیای گوره دروست بکریت. له بهر نه وه چه قی سیاسه ته که ی کرد به گیشتن به و جوره ریک که وتنه. هیتلر له نیوان ساله کانی ۱۹۳۳ - ۱۹۳۶ نا نومید نه بو له هول دان بو په یوه ندی کردن له گه ل نینگلته را له پیئاو به ستنی گرتبه ستیک له گه لی دا، نه م بیروکه یه له میشکی هیتلهردا بو له و کاته وه ی که له زیندان دا بو، واته بهر له وه ی دهسه لات بگرته دهست، نه و کاته ی که کتیبی (نه بهردی من) ی دنوسی و تیایدا به وردی دنوسیت:

۱. گه داوام لینیکریت داکوکی به هیز له ئیمپراتورییه تی نه لمانی بکه م، به و په پی خوشحالییه وه نه و کاره م نه کرد، به لام دو رینگر نایه لن نه و کاره پرو بدات:

۱. سوخوره جیهانیه کان نه یانزانی که به هاوکاردن نه لمانیا بو به هیز بون تا بتوانیت شهر هه لبرسیئیت، ریسکیکی گوره نه که ن له بهر نه وه ی

(^{۸۸}) تیئینی لینکچونیک سهر نه کریت له نیوان نازیزم که باره پی به نه ژادی جیرمانی سهرور هیه له گه ل زایونیزم که باره پی به جوله که هیه وه که گه ل هه لبرزده ی خوا.

يەككە لە ئامانجە سەرەككەيەكانى ھىتلەر لەو پرىك كەوتنەى لەگەل بەرىتانيا بۇ ئەوھبو كە رېشەكېشىيان بكات.

ب. ئەرستۆكراتىەتى سەربازى نەژاد پەرسىت لە ئەلمانىا - پېشىيان دە وترىت سەركرەدەكانى جەنگ - تەنھا شتىك كە پىنى پارى دەبن سەرورەى تەواوھتى نەژادى جىرمانە بەسەر زەوى و دروست كردنى شارستانىەتىك كە تىايدا نەژادى جىرمان بالا دەست بىت.

ئەم دوھىزە پركابەرە واتە سوخۇرەكان و ئەرستۆكراتەكان پىك ھاتبون لە سەر ئامانجىك كەئەوېش پرىك نەكەوتن لەگەل بەرىتانيا و ئاراستەكردنى ئەلمانىا بەو ئاراستەىەى كە پروە جەنگ بچىت، ھەر بۇيە پەيوەندىيە ھەمە لايەنەكانى ھىتلەر شكستى ھىنا، سور بونى ھىتلەر لەسەر پرىككەوتن لەگەل لەگەل بەرىتانيا نازىيە توندپرەوھەكانى توپ كرد، ھەر بۇيە پىلانىان دا نا كە تىرۇرى بكن، بەلام ئەو ھەولە شكستى ھىنا، ئەم ھەولە وای لە ھىتلەر نەكرد كە دەستبەردارى ھەولەكانى بىت ھەر بۇيە لە سالى ۱۹۳۶ دوا ھەولى خۇى دا بۇ دروست كردنى ھاوپەيمانىتېيەك لەگەل بەرىتانيا لەدژى جولەكەى جىھانى و كۆمۇنىزم، ھىتلەر ئەم ھەولەى دا لە كۆبونەوھىەك كە داواى بەستنى كرد لەگەل بەرىتانيا، بەرىتانيا بۇ ئەو كارە وەزىر لۇرد لۇندوندىرى نارد تا نوينەرايەتى بكات، ھىتلەرېش وەك نوينەرى ئەلمانىا لەگەل دەستىارى راستى كۆرنگ و وەزىرى درەوھى قۇن دىئبترۇب بە شدارى لەو كۆبونەوھىەدا كرد كەلە كانونى دووھى ۱۹۳۶ دا بەسترا لە بەرلېن.

لېرەدا پىويستە ئامازەىەك بدەين بەوھى كەلەو كۆبونەوھىەدا گوزەرا لەبەر ئەوھى بە خالى وەرچەرخان دادەنرىت لە ھەلوئىستى ھىتلەر و ھەلوئىستى ئەلمانىا بە شىوھىەكى گشتى. بۇ بە ئاگابون لە ناوەرۇكى دانىشتنەكە ئەتوانىن بگەرېننەوھە بۇ ئەو كتېيەى كە لە لايەن لۇرد لۇندونىرىيەوھە نوسراوھ لە ژىر ناونىشانى (ئىمە و ئەلمانىا)، ھەرودھا ئەتوانىن بگەرېننەوھە بۇ ئەو باسەى كەلە پۇژنامەى (ئىقنىنگ ستاندار) دا بلاو كرابووھە كە پۇژنامەىەكى ئىنگلىزى ناودارە بە تايبەت لەو ژمارەىەى كەلە بەروارى ۱۹۳۶/۴/۲ دا دەرچو، لەم

کۆبونەووەیەدا هیتلەر بۆ لۆرد لۆندنبیری بەوردی ھەولئستی ئەلمانیاى پونکردەووە بەرامبەر بە کیشە جیھانییە ھەلپەسێرداوەکان لەوانە کۆمۆنیزم و پیکخراوە سەرمايە داریە گەرەکان، ھەرەھا پونی کردەووە کە بۆچی دەیەوئیت پوبەپوی جولانەوہی جولەکەى جیھانى ببیتەووە و باسى لە نیگەرانی خوئ کرد لە خزینی جولەکە بۆ ناو قولایی ئەوروپا و ئەمەریکا، لەو کۆبونەووەیەدا هیتلەر پرایگەیاندا کە ئامانجى راستەوخوئ بریتىە لە لەناوبردنی سوخۆرە جیھانیەکان بە شىوہیەکی ریشەیی و لە دوئوئى قسەکانیدا وتەيەکی (دزرائیلی) سەرۆک وەزیرانی بەناوبانگی ئینگلیزی لە سەدەى نۆزدەھەم وەك نمونەيەك ھیناوەتەووە کە دەئیت: "ئەوانەى جیھان بەرپووە ئەبەن، زۆر جیاوازتر دەردەکەون لەبیری ئەو کەسانەى کە بى ئاگان لەوہى چى لە پشت پەردەووە دەگوزەرى".

دوئر قۆن ديبنترۆب جەختى لەسەر قسەکانى سەرۆکەکەى کردەووە و باسى راپۆرتى "لیرنەى پادشایەتى" کرد کە لە سالى ۱۹۲۷-۱۹۲۸ ی خایاند و باسى لە گومرگی کەنەدى ئەکرد بە سەرۆکایەتى بەرپۆز (ستیفن)، ئەو کاتە قۆن ديبنترۆب بۆخى لە کەنەدا بو، ئەو راپۆرتە بە بەلگە ئەووە ئەسەلمینئیت کە چەتەکانى بەقاچاخبردن کە پەيوەندیان بە ریکخراوە سوخۆرە جیھانیەکانەووە ھەبووە سالانە زیادتر لە سەد ملیۆن دۆلار سود ئەبەن بە درواى ئەو کاتە، ئەو پارەيە لە گەلى کەنەدى ئەدزن لە رینگەى بە قاچاخ بردنى ریک خراوەووە بە سەرپەرتى سەرچاوەى سوخۆرە جیھانیەکان لە رینگەى ئاسان کارى کردن بە پیدانى بەرتیل و کرپینی ویزدانیان لەسەر تەواوى ئاستەکان و ئەمەش ئەبیتە ھۆى بلاو بونەوہى گەندەلى لە ژيانى کۆمەلایەتى و دەزگای بەرپووەبردن لە کەنەدا.

قۆن ديبنترۆب لە دریزەى قسەکانیدا پشت بە راپۆرتیكى ئینگلیزی دەبەستیت و ئەئیت کە گەندەلى لە ولاتە یەکگرتوہکانى ئەمەریکا و ئەوروپا دوھیندەى ئەو ژمارەيەيە. ھەرەھا ئەئیت کە باشتريں رینگە بۆ بنەپر کردنى گەندەلى بریتىە لە ریشە کیش کردنى: واتە لە ناو بردنى تەواوى سوخۆرەکان.

قەسەردنەكان بە خستەنە پرى لىكۆلىنەوۋە و بۆچونەكانى پروفىسور كارل پىتەر و چەند فەيلەسوفىكى دىكەى ئەلمانىا كۆتايى ھات لە لايەن قۇن دىبنترۇب و گۆرنگەوۋە.

دانىشتەنەكە بەوۋە كۆتايى ھات كاتىك كە ھىتلەر داواى لە وەزىرى ئىنگلىزى كرد كە بگەپىتەوۋە بۇ ئىنگلتەرا تا حكومەتى بەپىتانى پازى بكات و بە شىوۋەيەكى فەرمى پىشنىيارى دروست كردنى ھاوپەيمانىتقىيەكى بخاتە بەردەستى كە پائىشى سىئەم و ئىمپراتورىيەتى بەپىتانى لە خۇبگرنىت.

لۇرد لۇندنىبرى گەپرايەوۋە بۇ ئىنگلتەرا و پىشنىيارەكانى ھىتلەرى خستە بەر دەستى و ئەوئىش بە نۆبەى ئەو داوايەى پەت كەردەوۋە و داواى لىكرد كە ئەو ولامە بگەيەنىتەوۋە حكومەتى ئەلمانىا، ئەوئىش لە ۲۱ شوباتى ۱۹۳۶ نامەيەكى نارد بۇ رىبنترۇب و پىنى پراگەياند كەبۆچى حكومەتى بەپىتانىا پىشنىيارەكەى پەت كەردۆتەوۋە.. ئىدى لەبەردەم ھىتلەر تەنھا يەك پىگە چارە مايەوۋە كە ئەوئىش برىتى بو لە پۆئىشتن بە ئاراستەى ئەرستۆكراتىيەتى سەربازى و قبولكردنى پپۇژەكانى، داواى ئەم پەت كەردنەوۋەيە تىگەئىشت لەوۋەى كە تەنھا پىگ بۇ بەدەست ھىتانى داواكارىەكانى ئەلمانىا و لەناو بردنى دوژمنەكانى برىتىيە لە جەنگ.

لە سالى ۱۹۳۶ ەوۋە قۇناغى دوۋەم لە حوكمپرانى ھىتلەر دەستى پىكرد و تىايدا نازىزمە توند پەوۋەكان تۋانىان جەلەوى دەسەلات بگرنە دەست و بە شىوۋەيەكى پاستەوخۇ كار بۇ جەنگ بگەن. ئەوۋەش كەلە ئىتالىا پرى دەدا زۇر لەوۋە دەچو كەلە ئەلمانىا پرى دا ھەر بۆيە سروسشتى بو كە لىك نرىك بونەوۋە لەنىۋان ھىتلەر و موسولونى دا دروست ببىت كە دواچار بوۋە ھۆى دروست بونى بەرەيەك... ئىسپانىياش ئەو گۆرەپانە بو كە ھىزە پكابەرەكان -ھىتلەر و ستالىن و پۇژئاوا- ھىزى خۇيان تىايدا تاقى كەردەوۋە لە كاتى شەپرى ناوخۇى ئىسپانىا، ئەو شەپرى كە كۆمۇنىستە ئىسپانىيەكان لەلايەن ستالىنەوۋە پالپىشت ئەكران و نىشتمانىيەكانىش لە لايەن فرانكۆۋە پىشتىوانى لى ئەكران و

ئەوئەندەشى نەبرد كە شەپەكە كۆتايى ھات لە سالى ۱۹۳۶ بە سەرکەوتنى
جەنەرال فرانكو كەوەك سەركردهيكى نوى ئيسپانيا دەرکەوت.

مەملانى لە نيوان نازيزم و مەسيحيەت

پاڤشت كردنى نيشتمانيەكان لە ئيسپانيا كەلە لايەن كاسۆليكەكانەو
پشتيوانيان لى ئەكرا نەبوو ھۆى ئەوھى كە كيشە دروست بىت لە نيوان ھيتلەر
و كەنيسەى كاسۆليكى دواى ئەوھى كە قوئاغى دووھى دەسلەتەكەى دەستى
پى كرد، واتە دواى ئەوھى كە بە تەواوھتى چوھ ناو بەرھى ئەرستۆكراتىھتى
سەربازىي ئەلمانياوھ، ئەو چينەى كەلە بنەمادا بى باوھرە و ھەرەك پيشترىش
باسمان لىوھكرد لەسەر بنەماى بىرۆكەى (دەولەتى خواوھند) و بىرۆكەى سەرتر
بونى نەژادى جىرمانى سەرور دامەزراوھ .. ئەوئەندەى نەخاياند كە پياوانى
ئايىنى پرۆتستانت چوھ پال كلنيساى كاسۆليك لەوھى كە ناكۆكيان بەرامبەر
ئەوھى كە ھيتلەر دەيكرد، بەشيوھىكەى گشتى كلنيسا ئەو بنەما بىباوھرپىھى
رەت ئەكردەوھ كە بە بنەماى نازىھتى توند رەو دادەنریت .. بەلگەش بۆ ئەوھ
ھەلۆيىستى پونى كلنيسايە كە لە سالى ۱۹۳۶ بەرامبەر بە ھيتلەر، دواتر
ھەلۆيىستى پاپاي يانزەھەم لەو نامەيەدا دەرکەوت كە لە ۱۴ ئازارى ۱۹۳۷
ئاراستەى جىھانى مەسيحى و تيايدا بە ئاشكرا ھىرشى كرده سەر نازيزم و
رەخنەى بە تايبەت لە بىرۆكەى نەژادى سەرتر و بىرۆكەى خواوھندى
نیشتمانى گرت لە لايەن نەتەوھىكەى تايبەتەوھ و ئەلئيت كە خواوھند خواى
ھەموانە و جياوازی ناكات لە نيوان نەتەوھ و نەژادەكاندا..

لە ۱۹ / ئابى ۱۹۳۸ پياوانى ئايىنى پرۆتستانت نامەيەكى ئاشكرايان پلاو
كردەوھ و تيايدا بە توندى ھىرشيان كرده سەر ھەلۆيىستى نازىھكانى ئەلمانيان
بەرامبەر بە ئايىنى مەسيحى.

کەنيسەى پېرۇتستانت بەھمان شىۋە ھاو ھەلۆنىست بو لەگەل کاسۆلىکەکان لەسەر درایەتى کردنى بیروکەى خواوەندى نیشتیمانى کە تاییبەت بیئت تەنها بە یەك نەتەرە.. ئەمەش بەشیکە لە نامەکە:

"ئەوێ کە نازیبەکان ھەولێ بۆ دەدەن تەنها چەپاندنى کەنيسەى کاسۆلىک یاخود کەنيسەکانى پېرۇتستانت نیە بەلکو بریتى یە لە نەھیشتنى بیروکەى مەسیحیەتى راستەقینە کە لە سەر بنەمای باوەر ھینان بە یەك خەراوەندە بۆ ھەمان دامەزارو و نازیزم نەپەوێت بیگۆرێت بە خواوەندى جیرمانى.. بیروکەى خواوەندى جیرمانى چى ئەگەپەنیت؟ نایا جیارازە لە خواوەندى گەلانى دیکە؟ ئەگەر وایبێت ئەو مانای نەرەپە کە ھەر نەتەرەپەك خاوەنى خواوەندى تاییبەت بە خۆپەتى؟ مانای راستەقینەى ئەم بیروکەپەش ئەوێپە کە بەھیچ شىۋەپەك خاوەند بونى نیە".

نازیبە توند پەرەکان بەتەنگ ھاتن لە ھەلۆنىستى کەنيسە بەرامبەریان و نەرەندەى نەمابو کە جەنگىکى ئاینى لەنیوانیاندا دروست بیئت، ھەر بۆپە ھیتلەر بە نامانجى ئارام کردنەوێ نازیبەکان بربارى دا کە یاسایەك در بکات تیاپدا پینگە نەدریت بە پیاوانى ئاین کە پەختە لە دۆخى باو و بیروکەى سەرورەى پەرەى دەولەت بگرن... ئەم یاسایە دۆخەکەى ھینور کردەوێ بەلام ئەمە کوتایى بە درایەتى کردنى نەھینا لەنیوانیاندا .

دۆخ لە نیتالیا بە شىۋەپەکى گشتى لە دۆخى ئەلمانیا نەچو، سەربارى بونى ملەلانى لە سەر داگیر گەکان لە نیوان نیتالیا لە لایەك و شینگلتەرا و فەرەنسا لە لایەکى دیکە، لەم حالەتەدا موسولینى ھاوپەپەمانى سەرورەى ھیتلەر بو، پەپوھەندى ئەمدوانەش واتە نازیبەکان و فاشیستەکان کاتیک بە ھینز بو کە بەشداریان لە جەنگى ناوخۆى ئیسپانیا کرد پینگەو و توانیان سەرکەوتن بەدەست بەینن..

بەم شىۋەپە میحوەرى بەرلین - پۆما دروست بو.. سەرەتا پینان وابو کە جەنەرال فرانکووش لەگەلیان ئەبیت، بەلام ئەو سەربارى گوشارەکانى ھیتلەر و موسولینى ھەر لەسەر ھەلۆنىستى خۆى مایەو و نە بو ھاوپەپەمانیان.

ئەو كاتە ئەو مېخوهرە پرووھ و پۆژھەلاتى دور پۆيشت و لەوى بە شىۋەيەكى سروشتى ھاوپەيمانى سىنھەمى دۆزىيەرە: ئەو كاتە شەپرى بازىرگانى لە تروپىكى دا بو لە نيوان يابان و ولاتانى پۆژئاوا، بەرھەمى يابانى لەبەر ھەرزانى نرخ و ھەمپەرنگىيەكەى توانى بوى كە جىھان داگىر بكات و بە ماپەپوچ كىردن ھەپەشە لە ئابورى پيشەسازى ئەوروپا بكات و ولاتانى پۆژئاواش لەلاى خۆيەرە شەپرىكى قورسى ئەكرد لەدژى بارگانى و پيشەسازى يابان و ھە ولى ئەدا كە لە ئاوى بەرپت.. لەبەر ئەوھ سروشتى بو بۆ يابان كە بەدواى ھاوپەيماندا بگەپت و پيشوزاي بكات لە نزيك بونەوھ لە بەرھى مېخوهرى بەھيز كە ئەويش بە نۆبەى خۆى ھەمان دورمىنى يابانى ھەبو.. بەم شىۋەيەش بەرھى بەرلەن - رۆما - تۆكىۋ دروست بو.

سوخورە جىھانەيكان دركيان بەوھ كىرد نەخشەكانيان پرووھ ئەوھ ئەپرات كە سەرکەرتن بەدەست بەينىت و توانىويانە كە پال بە جىھانەوھ بنىن تا بگەونە سەر رىنگەى شەپ ھەبۆيە دەستيان كىرد بە ئامادەكارى كىردن بۆ ئەو كارە، لە ئىنگلتەرا ئەو پياوھى كە ئامادەيان كىردبو بۆ ئەو كارە برىتى بو لە وينستىن تشىرشل، بەلام سەبارەت بە ئەمەريكا ئەوھندە بەسە كە بلىين كە سەرۆك پۆزفيلت لە مالى بىرنارد بارۆخى كۆچى دوايى كىرد ئەو كەسەى كە پۆلىكى گىرنگى گىپرا لە پشت پەردەوھ لە جولاندنى پوداۋەكان لە ئەمەريكا لە ماوھى چل سالد، ھىچ گومانىشى تىدا نىھ كە ئاوبراۋ يەكىك بو لە سەرانى ئەو ھىزە شاراوھىيەى كە لەم سەردەمەدا بونى ھەبوھ.. ئەوھش كە پۆلى پىر مەترسى تر ئەكات ئەوھىيە كە ئەو يەكىك بو لەو سەرکردانەى كە زال بوھ بەسەر جولانەوھى زايونىزم و بەيەكەمىن سەرکردەى جولەكەى جىھانى دادەنرىت بۆ ماوھى نيو سەدە و پەيوەندى نيوان بىرنارد بارۆخ و تشىرشل بۆ ھەموان ناسراوھ، ئەم دوانە بە شىۋەيەكى رىك خرا و بۆ ماوھى چەند سالىكە كە دانوستان ئەكەن و بەناۋ بانگترىن كۆبونەرەش لە نيوانياندا ئەو كۆبونەوھىيە بو كە لە كاتى سەردان كىردنى تشىرشل پوى دا لە سالى ۱۹۵۴ كاتىك كە بە

شىنۇەيەكى ئاشكرا رايگەياندا كە لە دىر زەمانەۋە پەيۋەندى ھەيە بە زايۋنيزمەۋە...

مەملانىي شاراۋە لە ئىنگلتەرا: پاشەكشىي شا ئىدواردى ھەشتەم لە دەسەلات پىۋىستە پىمان وا نەبىت كە رىگە ئاسان بوە بۇ سوخۇرە جىھانىەكان لە ئىنگلتەرا، لەبەر ئەۋەى كە ئەوان بەردەوام پوبەرۋە ئەبۋنەۋە لەگەل بەرگىرىيەكى پىكخراۋ كە لە لايەن ئەۋ كەسانەۋە بە رىۋە ئەبرا كە سەر بە چىنىكى بىريارى ئاست بەرز بون، ئەۋ چىنەى كە لە دىر زەمانەۋە دركى بە ئاستى مەترسى جۈلەكە سوخۇرەكان كەردبو.

ئەۋ كەسەى كە يەكەمىن قسەى لەسەر ئەۋ شتە كەلە پشت پەردەۋە لە گوزەردا بو ئىكتۇر مارسدن بو كەلە سالى ۱۹۲۱ لە روسيا گەپرايەۋە.. مارسدن لە سەرەتاي سەدەى بىستەمەۋە پەيامنىرى پۇژنامەى "مۇرنىنگ پۇست" ى ئىنلىزى بو كەلە مۇسكۇ دەردەچۈ، ئەۋ كەسە لە نرىكەۋە ئامانجەكانى روسياى بىنى بو، ئەۋ كەسە توانىبۋى كە وىنەيەكى ئەۋ كىتەبەى دەست بەكەۋىت كە لە سالى ۱۹۰۵ پروفىسۇر سرجى نىلۇس نوسىبۋى بە ناۋ نىشانى مەترسى جۈلەكە، پروفىسۇر نىلۇس بەشىكى ئەۋ بەلگەنامانەى كە لەكتىبەكەيدا خستبۋە پو، لە رىي ئافرەتىكى لەش فرۇشەۋە دەستى كەۋتېۋ كە ئەۋىش بە نۆبەى خۆى توانىبۋى لە كەسىكى بدزىت كەلەگەلەيدا دەخەۋت. ئەۋكەسەش يەكىك بوە لە گەۋرە جۈلەكە سوخۇرەكان لە مۇسكۇ كە دۋاى ئەۋەى لە كۆبۈنەۋەيەكى تايبەتى سەرانى كۆپى پۇژھەلاتى گەۋرە گەپراۋە، ئەۋ كۆبۈنەۋەيەى كە ئەۋ كەسە لە پىناۋىدا لە مۇسكۇۋە چۈە لەندەن و لەۋىشەۋە چۈە پارىس. ئىكتۇر مارسدن سەرى سۈرما لەۋەى كەلەۋ كىتەبەدا بىنى ھەر بۆيە بىريارى دا كە مىللەتەكەى لەۋ مەترسىە ئاگادار بكاتەۋە بەلام تا سالى ۱۹۲۱ نەيتۋانى بەگەپىتەۋە بۇ لەندەن لە بەر پوداۋەكانى روسيا و جەنگ، كاتىكىش كە گەپرايەۋە بىريارى دا كە ئەۋ كىتەبە ۋەر بگىرپىتە سەر زمانى

ئىنگلىزى و لە ژىر ناوئىشانى (پروٲوٲوكۆلەكانى سەرانى زايۇنى) بلاوى بىكاتهو، دەيزانى بە بلاو كۆرئەوئى ئەو كٲىبە مەترسىيەكەى گەورە ئەكات لەبەر ئەوئى چەند جار ھەپشەى لىكرا بەلام ئەو پاشەكشئى نەكۆر.

بلاو كۆرئەوئى ئەو كٲىبە ھەلايەكى گەورەى نايەو سەرەتا لە ئىنگلتەرا و دواتر لە تەواوى جىهان، سوخۆرە جىهانىەكان ھەوليان داكە خۇيان بەدور بىكۆر لەو ئابروچونە و دەستيان كۆر بە ھىرشىكى پىچەوانە دژى ماركس و تۆمەتباريان كۆر بەوئى كە دژى جولەكەيە.. من بۇخۆم ئەم كٲىبەم كۆرە سەرچاوى سەرەكى لىكۆلئىنەوكانم و دواى گەپرانىكى زۆر بۆم دەرەكوت كە دۆكيومىنتەكانى پروفىسۆر نىلۇس ھەمان ئەو وتانە ھاتو كە لە كۆبونەوئى ئەمىشل پۆتشىندا لە سالى ۱۷۷۳ لە فرانكفۆرت دا وتراو ھەرەك ئەوئى كە پىشتەر ئامازەم پىدا، پىويستە لىرەدا ئەو بلىم كە دۆكيومىنتە سەرەكەكان چەند بىرگەيەكى زىادەيان تىدابو كە گوزارشتيان لە نىەتى سەرانى پىلانگىران كۆرە لە دروستكۆرئى رىكخراوئىك كە خاوەن شانەى زۆر بىت لە جىھاندا تا بتوانن بەكارى بەئىن ەك ئامرازىكى سەرەكى بۇ كارى تىكدەرانە لە جىھاندا، ئەو رىك خراوش شتىك نەبو جگە لە زايۇنىزم. سوخۆرە جىهانەيكان نەيان توانى بە ئاشكرا لە ماركس دىن لەبەر ئەوئى ھاوئەلەكانى و پىاوانى ئىنگلتەرا ھەستيان بە مەترسى كۆر و بە شىوئەيەكى بەھىز پاراستيان، ناوبراو لە پۆستەكەى خۆى لە رۆژنامەى "مۆرنىگ پۆست" مایەو تا سالى ۱۹۲۷ ئەو كاتەى كە چەن لایەنىكى بەھىز لەناو دەسەلات دا لەوانە كە دركيان بە مەترسى جولانەوئى جولەكەى جىھانى كۆرئەوئى ھەركۆمەتى بەرىتانىيان ناچار كۆر تا ماركس ھەلبىزئىرئىت ەك ياوئى دۆك ئۆف وئىلز بەو پىيەى كە ناوبراو ئەويوست گەشتىكى درىز بىكات بە دەورى ئىمپراتۆرىەتى بەرىتانىادا .

دۆك ئۆف وئىلز دواى گەپرانەوئى لە گەشتەكەى ھەر ھەمان كەس نەبو... ئىدى ئەو مىرە دەست بلاو خۇشخالە نەبو، بەلكو ببو خاوەن بىر كۆرئەوئىەكى قول... لەبەر ئەوئى ماركس بە دورودرىژى باسى لەو دۆكيومىنت و بەلگەنامانە كۆرئەوئى كە لەبەر دەستى خۇيدا بون، ھەرودھا باسى لە لایەنە

شاراره‌کانی نهو پیلان جیهانیه و نهو پۆله کردبوکه سوخۆره جیهانیه‌کان نه‌یگپن له پشت په‌رده‌وه..

هیچ ری‌که‌وت نییه کاتی‌ک که ده‌بینین مارسدن له‌ناکاو ده‌مریت له هه‌ل و مه‌رجیکی ته‌م و مژاوییدا هه‌ر دوا‌ی نه‌وه‌ی که له‌و گه‌شته ده‌گه‌رپته‌وه.. نهو گۆپانه‌ی که به‌سه‌ر دۆک نۆف ویلز دا هات زۆر قول و به‌رفراوان بو به‌و پنییه‌ی که له‌ناکاو ته‌کییه‌وه له شاهه‌نگ و شوینه‌کانی پابوران و ته‌واوی کاتی خۆی ته‌رخان کرد بو لی‌کوئینه‌وه کردن له کاروباری سیاسی و ئابوری و ناسینی کاروباری چینی کری‌کاری گه‌له‌که‌ی، به‌و شیوه‌یه له ری‌پوه‌سمی باوی بۆماوه‌ی لای دا که ری‌گری نه‌کات له شا یاخود وه‌لی عه‌مد که بۆچونی خۆی ده‌ر بپریت له‌کاروباری گشتی، ناوبراو دژایه‌تی هه‌ر یاسایه‌کی ده‌کرد که نه‌گه‌ر هه‌ستی بکرده‌یه دستی سوخۆره‌کانی تیدایه، هه‌روه‌ک دیاربو نهو ده‌یه‌ویت بچینه مملانییه‌کی سه‌خته‌وه له‌گه‌ل نهو هیزه شاراوانه‌ی که حوکمرانی نینگلته‌رایان نه‌کرد.. نه‌م خواسته‌شی هاته دی کاتی‌ک که ۲۰ حوزه‌یرانی ۱۹۳۶ به‌ناوی شا ئیدواردی هه‌شته‌م ده‌سه‌لاتی گرته ده‌ست.

سوخۆره جیهانیه‌کان درکیان به‌وه کرد که شه‌ریان له‌گه‌ل شای به‌ریتانیا شه‌ریکی یه‌کلا که‌روه‌وه ده‌بی‌ت هه‌ر بۆیه چرکه‌یه‌کی‌شیان به‌ فیرۆ نه‌دا، به‌لکو هه‌ر له‌گه‌ل ده‌ست به‌کار بونی ئیدواردی هه‌شته‌م ده‌ستیان کرد به‌ هیرشکردنه سه‌ری، نه‌بی‌ت نه‌وه له‌یاد نه‌که‌ین که نه‌وان له‌م بواره‌دا خاوه‌ن نه‌زمونیکی زۆرن له‌م جوړه چالاکیانه‌دا.. به‌م شیوه‌یه هه‌لمه‌تی ناو‌زپاندنی ناسراو ده‌ستی پیکرد، نه‌وه‌شیان ده‌زانی که نهو له‌دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی ژیانیکی وای گرتۆته به‌ر که به‌ زه‌حمه‌ت ده‌توانن نیوبانگی له‌که‌دار بکه‌ن.. به‌لام نه‌وه‌نده‌ی نه‌برد که ئامانجی خۆیان دۆزییه‌وه له خانمی‌ک دا که ناوی (والی سمبسون) بو نه‌ویش خانمیکی نه‌مه‌ریکی بیوه‌ژن بو که شا ده‌یویست بیته هاوسه‌ری.. ده‌زگا‌کانی راگه‌یاندن به‌و ئاراسته‌یه ده‌ستیان به‌ جو‌له کرد و پای گشتیان جولاند له‌ دژی نه‌و خانمه و نه‌و پرسه بوه پرسه یه‌که‌می نینگلته‌را و ئیدواردی هه‌شته‌م به‌ ناچار خۆی له‌به‌ر ده‌م دو‌ پریانیکدا بی‌تییه‌وه: ده‌ست به‌ردار بونی ده‌سه‌لات

ياخود دەست بەردار بونی هاوسەر گېرییه کە ی لەم خانمە دوای ئەوێ کە وەك دەست گېران و هاوڕینی نزیکی شا نارویانگی دەرکردبو، بەم شیوێه سەرۆك وهزیران بەرینز "بالدوین" هۆشدار ی ئەوێ پیندا کە یهکیك لهو دو بژاره یه هەل بژیریت ئەویش بژاردە ی یه کەمی هەلبژارد کە بریتی بو له دەست بەردار بونی دەسەلات.

دوای کشانەوێ نیدواری هەشتەم ئینگلتەرا چو قوناغیکی دیکه وه و ململانی شاراوێ نیوان سوخۆره جیهانیه کان و نیوهنده ئینگلیزیه کان کە پوبه پرویان دەبونه وه بوه ململانییه کی ناشکرا، سوخۆره کان سور بون له سەر بردنه وهی ئەو شەرە به هەر نرخیک کە بوه و دەیانویست کە ونستون تشیرشلی هاوڕییان هەر چۆنیک کەبوه بگه یه ننه دەسەلات تا هەلگیرساندن ی شەر مسۆگەر بکەن.

دۆکیۆمینتەکان

بابەتی دۆکیۆمینتەکان خالیکی سەرەکی لهخۆ دهگریت کە وا ئەخوازیت جاریکی دیکە بگه ریننه وه سەری تا به تیرۆته سه لی قسه ی له سەر بکەین.

پروٹۆکۆله کانی سەرانی زایۆنیزم:

بینگومان... هەر وهك چۆن من پینشتر پرسیارم کر، خوینەریش پرسیار ئەکات له سەر هۆکاری دەرکەوتنی ئەو دۆکیۆمینتانه له سالی ۱۹۰۱ - کاتیک کە پروفیسۆر نیلۆس دۆزییه وه - له کاتیکدا کە له سالی ۱۷۷۳ وه کەس باسی له باره وه ناکات؟ به شیکردنه وه ی ئەو قوناغه دهتوانین وه لامي ئەم پرسیاره مان دەست بکەوینت.. سەرانی پیلانگێری جیهانی خویان به ناچار بینییه وه له وه ی کە کۆبونه وه به ستن و پیلان گه لیك دابنیت کە به دریزایی میژو ویننه ی نه بوه.. جیهان ناماده بو بۆ جهنگی جیهانی یه کەم دوای ئەوێ

كە نامادەكارى بۇكرا، بەو شىۋەيە ناچاربون كە لەسەر ئاستى سەركرە كۆبونەۋە بكن لە بارەى ئەو شەپەۋە و لەسەر گەلان زانىارى بگۆرنەۋە...

ئەمە تەنھا شت نەبو كە سروسشتىكى نانا سايى بەخشىبو بەو قۇناغە، بەلكو زنجىرەيەك پوداوى ترسناك ھەبو كە پىلانگىران نامادە كارىيان بۇ دەكرد كەلە پىشوتردا وىنەى نەبو - ئىستە دىينە سەر باسكردنى - ئەمەش واى كرد كە بۇ يەكەمىن جار بە درىژايى مېژو سەرانى پىلانگىرەكان لە سالى ۱۸۹۳ لە سەرتاسەرى جىھانەۋە پو لە لەندەن بكن و لەگەل خۇياندا ھەرچى دۇكىۋمىنت و نەخشە و لىكۆلئىنەۋەش ھەيە لەگەل خۇيان بىھىنن. ئەم كۆبونەۋانە چەند سالىكى خاياند ئەمەش واى خواست كە زۆرىنەى لىكۆلئىنەۋەى سوخۆرە جىھانىەكان لە لەندەن بمىنىتەۋە دواى ئەۋەى كە خاۋەنەكانىان گەرانەۋە. كاتىكىش كە سەرانى كۆپى پۆژھەلاتى گەرە كۆبونەۋەكەيان بەست لە سالى ۱۹۰۱ لە پارىس، يەككە لە سوخۆرە جولەكە پوسەكان ئەو دۇكىۋمىنتانەى لە لەندەنەۋە برە پارىس و ھەر لەۋى دواى ئەۋەى كەلەگەل لە شفرۇشنىكدا دەخەۋىت لىى بەجى دەمىنىت .

ۋەلى ئەو پوداۋە گرنگانەى كەبەھۆى ئەو كۆبونەۋانە كەۋتەۋە شەپى بوپر بو كە لە سالى ۱۸۹۶ دەستى پىكرد، ئەو شەپەى كەلە باشورى ئەفەرىقا كەۋتەرە و دەرەنجام سوخۆرە جىھانىەكان توانىان دەست بگرن بەسەر كانەكانى ئەلماسدا ۋەھرەھا توانىان كە بە مليۋنەھا ئەفەرىقى بكنە كۆيلەى خۇيان.. داى ئەۋەى زنجىرەيەك تىرۆرى بەناۋبانگ پويان دا - ۋەك ئەۋەى لە بەشى پىشوتردا باسما لىۋە كرد - دواتر پوداۋەكانى روسيا سەريان ھەلدا كە لە شويىنى خۇيدا نامارژەمان پىدا. راستەوخۇ دواى ھەلگىرساندى شەپى بوپر شەپىكى دىكە ھەلگىرسا لە سالى ۱۸۹۸ لە نىۋان ئىسپانيا و ئەمەرىكا. سوخۆرەكان لە دەرەنجامى ئەم شەپە توانىان دەست بگرن بەسەر ئەۋەى كە كوبا بەرھەمى ئەھىنا كە مولكدارىيەكەى دەگەپرايەۋە بۇ كۆمپانىايەكى شەكرى ئەمەرىكا.

پنیویسته بهر له کوتایی هینان بهم بهشه ناماژه به روداویک بکهین که ساده
دیته پیش چاو بهلام خاوهن ناماژهی قوله، نهویش نهوهیه که ونستون
تشیترشل بویهکهمین جار له شهری بویر ده رکهوت وهک په یامنیریکی جهنگ له
باشوری نه فریقا.

بەشى يانزەھەم

بشت پەردەى جەنگى جىھانى دووھەم

لە دوای جەنگى جىھانى يەكە مەوہ لە ئىنگلتەرا پوداوە يەك لە دوای يەكەكان
پويان دا و سەر جەمان نیشانەى پرسیار نەخەنە بەردەم كەسانى دەستە بژىرى
ئىنگلىز، نەگەر دەزگاكانى راگەياند لەوانەى كە كۆمەلەى سوخۆرەكان
توانیویانە دەست بگرن بەسەرى دا توانیبتیان كە ئاراستەى بىرکردنەوہ و
مەست و سۆزى چىنەكانى ناودند و ھەژارەكان بکەن، ئەوا ئەم كارە جياواز بو
بۆ چىنە بالاکان...

بەم شىوہىە ئىنگلىزەكان تىگەيشتن لەوہى كە بە شىوہىكى گشتى ھىزىكى
شاراوە ھەيە لە پشت پەردەوہ كە پۆلى سەردكى نەگىرت و پوداوەكان ئاراستە
نەكات بە پىتى نەخشە گەلىكى نھىنى بۆ ئامانج گەلىكى دور مەودا.. پوداوى
دەست بەردار بونى دەسەلات لە لایەن شا ئىدواردى ھەشتم لە دەسەلات ھىشا
بى كارىگەرى نەبوہ، لەبەر ئەوہى ھەندىك لە كەسايەتية ديارەكانى ئىنگلتەرا
ھەستيان بە سەرچاوەى مەترسى كرد و لەوہ تىگەيشتن كە ئەوہ سوخۆرە
جىھانىەكانن كە ھىزى شاراوە پىك ئەھىتن ياخود لانى كەم نوینەرايەتى
نەكەن، ھەر ئەوانيشن كە لانى كەم يارى بە چارەنوسى گەلانى ئەوروپاوە
نەكەن، ھەروەھا بۆيان دەركەوت كە زايونىزم رىكخراوىكى سياسى نىە كە

نامانچ گهليكي ناسايي ههبيت بهلكو له راستيدا ريكخراوينكي سهرهكيه كه
ئهركي جيبهجيكردي پيلانگيره جيهانيهكانه.

لهسهر ئهوكهسايهتیه ئینگلیزیانهی كه دركيان بهو راستیهكرد، ئەدمیرال
سیر باری دومنفیل و كۆلۆنیل ه. رامزی بو. ئەدمیرال دومفیل چەند جارێك
پۆستی بالای بهدهست هینابو له هیزی دەریایی بەریتانیا له ماوهی چل سالی
رابوردودا كه تیايدا بهوه ناوبانگی دەرکردبو كه كهسیکی زۆر بههیز بو وهك
فهرماندهی تۆپی دەریایی و بهرپوهبهری كۆلیجی دەریایی پادشایی له كاتی
جهنگی جیهانی یهكهم، دواتر پۆستی بهرپوهبهری دهزگای ههوانگری دەریایی
وهرگرت بو چەند سالیکی دوردریژ، هیچ گومانی تیدا نیه كه ئهواناياریه
ترسناكانهی كه بینویهتی لهبهر ئهوان پۆسته بوه كه ههیبوه و ههر لهو
رینگهیهشوه توانیویهتی بزانیته كه چی له پشت پردهوه دهگوزهریت. بهلام
كۆلۆنیل رامزی كه دەرچوی كۆلیژی "كلايتون"ی بهناوبانگ و نهكادیمیای
"سانت هورست"ی سهربازیه وهك سهربازیک لهناو گاردی پادشایی بهریتانیا
خزمهتی کردوه و دواتر گوازاوهتهوه بو سهرکردایهتی سوپای بهریتانیا،
دواتر هاته ناو کاری سیاسیهوه و وهك نوینهر لهئهنجومهنی نوینهران له سالی
۱۹۳۱ ههلبژێردرا و تا سالی ۱۹۴۵ له پهرلهمان مایهوه تا سالی ۱۹۴۵ ئهوان
كاتهی كه دهستی له کاری سیاسی كیشایهوه.

ئەمیرال دومنفیل و بهرپرز رامزی له پیشهنگی ئهوانهسانه بون كه دركيان به
راستی ئهوانهترسیه كرد كه سهرانی جولهكه و سوخوره جيهانيهكان
نوینهرایهتیان نهكرد، ههر بۆیه به ئهرکی خۆیان یان زانی كهله سالی ۱۹۲۸
هوه هۆشداري بدهنه حكومهتی بهریتانیا و ئاگاداری بکهنهوه. ههروهها دركيان
بهوه كرد كه نامانجی راستهوخوی ئهوان پیلان گێرییه ههنگیرساندنی شهر و
دروست کردنی گومانه لهلای گهلان تا یهكدی لهناو بهرن تا ئهوان شهره بیته
هوی لهدايك بونی جيهانیکی نویی ترساو و شهكتهت و تیايدا پیلان گێران
ئهوانن بچنه قوناغی دواترهوه كه ئهویش بریتی یه له دروست کردنی
دهولهتیکی جولهكه بو فهلهستین تا بیته بنکهی سهرهکی بو هیزه

خراپەکارەکان تا تیایدا کۆببەنەر و رینماییهکانی خۆیان وەر بگرن و دواتر لەوێوە بچن بۆ گەلانی دیکە بۆ وێرانکردنیان بە پینی ئەو پلانی که پیشتر دانراوە وەک پیشەکیهک بۆ دامەزراندنی دیکاتۆریهتیکی جیهانی بەربلای بۆ تەواوی سەرانی جولهکەیی جیهان، بەم شێوەیەش هینانە دی ئەو خەونە شینتانهیەیی که چەندین نەوێهە کاری بۆ ئەکەن.

دیدیکی شیکارییانه:

من لێرەدا بە پێویستی ئەزانم که دان بەو هەدا بنیم تا سالی ۱۹۳۷-۱۹۳۸ دُنیا نەبوم لە نامانجی کۆتایی پیلانگێران و ناستی پەل هاریشتن و دەسەلاتەکەیی. بەلام لەگەڵ ئەو هەدا هاورای ئەو دەرەنجامانە بوم که ئەدمیرال دوولیل و بەرێز رامزی پینی گەیشتبون لەسەر جولهکەیی جیهانی... بەلام هیدی هیدی لە سالی ۱۹۲۹ و سالی دواترەو تا ۱۹۵۰ لەو راستەیه ترسناکه تیگەیشتم، ئەو راستییهی که هیچ مۆرکینکی مرقایهتیان پێوه ناهیت... پێویستە هەر جولهکەیهک ئەم بێرگانهی لای خوارەو بخوینیتەو و باش بیری لی بکاتەرە، رەنگە بە هۆیهو بە ناگا بینهو و لە لیواری مەترسی بگهڕینه دواو:

ستالین لە سالی ۱۹۲۹ هەلمەتیکی دیکەیی پاکتاوکردنی دەست پێکرد، لە ناو ئەوانهیی که تیاچون ژمارهیهک جولهکه هەبون که نیشیان ئەکرد لە خزمەتی ستالین و بەرژەوهندی کۆمەڵهیی پیلانگێران، ئەو جولهکانه پینیان وابو که پۆلینکی پیشهنگ ئەگێرن بەلام دواي ئەوهی که ئیدی کار لە کار ترازای بۆیان دەرکەوت که تەنها دار دەست بون... سەرانی جولهکەیی جیهانی هیچ بەلایهوه گرنگ نەبو که چی بەسەر براکانیاندا دیت بەلکو بەپێچهوانهوه لە کاتی جهنگ دا هاوکارییهکانیان پەوانهیی ستالین ئەکرد و من بۆخۆم لەو کەسانه بوم که بەشداریم کرد لە گواستنەوهی ئەو هاوکارییانه لە ئەوروپا و ئەمەریکاوه بۆ پوسیا لە رینگهیی کەنداری فارسهوه. سەبارەت بە جهنگیش، ئیمه لە بەشهکانی

پیشوترا به ئەندازەى پىيوست نامازەمان بەوە کردووە کە ئەوە جولەکە سوخۆرەکان بون کە پلانیا بۆ ئەو کارە دانا و ئاسانکاریان بۆ کرد، بە پىچەوانەشەو سەرانی جولەکەى جیهانى بانگەشەى ئەوە ئەکەن کە ئەوان ئەو شەرەیان کرد تا جولەکەکان پرگار بکەن لە دەستی نازىیەکان... ئەمەش ھەر ئەو شتە بو کە ھاو پەیمانەکانیان نامازەیان بۆ ئەکرد وەك تشیپرشل و پوزفالت و... ھتد، ئەو بیروکە یەش کە جولەکە لە گشت شوینىكى ئەوروپا بلاوی ئەکاتەرە بریتىیە لەو کەى کە ئەلمانی نازی بە نیاز بوە پەگەزى جولەکە نەھیلنیت و ئەو شەر بوە کە جولەکەى لەو چارەنوسە پرگار کردووە... دەرەنجامیش ئەو یە کە جولەکە باوەریان بە زایونیزم ھە یە و ھاوسۆزن لەگەلى دا... ھەر وەھا دەزگاکانى پراگەیاندن ئەوانەى کە لە ژیر پکىفى خویاندا بون دەستیان کرد بە پراکیشانى سۆزى گەلانى ئەمەریکا و ئەوروپا بۆ زایونیزم بەو بیانووى کە ریکخراویکن ھىچ ئامانجىکیان نیە جگە لە داکوکی کردن لەو جولەکانەى کە دو چارى چەوساندنەوہى ھیتلەر بونەتەرە و ھاوکاریان ئەکەن تا لە نیشتمانىكى نەتەرەى خویاندا بژین... ھتد، کەواتە راستى ئەو جولەکە چەوساوانە چىیە؟ ئایا راستى چەوساندنەوہى جولەکە چىیە؟ ھەر وەھا راستى زایونیزم چىیە؟ لێرەدا پىویستە بوەستین تا چاویكى شىکارییانەى قول بخشینن تا راستیمان بە بى ساختەکارى بۆ پون بکاتەرە. ھىچ گومانى تىدا نیە کە ئەلمانیای نازی دژى جولەکە بوە بەلام ئەم دەرژمانیەتیە لە سالى ۱۹۳۹ تىنە پەریوہ و لەدوای ئەو یە دورخراونەتەرە یا زیندانى کراون یا لە پۆستە گشتیەکانیان دور خراونەتەرە، ئەلبەتە ئەلمانەکان ھەر وەك پىشتەر باسماں لێوہ کرد بەھانەیان ھەبوە بۆ ئەو کارە... ئەو جولەکانەش کە لە ئەلمانیا ئەژیان ئەوانە بون کە ئەلمانیەکان رقیان لىیان بو، بەلام جولەکەکانى دیکەى جیھان بەدور بون لەو دەرژمانیەتیە، بەو شىوہیە زۆرتىن شتىک کە جولەکەکان پو بەروى دەبونەوہ بریتى بو لە دور خستنەوہیان لە ئەلمانیا.

داگیر کردنى پۆلۆنیا لە ئەیلولى ۱۹۳۹ و دواتر ھەلگیرساندنى جەنگ بوە ھۆى ئەوہى کە بە شىوہیەكى راستەوخۆ ھەلویتەکە لەدژى جولەکە

ھەلبەگەرىتەۋە لەبەر ئەۋەى شەپ ئەۋروپاى خستە ژىر دەستى ئەلمانىاي ھىتلەرەۋە، بەم شىۋەى ئەلمانەكان تۋانىان تەۋاى توپەىى خۇيان بەسەر جۈلەكەكانى پۇلۇنىيا و بەلجىكا و فەرەنسا و ھۇلندا دا بەتال بکەنەۋە.. لە كاتىكدا ئەگەر شەپ نەبۋايە ئەۋان بى ۋەى دەبون، بىنيمان كە چۇن ئەۋ شەپە سەرانى جۈلەكە كارىيان بۇ ئەكرد لە جەنگى جىھانى يەكەمەۋە.. ھۇكارىكى دىكە ئەۋەىيە كە دوژمناىەتى ئەلمەنەكان بۇ جۈلەكە لە پىنش جەنگ برىتى بو لە پق لىھاتنەۋە و زىفدانى كردن و دورخستنەۋەى جۈلەكە، بەلام دۋاى ھەلگىرساندنى جەنگ جۈلەكە لە سەرتاسەرى جىھان لە دژى ئەلمانىا ۋەسانەۋە، دۋاى ئەۋەش كە خوینى سەربازە ئەلمانىەكان پژا لە بەرەكانى جەنگ ئىدى ئەۋ دوژمناىەتىە زۇر پەرەى سەند بە وپىيەى كە ئىدى جۈلەكە بەۋ ھەلۋىستەيان بۈنە دوژمنى ھاۋبەش لە شەپ لە دژى ئەلمانىا ھەر بۋىە سروسىتى بو كە ئەلمانىا شەپريان لەگەلدا بكات و لىيان بكوژىت، ئەلبەتە تەۋاى ئەۋ گەلانەى كە بەشدارى شەپريان كرد لىيان كوژرا بگرە بە مليۋنەھا كەس لە روس، ئىنگلىز، ئەمەرىكى و ئەلمانەكان كوژران... بەم شىۋەى ئەبىنن كە ئەۋە سەرانى جۈلەكەى جىھانى بون كە پالىيان بە جۈلەكەكانەۋە نا تا بکەۋنە ئەم ھەلۋىستە خراپەۋە. ئەم حالەتەمان بە باشى لە حالەتى پۇلۇنىادا بۇ دەر ئەكەۋىت، پەيماننامەى قىرساى مەملانىى نىۋان ئەلمانىا و پۇلۇنىاي كرده راستى لەبەرئەۋەى بە رپرەۋىك بروسىاي رۇژھەلاتى جيا كردهۋە - كە ھەرىمىكى ئەلمانى بو - لە تەۋاى ئەلمانىا، بەپىنى پەيماننامەى قىرساى ئەم شارە لە ئەلمانىا جيا كراىەۋە و كرا بە شارىكى نىۋ دەۋلەتى...

ئەۋ پىپاگەندانەى كە سوخۇرە جىھانىەكان سەپەرشتىيان ئەكرد زنجىرەىەك درۋى دروست كرد تا راي گشتى پىى ۋابىت كە ئەۋە ھىتلەر بو كە وىستى بە زۇر پرسى دانزىنگ چارەسەر بكات، بەلام لە راستى دا ھىتلەر وىستى كە پرسى دانزىنگ و رپرەۋى پۇلۇندى بە شىۋەىەكى ئاشتىيانە چارەسەر بكات بە پىى ئەۋ ياداشتەى كە لە ئازارى سالى ۱۹۳۹ دا ناردى بۇ پۇلۇنىەكان و تىايدا بۇ دۋاجار داۋا ئەكات كە ئەۋ پرسە بە شىۋەىەكى دروستانە چارەسەر بكرىت

تا بگه نه چاره سهرینکی ناشتیانه، پیشتیش چند جارینک ویستبوی بگاته رینگه چاره یه کی ناشتیانه نه مهش شتیکه که راگه یاندن باسی لیوه ناکات... نه م یاداشتهش بو ماوهی چند مانگیک به بی وهلام مایه وه، نه لبه ته حکومتی پۆلۆنیا به مبهست نه و یادشتهانی پشت گوی نه خست نه مهش وای کرد که هیتلر پشودریژی خوی له دهست بدات و له لایه کی دیکه وه نه و پپوپاگه ندانهی نه و رۆژنامه نه بلو یان نه کرده وه به ئاراسته ی جوله که کان وایکرد دواچار له مانگی نه یولی ۱۹۳۹ په لاماری پۆلۆنیا بدات...

به لام نه وهی که وای له حکومتی پۆلۆنی کرد که یاداشته کی نه لمانیا پشت گوی بخت، نه و جهخت کردنه وانهی نینگلته را بو که دهیوت له حاله تی جهنگدا دهیپاریزنت، هر واشبو له مانگی نازاری ۱۹۳۹ حکومتی بهریتانیا یاداشتیکی واژو کرد و تیایدا به لینی نه وهی دا که پۆلۆنیا نه پاریزنت... نه لبه ته حکومتی نینگلیز له ژیر گوشاری زوری نهینی و ناشکرای سوخوره جیهانیه کان نه و به لین نامه یه یان ده رکرد. رهنگه پیمان واینیت که بهریتانیا واده کی خوی بردوته سهر به لام له راستیدا حکومتی بهریتانیا دهسته وهستان به و له وهی که هاوکاری پۆلۆنیا بکات نه له پی دهریا و نه له پی وشکایی و ناسمان، به مشیوه یه گرهنتی پشتوانی کردنی بهریتانیا شتیکی نه بو جگه له توش کردنی پۆلۆنیا... سهرانی جوله که ی جیهانی باش نه وه یان نه زانی کاتیک که بهریتانیا یان ناچار کرد تا واژو له سهر نه و به لین نامه یه بکات، هر نه وانیش بون که هانی سهرانی حکومتی پۆلۆنیا یان کرد تا هلمه تیکی توند بکه نه سهر نه لمانیا و دهشیان زانی که بهریتانیا ناتوانیت هاوکاری پیش کهش به پۆلۆنیا بکات... لیروه وه نه و راستیه مان بو دهر ده که وینت که نه ویش نه وه یه: سهرانی جوله که ی جیهانی نه م چاره نوسه یان بو هاو نه ته وهی خویان هه لبرارد و به نه خشه یه کی پیش وهخت پلان بو داریژراو پیشکه شی نه لمانه کانی کردن دوا ی نه وه که بهر له وه هیتلهریان ناچار کرد که بچیته سهر باوه پی سهر کرده کانی نازیزم نه وانهی که به شیوه یه کی سروشتی رقیان له جوله که بو دوا ی نه و هه لویسته ی که سهرانی جوله که هه یان بو

بەرامبەر بە ئەلمانىا لە جەنگى جىھانى يەكەمەوہ.. ئەمەش بە شىوہ يەكى يەكلا كەرەوہ ئەوہمان بۇ دەر دەخات كە سەرانى جولەكەى جىھان ھىچ نىن جگە لە كۆمەلىك چاۋچنۆك كە نەوہ لە دواى نەوہ ئەو پلانە ئەرھرىمەنانەين بۇ دەمىنىتەرە كە برىتتە لە چەوساندنەوہى جىھان لە پىناو بەرژەوہندى خۇياندا.. پىويستە تەراوى جولەكە ئەوہ بزانت كە تەنھا ئەوہ سەركردەكانىان بەرپرسن لەو كارەساتانەى كە بەسەرياندا دىت بە درىژايى مېژو كە لىوان لىوہ بە شەر و ناكۆكىان لەگەل تەواوى گەلاندا، ھەرەھا پىويستە ئەوہ بزانت كە سەركردەكانىان ياخود سەرانى زايۇنىزم يا نورانىەكان يان ھەر ناويكىان لى ئەنىت لە راستىدا تا ئەمپۆكە سەر بە ھىچ ئايىن و ئەژادىك نىن و باوہريان بە ھىچ ئايىنك نىە جگە لە چاۋچنۆك يەكى شىتەنەى بۆماوہ، ھىچ پۆژىكىش ھەر لە دىر زەمانەوہ تا ئەمپۆكە سلىان لەوہ نەكردۆتەرە كە جولەكە بخەنە ناو دژوارترىن دۆخەوہ تەنھا لە پىناو بەرژەوہندى خۇياندا. گەر ئامانجىان داكۆكىكردن بوايە لە جولەكە ھەر وەك ئەوہى كە خۇيان باسى لىوہ ئەكەن، كاريان ئەكرد لەسەر ئەوہى كە خۇيان لە جەنگ لابدەن و خۇشيان بەدور بگرن لە پال ئان بە پۆلۇنياوہ تا بەشدارى شەر بكات لەبەر ئەوہى ئەيانزانى كە چيان بەسەر دىت.

رەنگە ھەندىك لەو جولەكانەى كە ستەمىيان بەرامبەر كراوہ بلىن كە لە رىنگەى رىكخراوى فەلەستىنى و تۆرەكانىيەوہ دزەيان كردۆتە ناو ئەمەرىكا و ولاتانى ئەورۇپا و فەلەستىنەوہ، بەلام لە راستى دا جولەكە ئاسايىيەكان ئەوانەى كە بەفەرمانى سەركردەكانىان كارنەكەن لەناكاو خۇيان لەناو جەنگدا دۆزىيەوہ، بەلام خودى سەرۆك و نوينەرەكانىان ئەوانەى كە بە كورتى ھەستان بە رىكخستنى تۆرەكانى تىك دان لە گشت شوينىك و ئاسانكارىيان كرد بۇ دورست بونى جەنگ، ئەوہ ھەر ئەوان بون كە دزەيان كردە ناو ئەورۇپا و ئەمەرىكا و فەلەستىنەوہ، ھەر ئەوانىش بون لە بەرامبەر گەلانى پۆژئاوا بەرگى كەسى ستەملىكراويان ئەپۆشى و وايان بانگەشە ئەكرد كە قوربانى دەستى چەوساندنەوہ و ستەمن، لە كاتىك دا كە ئەوہ ھەر خۇيان بون كە ئەو

چەوساندنەو و ستەمەیان رېك خست و دواتر هاتن لە ژيەر ناوی زايونيزمدا بانگەشەیان کرد بو داکوکی کردن لە گەلی جولەکە.
ئەگەر جیهان بە راستی بیهویت کە داکوکی لە جولەکە بکات، ئەوا باشترە کە ئەو کۆمەلە تاوانبارە لەناو بەریت.. ئەگەر جولە بیهویت بە راستی داکوکی^{۸۹} لەخوی بکات، پیویستە سەرەتا جیهان پزگار بکەن لەو کەسانە و لەو کۆپری ئەو خراپەییە کە سەرۆکایەتیان ئەکات.

(^{۸۹}) پی ئەچیت هەندیک لە جولەکەکان لیژە و لەوی هەستیان بە مەترسیەکردییت هەر بۆیە دەستیان کرد بە دروست کردنی چەند کۆمەلەییەکی دژ بە جولەکە بە تاییبە لە ئەمەریکا کە بانگەشەیی یەکشستی ئەو جولەکانە ئەکات لە ولاتەکانی خۆیاندا و کار ئەکات لەسەر قوتار بون لەدەست ئەو سەرکردانەیی کە ناچارین کردون وەک کەمایەتییهکی دورەخراو ژیان بەرنە سەر.

لايەنە سىياسىيە ئاراۋەكانى جەنگى جىھانى دوۋەم

. ئىنگلتەرا: تىشمېرلېن و تىشېرل

ئەلمانىا: ھىتلەر و نازىزم

لە سەرەتاي ئەم بەشەدا وتمان كە چۈن دەستەبىزىرىك لە ئىنگلىزەكان ھەلبىزىردىران كە لە سەرويانەۋە دۇمفېل و كۆلۇنىل پامزى كە ئامانجىان برىتى بو لە ھۇشدارى دان بە بە حكومەتى ئىنگلىز لە مەترسى جولانەۋەى جولەكەى جىھانى، كاتىك كە تىشمېرلېن سەرۆك ۋەزىرانى ئىنگلىزى بەدەست ھىنا، ئەمپرال دۇمفېل و پامزى ئەو ئەركەيان لە ئەستۇگرت كە لايەنە ئاراۋەكانى روداۋەكانى بۇ باس بكەن و پىنى بلېن كە سوخۇرە جىھانىەكان كار ئەكەن لەسەر ھەلگىرساندىنى شەر لە نىۋان ئىنگلتەرا و ئەلمانىا، ھەرۋەھا باسىان لەئامانجەكانى ئەو شەرە كرد.. ئەۋان پىۋىستىيان بە بەلگەيەكى يەكلاكرەۋە بو تا تىشمېرلېن لەۋ راستىانە ئاگادار بكەنەۋە بەلام لە كۇتايىدا تۋانىان كە ئاگادارى بكەنەۋە لە سەرچاۋەى مەترسىەكان.. بەم شىۋەيە حكومەتەكەى ھەلۋىستىكى وريايانەى گرتەبەر لە بەرامبەر قەيرانە سىياسىيە جىھانىەكان و ئەۋەى رەت كردهۋە كە گوى لە خواستى سوخۇرە جىھانىەكان ۋەربگرىت، تىشمېرلېن دركى بە نىەت خراپى پەيمان نامەى قىرساي كردهۋ، ھەر بۇيە بىرىارى دا كە بە نەفەس درىژى تاوتويى كىشەكان بكات، دەرەنجامى ئەۋەش بوە ھۇى ئەۋەى كە سوخۇرە جىھانىەكان ۋەك دوزمن سەيرى بكەن، كاتىكىش كە قەيرانى (سودىت) وروژا بەھۇى ئەۋەى كە ھىتلەر ئەو ناۋچەيەى داگىر كرد

له بهر ئهوهى به پى پيمانهى قيرساي ئه ناوچهيه لهئلمانيا جياكراوهتهوه و خراوته سهر چيکووسلوفاکيا، تشمبيلين پهناى نهبرده بهر پراگه ياندى جهنگ به لکو پى باشتر بو که بانگه شه بکات بو بهستنى کونگره بو چاره سهر کردنى ئه و کيشهيه به تايهت له بهر ئهوهى ئه و زانياريبانهى که ئه ميرال دومفيل و رامزى پينيان دابو به ناگايان هينابو له و پلانهکانى سه رانى جوله که. هيتله ريش خواستى که متر نه بو له بهر پيتانیا ههروهک چون دواتر ديينه سهرى، به لام ئه و سور بو له سهر ئهوهى که پوبه پوى تهواوى ئه و سته مانه بيته وه که پهيمانهى قيرساي به سهر ئهلمانيا دا سه پانديوى و کاربکات له سهر سپينه وهى تهواوى ده ره نجامهکانى ئه و پهيمانه شومه.. کونگره مىونخ به سهرکه وتويى ئه نجامدرا و جيهان له دوا ساتدا توانى خوى لادبات له شه، تشمبيلينيش گه پايه وه بو ئينگلته را تا مزگينى ناشتى بدات به و لاته کهى..

دواى ئهوهى که سوخوره جيهانيهکان پلانهکانيان سهرى نهگرت به هوى ههلوئىستى تشمبيلين و زانيان که ناتوانن شه ههلبگيرسينن تهنا به ناچار کردن و لابردنى نهبيت، بويان ده رکهوت که هيدى هيدى ئه م که سه دهبيته نهياريان، هه ر بويه فه رمانيان دا به دهزگا و رينکخراوهکانيان تا شه پ له دژى تشامبيلين ههلبگيرسينن، چهکى يه کهمیان له و شه په دا بريتى بو له دهزگاگانى پراگه ياندى و پروپاگه نده کردن که خويان زال بون به سهرى دا.. ئه م دهزگايانه پيکه وه دهستيان کرد به هيرش کردنه سهر تشامبيلين و تومه تباريان کرد به پيلان گيران و گوئگرتن له هيتله ر و بگه ره پيشيان وت که مه يلى به لای فاشيزم دا ههيه، دهزگاگانيان له ئه وروپا ئه و تومه تانهيان دوباره کرده وه تا وای ليتهات که لکا به که سايه تيه که يه وه.. تا ئيستته ش زورينهى سه رچاوه جيهانيهکان و کتنبهکانى ميژو که له باره ي رينکه و تنهکانى ميونيخ وه ليکولينه وهى کرده وه ئه لیت که ئه وه شکست بوه بو ناشتى و ئه وروپا و تشمبيلين ئه گه رچى ئه و رينکه و تن نامه يه تارمايى شه رى دورخسته وه و ناشتى جيهانى پاراست...

پامزى و ئەدمىرال دۇمفيل ھەوليان دەدا كە بەلگەى حاشا ھەلنەگر بدۇزئەو
تا بتوانن بىخەنە پىش چاوى سەرۆك ۋەزيران تا بەشئوۋەيەكى يەكلا كەرەو
بەيئەنە سەر ئەو بېروايەى كە چ مەترسىيەك پوبەپوى دەبىتەو.. دواچار بەخت
ياوهرى بو بەھاتنى كەسەك بە ناوى "تايەلر كانت" ئەو ئەفسەرە ئەمەرىكەيەى
كە بەرپرسى ۋەرگرتن و ناردنى بروسكە بو بە شئوۋەى ھىما وشىفرە لە
بالويزخانەى ئەمەرىكا لە لەندەن، ئەلەتە بەھاوكارى كەسەك كەناوى خاتو
"نانا ولكوف"، ئەم دوكەسە بە پىي پۇستەكەيان دەيانتوانى دەسيان بگات بەو
دۇكىومىنتە نەيئەنەى كە دەھاتە ناو بالويزخانەى ئەمەرىكاوۋە دواچار لەو
زانيارىيانە ئەو تىكەيشتن كە جەنگ نزيكە بە بى ئەوۋەى كەسانى ديكە بەو
پاستىيە بزەنن و بە بى ئەوۋەش ھىچ كام لە گەلەكان بەرژەوۋەندىيان ھەبىت لە
شەپكى لەو چەشەنەدا، ئەو كاتەش كە زانيان لايەنى سودمەند تەنھا كۆمەلەى
جولەكە خاۋەن سەرمایە جىھانىەكانن، وىژدانىان جولاً و بىريان لەو كەردەو
كە ھەوليكى شىلگىرانە بەن بو پىگرتن لەو شەپە. زانيارىيە سەرەكەيەكانىان
لەو بروسكانەوۋە ۋەرگرت كەلە نىوان تشىرشل و سەرۆكى ئەمەرىكى پۇزفيلت
نالوگۇپى پى ئەكرا، ئەو بروسكانە پەردەى لەسەر ئامانجى ئەو كەسانە لادا كە
بە شئوۋەيەكى نەيئەى دەسەلاتيان بەدەستە و پىنمىيە دەدەن بە تشىرشل و
پۇزفيلت.. تايەلر ئەيزانى كە پامزى و ئەدمىرال دۇمفيل نوينەرى ئەو دەستە
بۇرەن لە كەسايەتە ئىنگلىزەكان كە كاردەكەن لەسەر دژايەتى كردنى سەرانى
جولەكە و دورخستەوۋەى جىھان لە شەپە.. بەم شئوۋەيە دواچار تايەلر چو بو
بىننى پامزى و ئەوۋەى خستە پو كە بچىت بۇلاى تا دۇكىومىنتە سەرەكەيەكانى
بو بەيئەت تا بىبىئەت لە مالەكەى كە دەكەوتە گۇرەپانى گلوستو لە لەندەن
ژمارە ۴۷، پامزى وئەيەكى ئەو دۇكىومىنتانەى دەست كەوت و خستىە
بەردەست تشامبرلن و ئەوۋەش بۇى دەركەوت كە جىھان بەرەو چ چارەنوسىك
دەپوات.. بەلام لە ئەلمانىا مەملەنىي شاراۋە لە نىوان ھىتلەر و نازىيە توند
پەوۋەكاندا بو كە نوينەرى چىنى ئەرستوكراتى سەربازى جىرمانى بون،
ئەگەرچى ھىتلەر بە شئوۋەيەكى تەواۋەتى لە سالى ۱۹۳۶ ھوۋە گونجاو بو لەگەل

ئەو چىنە، ھىتلەر لەو باوەردا بو كە دەتوانىت بگاتە پرىككەوتن لەگەل بەرىتانيا و رۇژئاوا و نامانجەكانى ديارى بكات لە پرىگەى ھىنانەدى داواكارىيەكانى ئەلمانىا بە تايبەت نەھىشتنى تەواوەتى كارىگەرىيەكانى پەيماننامەى فېرساى، بەلەن نازىيە توندپەرەوكان بېرىريان دابو كە ھاوپرېيەتى ھىتلەر بكن تا كۆتايى و دواتر دەست بەردارى بن ياخود ناچارى بكن تا بەردەوام بىت لەسەر ھىنانەدى نامانجەكانىان كە برىتى بو لە زال كوردنى نەژادى ئەلمانىا بەسەر جىهان لە پرىگەى ھىزەو، ھىتلەر لە لايەكى دىكەو لە دواى كۆبونەوھى لەگەل تشىمبەلەن ھاتبو سەر ئەو باوەرپەى كە سەرۆك وەزىرانى ئىنگلىز ھاتبو سەر ئەو باوەرپەى كە درك بە مەترسى جولەكەى جىھانى بكات و دلسۆزى ئەو بو كە گوئى لە خواستى سوخۆرە جىھانىەكان نەگرىت، ھەر بۆيە ئەمە پالى بە ھىتلەرەو ئەنا تا خۆى لابتات لە بەركەوتن لەگەل ئىنگلتەرا. ھەر بۆيە بۆچەند مانگىك بىدەنگى و گوئى پى نەدانى ياداشتەكەى كرد لە لايەن پۆلۇنياو، ھەرەھا بى دەنگى كرد لەو سوكاىەتياىەى كە پۆژنامەكانى پۆژئاوا دەيكر بە خۆى و بە ئەلمانىا، ئەو پۆژنامانەى كە جولەكەكان زالبون بەسەرىدا.. ئەلبەتە تەنھا لەوھدا سەركەوتوبو كە ساتى يەكلا كەرەو دوابخات. لەبەر ئەوھى نىگەرانى تا دەھات زىادتر دەبو و شالۆى پىروپاگەندە لە ئەورپا و گوشارى نازىيە توند پەرەوكان تا دەھات زىادتر دەبو لەسەرى بە شىوہەيەك كە ئىدى بەرىەك كەوتن ببو كارىك كە نەدەكرا خۆى لى لابتات. دواچار لە يەكى ئەيلولى ۱۹۳۹ جەنگى جىھانى دووھەلگىرسا كاتىك كە سوپاى ئەلمانىا چوہ ناو پۆلۇنياو و داگىر كرد.

ھىتلەر لەو كەسانە نەبو كە بە ئاسانى لە بۆچونى خۆى پاشگەز بىتەوہ. ئەگەرچى كە جەنگى لە دژى بەرىتانيا و ھاوپەيمانەكانى پراگەياند دواى ئەوھى كە ئىدى ھىچ پرىگەيەكى دىكە نەما. بەلام لەگەل ئەوھشدا باوەرپەى بەوھەبو كە باشترىن پرىگە چارە ئەوہيە كە لە گەل بەرىتانيا پرىك بكوئىت و بە يەك لىدان كۆتايى بھىنىت بە سوخۆرە جىھانىەكان. ئەلبەتە سوخۆرە جىھانىەكان ئەوھيان ئەزانى كە گەمە بە چارەنوسى خۆيانەوہ ئەكەن بە درىژايى مېژوى

پىلانگىرې خۇيان، ۋەنەگەر ھىتلەر بىتوانىيا يە خۇي لەشەر لابدات، دواچار ھەر لەناوى ئەبردن. ئەو نازىيانەش كە خۇيان ھىزىيان پى بەخشى تەنھا لەبەر نامانجىك بو كە ئەوئىش ھەلگىرساندى جەنگىكى سەرتاپاگىر بو كە ئەلمانىا تىايدا بىئىتە يەكىك لە سەرىازگەكانى. لەو سەروبەندەدا تىشمېرلېن ھەروەك پىگىرىك ۋابو بۇيان تەننەت دواى ھەلگىرساندى جەنگىش.. لەبەر ئەوئى تىشمېرلېن ئاۋاتە خۋازى ئەوئىبو كە دەرفەتىك بۇ ئاشتى بىتە پىئشەرە تا ئەوئىش قىبولى بىكات.

سوپاكانى ئەلمانىا ۋەك گەردەلول ھەلىانكرد و پۇلۇنىيان داگىر كرد، دواتر فەپەنسا و ئەلمانىاي پۇژئاۋاشيان داگىر كرد، يەكەى تانكەكانى ئەلمانىا كە بە بانزەر ناۋبانگىيان دەركردبو دەىانتوانى كە پۇبەپۇى سوپاي بەپىتانى بىنەرە و شىكستى بدەن بەلام ھىتلەر لە ۲۲ ئايارى ۱۹۴۰ فەرمانى ۋەستانى دا.. دەقى ئەو بروسكەيەى كە جەنەرال "فۇن كلایست" فەرماندەى تانكەكان بەدەستى گەىشت بەم شىۋەيەى لای خۋارەۋە بو:

"ئەبىت تەۋاۋى يەكەى تانكەكان ھەر ئىستا بوەستن لە مەۋدايەكى مام ناۋەندا لە شارى دنكر... تەنھا پىگە ئەدرىت بە جۈلەى بەرگىركارانه و نوپىن بۇ كۆكردنەۋەى زانىارى."

جەنەرال فۇن كلایست ھىچى نەمابو كە تىك بچىت كاتىك كە فەرمانى پىكرا رابوەستىت لەبەر ئەۋەى ھىزەكانى ئەىتوانى بە تەۋاۋەتى سوپاي ئىنگلىز تىك بشكىنىت. زۇرى نەخاياند كە بروسكەيەكى سەىرتى بەدەستگەىشت كە فەرمانى پى ئەكات پاشەكشى بىكات بۇ پىشت ھىلەكانى شەر كردن كە دەكەۋىتە نىك ناۋەندى شارەۋە دواى ئەۋەى كە تانكە ئەلمانىەكان بەر لە سى پۇژ ئەو شۋىنەى تى پەراندبو..

كاپتن لىدل ھارت كە يەكىك بو لە ئەفسەرەكانى جەنەرال فۇن كلایست لە كتىبەكەى كە دواتر نوسى لە ژىر ناۋى "لايەكى دىكەى گىردەكە" باس لەۋە ئەكات كەلە چاۋپىكەۋتنى ھىتلەر لەگەل مارال فۇن پۇتشىد دا پۇيدا كە فەرماندەى بالاي ھىزەكانى ئەلمانىا بو لەگەل جەنەرال فۇن كلایست ھات تا

نارەزايەتی دەر بېرن بەرامبەر بە و فرمانە سەيرانە: ئەو دو فرماندە سەربازییە سەریان سوپما کاتیک کە هیتلەر پیتی راگەیاندن کە بە تايبەت ئەو فرمانانەى دەرکردوہ تا پینگە بە سوپای بەریتانیا بدات پاشەکشى بکات و بتوانیت هیز و ناوبانگەکەى بپاریزیت.. لەبەر ئەوہى باوہرى بە مانەوہى ئیمپراتوریەتى بەریتانى هەبە و ئومیدی وایە لەو پینگە یەوہ بتوانیت بگاتە پیک کە و تینیکی ناشتی لەگەل لەندن تا دەستبەجی کوتایی بەجەنگ بەینیت لەسەر بنەمای داننانی ئینگلتەرا بە دەستکەوتەکانی ئەلمانیا.

لیرەدا ئەبیت ئەوہ بەینینەوہ یاد کە هیزی ئاسمانی ئەلمانیا لە مارەى چەند مانگی سەرەتای شەردا بۆردومانى بەریتانیایان نەدەکرد. گەر بە شیوہیەکی وورد تر بلین دەلین لەکاتی بونی تشامبرلین لە دەسەلاتدا، بەریتانیاش بۆردومانى خاکی ئەلمانیاى نەدەکرد وەك جیبەجیکردنیک بۆ ئەوہى تشامبرلین رای گەیاند لە ۲ ئەیلووی ۱۹۳۹ واتە ئەو پۆژەى کە جەنگ راگەیەنرا و تیایدا وتی کە فرمان ئەکات بە هیزەکانی تا جگە لە ئامانجى سەربازى، لە هیچ ئامانجىکی دیکە نەدەن.. واتە لە هاوالاتى سیقیل نەدریت و شارەکان بەناسایش بمینیتەوہ.

شەر بۆ ماوہیەك بەردەوام بو دواى پاشەکشى ئینگلیزەکان لە دنکرک بە شیوہیەکی نیمچە ناشتیانە، ئەلمانەکان پەلاماری ئینگلیزەکان نادەن و ئینگلیزەکانیش بە شیوہیەکی سنوردار چالاکی نەنجام دەدەن.. تەنانەت ئەو کاتە ناوی ئەو شەرە نرا شەرپىکی هیچ و پوچ، ئەمەش ئەو شەرە نەبو کە نازییە توند رەوہکان لە ئەلمانیا و سوخۆرەکان لە بەریتانیا دەیان ویست، هەر بۆیە هەلمەتى پروپاگەندە کردن لە دژی تشامبرلین لە ئینگلتەرا دەستی پیکرد و هاوکات هەلمەتى گوشاز دەستی پیکرد تا هاوشیوہ لۆرد ئاسکویت دەستی لە کارکیشایەوہ و کەسیک جینگەى گرتەوہ کە هەمان سیمای ئەو کەسەى هەبو کە لە سالی ۱۹۱۶ جینگەى ئاسکویتی گرتەوہ، ئەو کەسەش کە جینگەى تشامبرلینی گرتەوہ کەسیک بو بە ناوی ونستون تشیرشل. ئەو پۆژەش کە چوہ دەسەلات لە ۱۱ مارسى ۱۹۴۰ فرمانى دەرکرد بۆ فرۆکە بەریتانیەکان تا

ھېرش بىكەنە سەر شارە ئەلمانىيەكان بۇ يەكەمىن چار و بەوھش دەرگا كرايەوہ بە پوي ھېرش كوردنە سەر ھاوۋاۋاۋا سىقىل لە ناو شارەكاندا. ئەمەش تەواوي ئەو شتە بو كە نازىيە توند پەوھكان ئەيانويست، ئەوانەي كە خوشحالبون بە توند بونەوہي جەنگ و پىيان وابو كە ئەوہ دەرفەتتىكى گونجاوہ بۇ داگىركردنى پۇژھەلات و پۇژئاوا لەيەك كاتدا بە تايبەت كاتىك كە سەر سام بون بەو سەر كەوتنەنەي كە سوپاي ئەلمانيا بەدەستى ھىنا لە سالى يەكەمى جەنگدا ھەر بۇيە لە سالى ۱۹۴۱ كۆبونەوہيەكى گشتى سەر كرايەتيان ئەنجامدا و تيايدا بېرياريان دا كە سود وەربگرن لە سياسەتى مەيل دارى ھىتلەر بە لاي ئىنگلتەرا تا پېرەوي جەنگ بگۆرن ئەويش لە رىگەي فاردنى نوينەرىكى تايبەتى خويان بۇ بەرپيتانيا تا حكومەتى بەرپيتانيا رازى بكات بەوہي كە لەگەل ئەلمانيا بەشەر نەيەت و بى لايەن بىت تا رىگە بە سوپاي ئەلمانيا بدات يەكىتى سۇقىت داگىر بكات و كۆتايى بە كۆمۇنىزم بەيىت.

بۇ ئەو كارە كەسايەتییەكى دياريان ھەلبژارد كە ئەويش پۇدۇلف ھس بو كە بەدەستە راستى ھىتلەرىش دادەنرا تا بىتتە نىردەيان بۇ لاي ئىنگلىزەكان.. جىهان ئەو كاتە سەرى سورما كاتىك كە بىستى ھس ھەلھاتوہ و پەناي بۇ ئىنگلتەرا بردوہ، ھىتلەرىش يەكىك بەو لەو كەسانەي كە سەريان سورما لەبەر ئەوہي نەيدەزانی كە بۇچى يارىدەدەرەكەي ھەلھاتوہ، ھس لەگەل تشىرشل بە نامادە بونى لۆرد ھامىلتون كۆبوہوہ و بۇچونى سەر كرايەكانى ئەرستوكاتىەتى سەربازى ئەلمانىاي پونكردەوہ كە كورت دەبىتەوہ لە پىك ھات لەسەر ئاگرەست لە نيوان ھەردولا و بەلىنى ئەوان بۇ دەستبەجى خستنى ھىتلەر و كۆكردنەوہي توانايان بۇ يەكىتى سۇقىت، ئەلبەتە كە تشىرشل ئەو پىشنيارەي رەت كردەوہ.

ھەر ئەو كاتە سەر كرايە نازىيە توند پەوھكان پويان لەھىتلەر كرد و بۇچونى خويان را گەياند و بە ھىتلەريان وت كە پىويستە پەلامارى يەكىتى سۇقىت بدات تا پشتى پارىزراو بىت كاتىك كە دەست دەكات بە چالاكىيە سەربازىيە دور مەوداكانى، ھىتلەر رىگەيەكى دىكەي نەدۇزىيەوہ جگە لە پەزامەند بون بە

بۇچونەكەيان، ھەر بۇيە لە ۲۲ حوزەيرانى ۱۹۴۱ سوپاكانى ئەلمانىا چونە نار سنورى يەكيتى سۇقۇتتەوہ.

بە ڤاگەياندىنى شەر لە لايەن ڤوزفيلتتەوہ لە دژى ئەلمانىا، جەنگەكە بوہ جيهانى و تشيرشل بو بە ڤياوى يەكەمى ئەو ھاوپەيمانييتييهى كەلە دژى ئەلمانىا ڤاگەيەنرا و بو بە ڤياوى بە ھىزى بەڤيتانيا، يەكەم كار كە كردى بريتى بو لە دەستگير كردنى تەواوى نەيارە سياسيهكانى و بۇ ماوہ يەكى ديارى نەكراو خستنيە زيندانەوہ كە ھەندىكيان تا كۇتايى جەنگى خاياند ئەويش بە ڤيچەوانەى ئەوہى كە بەڤيتانيا زانيويەتى لە بارەى ميژەوہكەى خۇيەوہ، ھەر يەك لە ئەدميرال دوفيل و بەرېز رامزى و ھاوسەرەكانيان و ژمارەيەك لە ھاوپڤيتانيايان دەستگيركران سەربارى سەدان ھاوالاتى ديكە، ھۇى بىدەنگى كەلى بەڤيتانياش دەرھەق بەم دەستگيركردانە دەگەڤايەوہ بۇ ئەو ھەلمەتى ڤرۇڤاگەندەيەى كە دەزگاكانى ڤاگەياندىنى سەر بە سوخۇرەكان دورستيان كرد لەمەر ئەوہى كە تابورېكى ڤيئجەمى ھيتلەرى گەرە لەناو بەڤيتانيادا ھەيە و داواكرا كە دەستگير بكرين.

ليكۇلئىنەوہكانى دەزگاي ھەوالگري بەڤيتانيا و ھىزى دادوہرى لە بەڤيتانيا ئەو بوختانانەى بەدرو خستەوہ و لەسەر دەستگيركراوہكان ھىچ بەلگەيەك بەدەست نەھات كە ھاوكارى ئەلمانىايان كردبىت. سوخۇرەكان ويستيان كە ھەمان تۆمەت بۇ خاتو نيكولسون دروست بكنە كە ھاوسەرى ئەميرال نيكولسون بو، كە يەكېك بو لە گەرە ئەفسەرە دەرياييەكان، بەلام دادگا ھىچ بەلگەيەكى لەسەر ئەويش بەدەست نەكەوت و بە بى تاوان لە قەلەمى دا. بەلام حكومەتى تشيرشل دەستگيرى كرد بە بى بونى ھىچ تۆمەتيك وەك تۆلە كردنەوہيەك بەرامبەر بەو داواكارىيانەى كە ھەيىبو دژ بە بەڤياكردنى جەنگ، بەر لەوہى كە جەنگ ھەلبگيرسيت.

تەواوى فەرمانەكانى دەستگير كردن و تەواوى ئەو كارانەش كە نەدەھاتەوہ لەگەل دەستور و ئينگلتەرا بەناوى "ھيربىرت مۇريسۇن" ھوہ دەردەكرا كە وەزىرى ناوخۇ بو لە حكومەتەكەى تشيرشل، مۇريسۇن لە سالى ۱۹۵۴

جاريكى دىكە دەركەوتەو لە كەنەدا كاتىك پىشەنگى ھەلمەتلىكى دەكرد بۇ كۆكردنەوھى ھاوكارى دارايى بۇ زايونىزم. بەم شىوھى پەيوھندىيەكە پون و ديارە لە نيوان حكومەتەكەى تشىرشل و سەرانى جولەكەى جىھانى. زىندانىش نەيتوانى فەرماندەيەكى وەك ئەدمىرال دومفيل بى دەنگ بكات، ھەر ئەوھندەى كەلە زىندان ئازاد كرا، كتيبە بە ناو بانگەكەى "لە ئەدمىراللىكى دەرياوانى تازەكارەو" بلاو كردهو و تيايدا نەينى روداوەكانى دەرخست و ئەو لايەنانەشى خستە رو كە ھۆكار بون بۇ ھەلگىرساندى جەنگى جىھانى دووھم و لەوھش گەلى ئىنگلىزى ناگادار كردهو و دواترىش جەنەرال رامزى ھەستا بە چاپكردنى كتيبيك بە ناو نىشانى "جنگىكى بى ناونىشان"، ئەم دوكتيبە سەربارى نەمانى لە كتيبخانەكاندا توانى نەينىەكانى پىلانگىران ئاشكرا بكات بۇ پراى ئىنگلىز و ئەوروپا. سەرۆك وەزىرانى پىشو بە ئازارەو كۆچى دوايى كرد دواى ئەوھى كە بىنى ولاتەكەى بەرەو ھەلدىر ئەبرىت تەنھا لە پىناو بەرژەوھندى كۆمەلىك سوخۇرى جولەكە، تا رۆژى مردنىشى ناوى زپىنرا لەلايەن ئەو كەسانەو، تەنانەت ئىستا لە كتيبەكانى مىژودا ئەو ناوژراندە بەدواوھىەتى وەك كەسىكى ترساو لە ھىتلەر باسكراو لە كاتىك دا كە ونستون تشىرشل رو لە ھەركوييەك بكات ھەلئەنرىت و ليوان ليوھ لە سەرورەى. من ليژەدا ئەمەويت ئەم بەشە كۆتايى بەينم بە باسكردن لە دو راستى سادە و لەھەمان كاتدا قول، پىشكەشى ئەكەم بە سىر ونستون تشىرشل و ئەوانەى كە بوغرا ئەبن بە سەركەوتنىكى كاتى لە پۆژئاوا:

راستى يەكەم ئەوھىە كە مرؤف ناتوانىت لەگەل خويدا ھىچ جۆرە پياھەلدان و پىزلىنان و زىر و زىويك بەرىتە گۆرەوھ.

راستى دووھم ئەوھىە كە گۆر كۆتايى نىيە بەلكو ئەو رىگەيەكە دەرباز بون ليى نىيە، لە دواى گۆرپىش ھىچ رىگەيەك نىيە بۇ خۆلادان لە سزا، ھەر بۆيە سوخۇرە جىھانىيەكان ھىچ دەرفەتلىكى دەرباز بونيان نىە.

به شئی دوانزه هم

جیهانی ئیستامان

شوین پئی پیلانگیڤی جیهانیمان هانگرت به درئژیی چهند سهدهیهك تا
ئو كاتهی كه گهیشتینه كۆتایی ریگهكه له جهنگی جیهانی دووهمدا، ئو
جهنگهی كه بهلاكانی تهواوی نهتهوهكانی گرتوه به شیوهیهك كه پیشتر نهبو،
له هموشوینیك ویرانی و بهدهیان ملیون قوربانی و ملیونهها ههتیو و بیلانه و
بریندارو پهك كهوتوی بهجیهیشت...

تهواوی ئو تاوانانه نهجامدرا له پیناو هیئانه دی خهونی كۆمهلیك شیئی
خۆپهرست، ئو كۆمهلهیهی كه چهندین سهدهیه داهینهراڤه خراپه بهرپوه نهبن
و ناسهقامگیری مادی و پۆخی و بهدرهوشتی بلاو ئهكهنهوه نهوه له دای نهوه..
ئهم جهنگه نهبوايه بییته وانهیهك بۆ مرۆقایهتی تا به شیوهیهك ئاراستهی بكات
كه ئیدی بتوانیئت خۆی بپاریزیئت له كارهساتیكى دیکه و بگهریئت به شوین
هۆكاری قهیران و ناآرامیهكان تا چارهسهری بكات به پئی بئهماكانی
دادپهروهری و لوژیک و راستی، ئو بنهمایانهی كه تهواوی ئاینه ناسمانیهكان
و یاساكان بانگهشهی بۆ ئهكهن و ریگهیان بۆ دیاری كردوه و هیزه
چاكهكارهكان ئهوپهپری ههول ئهدهن كه داكۆکیان لی بکهن و بیچهسپینن لهناو
میئشکی كهسهكاندا.

بەلام جىھان جارىكى دىكە دەستى كىردۈ بە پىكىردن لەسەر پىنگە كۈنەكە و پوداۋەكان وەك كۆن دوبارە بونەۋە ھەرۈك ئەۋەي كە جىھان ھىچ لە پوداۋەكانى پىشۋەۋە فېر نەبويىت و بە بەردەۋامى خۇي دوبارە بىكاتەۋە. پەنگە پىۋىست بىت كە كەمىك لەسەر ئەم وشانەي دۋاي بوەستىن: ھىچ شتىك لە ژىر خۇردا نوئى نىيە... ئەمپۇكە چەند لە دۋىلى ئەچىت... ياخود مىژو خۇي دوبارە ئەكاتەۋە... ھەر وەك ئەۋەي كە گەلەكان بە شىۋەيەكى ئاناگايانە دركىان بە تىكەل بۈنى ئەو پوداۋانە كىردىت كە لەسەردەمەكانى پىشۋەتۋەدا پويان داۋە، ئەمەش شتىكى سىروشتىيە لەبەر ئەۋەي ئەو كەسانەي كە پوداۋەكان بە پىۋە ئەبەن لە پشت پەردەۋە ھەر ئەو كەسانەن كە ھىچ نەگۈپۈن و پلانەكانىشىان تا ئەمپۇكە جىيەجى ئەكرىت... ئەم كىتەبەش شتىك نىيە جگەلە ھۇشدارىك بۇ ئەو كەسە بى ئاگايانەي كە لە ئەمەرىكا و پۇژناۋا ئەژىن، ھۇشدارىيەكە لەسەر ئەو مەترسىيەي كە پوبەپويان ئەبىتەۋە و لەناۋيان ئەبات ئەگەر بەر لە كاتى خۇي نەكەۋنە خۇيان... ئەو مەترسىيەي كە لە پىكىخراۋى زايۋنىزم و ھىزە شاراۋەكاندا دا خۇي دەبىنىتەۋە، ئەو ھىزەي كە بالادەستە بەسەرىدا و لە بەرژەۋەندى ئەو كاردەكات^(۱)...

ئەمپۇكە كەس ناتوانىت بزانىت كە جىھانى ئىمە بەرەو كۈنۋە ئەچىت جگە لە پىنگەي ھەلپىنجانى ئەۋەۋە نەبىت كە بە شىۋەيەكى گىشتى بەراۋردى ئىستا بىكات بە پابوردو لە ژىر پۇشنايى ئەۋەي ئىستا ئەيزانىن لەسەر پلانەكانى ھىزە شاراۋەكان... ئەلبەتە راستىيەك ھەيە ھەموان ئەيزانن: نەخشە كىشان بۇ ژيانى ئەمپۇمان لە كۈنگرەكانى تاران و يالقا و ئەمستردام كىشرا (۱۹۴۳-۱۹۴۶) لە نيۋان سى سەركرە "تشىرشل و رۇزفېلت و ستالېن" ھەرۋەھا ھىچ كەسىش ناتوانىت پەي بەو نەخشانە بەرىت كەلەو كۆبۈنەۋانەدا كىشراۋن تەنھا ئەو

(۱) نوسەر لەم كىتەبە و چەند بلۋكرۋەي تر كە كۆمەلەيەك لە ئەمەرىكىە بە ئاگاكەن دەرى دەكەن بانگەرازىكى دىكە پادەگەيەنىت داۋا لە دەنگدەرە ئەمەرىكىەكان دەكات و دەلىت پىۋىستە شىكارى مەيل و بىر كىردنەۋەي ھەر كەسىك بىكەين كە ھەلى دەبىژىرىن بۇ پۇستىكى گىشتى تا ئەگەر ھىچ جۇرە پەيۋەندىيەكىان دۇزىمەرە لە نيۋان ئەو كەسە و جولانەۋەي جولەكەي جىھانى و زايۋنىزم دەنگى پى نەدەن.

کەسانە نەبیت کە لە پۆستی بالادا بون، ناوهرۆکی ئەو کۆبونەوانە تا ئیستا شاراوێه و کەس لە بارهیهوه هیچ نازانیت.. رهنگه‌ی گۆرانی نۆی پۆژیک له‌هاهاتودا ئاشکرای بکات. کەس ناتوانیت نکولی له‌وه بکات کە ئەوه ئەوان بون ئەم جیهانه‌یان دروست کرد و پینمایی ئەو سی گه‌وره سهرکرده‌یه‌یان ئەکرد، ئەمەش روداو گه‌لیکمان بۆ پون ئەکاته‌وه کە جیگه‌ی سهر سوهرمانه وه‌ک دانپیادانانی ئەمهریکا وستالین به‌ ده‌وله‌تی زایونیزم ههر له‌سهره‌تای راگه‌یاندنیه‌وه.. ئەلبه‌ته ئەمەش ئەوه ناگه‌یه‌نیت کە ئەو سی گه‌وره سهرکرده‌یه‌یه‌ک دل بویتن و له‌یه‌ک به‌رده‌دا بو بیتن به‌لکو پینچه‌وانه‌که‌ی راسته‌ له‌بهر ئەوه‌ی کە ستالین له‌ پینش جه‌نگ له‌ سوخۆره جیهانه‌کان هه‌لگه‌پایه‌وه و توانی له‌ پینگه‌ی پاکتاوکردنه‌کانه‌وه پزگاری بیت له‌ سهرجه‌م سهرکرده‌ جوله‌که‌ کۆمۆنیزمه‌کان، دروست کردنی هاوپه‌یمانی‌تیش له‌گه‌ل پۆژئاوا و دواجار له‌گه‌ل سوخۆره جیهانه‌کان ته‌نها ده‌ره‌نجامیک بو بۆ پوبه‌پوبونه‌وه‌ی دوژمنیکه‌ی هاوبه‌ش کە نازیزم بو: به‌ مانایه‌کی دیکه‌ ئه‌رستۆکراتیه‌تی سهربازی نه‌ژاد په‌رستی جیرمانی.

بۆمبێ ئەتۆمی: هیرۆشیما و ناکازاکی

له‌گه‌ل نزیک بونه‌وه‌ی کۆتایی هاتنی جه‌نگی جیهانی دووهم، سوخۆره جیهانه‌کان درکیان به‌وه کرد کە ستالین ئاماده‌یه‌ ئه‌وروپا داگیر بکات و په‌لاماری ئەمهریکا بدات تا به‌یه‌کجاری له‌ناوی به‌ریت و ده‌سه‌لاتی کۆمۆنیزم بلاوه‌ بکاته‌وه له‌ به‌سهر سهرتاسه‌ری جیهاندا.. سهرکرده‌ سهربازی و سیفیل و نیشتمانیه‌کانیش درکیان به‌ مه‌ترسیه‌که‌ کردبو، به‌لام ئەوان پینان و ابو کە ته‌نها پینگه‌ چاره‌ بۆ پوبه‌پوبونه‌وه‌ی ئەو حاله‌ته‌ کۆتایی هینانه‌ به‌ جه‌نگ له‌گه‌ل یابان و ئاشکرا کردنی ئەو پرسه‌ له‌گه‌ل گه‌له‌کانی خویان و له‌هه‌مان کاتا نه‌جامدانی دانوستانی ئاشکرا له‌گه‌ل ستالین.. ئەلبه‌ته ئەم پینگه‌ چاره‌یه‌ به‌ مانای ئاشکرا بونی سوخۆره جیهانه‌کانیش دیت بۆیه‌ هیچ دودل نه‌مان له‌

ھەلبەتتە بۇ بىر ئىش بولمىدىكى دېگەن كەلە بىر كىرىدىنەنە يانەنە نىزىك بو ئەوئىش بىرىتى بو لە نىشان دانى ھىزىكى يەكلا كەرەنە بۇ ستالين و نىمايشى ئەوئى كە وەلاميان چۇن ئەبىتتە ئەگەر پەلامارى پۇژئاوا بدات... يابانىش بۇ ئەوئە ھەلبەتتە بۇ تا بىتتە قوربانى، ياخود كىلگەي تاقىكرىدەنەنە، ئەلبەتتە بىريان لەوئە نەكردىبۇو كە ئەو تاقىكرىدەنەنە يە بە سەدان ھەزار كەس لەناو ئەبات لە بروسكەيەكى ترسناكدا لەبەر ئەوئى ئەو ھىزە يەكلا كەرەنە يە شاراوە بو لەناو ئەو چەكە ترسناكەي كە ئەو كات بەچەكى ئەتۇمى ناسرابو.

نارەزايەتى ھەندىك لە گەرە ئەفسەرانى ئەمەرىكى كارسان نەبو ئەوانەي كە بىزار بون لە بەكارھىنەنە ئەو پىگە وەحشىگەرىيە لەبەر ئەوئى بىرنارد باروخ و سوخۇرە جىھانىەكانى دىكە تۈانىبۈيان سەرۇك پۇژفېلت بەئىننە سەر ئەو بىروا دلپندانەيەي كە پىويستە ئەو چەكە بەكار بەئىننە و بەو شىۋەيەش يەكەمىن بۇمبى ئەتۇمى كەوتە سەر ھىرۇشىما و ئەوئەندەي نەخايند كە بۇمبى دوەمىش درا بەسەر تاكازاكي دا.

دواي تىنپەر بونى چەند پۇژىكى كەم لە بەكارھىنەنە ئەو دو بۇمبە ئەتۇمىيە يابان خۇي دا بەدەستەو، لە بەرامبەردا ھەلمەتتىكى پىروپاگەندەي گەرە دەست پىكرا و تەواوي دەزگاكانى راگەياندن خرايە كار تا پاساۋ بەئىننەتەو بۇ ئەو كارە دىزىۋە بەو بىانۋەي كە بەھۇي ئەوئەو بو كە يابان خىرا خۇي دا بەدەستەو و دواجار ھەر بەو ھۇيەوئەبو كە جەنگ زو كۇتايى پىھىنرا.. بەلام لە راستىدا يابان بەر لە بەكار ھىنەنە ئەو دو بۇمبە ھىچى نەمابو كەخۇي بدات بەدەستەو، ئەم زانىيارىيەش خودى مارك ئارسەر راىگەياند كە فەرماندەي ھىزەكانى ئەمەرىكا بو لە پۇژھەلاتى دور لەگەل چەند فەرماندەيەكى دىكەي ھىزەكانى ئەمەرىكا.. بگرە دواتر پەردە لادرا لەسەر ئەوئى كە يابان چەند جارىك ھەولتى داوۋە داواي خۇ بەدەستەوئەدان بكات و بچىتتە دانوستانى ئاشتىەو، بەلام ھەولەكانى رەت كراوئەتەو و ئەمەش ئامازەيەك بە ئاراستەكرىدى كەسانىك بو كە خۇيان ئامادە كىردىبو بۇ ھەلدانى بۇمبە ئەتۇمىەكان.

جیھانی ئەمپۇمان

دەرەنجامی شەر بەم جۆرە و ھەندانی دو بۆمبى ئەتۆمى ھۆکار بو بۆئەوھى
 كە رېك كەوتننامەكانى تاران و يالئا و بۆتسدام چەق ببەستىت، ئەو رېك
 كەوتننامەيەى كە سەرلەنوى جیھانى دابەشكردەوہ بۆ ناوچەى جى ھەژمون،
 بەمەش ئاواتى گەلانى بچوكى بردە ژىر گلەوہ، ئەم رېككەوتننامەيە
 لەناوہرۆكدا جياوازييەكى ئەوتوى نەبو لەگەل پەيماننامەى قىرساى.. بەم
 شىوہيە گەلان لە جەنگى جیھانى دووہم ھاتنە دەرەوہ تا دوبارە خويان بى
 توانا ببينىتەوہ لەوہى كەبتوانن چارەنوسى خويان ديارى بكن و بۆيان
 دەرېكەويت كە ئەو ھىزە شاراوانەى كە يارى بە چارەنوسيان ئەكات ھىچ
 قورساييەك دانانىت بۆ بەھا پۇحى بنەماكانى پەوايەتى و دادپەرەرى.. بەلام
 ئەم جارە كارەكە جياوازه لەچاو پىشتەر، ئەم جارە مرۇقاىەتى بەناگا بۆتەوہ و
 ئىدى ناكريت شتىكى ھاوشىوہى پەيماننامەى قىرساى بەزۆر بسەپىت بەبى
 ئەوہى چاوەروانى بەرگرى توند نەكرىت.. شاندى ولاتە يەكگرتوہكان ھەولتيكى
 دا تا لە رېگەى ئاشتىوہ چارەسەرى كىشەكان بكات بەلام ھىزە شاراوكان
 ھەروەك ھەمىشە چوہ ناو ئەو شاندىوہ و زال بو بەسەرى دا، لە ھەندىك لە
 بېرپارەكانىشدا بە پونى كاريگەرى ئەو ھىزانە ھەست پى ئەكەين بەتايبەت
 كاتىك دەستەوہستان ئەبىت لەبەرامبەر وەلامدانەوہى ھەندىك لەو ستەمە
 ئاشكرايانەى كە دەكرىت و چەندىن گەلى پى دوچار ئەبىت، ياخود
 دەستەوہستان ئەبىت كە ھەندىك لە بېرپارە دادپەرەرانەكانى جىبەجى بكات،
 ھەر بۆيە پىويستە لەسەر جىھان كە ئاگادارى ئەوہبىت كە پو ئەدات لە
 نەتەوہيەكگرتوہكان و ھىندەش بە ئاگابىت كە بتوانىت رېگرى بكات لەوہى كە
 ھىزەكانى خراپە كارى تى بكات.

ئەلبەتە نەتەوہ يكگرتوہكان تەنھا ھەمو شتىك نىيە لەبەر ئەوہى پۆژھەلاتى
 ناوہراست و پۆژھەلاتى دور و ئەفەرىكا و ئەمەرىكاي باشور و تەنانەت

ولاتەكانى ھەردو سەربازگەى پۆژھەلات و پۆژئاوا دوچار بە كىشەگەلىكى ھەمەچەشن دەبنەوہ كە رىگە چارەيەكيان بۇ نەدۆزيوہتەوہ.. پەروپاگەندە چەواشەكارىيەكانىش بە شىوہيەكى ئەھرىمەنانە دادەپرىژرەين تا يىرى گەلان ژەھراوى بكەن و مىشكى پە بكەن لە زانىارى چەواشەكارىيانە بە نامانجى دابەشكردنى ھىزەكەى و لابردنى لە سەر رىگەى راست. ئىستاكە جىھانى ئىمە و بۆيەكەمىن جار لە مېژودا گۆپانكارى قول بە خۆوہ ئەبىنەيت كە تەواوى لايەنەكانى ئەگرىتەوہ، شەپۆلى پزگارى خوازى گەلانى بچوكى گرتۆتەوہ، ئىستا يارى كردن بە چارەنوسى گەلان ناساتر بوہ لە چاۋ پىشوتردا. ئەلبەتە ئەمە رىگى نەكردوہ لە ھىزەكانى خراپە تا سود لە سادەيى ئەو گەلانە وەربگرىت تا لە پوى مادى و بىر و ئابورىيەوہ گەمارۆيان بدات و بەھاگەلە پۆخى و ئاكارىيەكانى تىك بشكىنەيت و بەرتىل و گەندەلى و كىنە يلاۋ بكا تەوہ تا بتوانەيت ھەژموني خۆى رابگرىت بەسەرىدا.. لەدواى مردنى ستالىنەوہ گۆپانكارى پىشەيى ھاتە ئاراوہ لە يەكەيتى سۆقەيت. بەرپەرسە نوپكان ئەو دىوہزەمەيەيان لادا كەلەسەر سىنەى گەلى يەكەيتى سۆقەيت بو و بەبى ترس پەردەيان لادا لەسەر لايەنە شاراوہكانى سىياسەتى ستالىن و پەوش و رىگەكانيان ئاشكرا كرد و ولاتەكەيان دەركرد لەو گۆشەگىرىيە ئاسنىنەى كە تىايدا دەژيان.. گۆپانكارىيەكى گەورەش لە ئەمەرىكا پويدا بەتايبەت لە كاتى سەرۆكى كوچ كردو كەنەدى كە چەند ھەولەكى دلسۆزانەى دا تا لەپەرسى گەلان و تارمايى شەپ و گەلى ئەمەرىكى تىبكات.. تا ئىستاكەش گۆپانكارىيەكان بەردەوامن لە ژيانى ئەمەرىكا دا.

گومانى تىدا نىيە كە جىھان ئەپەرسەيت ئەبىت قۇناغى داھاتو چى لە ھەگبەى خۆيدا ھەلگرتەبەيت؟ بەلام ئەلبەتە داھاتو مولكى كەس نىيە و تەنھا شتەيك كە ئەتوانىن بىكەين ئەوہيە كە رابوردو بە داھاتو بەراورد بكەين و بىرۆكەيەكى گشتى ھەلھەينجىن لە لىكۆلەنەوہى مېژو.. پەنگە بتوانىن بە پىشت بەستن بەو و دەرەنجامە بلىين كە سالانى داھاتو پوداۋ گەلىكمان بۇ ئاشكرا ئەكات كە جىاواز لە ھەر جۆرە پىش بىنى كردنىك و پلان دانانىك و پەنگە درىژ مەوداش بىت بە شىوہيەك كە بتوانەيت سىماى جىھانى ئىستا بگۆرەيت.. ھىزە

پیلانگنیرہ جیہانیہ کانیش نامو نابن لہم حالۃ تہ بہ لکو ئو پہری ہولی خویان
 ئدہن کہ پوئی شاراوہی خویان بگین: لہناوبردنی نازادی و پارچہ پارچہ
 کردنی گہلان چ لہسہر ناستی ناوخو و چ لہسہر ناستی دہرہکی و ہیدی ہیدی
 زال بون بہسہریدا ہم لہ پوی مادی و ہم لہ پوی بیر و نابوریہوہ جا لیتر بہ
 ہر پھوش و لہ ژیر ہر دەمامکینک دا بیت تا وای لیدیت تہواری جیہان
 لہبہرژہوندی ئو کار دہکات..

پیمان وایہ ئہمہی لہم کتیبہدا باسی لئوہ کرا بہسہ تا "ھوشداریمان پی
 بدات لہسہر ئو پیلانگنیرییہ بہردہوامہ جیہانیہی تا پەردہ لہسہریان
 ھەلبمالریت و راستہیہکانیان ناشکرا بکریت". پیویستہ جیہان ئیستا بہ
 ناگابیت لہوہی کہ ہیزہ شاراوہکان کارئہکن لہسہر ئوہی کہ جہنگی جیہانی
 سنیہم ھەلبگیرسینن کہ ئہگەر پو بدات لیدانیکی یەکلا کەرہوہ ئہبیت پو
 مروقیاہتی و ئیدی ئو کاتہ کہس ناتوانیت لہبہرامبہریدا بوہستیت.. بویہ
 پیویستہ لہسہر گہلان ئوہ لہبہرچاو بگرن کہ دەبیت ناگایانہ پوبہپوی ہر
 لایہنیک ببیتہوہ کہ جیہان بہرہو جہنگی جیہانی سنیہم رابکیشیت، ئوہندہ
 بہسہ کہ باس لہوہ بکہین کہ ویرانییہکی سہرتاسہری دہرہنجامی ئو شہرہ
 ئہبیت و تیایدا براوہ و دؤراو و بینر وک یەک ئہبن.. تہنہا براوہ بازرگانانی
 شہر ئہبن یاخود بہ مانایہکی دیکہ سہرانی جولہکی جیہانی.

شہری مروقیاہتی تاقتہ پروکین ئہبیت لہگہل دوزمنہکانی لہبہر ئوہی
 زیرہک و خاوہن ئہزمونن و دەستیان گرتوہ بہسہر وزہیہکی مادی و بیرى مەزن
 دا.. ئہوان ئہتوانن ہر دەمامکینک بکہن و بچنہ ناو دلئى ہر گہلنیکوہ لہ ژیر
 سیمای جیاوازدا، بہلام تو ھمیشہ دەیاندوزیتہوہ لہپاش گہندہلی و
 لہشفرۆشی و کینہ و ئو قہیرانہ کۆمہلایہتی و نابوریانہی کہ ژیانى گہلان تیک
 دەدات.. رینگہ رزگار بونیش بریتہ لہ رینگہی پاراستنی بہا گہلہ فیکری و
 پوچیہکان.. ئو باھا گہلہی کہ ئوہ لہ دواى ئوہ مروقیاہتی دروستی کردوہ
 بہ دریزایی میژوی خوی و یاسا ناسمانی مروییہکانیش پالپشتی ئو
 بہھاگہلہن.

"من باخی بونی ئیوه و دله ره فه که تان ئه ناسم، ئیوه له دوا ی مردنی
من له و ریگه یه لاده دن که من بۆم دیاری کردون و دوا جار توشی خرابه
ده بن"

"موسا د.خ"

هەندیک له هیلکارییهکانی جولەکه و پەییان بە هەندیک له تاوانەکانیان بردووو دواتر دوچاری ترسی "پنکخراوی جیهانی" بون وایان لی هاتووە که هەر شتیەک بگێرنهوه بۆ ئەو هیزه شاراوانه. هیچ گومانی تێدانیه که جولەکه جوړیکی دیکەن له مرۆڤا. خاوهن خەسلەتی دیاری کراو و تاوانی تایبەتن. له ته‌واوی پوداوه میژوییه‌کاندا خاوهن پۆلنکی ناشرین بون، هەر ئەوانن که هۆکاری بازار و مألویرانیه‌کانی مرۆڤایه‌تین. بەلام دەرەنجامی کارەکانیان زیادتر له هەر کەسیکی دیکە ئەگەریتەوه بۆ خۆیان. هەمیشەش سەرکەوتن هاوپه‌یمانیان نەبوه له قوناغەکانی ژیانیدا سەرباری ئەوهی که هەندیک جار سەرکەوتنی کاتیان بە دەست هیناوه، نەمەش ئەگەریتەوه بۆ ئەوهی که ئەوان جوړیکی دیکەن له مرۆڤا.

موسا ئایینی جولەکه‌ی هینا بۆ گەلنکی دیاری کراو له دۆخنکی دیاری کراودا، لەناو ئەو ئاینه‌دا کۆمەلنیک بیرو بۆچون هەیه که گەورەترین کاریگەری هەبوه لەسەر جولەکه به دریزایی میژو. گەلەکه‌ی موسا له میسر نامۆ بون، فیرەون ئەیچەوساندنەوه، له لایەن میسرپییه‌کانه‌وه دورخراوه بون و بەسوک سەیر ئەکران، جولەکه‌کان پاهاتبون بە چەوساندنەوه و زەلیلی، هەر بۆیه پتیویست بو که هەست بە خۆیان بکەن و بگەرینرنه‌وه بۆ ناستی مرۆڤایه‌تی، هەر بۆیه پیغه‌مبەرە‌که‌یان پنی وتن که ئەوان هەلبژێردراون تا ئەو ئەمانه هەلگرن که پنیان سپێردراوه، تا متمانەیان بگەریتەوه بۆ خۆیان و هەستیان بەرز بێتەوه بۆ ناستی هەستی مرۆڤایه‌تی، ئەوان بۆ ئەو ئەرکه هەلبژێردراون بەلام بۆ ئەو کاره نەشیاوبون هەربۆیه له لایەن خوا و مرۆڤه‌وه کەوتنه بەر ستم. ئەمەش له ناخیاندا کینه‌یه‌کی قوڵی چاند که ئەوه له وای ئەوه بۆیان مایه‌وه و وایکرد که ئەستەم بێت دەرکردنی ئەو هەستە له دلایان و گێرانە‌وه‌یان بۆ ناو مرۆڤایه‌تی. پیاوه ئاینه‌یکانیان ئەم هەله‌یان قواسته‌وه و ئەمەش پیگه‌یه‌ی تایبەتی پی به‌خشین هەر بۆیه هەستان بە شیواندنی ئایین ئەوه‌ش که هاوکاری کردن ئەوه بو که ئاینی جولەکه کۆنترین ئاینی ئاسمانییه، ئەو کۆنییه هاوکاری کردن تا گۆرانی زۆر لهو ئاینه‌دا بکەن و له پنی لابدهن و له

ھەمان كاتدا ھەستى خۇ بە گەورە زانى و دەسەلات و كىنە و ھەزى تۆلە سەندەنەو تىپاندا گەشەى كرد.

بەم شىۋەيە مېژويان ئاۋىتەى پلاندانانى تاوان كارانە و نەينى تەواۋەتى بو. پىگەيان بە خۇيان ئەدا پىگە گەلىك بگرنە بەر كە بەدەر بىت لە سەروشتى مرۇقايەتى بە پالپىشتى فەتۋاى حاخامەكانيان و ھەمىشەش دەرەنجامەكانيان شكست و سەر شوپرى بو. ھەمىشە دۋاى شكست ويرانى و ئاۋارەبون و دۋاتر پلان و كار و دوبارە شكست و سەر شوپرى و... ھەر ھەولپكىش كە بىدەن بۇ دەس گرتن بەسەر قودس، بەدۋايدا لىدانىكى قورس و ئاۋارەبونىكى نوى دىت. پەنگە ھەر ئەم تىبىنىيە بىت كە واى لە دىگۈل كرد پىشپىنى ئەۋە بكات و بلىت كە دوبارە لە جىھاندا دابەش دەبنەۋە.

موسا لە سالى ۱۴۵۱ پىش زابىن كۈچى دۋاىى كرد و نەچۋە ناو ئورشەلىمەۋە، شانۇل و داود كە لە سالى ۹۵۰ پ ز كۈچى دۋاىيان كرد سەرۇكايەتيا نەكردن، لەو كاتەدا دابەش و دژ بە يەك بون، سەربارى ئەۋەى كە چۈنە ناو ئورشەلىمەۋە بەلام و لاتىكى سەربەخۇيان نەبو لە فەلەستىن.

لە سالى ۷۲۲ پ ز سەرچوقى گرىكى دەستى گرت بەسەر سامەرا كە پايتەخى يەككە لە شانشىنەكان بو لەو كاتەدا.

لە سالى ۵۸۶ پ ز بەختنسر دەستى گرت بەسەر شانشىنى يەھەزا و دەستى گرت بە سەر پايتەختەكەى كە قودس بو و پەيكەرى سلېمانى تىكدا و خەلكەكەى بە دىل گرت و بردنى بۇ بابل و ھەفتا ھەزارى لى كوشتن. لە سالى ۱۶۰ پ ز كەوتنە ژىر دەسەلاتى پۇمانەكان.

لە سالى ۷۰ ز تىتسى پۇمانى شوپشىكى لەناو برد كە ئەۋان پىيى ھەئسابون و قودس لەو سەرو بەندەدا ويران كرا و پىش بىنىيەكەى مەسىح ھاتە دى.

لە سالى ۱۳۵ ز ھەوليان دا دەۋلەتتەك دىروست بكنە و بۇ ئەۋ كارە ھەستان بە كوشتارى مەسىحىەكان لە قودس، لە ۋەلامدا پۇمانەكان تىكىان شكاندن و

نژیک به ملیونیکیان لی له ناو بردن و نه و ش که لییان مایه وه به ناو ولاتدا بلاو بونه وه.

له سده ی چواره م هولیان دا په یکه ره که دروست بکن به لام به زمین له رزه یه که به سهر دروست که ره کانی دا پوخا.

له سده ی شه شه م کوبونه وه و که سینکیان له سامریه کان کره شای خوین و دوباره هه سقان به کوشتنی مه سیحه کان، به لام نه م جاره جوستتیانوس تیکی شکانن.

له سهره تاکانی سده ی حه و تم هولیان دا پشتیوانی له فارسه کان بکن له کوشتاری مه سیحه کان له فه له ستین له رنګه ی دروست کردنی حکومه تیک بوین له وی به لام شکستیان هینا و پهرش و بلاویان به رده وام بو له ته واری جیهاندا.

نه و ولاتانه ش که تیایدا پهرش و بلاو بونه وه حالیان له و حاله ی که له فه له ستین هه یان بو باشتر نه بو، خراپه یان هه بو بو ته واری نه و که لانه ی که له که لیاندا ژیاون. هر نه وه نده ی که هه ستیان به به هیزی خوین کردووه هه ولیان داوه نه و ده سته بپرن که چاکه ی له که ل کردوون، بویه هر تریک و دورخراوه بون و به سوک سهیریان کراوه و کار که یشتوته نه وه ی که ده رکراون و له ناو براون.

به دریزایی میژویان ته نها توانیویانه هه ندیک له سهر کرده کان بخه له تینن، په نګه بو ماوه یه که توانیویان نه و کاره بکن به لام زور به رده وام نه بون. بانګه شه شیان بو ناشتی نه ی توانیوه که س بخه له تینیت.

مه سیح د خ پییان نه لیت:

"نه ی نه وه ی ماره کان، چون نه توانن باس له ناشتی بکن له کاتیکدا نیوه خوتان خراپن؟"

جورج واشنتون سه روکی ولاته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا پییان نه لیت:

"جىڭەي داخە كە دەولەتتەك نەيتوانىۋە خاكەكەي خۇي لەو مېش ۋەگەزە پاك بىكاتەۋە سەربارى ئەۋەي كە زانىۋىيەتى كە چىن. جۈلەكەكان دوزمىنى خوشبەختى ئەمەرىكا ۋ تىكدرەي ئەو خوشگوزەرانىيەن كە ھەيەتى".

كىش ئەزانىت؟ رەنگە ئەگەر كەنەدېش لەسەر دەسەلات بەردەۋام بۋايە ھەمان قەسەي بىكردايە بگرە رەنگە جۈلەكەش بەۋەيان زانىبايە بۋايە ھەستان بە كوشتنى بەر لەۋەي كە يىتە قەسە. بەلام نايە ئەيبەخشان لە لايەن گەل ئەمەرىكاۋە؟

بەلام ماسۋنىيەت كە زايۋنىم پىيى وايە كە دەستى گرتۋە بەسەرىدا، نايە راستە كە ئەندامەكانيان داردەستەن بەدەست جۈلەكەۋە؟ ئىمە پىمان وانىيە، بۆنمۈنە لە ۋلاتى ئىمەدا ماسۋنى زۆرە بەلام تەنھا ناۋەكەيان بېستۋە. بازىرگان ھەن كەتەنھا لە پىناۋ پارە پەيۋەست بون ۋ كەسانى گىلىش ھەن تەنھا لە پىناۋ ئاشتىدا پەيۋەست بون، ھەمو ئەۋانەش كاتتەك كە راستى ئەزانن ئەبەتە دوزمىنى سەرسەختى زايۋنىزىم لەبەر ئەۋەي زىاد لە ھەر كەسىكى دىكە ھەلخەلەتاۋن.

كۆمۋنىزىمىش لە سەردەمى خرۇشۋەفۋە ھەول ئەدات كە خۇي پزىگار بىكات لە دەسەلاتى جۈلەكە. ئەو كىشانەش كەلەم دوايىانەدا دروست بون لە دژى يەكىتى سۋقېت لە ۋلاتەكانى ئەۋرۋپاي پۋژھەلات سەرجەمان دروست كراۋى جۈلەكەن. لەۋلاتانى ئىمە كۆمۋنىست گەلىكى زۆر ھەن كە داد پەروەرىيە گەر پىمان وابىت پەيۋەندىيان بە دەردە نىيە، زۆرىش لەۋ كەسانە لە كۆمۋنىزىم ھىچ تى ناگەن تەنھا ئەۋە نەبىت كە ئەيان خاتە ژيانىكى بەھەشت ناساۋە.

ئىمە كاتتەك كە ئەم كىتتەبە بلاۋ ئەكەينەرە تەنھا لە پىناۋ پۋشتىبىر كەردنى خوينەرى عەرەبە، ئەمانەۋىت لەۋە تى بگات كە جۈلەكە گەلىكى پىلانگىرن، لە پىناۋ گەيشتن بە ئامانجەكانيان ناسرىنترىن پىنگە بەكار ئەھىنن.. بەلام ئىمە ئەمانەۋىت ئەۋەش بزانىت كە زايۋنىزىم شتتەك نىيە كە نەتوانىن خۇمان پزىگار بىكەين لە دەستيان، ۋدك خۇيان ئەلەين "گەلى ھەلبىزاردەي خوا"، بەلام پىكخستىن بى سەردەۋەردىي قىبول ناكات، زانستىش گىلى قىبول ناكات، ئىمانىش لەگەل

بی ئیمانی نایه ته وه، کاریش به رامبه ر نییه ته نها به نییه ت هینان، هاوکارییش به رامبه ر نییه به دوبه ره کی.

داگیر کردنی قودس له لایه ن جوله که وه ئاماژیه بو ویرانکارییه کی نوی و کوتایی هینانی یه کجاره کی به گالته چاری "گه لی هه ل بژارده خوا"، ئه مه ش ئه بیته پالنه ریکی به هیز بیته بو کاری شیلگیرانه بو ریكخستنه وه و گیرانه وه ی کاره نادرسته کان له فه له ستین بوسه ر پیره وه ی سروشتی خوین له به ر ئه وه ی ئیستاش سه رکه وتن له ئاسمانه وه دانا به زیته و له ناخی زه ویشه وه هه لئاقولیته، به لکو له لایه ن ده ستانی که سانی دلسۆزه وه دروست ئه کریت، ئه مه ش سونه تی خواجه بو به نده کانی و هیچ جیگره وه یه کیش نیه بو ئه و سونه ته.

Pawns in the game

وليام گای کار

له ۱۸۹۵/۶/۲ به پرتانیا له دایک بوه. نوسه، لیکولەر، ماموستای زانکو و شاره‌زا له تهورات و شوئنه‌واره کوئنه‌کان، خوئندن له ئوسکوتله‌ندا ته‌واو کردووه. ماوه‌یه‌ک له فله‌ستین ژیاوه و وانه‌ی له زانکوی عبری و توتوه له قودس. سەردانی ناوچه جیاوازه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی کردووه. ئه‌فسەر له هیزی ده‌ریایی به پرتانیا. له وه‌زاره‌تی راگه‌یاندن و هه‌والگری دا کاری کردووه. هه‌ردو زمانی عه‌ره‌بی و عبری زانیوه. له سالی ۱۹۵۲ کتیبی دزینی نه‌ته‌وه‌یه‌ک بلاو ئه‌کاته‌وه. گرنگ‌ترین لیکولینه‌وه‌ی له‌سه‌ر هه‌لگیرساندنی سی جهنگی جیهانی بوه و (WW3) له کتیبه‌که‌ی به‌رد گه‌لینگی سه‌ر ته‌خته‌ی شه‌تره‌نج به تیروته‌سه‌لی باسی لئوه کردووه. ۱۹۵۹/۱۰/۲ له ئوتاریۆ کوچی دوایی کردووه.

ته‌نها له سالی ۱۹۵۰ دا توانیم په‌ی به‌و نه‌ئینه به‌رم کاتیک که زانیم ئه‌و شه‌ر و شو‌رانه‌ی ژیانمان ژیروژور ئه‌کات و ئه‌و بیسه‌ره‌و به‌ره‌یه‌ش که به بی هۆ زاله به‌سه‌ر ژیانماندا هه‌یج نیه جگه له پلاتینی که ئه‌هریمه‌نانه‌ی به‌رده‌وام، ره‌نگه ئه‌و پیلانه له‌و به‌شه‌ی گه‌ردون ده‌ستی پیکردی کاتیک که ئه‌هریمه‌ن ره‌تی کرده‌وه که وشه‌ی خوا له‌سه‌رو هه‌مو شتی که وه‌ بیته. له به‌هه‌شته‌وه بو سه‌رزه‌وی. ئه‌و راستی و به‌لگه حاشا هه‌لنه‌گره په‌رته‌وازانه‌ی که به‌ده‌ستم هه‌تان له سه‌رتاسه‌ری جیهاندا پچر پچرن بون و ریک نه‌ده‌خران ئه‌مه‌ش به‌رده‌وام بو تا گه‌یشتمه ئه‌و راستیه و تیگه‌یشتم که زانیاریمان له‌سه‌ر بونه‌وه‌ریک نیه که له گوشت و خوین دروست کرابیته، به‌لکو له گه‌ل هیزی رۆحی و ئه‌و بیرانه‌دایه که له تاریکیدا کار ئه‌کات و زاله به‌سه‌ر زۆرینه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که پۆستی گرنگیان به‌ده‌سته‌وه‌یه له جیهاندا. هه‌یج هه‌ست به‌شه‌رم نا‌که‌م کاتیک که‌دان به‌وه‌دا ده‌نییم که ئه‌وه کتیبه‌ی پیروژه‌کان بو که ریکه‌یان پیشان دام تا بگه‌مه وه‌لامی پرسیا ره‌کانی پیشوم.

نرخ (۷۰۰۰) دینار